

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ “แนวทางการเสริมสร้างและพัฒนา
บทบาทของสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาชุมชน”

โดย นายอดุลย์ ดวงดีทวีรัตน์ และคณะ

ตุลาคม 2547

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ “แนวทางการเสริมสร้างและพัฒนา บทบาทของสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาชุมชน”

คณะผู้วิจัย

นายอดุลย์	ดวงดีทวีรัตน์
นายศักดิ์	รัตนชัย
นายสุพรรณ	ไชยลังกา

ชุดโครงการ “การสื่อสารเพื่อชุมชน”

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยครั้งนี้ประสบความสำเร็จได้ เพราะได้รับการอบรมสั่งสอน ให้ความช่วยเหลือและให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี ทั้งทางตรงและทางอ้อมจากบุคคลและองค์กรต่างๆซึ่งมีมากเกินกว่าจะกล่าวในที่นี้ได้หมด อย่างไรก็ตามผู้ศึกษาขอขอบพระคุณเป็นพิเศษดังนี้

ทีมประสานงานชุดโครงการ “การสื่อสารเพื่อชุมชน” ที่ช่วยติดต่อประสานงาน และให้การสนับสนุนทุกขั้นตอนตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ ที่เป็นผู้ให้โอกาสแก่ผู้ศึกษา และได้ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ทั้งทางวิชาการและการทำงานภาคสนาม ตลอดจนการสนับสนุนเอกสาร อาจารย์ได้เสียสละเวลาอันมีค่าของท่านในการให้คำปรึกษา แนะนำ ให้กำลังใจและมีเมตตาอันเป็นคุณค่าอย่างยิ่งต่อผู้ศึกษา แม้ว่าโครงการจะจบลงแล้วก็ตาม

ขอขอบคุณคณะกรรมการสภာวัฒนธรรมตำบล คณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล กลุ่มเก้าฝัปปูย่าและชาวบ้านทั้ง7หมู่บ้านของตำบลวอแก้ว อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง ที่ให้ความร่วมมือและทำหน้าที่เป็น “ครู” ของผู้ศึกษา ขอขอบคุณอาจารย์เรณู อรรฐาเมศร์ ที่ปรึกษาโครงการและคุณชัชวาลย์ ทองดีเลิศ ผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้ร่วมไปเรียนรู้ในพื้นที่ แลกเปลี่ยนประสบการณ์และให้คำแนะนำแก่ผู้ศึกษา ขอขอบคุณทีมผู้ช่วยนักวิจัยอันได้แก่คุณเวชยันต์ วงศ์ลอดแก้วและคุณเกษม ทิศเหนือ ที่ช่วยเก็บรวบรวมข้อมูลบางส่วนและช่วยถ่ายวีดิโอจนสามารถตัดต่อได้เป็นวีซีดีกระบวนการวิจัยครั้งนี้

นอกจากนี้ขอขอบคุณเครือข่ายนักวิจัยภาคเหนือภายใต้ชุดโครงการ “การสื่อสารเพื่อชุมชน” ที่ได้มีเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งเป็นการเพิ่มความรู้และประสบการณ์ให้แก่ผู้ศึกษา

ท้ายที่สุดขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ได้อุดหนุนทุน ทำให้การวิจัยในครั้งนี้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งใจไว้

อดุลย์ ดวงดีทวีรัตน์

ตุลาคม 2547

บทคัดย่อ

ในงานวิจัยชิ้นนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) โดยมีมุ่งปฏิบัติการเพื่อหาคำตอบว่า วัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้าน สามารถจะรื้อให้ฟื้นขึ้นมาได้หรือไม่ ถ้าไม่ได้เพราะเหตุใดและถ้าสามารถจะรื้อให้ฟื้นขึ้นมาได้จะได้อย่างไร เพื่อต้องการชี้ชัดให้เห็นว่าวัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้าน สามารถจะพัฒนา/ปรับและประยุกต์ได้หรือไม่ โดยใช้แนวคิดและทฤษฎี 3 กลุ่มมาเป็นแนวทางการดำเนินงาน คือ (1)กลุ่มทฤษฎีที่ใช้เพื่อการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านจากอดีตถึงปัจจุบัน เนื้อหาและความหมายของตัวสื่อ ตลอดจนปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยใช้ทฤษฎีหน้าที่นิยม (Functionalism) (2) กลุ่มทฤษฎีที่เอามาวิเคราะห์พิธีกรรมและเวทีต่างๆ ประกอบด้วย ทฤษฎีสัญญาวิทยา แนวคิดการสื่อสารกับพื้นที่สาธารณะ : ทักษะของ Habermas และแนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยพิจารณาจากเกณฑ์ทางโลก-ทางธรรม (Secular v.s Sacred) และ(3) กลุ่มทฤษฎีที่ใช้เพื่อแสวงหาแนวทางการพัฒนาในการรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้านสำหรับสร้าง/หนุนเสริมความเข้มแข็งของชุมชน ใช้ทฤษฎีกระบวนการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (Reproduction)

ท่ามกลางสภาพปัญหาของสังคมที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะปัญหาของเด็กและเยาวชนไม่ว่าจะเป็นเรื่อง ยาเสพติด การพนัน การติกัน และเรื่องเซ็กส์ เป็นต้น หลายคนมองว่าการแก้ไขปัญหาที่ผ่านมาเป็นการแก้ไขปัญหาที่ปลายเหตุ ต้นเหตุของปัญหาคือ “วัฒนธรรมเริ่มเสื่อม”

จากการทบทวนเอกสารวิชาการพบว่างานวิจัยที่ผ่านมาที่ทำการศึกษาในประเด็นวัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้านนั้น ส่วนมากจะเป็นการศึกษาในแนวเดียวกันคือเพื่อรู้และได้คำตอบที่คล้ายๆกัน คำถามที่ตามมาคือเมื่อรู้แล้วจะอย่างไรต่อไป จะนำวิชาการ/ความรู้ที่ได้มาจากการศึกษานามาเชื่อมโยงกับกระบวนการปฏิบัติการอย่างไร เพื่อแก้ไขปัญหาของสังคม สิ่งเหล่านี้ยังไม่มีเกิดขึ้นเมื่อเป็นเช่นนี้เราจึงพบเห็นคนส่วนใหญ่มองวัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้านที่เป็นเพียง “รูปแบบ/ส่วนที่มองเห็น” เท่านั้น

ในงานวิจัยชิ้นนี้พบประเด็นสำคัญ 2 ประการดังนี้คือ ประเด็นแรก คำว่า “วัฒนธรรม” คนส่วนใหญ่มองวัฒนธรรมเป็นเพียง “รูปแบบ/ส่วนที่มองเห็น” เท่านั้น ไม่ได้มีความรู้ความเข้าใจถึง “คุณค่า/เนื้อหา/ความหมาย” ซึ่งเป็นส่วนที่มองไม่เห็นของวัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้านเลย ปรากฏการณ์ที่พบคือยังมีคนเป็นจำนวนมาก (ทั้งจากผู้ที่ได้รับการศึกษาชั้นสูงและผู้ได้รับการศึกษาน้อย) ที่ยังมีการดูถูกความเชื่อของคนบางกลุ่ม เช่น หาวว่าเป็นเรื่องล้าสมัยและเป็นเรื่องมงาย เป็นต้น

ประเด็นที่สอง วัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้านสามารถที่จะรื้อให้ฟื้นขึ้นมาได้ ในการรื้อฟื้นวัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้านนั้น (1)ต้องดำเนินงานเน้นที่กระบวนการเพื่อสร้างความมั่นใจให้กับเจ้าของวัฒนธรรม (2) ต้องใช้หลักการ “สิทธิทางวัฒนธรรมของเจ้าของวัฒนธรรม” นั่นคือให้เจ้าของวัฒนธรรมเป็นคนตัดสินใจว่าจะรื้ออะไรและรื้ออย่างไร และ(3)ในการรื้อฟื้นนั้นต้อง “ครบเครื่องเรื่องรื้อฟื้น” นั่นก็คือต้องได้ทั้ง

ส่วนที่เป็น “รูปแบบ” และส่วนที่เป็น “คุณค่า/เนื้อหา/ความหมาย” ของวัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้าน โดยการ
รื้อฟื้นวัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้านต้องกระทำภายใต้เงื่อนไข เพื่อชุมชน โดยชุมชนและเป็นของชุมชน

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
ส่วนที่ 1	
ประกอบด้วยบทที่ 1 , 2 และ 3 ซึ่งเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับกระบวนการ/ขั้นตอนและเครื่องมือในการวิจัย	
บทที่1 บทนำ	
1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์	11
1.3 ปัญหานำการวิจัย	11
1.4 ขอบเขตพื้นที่การวิจัย	12
1.5 นิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ	13
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	14
บทที่2 แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	
2.1 กลุ่มทฤษฎีที่ใช้เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่หนึ่ง	15
2.2 กลุ่มทฤษฎีที่เอามาวิเคราะห์หิทธิกรรมและเวทีต่างๆ	25
2.3 กลุ่มทฤษฎีที่ใช้เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่สอง	29
บทที่3 วิธีการดำเนินงานวิจัย	
3.1 แผนทำการวิจัย	34
3.2 กรอบแนวคิดการวิจัย	38
3.3 ขอบเขตเนื้อหาการวิจัย	38
3.4 ปรัชญาและแนวคิดการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน	39
3.5 หลักการสำคัญในการวางแผนทำกิจกรรม	40
3.6 เครื่องมือที่ใช้ในการดำเนินการวิจัย	41
3.7 ขั้นตอนและกระบวนการดำเนินกิจกรรม	44
ขั้นที่ 1. การเตรียมนักวิจัย :	45
แนวคิด/ทฤษฎีเป็นพื้นฐานสำคัญของคนทำงาน	
ขั้นที่ 2. การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน :	46
การทำงานเป็นการพบกันของสองวัฒนธรรม	
ขั้นที่ 3. การรวบรวมข้อมูล : การสร้างความมั่นใจให้กลุ่มเป้าหมาย	49
ขั้นที่ 4. การรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้าน : สิทธิทางวัฒนธรรมของเจ้าของวัฒนธรรม	64
ขั้นที่ 5. การติดตามและประเมินผล	74
ขั้นที่ 6. การขยายผล	75

เรื่อง	หน้า
3.8 บทเรียนที่ได้รับ	77
3.9 สรุป	97
ส่วนที่ 2	
ประกอบด้วยบทที่ 4,5,6,7และ8 เป็นข้อมูลจากการศึกษาในพื้นที่ บทที่4 บทบาทหน้าที่ สถานภาพของสื่อพื้นบ้านและปัจจัยที่ทำให้สื่อพื้นบ้าน เกิดการเปลี่ยนแปลง	100
4.1 กระบวนการได้มาซึ่งข้อมูล	101
4.2 บทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน	102
4.3 สถานภาพของสื่อพื้นบ้าน	110
4.4 ปัจจัยที่ทำให้สื่อพื้นบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลง	116
4.5 สรุป	127
บทที่ 5 ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีของคนล้านนา	131
5.1 ลักษณะทั่วไปของภาคเหนือ	131
5.2 ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีของคนล้านนา	132
5.3 สรุป	143
บทที่ 6 ผีปญฺยา วัฒนธรรมแห่งชีวิต : ล้านนาและวอแก้ว	147
6.1 ผีบรรพบุรุษของคนล้านนา : ผีปญฺยา	147
6.2 ตำนานเรื่องเล่าประเพณีการเลี้ยงผีปญฺยา	149
6.3 ผีปญฺยา : ชื่อเรียกและความหมาย	150
6.4 ความเชื่อและบทบาทหน้าที่	152
6.5 ผีปญฺยา:สื่อสัญลักษณ์	160
6.6 แบบแผนพิธีกรรม	163
6.7 ประโยชน์และโทษของผีปญฺยา	171
6.8 ปัจจัยที่ทำให้ผีปญฺยาเกิดการเปลี่ยนแปลง	173
6.9 ปัญหาใหม่ในวันที่ไม่มีผีปญฺยา	178
6.10 สรุป	180
บทที่ 7 การเปลี่ยนแปลงของชุมชนจากอดีต สู่ ปัจจุบัน : ความเชื่อเรื่องผีปญฺยา ของคนในตำบลวอแก้ว	182
7.1 สภาพทั่วไปของพื้นที่ที่ทำการศึกษา	183
7.2 การเปลี่ยนแปลงของตำบลวอแก้ว	183

เรื่อง	หน้า
7.3 การเปลี่ยนแปลงของชุมชน : ผลกระทบต่อความเชื่อมั่นในผีปู้ย่า	190
7.4 สรุป	196
บทที่ 8 กระบวนการทดลองรื้อฟื้น ประเพณีการเลี้ยงผีปู้ย่า	198
8.1 กระบวนการดำเนินกิจกรรม	199
8.2 "รูปแบบ"และ"คุณค่า/เนื้อหา/ความหมาย" ของประเพณีการเลี้ยงผีปู้ย่า	202
8.3 สรุป	253
ส่วนที่ 3	
ประกอบด้วยบทที่ 9,10,11และ12 เป็นการวิเคราะห์ผลจากการศึกษา	
บทที่ 9 การวิเคราะห์สัญญาณในพิธีกรรม : ประเพณีการเลี้ยงผีปู้ย่า	255
9.1 ทำไมต้อง "กินหอมต้มม่วน" ในพิธีกรรมการเลี้ยงผีปู้ย่า	256
9.2 สัญญาณในพิธีกรรมการเลี้ยงผีปู้ย่า	260
9.3 พื้นที่/เวที สาธารณะ : ต้นทุนทางวัฒนธรรม	262
9.4 ความหมายและหน้าที่ใหม่ : ทางเดินใหม่บนร่องรอยเดิม	265
บทที่ 10 ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการทดลองรื้อฟื้นประเพณีการเลี้ยงผีปู้ย่า	267
10.1 ผีปู้ย่า : บทบาทหน้าที่จากอดีตถึงปัจจุบัน	267
10.2 พลังผีปู้ย่า : การขับเคลื่อนเพื่อสร้างความเข้มแข็งชุมชน	277
10.3 การประเมินผล	288
10.4 ผลกระทบที่ต่อเนื่อง/ผลสะท้อน	290
บทที่ 11 แนวทางการสร้างเสริมและพัฒนาบทบาทของสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาชุมชน	
11.1 ผีปู้ย่า : ในมิติของการสื่อสาร	293
11.2 แนวทางการรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้านเพื่อการสร้าง/หนุนเสริมความเข้มแข็งของชุมชน	301
11.3 สรุปบทเรียนการรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้านเพื่อรับใช้คนในชุมชน	309
บทที่ 12 สรุปผลการวิจัย การขยายผล และข้อเสนอแนะ	
12.1 สรุปผลการวิจัย	317
12.2 การขยายผล	320
12.3 ข้อเสนอแนะ	325
บรรณานุกรม	
ภาคผนวก	

ส่วนที่ 1

ประกอบด้วยบทที่ 1 , 2 และ3 ซึ่งเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับกระบวนการ/ขั้นตอนและเครื่องมือในการวิจัย

บทที่1 บทนำ

- 1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา
- 1.2 วัตถุประสงค์
- 1.3 ปัญหานำการวิจัย
- 1.4 ขอบเขตพื้นที่การวิจัย
- 1.5 นิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ
- 1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

บทที่2 แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

- 2.1 กลุ่มทฤษฎีที่ใช้เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่หนึ่ง
- 2.2 กลุ่มทฤษฎีที่เอามาวิเคราะห์พิธีกรรมและเวทีต่างๆ
- 2.3 กลุ่มทฤษฎีที่ใช้เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่สอง

บทที่3 วิธีการดำเนินงานวิจัย

- 3.1 แผนที่การวิจัย
- 3.2 กรอบแนวคิดการวิจัย
- 3.3 ขอบเขตเนื้อหาการวิจัย
- 3.4 ปรัชญาและแนวคิดการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน
- 3.5 หลักการสำคัญในการวางแผนทำกิจกรรม
- 3.6 เครื่องมือที่ใช้ในการดำเนินการวิจัย
- 3.7 ขั้นตอนและกระบวนการดำเนินกิจกรรม
 - ขั้นที่ 1. การเตรียมนักวิจัย :
 - แนวคิด/ทฤษฎีเป็นพื้นฐานสำคัญของคนทำงาน
 - ขั้นที่ 2. การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน :
 - การทำงานเป็นการพบกันของสองวัฒนธรรม
 - ขั้นที่ 3. การรวบรวมข้อมูล : การสร้างความมั่นใจให้กลุ่มเป้าหมาย
 - ขั้นที่ 4. การรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้าน : สิทธิทางวัฒนธรรมของเจ้าของวัฒนธรรม
 - ขั้นที่ 5. การติดตามและประเมินผล
 - ขั้นที่ 6. การขยายผล
- 3.8 บทเรียนที่ได้รับ
- 3.9 สรุป

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

1.1.1 การสื่อสารเพื่อการพัฒนา

“การสื่อสาร” เป็นส่วนหนึ่งในสังคม เพราะคนในสังคมจำเป็นต้องติดต่อ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ต่าง ๆ ผ่านการสื่อสาร ทั้งการสื่อสารระหว่างบุคคล และการสื่อสารที่มีสื่อกลางหรืออาศัยสื่อต่าง ๆ เช่น สื่ออิเล็กทรอนิกส์ สื่อเฉพาะกิจ สื่อประเพณี/สื่อท้องถิ่นและสื่อมวลชน เพื่อที่จะสามารถดำรงตนอยู่ในกลุ่มหรือในสังคมนั้นๆ ได้อย่างมีความสุข (กาญจนา แก้วเทพ 2543 : 1)

“การพัฒนา” หมายถึงการปรับเปลี่ยน ทำจากสิ่งที่เป็นการเปลี่ยนแปลงตามยถากรรม เป็นการเปลี่ยนแปลงตามที่มนุษย์พึงปรารถนา (มนุษย์เป็นผู้กำหนดการเปลี่ยนแปลง)

“ การสื่อสาร “ และ “ การพัฒนา “จึงเปรียบเสมือนฝาแฝดโดยมี”การพัฒนา”เป็นแฝดผู้พี่ และ”การสื่อสาร”เป็นแฝดผู้น้อง เพราะทั้งการสื่อสารและการพัฒนาเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่คนใช้เพื่อการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติและคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตที่ดี

การพัฒนาของประเทศไทยซึ่งได้ใช้แนวคิดการพัฒนาตามกระแสการพัฒนาของสากล อานันท์ กาญจนพันธุ์ ชี้ให้เห็นว่าในระยะแรกรัฐรับเอาอุดมการณ์แบบทุนนิยมจากการถูกบีบบังคับของอิทธิพลภายนอก แต่ต่อมาระยะหลังได้กลับกลายมาเป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมให้กับรัฐแทน เพื่อทำความเข้าใจกับการพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในยุคสมัยใหม่ของประเทศไทย กาญจนา แก้วเทพ (2547:17-23) ได้แบ่งยุคสมัยของการพัฒนาวัฒนธรรมไทยออกเป็น 3 ช่วงคือ

(1) วัฒนธรรมไทยช่วงก่อนจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นตัวแทนของวัฒนธรรมไทยยุคก่อนการพัฒนา ยุคนี้สังคมไทยต้องเผชิญหน้ากับวัฒนธรรมตะวันตกและวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ที่เข้ามาปะทะกับวัฒนธรรมแบบพุทธศาสนาและวัฒนธรรมแบบสังคมเกษตรที่มีลำดับชั้นแบบเจ้ากับไพร่ โดยเริ่มตั้งแต่สมัยรัชกาลที่4ต่อเนื่องมาเป็นลำดับ ซึ่งสนิท สมัการ ,2534(อ้างในกาญจนา แก้วเทพ,2547) ได้ระบุลักษณะสำคัญของวัฒนธรรมของคนไทยในชนบทที่มีพื้นฐานเป็นสังคมเกษตรและเป็นสังคมพุทธนั้น ที่เรียกว่าวัฒนธรรมชาวนานั้น จะมีลักษณะเด่นเฉพาะๆดังนี้ (1) วัฒนธรรมชาวนาไทยเป็นวัฒนธรรมที่ถือเอาคนเป็นศูนย์กลาง ให้ความสำคัญกับคนเป็นอย่างมาก (2) วัฒนธรรมชาวนาไทยเป็นวัฒนธรรมที่เน้นความสัมพันธ์แบบเอื้อเพื่อเกื้อกูลกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์พิเศษ

ต่อกัน (3) วัฒนธรรมชาวนาไทยในส่วนที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติจะเน้นความสมถะและความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อธรรมชาติ

(2) วัฒนธรรมไทยช่วงจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ.2491-2500) จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นผู้นำประเทศที่เล็งเห็นความสำคัญของมิติวัฒนธรรมในการพัฒนาประเทศเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้ว่า จอมพล ป. เป็นผู้สร้างกระทรวงวัฒนธรรม และเป็นผู้ใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการสร้างชาติ สร้างความมั่นคงของตน อย่างไรก็ตาม ผลที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาวัฒนธรรมของจอมพล ป. จะเป็นไปในรูปแบบใด ย่อมขึ้นอยู่กับแนวคิดและความเข้าใจของจอมพล ป. ที่มีต่อเรื่องวัฒนธรรม ดังนี้ (1) จอมพล ป.เชื่อว่า วัฒนธรรมของชาตินั้นจำเป็นต้องมี "วัฒนธรรมเดียว" (Culture) แต่ในขณะที่ความเป็นจริงของสังคมไทยมีวัฒนธรรมที่หลากหลาย เช่น วัฒนธรรมชนชั้นสูง วัฒนธรรมชาวนา วัฒนธรรมกลุ่มย่อยต่าง ๆ ดังนั้น จอมพล ป.จึงดำเนินการส่งเสริมและสนับสนุนแต่ละเฉพาะ "วัฒนธรรมแห่งชาติหรือวัฒนธรรมของรัฐที่เน้นวัฒนธรรมเชื้อผู้นำ" (รูปแบบสูงสุดของวัฒนธรรมแบบอำนาจนิยม) และกดทับทำลายวัฒนธรรมย่อยอื่นๆ (2) จอมพล ป. ได้พิจารณาว่า คุณลักษณะบางประการที่เป็น "วัฒนธรรมไทย" นั้นมีลักษณะ "ไม่ศิวิไลซ์" (โดยใช้บรรทัดฐานของตะวันตก) เช่น การกินหมาก การนุ่งโจงกระเบน ฯลฯ และได้ใช้กลยุทธ์การจัดของเก่าที่ล้ำหลังออกไป และนำเอาของใหม่มาสวมใส่แทนที่ (Substitution strategies) (3) กระบวนการเผยแพร่แนวคิดใหม่ด้านวัฒนธรรมของจอมพล ป.นั้น นอกจากจะใช้กลไกด้านกฎหมาย รวมทั้งการจัดตั้งองค์กรหน่วยงานของรัฐเพื่อดำเนินการพัฒนาวัฒนธรรมแบบรัฐนิยมแล้ว จอมพล ป. ยังได้ใช้กลไกด้านการสื่อสารทุกรูปแบบ ทั้งการสื่อสารสมัยใหม่เช่นสื่อมวลชนและสื่อพื้นบ้านเข้ามาประสานกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย แต่ไม่ว่าจะใช้รูปแบบการสื่อสารเพื่อการพัฒนาวัฒนธรรมแบบใดก็ตาม เนื้อหาวัฒนธรรมที่เผยแพร่ล้วนมีเพียง "วัฒนธรรมเดียวที่เป็นพิมพ์เขียวของชาติ" (4) ผลที่เกิดจากการใช้กลไกต่างๆ รวมทั้งการสื่อสารรูปแบบต่างๆ เพื่อจัดวัฒนธรรมเก่าที่ไม่เป็นไปตามมาตรฐานและกรอบของรัฐ และส่งเสริมแต่เฉพาะวัฒนธรรมที่ผู้นำรัฐเห็นชอบเท่านั้น (ซึ่งส่วนใหญ่ล้วนแล้วแต่เป็นวัฒนธรรมตะวันตกแทบทั้งสิ้น เช่น การสวมหมวก การให้เกียรติสตรี การใช้คำสรรพนาม ฯลฯ) ทำให้บรรดาวัฒนธรรมที่หลากหลายของแต่ละชุมชนแต่ละท้องถิ่นถูกปิดกั้น ไม่ได้แสดงออก และขาดการสืบทอด ตัวอย่างเช่น การที่ภาคเหนือต้องเผาโบราณวัตถุพระธรรมของตนที่เป็นภาษาไทยยวน (เนื่องจากจอมพล ป. ต้องการให้คนไทยทั้งชาติใช้ภาษาไทยแบบเดียว) เพื่อเขียนพระธรรมเป็นฉบับภาษาไทยภาคกลาง ดังนั้นวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นจึงมีสถานะเป็นเพียงสิ่งที่เก็บไว้เพื่ออนุรักษ์ (dead culture) แต่ไม่มีสิทธิที่จะพัฒนาภูมิปัญญาของตนผ่านภาษาของตน และคนในแต่ละภูมิภาคจึงขาดความภาคภูมิใจในภาษาของตนจนปรากฏผลที่ในปัจจุบันที่คนท้องถิ่นต่างๆ จะพูดภาษาท้องถิ่นด้วยคำไทยภาคกลางเพียงแต่ออกสำเนียงเป็นท้องถิ่นเท่านั้น มรดกด้านคำท้องถิ่นได้สูญหายไปอย่างมาก

(3) วัฒนธรรมไทยช่วงมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เมื่อเริ่มต้นมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ในปี พ.ศ.2504 นั้น ซึ่งสังคมไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงตัวผู้นำประเทศจากจอมพล ป.พิบูลสงคราม มาเป็นจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ แนวทางการพัฒนาวัฒนธรรมตามแบบฉบับของจอมพล ป.ได้ถูกยกเลิกไป และเป็นจุดเริ่มต้นของยุคสมัยใหม่ของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมไทยรวมทั้งด้านวัฒนธรรม ดังนี้ (1) การให้คำนิยามของคำว่า "การพัฒนา" ในยุคแผนพัฒนานั้น การพัฒนาก็คือการพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาที่เน้นหนักด้านวัตถุนิยามดังกล่าวแสดงออกอย่างชัดเจนในคำขวัญที่ว่า "งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข" ฉะนั้นเมื่อเปรียบเทียบกับยุคของจอมพล ป. แล้ว ในยุคแผนพัฒนานี้รัฐได้เคลื่อนย้ายความสนใจจากด้านวัฒนธรรมมาสู่ด้านเศรษฐกิจ

วิธีการถ่ายทอดแนวคิดเรื่องการพัฒนาแบบใหม่นั้น รัฐได้ใช้วิธีการสร้างวาทกรรมแบบแบ่งขั้ว 2 ข้างอย่างเด่นชัด (binary opposition) คือการแบ่งเมือง/ชนบท ทนสมัยก้าวหน้า/ล้าหลัง อุดสาหกรรม/เกษตรกรรม ฯลฯ ซึ่งแนวทางดังกล่าวได้เริ่มมาบ้างแล้วตั้งแต่ยุคสมัยของจอมพล ป. แต่ทว่าในยุคแผนพัฒนานี้ ได้มีการดำเนินการอย่างเป็นระบบ เช่น มีการก่อตั้งสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม การพัฒนาชนบท ฯลฯ มีการจัดทำแผนพัฒนาประเทศที่ระบุอย่างชัดเจนว่า จะมีเป้าหมายทำอะไร และมีวิธีดำเนินงานอย่างไร (2) ในการแบ่งแยกสังคมไทยออกเป็น 2 ขั้วดังกล่าวมาข้างต้นนั้น รัฐได้มองว่าส่วนที่ก้าวหน้านั้นก็คือ เมือง อุดสาหกรรม วิทยาศาสตร์ ภาคธุรกิจ และส่วนที่ล้าหลังก็คือ ชนบท เกษตรกรรม ศาสนา และวัฒนธรรม ดังนั้นบรรดาภูมิปัญญาและศักยภาพของท้องถิ่นในชนบทจึงถูกมองว่าเป็นอุปสรรคในการขัดขวางความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจน คือแนวคิดเรื่อง สันโดษ ความรู้จักพอ ความสมถะ ถูกมองว่าทำให้ประชาชนขาดแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นภาพของความไม่ศิวิไลซ์ ล้าหลัง และไม่พัฒนา (3) ฉะนั้นกลยุทธ์ที่ใช้ในการพัฒนาประเทศจึงยังคงเป็นกลยุทธ์เดียวกับยุคสมัยของจอมพล ป.พิบูลสงคราม คือ การกวาดของเก่าทิ้งและใส่ของใหม่เข้ามาแทน (Substitution Strategy) โดยนำเอาของใหม่จากส่วนกลางจากเมือง เพื่อเปลี่ยนและเข้าแทนที่วิถีชีวิตของชาวบ้าน เช่น การใช้เครื่องจักรกล-ควายเหล็กแทนควายเนื้อ การเปลี่ยนพันธุ์ข้าวพื้นเมืองมาเป็นพันธุ์ข้าวสมัยใหม่ เปลี่ยนจากการใช้ปุ๋ยหมักปุ๋ยคอกมาใช้ปุ๋ยเคมี การทดแทนบทบาทของพระและวัดด้วยระบบโรงเรียน การตั้งตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านและกำนันแทนผู้นำชุมชนแบบเดิม เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงทั้งหมดนี้ก็คือการเปลี่ยนทั้งวิถีชีวิต สถาบันของชุมชน ระบบค่านิยมและคุณค่าของชุมชน (เช่นจากวัฒนธรรมที่เคยเห็นคนเป็นศูนย์กลางกลายเป็นเห็นเงินเป็นพระเจ้า) ซึ่งหมายความว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมทุกด้านของชนบทไทย (4) สำหรับคำนิยามของคำว่า "วัฒนธรรม" ในยุคสมัยของการพัฒนานี้ จะหมายถึง "ศิลปวัฒนธรรม" เป็นส่วนใหญ่ และถ้าพิจารณาการให้ความสำคัญจากฝ่ายรัฐก็จะพบว่าได้ลดความสำคัญจากยุคสมัยของจอมพล ป. ลงไปอย่างมาก ดังจะ

เห็นได้จากการลดระดับหน่วยงานด้านวัฒนธรรมของรัฐจากกระทรวงวัฒนธรรมลงไปเป็นระดับกองเล็ก ๆ ภายใต้กรมศาสนา และเน้นภารกิจหลักคืองานด้านวิจิตรศิลป์ของภาคกลางเท่านั้น เนื่องจากรัฐยุคพัฒนานั้นจะมุ่งเน้นด้านการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลัก (5) ในยุคสมัยของการพัฒนานี้ ท้องถิ่นชนบทเป็นพื้นที่ที่เป็นเป้าหมายหลักของการพัฒนาเศรษฐกิจและสร้างความทันสมัยมากกว่าทุกยุคสมัยที่ผ่านมา การผลักดันและแพร่กระจายทั้งแนวคิดและแนวทางปฏิบัติของ "การพัฒนา" ตามแบบฉบับของรัฐลงสู่ชนบทนั้นได้ใช้กลไก 3 กลไก คือ กลไกการสร้างผู้นำ กลไกการสร้างสถาบัน และกลไกการใช้สื่อ (ศุภชัย, 2544 อ้างในกาญจนา แก้วเทพ, 2547)

สำหรับกลไกการสร้างผู้นำนั้น ในปี พ.ศ.2504 ประชาชนไทยส่วนใหญ่คงจะจดจำเพลง "ผู้ใหญ่ลี" ที่มีเนื้อเพลงว่า "พ.ศ.2504 ผู้ใหญ่ลีตีกลองประชุม..." เพลงผู้ใหญ่นี้ได้ให้ภาพที่ชัดเจนที่สุด คือการสร้างผู้นำแบบใหม่ที่ตอบรับแนวทางการพัฒนาของรัฐ (ในแง่ตัวบุคคล อาจจะเป็นผู้นำเดิมที่มีอยู่ แต่ต้องมารับการอบรมให้มีความคิดที่ทันสมัย หรือสร้างบุคคลใหม่ขึ้นมาเลย เช่น พัฒนาการอำเภอ)

การสร้าง "ผู้นำ" แบบใหม่นี้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมในแง่ "เกณฑ์วินัยัยผู้นำ" แต่เดิมนั้น คนที่ชาวบ้านจะยกย่องให้เป็นผู้นำนั้นจะต้องเป็น "คนดีมีศีลธรรม มีความเสียสละ มีจิตใจโอบอ้อมอารี" แต่สำหรับเกณฑ์พิจารณาผู้นำการพัฒนาของรัฐนั้น จะสนใจแต่เรื่อง "มีความรู้ ความเชี่ยวชาญ" เพื่อจะเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงแบบใหม่ (change agent)

ส่วนกลไกการสร้างสถาบันใหม่ ๆ ในชุมชนนั้น แต่เดิมสถาบันดั้งเดิมที่ทำหน้าที่บริหารจัดการชุมชน หรือสืบทอดความเป็นชุมชนนั้นมักจะได้แก่ สถาบันเครือญาติ วัด กลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่ อาวุโส กลุ่มเพื่อการผลิต (เช่น กลุ่มลงแขก เหมืองฝาย) สถาบันเหล่านี้มีความใกล้ชิดกับชุมชน (เพราะเป็นคนในชุมชนเอง) จึงมีรูปแบบการบริหารแบบยึดหยุ่น

แต่เมื่อมีการวางแผนพัฒนาชนบท รัฐก็ได้ปรับนโยบายการบริหารงานชุมชนให้เป็นระบบแบบทางการ มีการตั้งคณะกรรมการแบบใหม่ ๆ ขึ้นมาในชุมชน เช่น คณะกรรมการหมู่บ้าน กลุ่มประปา กลุ่มกองทุนหมุนเวียน กลุ่มผู้สูงอายุ ศูนย์เด็กเล็ก กลุ่มเยาวชน ฯลฯ มีการนำเอาตัวบุคคลที่เป็นคณะกรรมการเหล่านี้ออกไปอบรมเพื่อการจัดตั้งและดำเนินงานกลุ่ม/สถาบันแบบใหม่ ๆ (เช่น มีตำแหน่งประธาน รองประธาน เภรัญญิก มีวาระการดำรงตำแหน่ง) การเปลี่ยนแปลงสถาบันดังกล่าวทำให้โครงสร้างของชุมชนและความสัมพันธ์ของคนในชนบทเปลี่ยนแปลงไป

กลไกสุดท้ายที่เป็นกลไกสำคัญคือกลไกการใช้สื่อที่มีการวางแผนและดำเนินการอย่างเป็นระบบที่รู้จักกันในนาม "การสื่อสารเพื่อการพัฒนา" กลไกสุดท้ายนี้มีองค์ประกอบที่ครบครันตั้งแต่มีการผลิตองค์ความรู้ คือการจัดให้มีการเรียนการสอนวิชานี้อย่างเป็นระบบในสถานการศึกษา มีการค้นคว้าวิจัย มีการผลิตบุคลากรในระดับต่าง ๆ เป้าหมายของการใช้กลไกการใช้สื่อก็คือ เพื่อระดมสรรพกำลังที่สื่อประเภทต่าง ๆ มีอยู่มาถ่ายทอดแนวคิดและแนวปฏิบัติของการ

พัฒนา ในระยะเริ่มแรก จะมีการมุ่งเน้นการใช้สื่อสมัยใหม่ทั้งสื่อมวลชนและสื่อเฉพาะกิจ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ โปสเตอร์ แผ่นปลิว หรือป้ายคำขวัญ จึงเป็นเรื่องไม่น่าแปลกใจที่คนไทยส่วนใหญ่จดจำแนวความคิดการพัฒนาในยุคสมัยของจอมพลสฤษดิ์ได้จากคำขวัญต่าง ๆ ที่ถ่ายทอดผ่านวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ เช่น "น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ" เนื้อหาของสื่อมวลชนเหล่านี้จะสร้างค่านิยมและการเปรียบเทียบระหว่างสังคมเดิมกับภาพลักษณ์ใหม่ที่มาพร้อมเนื้อหาสื่อ เช่น ความทันสมัย สะดวกสบาย ความเป็นเมือง ฯลฯ คำว่า "การพัฒนา" ถูกแนะนำให้คนไทยรู้จักในแง่ของ "การพัฒนาวัตถุ" และเริ่มถูกนำมาใช้เป็นคุณลักษณะประการหนึ่งในการแบ่งแยกตัวบุคคล/สถาบัน/กลุ่มองค์กร/ประเพณี/ขนบธรรมเนียมปฏิบัติต่าง ๆ ออกเป็น "สิ่งที่พัฒนาแล้ว" กับ "สิ่งที่ยังด้อยพัฒนา"

ผลจากการใช้สื่อเพื่อการพัฒนาโดยเฉพาะการจัดให้มีการเรียนการสอนวิชาการสื่อสารเพื่อการพัฒนาอย่างเป็นระบบในสถาบันการศึกษา ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นคือเมื่อเดือน กันยายน 2546 ที่ผ่านมา ผู้ศึกษาได้มีโอกาสไปเป็นวิทยากรทำกิจกรรมเพื่อกระตุ้น ให้ความรู้และสร้างความเข้าใจเรื่องสื่อพื้นบ้านแก่นักศึกษา(มีทั้งที่กำลังเรียนวิชาเอกนิเทศศาสตร์, วิชาเอกพัฒนาชุมชนและวิชาเอกภาษาไทย เป็นต้น)ในระดับอุดมศึกษา จำนวน3แห่งโดยจัดกิจกรรมครั้งละ1แห่ง ผู้ศึกษาได้ตั้งคำถามกับนักศึกษาว่าถ้าพูดคำว่า "สื่อ" นักศึกษานึกถึงอะไรบ้าง คำตอบที่ได้จากนักศึกษาทั้งสามแห่งเหมือนกันโดยคำตอบแรกๆที่นักศึกษาตอบได้เร็วมากได้แก่ โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ วารสารต่างๆ และหอกระจายข่าว จากนั้นคำตอบจะเริ่มซ้ำ มีบ้างที่ตอบเป็นประเภทสื่อบุคคล และไม่มีคำตอบประเภทที่เป็นสื่อพื้นบ้าน/ประเพณี/พิธีกรรมต่างๆเลย (คำตอบประเภทสื่อพื้นบ้านเกือบจะไม่มีถ้าวิทยากรไม่กระตุ้นตั้งคำถาม และจากการสังเกตผู้ที่ตอบก็ดูจะไม่ค่อยมั่นใจในสิ่งที่ตนเองตอบด้วย)

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้สะท้อนให้เห็นถึง (1) คำจำกัดความของคำว่า "สื่อ" ถูกยึดโดยสื่อขนาดใหญ่ และมีลักษณะเป็นสื่อสมัยใหม่ ที่คนโดยทั่วไปขนานนามว่า "สื่อสารมวลชน" เช่น วิทยุ โทรทัศน์และหนังสือพิมพ์ เป็นต้น ในความเป็นจริงแล้วเมื่อทบทวนทางประวัติศาสตร์จะพบว่าสื่อสารมวลชนนั้นเพิ่งเกิดมาใหม่ในไม่กี่ศตวรรษมานี้เอง ก่อนหน้าที่จะมีสื่อสารมวลชนนั้นสื่อพื้นบ้านได้ก่อตัวมาก่อนเป็นเวลานานนับหลายศตวรรษแล้ว แต่ทำไม? คนทั่วไปและ/หรือคนหนุ่มสาวที่ได้รับการศึกษากลับไม่เคยนึกถึงสื่อพื้นบ้าน ทั้งๆที่กลุ่มคนเหล่านี้เคยใช้มาก่อนสื่อสารมวลชนด้วยซ้ำ (2) เราจึงพบเห็นสารคดีเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้านที่เผยแพร่ตามสื่อต่างๆว่าสื่อพื้นบ้านมีคุณค่า/ประโยชน์ มากมาย และจะมีประโยชน์ยอดฮิตสุดท้ายก่อนจบว่า "แต่เป็นที่น่าเสียดายที่สื่อพื้นบ้านเหล่านี้กำลังจะสูญหายไปจากชุมชน" นั่นคือขาดผู้ที่สืบทอด และ(3) สื่อพื้นบ้านเมื่อเปรียบเทียบกับสื่อมวลชนสมัยใหม่ที่ได้รับการโอบอุ้มอย่างดีจากสังคมในแง่ที่มีสถาบันการศึกษาอย่างเป็นระบบ มีระบบการฝึกอบรมและสืบทอดบุคลากรในทุกระดับ มีการจัดสรรทรัพยากรให้แต่

สำหรับสื่อพื้นบ้านนั้นกลับเป็นสื่อของสังคมที่ถูกปล่อยให้เติบโตไปตามยถากรรม ไม่มีกระบวนการทำนุบำรุงและสืบทอดอย่างเป็นระบบ คงมีแต่การเก็บเกี่ยวมาใช้ประโยชน์เท่านั้น

จากการที่ประเทศไทยนำแนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนาของสากลมาใช้และเกิดปรากฏการณ์ดังกล่าวข้างต้น สามารถชี้ชัดได้ว่าสื่อพื้นบ้านกำลังจะตายไปจากคนรุ่นใหม่ เพื่อให้เห็นเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนจึงจำเป็นต้องเชื่อมโยงให้เห็นปรากฏการณ์ในชุมชน

1.1.2 การสื่อสารเพื่อการพัฒนา : สื่อพื้นบ้านในตำบลอ่าวแก้ว

ตำบลอ่าวแก้วเป็นตำบลหนึ่งของอำเภอนาทม จังหวัดน่าน ประกอบด้วย 7 หมู่บ้าน มีหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ อาศัยอยู่ร่วมกันมาหลายร้อยปี ในอดีตการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในแต่ละหมู่บ้านนั้นมีความสำคัญมาก ต้องอาศัยความรู้และประสบการณ์ที่มีการถ่ายทอดสืบทอดกันมา ในการเลือกพื้นที่เพื่อให้สมาชิกในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข นั่นคือต้องมีทรัพยากรธรรมชาติ เช่น มีที่ดินเพียงพอสำหรับการบุกเบิกเป็นพื้นที่ไร่สำหรับปลูกข้าว มีแหล่งน้ำสำหรับการอุปโภคและบริโภค มีแหล่งน้ำเพื่อการเพาะปลูกอย่างพอเพียงและมีป่าที่เป็นแหล่งนำมาซึ่งปัจจัย 4 เพียงพอที่สมาชิกของชุมชนจะดำรงชีวิตอยู่ได้ ขณะเดียวกันก็ต้องปลอดภัยจากภัยธรรมชาติทั้งปวง เมื่อชุมชนได้เลือกพื้นที่ในการดำรงชีวิตแล้ว การเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวจะเริ่มขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป มีการลองถูกลองผิด ทำในสิ่งที่สอดคล้องกับธรรมชาติแต่บางครั้งก็ทำในสิ่งที่ขัดแย้งกับธรรมชาติบ้าง หลายครั้งการเรียนรู้ต้องแลกด้วยชีวิต บทเรียนและประสบการณ์ของทุกชีวิตนำมาปะติดปะต่อสั่งสมกลายเป็นองค์ความรู้

องค์ความรู้ที่เป็นพื้นฐานสำคัญ คือ ความรู้ความเข้าใจอย่างลุ่มลึกและรอบด้านในระบบนิเวศของท้องถิ่นที่ชุมชนตั้งอยู่ ในธรรมชาติของดิน น้ำ ป่า พันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ ความเชื่อมโยงและความเปลี่ยนแปลงตามฤดูกาล การเข้าใจในระบบและกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ขณะที่ชุมชนก็เข้าใจว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติที่ต้องพึ่งพาอาศัยและเกื้อกูล

จากความเข้าใจและเห็นคุณค่าของธรรมชาติที่มีต่อชีวิต ชุมชนได้สร้างสรรค์ขึ้นเป็นระบบความเชื่อ ซึ่งแฝงไปด้วยปรัชญาการเคารพต่อธรรมชาติ รวมทั้งมีกฎเกณฑ์ในการใช้ประโยชน์และการดูแลรักษา ซึ่งแสดงออกมาในลักษณะ “จิตวิญญาณแห่งธรรมชาติ” เช่น ผีขุนน้ำ, ผีป่า, ผีทุ่งผืนนา, ผีเจ้าที่, เทพารักษ์, และผีฝ่าย เป็นต้น อันจะเป็นกฎเกณฑ์ควบคุมให้ใช้ประโยชน์จากธรรมชาติเพียงเพื่อการดำรงชีวิตเท่านั้น ชุมชนจึงจัดให้มีพิธีกรรมเลี้ยงผีทุกๆปี เพื่อเป็นการขอบคุณที่ได้ใช้ความอุดมสมบูรณ์จากธรรมชาติและขอโทษที่ได้ล่วงเกินธรรมชาติ กฎเกณฑ์ภายใต้ความเชื่อนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงองค์ความรู้ในการจัดการ หมายถึงการใช้ประโยชน์และการดูแลรักษาธรรมชาติอย่างยั่งยืน

การจัดระบบในชุมชน ๆ จะมีการจัดแบ่งสมาชิกให้เป็นกลุ่มที่เล็กลงเพื่อการจัดการที่ง่ายขึ้นเรียกว่า "หมวดวัด" การจัดหมวดจะใช้ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนและการที่อยู่ในละแวกเดียวกัน เช่น หมวดท้ายวัด หมวดกลางทุ่ง และหมวดกลางบ้าน เป็นต้น แต่ละหมวดจะมีผู้นำเรียกว่า "หัวหมวด" คอยทำหน้าที่สื่อสารระหว่างวัดกับหมวด การระดมความคิด ข้อเสนอแนะต่างๆ ที่สำคัญคือการระดมคนจากในหมวดไปช่วยทำกิจกรรมในวัด ในบางงานที่ต้องใช้เวลาติดต่อกันเป็นเวลานาน จะให้คนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งไปก็จะทำให้ไม่มีเวลาทำมาหากิน ชุมชนก็จะจัดให้มีการเวียนหมวด ซึ่งเป็นการเฉลี่ยภาระอย่างเท่าเทียมกันและเป็นการจัดการงานส่วนรวมกับงานส่วนตัวอย่างเหมาะสม

นอกจากการจัดระบบในชุมชนแล้วยังมีการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนไปพร้อมกันในระบบ "หัววัด" กล่าวคือวัดหนึ่งๆจะมีความสัมพันธ์กับวัดอื่นๆ มีการช่วยเหลือไปมาหาสู่กัน และกันชาวบ้านเรียกว่า "หัววัดเต็งกัน" เวลาวัดใดมีงานสำคัญเช่นงานปอยหลวง ซึ่งเป็นงานฉลองความร่วมมือร่วมใจกันในการก่อสร้างศาสนสถานจนกระทั่งแล้วเสร็จ วัดเจ้าภาพจะส่งใบฎีกาบอกกล่าวเชิญชวนวัดต่างๆที่อยู่ในหัววัดเดียวกัน จากนั้นจะมีตัวแทนจากชุมชนมาร่วมงาน อาจมีวงสละล้อ ซอ ซึง และช่างฟ้อนแห่มาพร้อมทั้งต้นเงินและเครื่องไทยทานทั้งหลายที่ชาวบ้านเรียกว่า "ครัวทาน" ใครมีญาติพี่น้องอยู่ในชุมชนที่มืงานก็จะถือเป็นโอกาสไปเยี่ยมเยียนพบปะพูดคุยและแสดงความดีใจในการฉลองครั้งนี้ เจ้าบ้านก็จะจัดเตรียมอาหารและเครื่องดื่มไว้ต้อนรับเมื่อกิน ดื่ม พูดคุยกันเรียบร้อยแล้วทางฝ่ายญาติที่มาเยือนก็จะร่วมทำบุญ "ฮอมปอย" ตามจิตศรัทธา

ภายในชุมชนเองก็มีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาอาศัยกันในทุกๆด้านเช่นกัน นับตั้งแต่การช่วยกันสร้างบ้าน ช่วยกันในการผลิต การดำนา และเกี่ยวข้าว ฯลฯ การช่วยกันในประเพณีขึ้นบ้านใหม่ บวชเณร บวชพระ แต่งงาน งานศพ ตลอดจนการช่วยกันในงานบุญ งานวัดและงานส่วนรวมต่างๆ การช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันนี้อยู่บนพื้นฐานของความเป็นเครือญาติ ความเป็นพี่น้องกัน โดยชุมชนได้มีการสร้างกฎเกณฑ์ในความเชื่อเรื่องผีปู่ย่า ซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษของแต่ละเครือญาติ หากสมาชิกในเครือญาติจะมีการจัดงานใดๆก็จะบอกกล่าวให้ผีปู่ย่าได้รับรู้ สมาชิกในเครือญาติทุกคนก็จะมาช่วยงาน หากใครมีเรื่องเดือดร้อน ก็จะบอกผีปู่ย่า และญาติทุกคนก็จะมาช่วยกันแก้ปัญหา แม้ไม่มีเรื่องใดๆก็ตามทุกๆปีจะมีการจัดเลี้ยงผีปู่ย่า สมาชิกในเครือญาติทุกคนก็จะมาร่วมในพิธีซึ่งจะเป็นการพูดคุยปรึกษาหารือสารทุกข์สุกดิบกัน เป็นการตอกย้ำความสัมพันธ์ให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น นอกจากผีปู่ย่าที่เป็นแกนในจิตวิญญาณแห่งความเป็นพี่น้องยังมีความเชื่อในระดับชุมชนที่ให้ทุกๆเครือญาติได้มีความรู้สึกร่วมในความเป็นชุมชนเดียวกันคือผีเสื้อบ้าน ชาวบ้านทุกคนก็จะร่วมกันจัดพิธีเลี้ยงผีเสื้อบ้านขึ้นทุกๆปีเช่นเดียวกัน

การช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างวัดที่อยู่ในระบบหัววัดเดียวกัน เป็นลักษณะ “เอามือเอารัน” ที่มีทั้งการรับและการให้ ต่างตอบแทนกันและกันอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย การช่วยเหลือเกื้อกูลในแบบการเอามือเอารันกันเช่นนี้ซึมซาบอยู่ในจิตใจของชาวบ้านผ่านความเป็นเครือญาติ และความเป็นชุมชนที่แสดงออกมาในการช่วยกันในการทำนา การไปช่วยกันเวลาที่ม้งาน ยามเจ็บไข้ได้ป่วยก็ไปเยี่ยมให้กำลังใจกัน ถึงยามตายก็ไปเผาศพ ฯลฯ

ปัจจุบันคนในชุมชนมีอาชีพหลักทำการเกษตร โดยเฉพาะการทำนา และการปลูกพืชไร่อื่น ๆ เช่น ยาสูบและอ้อยสำหรับส่งโรงงาน ส่วนอาชีพรองคือการรับจ้างทั่วไปซึ่งบางส่วนไปทำงานในเมือง (หมู่บ้านห่างจากอำเภอเมืองประมาณ 30 กิโลเมตร) มีการคมนาคมติดต่อกับภายนอกได้สะดวก ได้รับการสื่อสารและข้อมูลต่างๆ หลายทิศทาง ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาต่างๆ อย่างต่อเนื่อง เช่น การเข้ามาของถนน ไฟฟ้า ระบบประปา โทรศัพท์ ตลอดจนมีการแนะนำให้สมาชิกในชุมชนปลูกพืชเชิงเดี่ยว/พืชพาณิชย์ เช่น อ้อยและยาสูบเป็นจำนวนมาก ทำให้คนในชุมชนมีความต้องการพื้นที่ทำการเกษตรมากขึ้นสำหรับการปลูกพืชพาณิชย์ จากการที่ต้องใช้พื้นที่ทำการเกษตรมากขึ้น “ควาย” ซึ่งในอดีตเคยมีบทบาทหน้าที่ในการเตรียมพื้นที่ทำการเกษตร ต่อมาค่อยๆ ถูกลดบทบาทลงจนปัจจุบันเกษตรกรในตำบลอ่าวแก้วไม่มีใครใช้ควายในการเตรียมพื้นที่ทำการเกษตร ทุกคนใช้รถไถเป็นเครื่องมือในการเตรียมดินเมื่อ “ควาย” หมดหน้าที ตัว “ควาย” ก็เริ่มหายไปจากชุมชน วัฒนธรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับควายเช่น พิธีเรียกขวัญควาย ก็หายไปด้วย ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่าคุณค่าของพิธีเรียกขวัญควายคือ ทุกๆ ปีชาวบ้านใช้งานควายหนัก ชาวบ้านดูว่าทุบตีเพื่อให้ควายช่วยพลิกแผ่นดินปลูกข้าวเพื่อเลี้ยงดูคน ผลที่ได้ก็ไปทำบุญทำกุศล จึ่งต้องมีการขอขมา(ขอโทษ)และขอบคุณควายที่ได้ช่วยเหลือชาวบ้าน ซึ่งเป็นลักษณะของการมีน้ำใจโอบอ้อมอารี รู้จักการทดแทนบุญคุณ

นอกจากนี้แล้วพบว่ายังมีประเพณีและพิธีกรรมหลายอย่างได้หายไปเช่น ประเพณีการตานทอด (ทาน-ทอด) เป็นการทำบุญตามประเพณีที่เก่าแก่ โดยการแอบไปทานไม่ให้คนรับรู้ตัว อาจจะเป็นการทานให้วัดหรือคนยากจน เมื่อวิเคราะห์หาค่าดั้งเดิมที่อยู่ในประเพณีทานทอดนี้ จะแสดงออกถึงความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปันกันที่อยู่ในหมู่บ้านได้เป็นอย่างดี กล่าวคือคนทุกคนที่อยู่ในหมู่บ้านจะมีหลักประกันว่าจะได้รับการช่วยเหลือแบ่งปันจากเพื่อนบ้าน คนที่ยากจนขั้นแค้นที่สุดจะไม่ถูกปล่อยให้อดตาย จะได้รับการช่วยเหลือจากชุมชนและการช่วยเหลือแบ่งปันให้ทานนี้เป็นไปอย่างบริสุทธิ์ใจ ไม่ได้หวังผลตอบแทน ไม่หวังแม้แต่ชื่อเสียง ดังมีกฎระเบียบเอาไว้ว่าจะต้องไม่ให้ผู้รับทานได้ล่วงรู้ว่าใครเป็นคนให้

สรุปในอดีตคนในชุมชนมีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมพื้นบ้านที่หลากหลาย แต่ในสถานการณ์ปัจจุบันพบว่าชาวบ้านได้เปลี่ยนวิถีการผลิตโดยเน้นการผลิตเพื่อการค้า(แบบพันธะสัญญา) การเปลี่ยนวิถีการผลิตกระทบกระเทือนต่อคุณค่าของการพึ่งตนเองและการพึ่งพากันเองเป็นอย่างมาก

ชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนจาก "การทำมาหากิน" มาเป็น "การทำงานหาเงิน" ต้องซื้อสินค้า เช่น พืชผัก จากตลาดหรือจากพ่อค้าที่นำไปขายในหมู่บ้าน ชาวบ้านเริ่มไม่มีเวลาที่จะพูดคุยปรึกษาหารือกัน ไม่มีเวลาที่จะนึกถึงคนอื่นที่อยู่ในหมู่บ้านเดียวกันหรือแม้แต่คนที่เป็ญาติพี่น้องกัน

สื่อพื้นบ้านซึ่งเป็นผลผลิตที่เกิดจากการสังสมประสบการณ์อันยาวนานหลายชั่วอายุคน จนตกผลึกเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่แสดงถึงเอกลักษณ์แต่ละท้องถิ่นอย่างชัดเจน และปรากฏออกมาในรูปแบบที่หลากหลาย เช่น เพลง ดนตรี การแสดง การละเล่น ประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ เป็นต้น สื่อพื้นบ้านมีประโยชน์ที่หลากหลาย กาญจนา แก้วเทพ (2544) ได้สรุปหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน ดังนี้(1)ให้ความบันเทิง เป็นหน้าที่หลักที่สื่อพื้นบ้านมีความเชี่ยวชาญ (2)การแจ้งข่าวสาร (3) การให้การศึกษา (4)การวิพากษ์วิจารณ์สังคมหรือการต่อต้านผู้มีอำนาจ (5)การทำหน้าที่เป็นตัวประสานความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ (6)หน้าที่ในการสร้างอัตลักษณ์ร่วมของชุมชน(7)หน้าที่การทบทวนชีวิต(8)หน้าที่การเป็นทางระบายสัญชาตญาณของมนุษย์ (9)หน้าที่ในการพัฒนาภูมิปัญญาและ(10)หน้าที่ในการสร้างจิตสำนึกทางการเมือง นอกจากนี้สื่อพื้นบ้านยังมีข้อเด่นมากตรงที่เปิดโอกาสให้บุคคลได้พบปะสังสรรค์ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นทำกิจกรรมร่วมกันอันจะยังผลให้เกิดความสนิทสนม เสริมสร้างความเข้าใจที่ดีต่อกัน กระทั่งสามารถสร้างความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวได้โดยง่ายและเป็นไปอย่างสอดคล้องกับเงื่อนไขของสังคมนั้นๆ เมื่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนเริ่มเปลี่ยนไป วัฒนธรรมพื้นบ้านของชุมชนก็ได้เปลี่ยนไปด้วยโดยบางประเภทได้สูญหายไป บางประเภทที่ยังดำรงอยู่ก็ไม่ได้ทำหน้าที่ ทำให้ระบบคุณค่าของวัฒนธรรมพื้นบ้านหายไปด้วย ชุมชนจึงขาดกลไกในการที่จะสื่อสารเพื่อทำหน้าที่หล่อหลอมจิตใจของคนในชุมชน ผลที่ตามมาคือชุมชนมีปัญหาต่างๆเกิดขึ้นเป็นจำนวนมากเช่นคนในชุมชนเริ่มไม่รู้จักกัน ขาดการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ลูกหลานไม่เชื่อฟังคำสั่งสอนของผู้สูงอายุ/พ่อแม่ เยาวชนชายติดยาเสพติด เยาวชนชาย/หญิงมีเพศสัมพันธ์กันก่อนวัยอันควร เยาวชนหญิงตั้งท้องโดยไม่ตั้งใจ ชาย/หญิงติดเชื้อเอดส์ ผู้สูงอายุและเด็กที่ได้รับผลกระทบจากโรคเอดส์ขาดคนดูแล ปัญหาดังกล่าวได้ขยายวงกว้างออกไปเรื่อยๆ ชุมชนไม่สามารถแก้ไขได้เพราะขาดการรวมพลังและขาดความมั่นใจในการใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นสื่อในการแก้ไขปัญหา

เมื่อคนเริ่มไม่เห็นคุณค่าของสื่อพื้นบ้านจะด้วยสาเหตุใดก็ตาม เราจึงเห็นคนรุ่นใหม่(ส่วนมาก)ไม่มีความรู้และความเข้าใจเรื่องคุณค่าของสื่อพื้นบ้านเลย บางคนถึงขั้นดูถูกสื่อพื้นบ้านของตนเองด้วยซ้ำโดยมองว่าเป็นเรื่องม่งาย และล้าสมัย ทั้งๆที่สื่อพื้นบ้านนั้นเคยเป็น "เบ้าหลอมชีวิต" เกี่ยวกับการพัฒนาขั้นพื้นฐานทั้งทางร่างกาย จิตใจ สังคมและทางจิตวิญญาณ ให้เขาตอนที่เขายังอยู่ในชุมชนชนบท เมื่อเบ้าหลอมชีวิตเริ่มแตก (คนทั่วไปไม่เห็นคุณค่าของสื่อพื้นบ้าน) เราจึงเห็นปัญหาของคนรุ่นใหม่รวมทั้งเด็กและเยาวชนที่มีปัญหาเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ปัญหาที่มีความซับซ้อน

ซ้อนและขยายวงกว้างออกไปยากที่จะแก้ไข คำถามที่ตามมาคือแล้วจะอย่างไรเพื่อให้สื่อพื้นบ้านกลับมามีคุณค่ารับใช้คนในชุมชน

จากการทบทวนบทความทางวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้านพบว่า ที่ผ่านมามีงานวิจัยส่วนมากจะเน้นแต่การศึกษาเกี่ยวกับสถานภาพ บทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านและศึกษาปัจจัยที่ทำให้สื่อพื้นบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งมีข้อสรุปที่เหมือนกันคือ(1)สื่อพื้นบ้านเป็นสื่อขนาดเล็ก ใกล้ชิดกับชาวบ้าน มีหน้าที่มากมายและสามารถนำมาใช้เพื่อการพัฒนาได้ (2)สื่อพื้นบ้านไม่ค่อยได้รับการพัฒนาจึงมีแต่ทรงกับทรุด กำลังจะตายและ(3)มีทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกที่ทำให้สื่อพื้นบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะปัจจัยภายนอกที่เป็นการพัฒนาโดยใช้กระแสหลักเช่น ทุนนิยม เป็นต้น

ผู้ศึกษาตั้งข้อสังเกตและมีคำถามคือ ทำไมในช่วงที่ผ่านมามีงานวิจัยส่วนมากศึกษาในแนวทางเดียวกัน คือเมื่อผลการศึกษาพบว่าสื่อพื้นบ้านมีหน้าที่มากมายและสามารถนำมาใช้ในการพัฒนาได้ แต่ทำไมมีแต่วิเคราะห์ว่าสื่อพื้นบ้านหายอย่างไร ? ยิ่งศึกษา ยิ่งพบว่าสื่อพื้นบ้านกำลังจะล้มหายตายจากเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ทำไม ? ไม่มีงานวิจัยที่วิเคราะห์ว่าอะไรทำให้สื่อพื้นบ้านเหล่านั้นได้อย่างไร ? เพื่อให้สื่อพื้นบ้านสามารถรับใช้ชุมชนได้

จากการสังเกตปรากฏการณ์ทางสังคมพบว่าในช่วงที่ผ่านมาจริงๆแล้วมีการรื้อหนังหลายเรื่อง เช่น เรื่องผีปอบ และเรื่องแม่นาค เป็นต้น หนังแต่ละเรื่องมีการผลิตซ้ำกันหลายๆภาค ซึ่งการรื้อหนังดังกล่าวเป็นการรื้อโดย “คนนอก” และมีประเด็นเรื่องธุรกิจเข้ามาเกี่ยวข้อง ดังนั้นการรื้อที่ผ่านมาจึงเป็นผลประโยชน์เพื่อ “คนนอก” เท่านั้น

ประเด็นการรื้อพื้นในงานเขียนเรื่อง สงกรานต์ : วิถีชีวิตไทยที่เปลี่ยนแปลง ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538 : 36-55) มีข้อเสนอว่า ไม่มีประเพณีเก่าของชาติใดจะดำรงอยู่ต่อไปโดยไม่เปลี่ยนแปลง จะต้องปรับสื่อพื้นบ้านให้สามารถดำรงอยู่ในสภาพที่เปลี่ยนแปลงไป แต่จะปรับสื่อพื้นบ้านอย่างไร ? นั่นเป็นเรื่องที่ยากมาก เพราะเกี่ยวกับหลายฝ่าย เช่น ใครควรมีบทบาทการนำในการปรับ และลักษณะการนำควรเป็นอย่างไรจึงจะเหมาะสมกับสังคมประชาธิปไตย

ผู้ศึกษาสนใจข้อเสนอและคำถามของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เพราะผู้ศึกษาเชื่อว่าสื่อพื้นบ้านถูกหล่อหลอมและพัฒนาขึ้นมาเพื่อรับใช้คนในบริบทและสังคมหนึ่งๆเท่านั้น เมื่อสังคมเปลี่ยนไปสื่อพื้นบ้านก็จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนไปด้วยเพื่อให้ทำหน้าที่และสามารถดำรงอยู่ได้ ส่วนในประเด็นเรื่องจะปรับสื่อพื้นบ้านอย่างไรนั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ บอกว่าเป็นเรื่องที่ยากมาก ผู้ศึกษาเชื่อในหลักการที่ว่า “ใครสร้างต้องให้คนนั้นรื้อ” นั่นคือ ชาวบ้านผู้เป็น “เจ้าของวัฒนธรรม” เป็นคนก่อร่างสร้างและใช้วัฒนธรรมของเขา ดังนั้นต้องให้ชาวบ้านซึ่งเป็นเจ้าของวัฒนธรรมเป็นคนรื้อตามหลักการ “สิทธิทางวัฒนธรรม” ของ “เจ้าของวัฒนธรรม”

ผู้ศึกษาจึงมีความสนใจที่จะต่อยอดแนวคิดและคำถามของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ซึ่งเป็นคำถามที่ทำทนาย เพื่อหาคำตอบว่าสื่อพื้นบ้านที่เคยมีและที่มีอยู่ในตำบลวอแก้วจะสามารถรื้อฟื้นได้หรือไม่ ถ้าได้จะมีวิธีการอย่างไร โดยจะใช้หลักการ "สิทธิทางวัฒนธรรม" คือให้ชุมชนซึ่งเป็น "เจ้าของวัฒนธรรม" เป็นผู้ตัดสินใจในการเลือกว่าจะรื้อสื่อพื้นบ้านชนิดใดและจะรื้อให้ฟื้นได้อย่างไรเพื่อรับใช้คนในชุมชน โดยชุมชนและเป็นของชุมชน นอกจากนี้แล้ว ผู้ศึกษาจะทำการศึกษาปัจจัยที่ทำให้สื่อพื้นบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลง โดยไม่ได้ศึกษาแค่เพื่อรู้เท่านั้น แต่จะกระตุ้นให้ชุมชนนำปัจจัยที่เกี่ยวกับการเสื่อมสลายของสื่อพื้นบ้านซึ่งเป็นวิกฤตในปัจจุบัน สามารถที่จะนำมาเป็นโอกาสเพื่อรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้านใหม่ ให้สามารถทำหน้าที่ใหม่เพื่อดำรงอยู่ในชุมชนต่อไปได้ในสถานการณ์ปัจจุบัน

1.2 วัตถุประสงค์

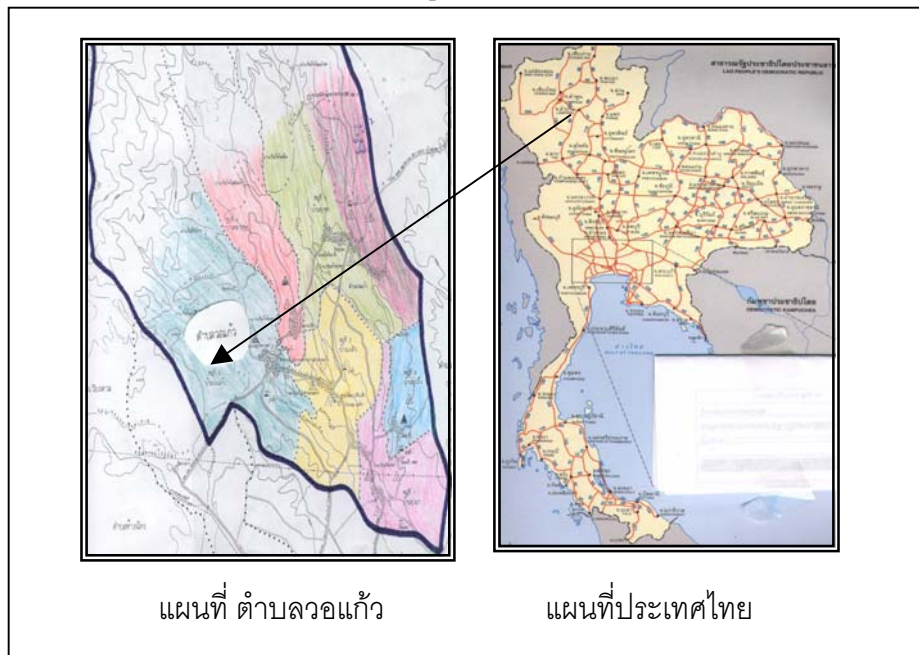
1. เพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านจากอดีตถึงปัจจุบัน เนื้อหาและความหมายของตัวสื่อ ตลอดจนปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
2. เพื่อแสวงหาแนวทางการพัฒนาในการรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้านสำหรับสร้าง/หนุนเสริมความเข้มแข็งของชุมชน

1.3 ปัญหานำการวิจัย

1. สื่อพื้นบ้านที่มีอยู่ในปัจจุบันมีสถานภาพเป็นอย่างไรบ้าง สื่อพื้นบ้านที่ชาวบ้านร่วมกันคัดเลือกมีเนื้อหาและความหมายเป็นอย่างไรและก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนอย่างไร
2. สื่อพื้นบ้านมีบทบาทหน้าที่อย่างไรในชุมชน และหน้าที่นั้นได้ปรับเปลี่ยนไปหรือไม่อย่างไร โดยมีปัจจัยอะไรที่ทำให้สื่อพื้นบ้านเกิดการปรับเปลี่ยน
3. จะมีแนวทางในการพัฒนาเพื่อรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้านให้มีการสืบทอดต่อไปได้อย่างไรสำหรับหนุนเสริมความเข้มแข็งของชุมชน

1.4 ขอบเขตพื้นที่ศึกษา

โครงการนี้ทำการศึกษาในพื้นที่ 7 หมู่บ้าน ของตำบลวอแก้ว อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง

ในอดีตพื้นที่แห่งนี้มีกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆเช่น ขมุ ไทยลื้อและไทยล้านนาเป็นต้น โดยบางกลุ่มเข้ามาเพื่อเป็นคนเลี้ยงช้าง บางกลุ่มเข้ามารับจ้างตัดไม้สัก ต่อมากลุ่มคนเหล่านี้ก็ได้ปักหลักอาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งนี้ ในปัจจุบันส่วนมากเป็นคนรุ่นหลานและรุ่นเหลน

สำหรับประเพณีและพิธีกรรมต่างๆของคนในตำบลพบว่าในปัจจุบันมีหลายชนิดได้หายไป บางชนิดกำลังจะหายไปและมีบางชนิดที่คนในชุมชนมีการปรับให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน

จากข้อมูลดังกล่าวพอที่จะสรุปได้ว่าตำบลวอแก้ว นั้น

1.ก่อตั้งมาหลายร้อยปี ในอดีตมีหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ทำให้มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ประชากรในชุมชนมีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนซึ่งเป็นแรงเกาะเกี่ยวที่ยังรากฝังลึกสืบต่อกันมานานแล้ว

2.มีสื่อพื้นบ้านที่หลากหลาย ทั้งที่เป็นปรากฏการณ์การดำรงอยู่ สื่อพื้นบ้านที่หายไป และสื่อพื้นบ้านที่กำลังจะหายไป

3.เป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาของรัฐและการเข้ามาของกระแสทุนนิยม ซึ่งลักษณะดังกล่าวข้างต้นจะมีลักษณะที่คล้ายกับหมู่บ้านทั่วไปของภาคเหนือ

4.นอกจากเหตุผลเกี่ยวกับสภาพชุมชนดังกล่าวข้างต้นแล้ว จากการประสานงานพบว่า มีคนในชุมชนเป็นจำนวนมากที่สนใจเกี่ยวกับการสืบทอดสื่อพื้นบ้าน โดยเฉพาะประเพณีและคณะ

กรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลที่ตระหนักถึงปัญหาดังกล่าวของชุมชนและพร้อมที่จะสนับสนุนอย่างต่อเนื่องเมื่อโครงการสิ้นสุด

1.5 นิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ

สื่อพื้นบ้าน ในการศึกษาครั้งนี้หมายถึงรูปแบบทางวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดการสื่อสาร ได้แก่ ประเพณี พิธีกรรมและการละเล่น ที่เป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชนในรอบปี คนโดยทั่วไปมอง ประเพณี พิธีกรรมและการละเล่น เป็นเพียงวัฒนธรรมประเภทหนึ่งเท่านั้น แต่ในการศึกษาครั้งนี้ มองประเพณี พิธีกรรมและการละเล่น เป็นสื่อพื้นบ้านของชุมชนที่ชาวบ้านสร้างสรรค์ขึ้นและยึดถือปฏิบัติสืบเนื่องกันมาตั้งแต่อดีต โดยชุมชนใช้เป็นเครื่องมือในการสื่อสารเพื่อรับใช้ชุมชน และเนื่องจากสื่อพื้นบ้านนั้นจะมีองค์ประกอบคือผู้ส่งสาร ตัวสาร ช่องทางการสื่อสารและผู้รับสาร ดังนั้นสื่อพื้นบ้านดังกล่าวจึงมีบทบาทหน้าที่(มีทั้งเป้าหมายแสดงและเป้าหมายแฝง)แตกต่างกันไปตามบริบทนั้นๆ

สถานภาพของสื่อพื้นบ้าน หมายถึงความนิยมหรือความถี่ในการปฏิบัติเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้านประมาณ10ปีที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งในที่นี้แบ่งเป็นสามกลุ่มคือสื่อพื้นบ้านประเภทที่สูญหาย ,ประเภทกึ่งๆและประเภทที่ดำรงอยู่

ปัจจัย หมายถึงสิ่งที่ทำให้สื่อพื้นบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลง(เพื่อดำรงอยู่หรือไม่สามารถดำรงอยู่ได้)ในที่นี้จะทำการศึกษาที่เป็นปัจจัยภายนอกชุมชน ปัจจัยภายในชุมชนและที่เป็นข้อจำกัดของสื่อพื้นบ้าน

บทบาทและหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน หมายถึงผลลัพธ์/ผลกระทบ(ทางร่างกาย ,จิตใจและสังคม)ต่อบุคคล กลุ่มคนหรือสังคม ซึ่งเป็นความคาดหวังของบุคคล กลุ่มคนหรือสังคม โดยกลุ่มคนหรือสังคมนั้นๆเป็นผู้กำหนดขึ้น ทั้งที่เคยมี เคยเป็นและที่เป็นอยู่ ซึ่งเกิดจากการปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติตามประเพณี/พิธีกรรมนั้นๆ

รูปแบบ หมายถึงขั้นตอนหรือวิธีการปฏิบัติ ของบุคคลหรือกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับประเพณี/พิธีกรรม นั้นๆ (ส่วนที่สามารถมองเห็นได้ด้วยตา)

เนื้อหาและความหมายของสื่อพื้นบ้าน เนื้อหาคือตัวสารที่ผู้ส่งสารต้องการจะสื่อถึงผู้รับสาร ส่วนความหมายในที่นี้หมายถึงเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังของเนื้อหาและ/หรือสัญลักษณ์ต่างๆที่อยู่ในสื่อพื้นบ้านในขณะที่ทำการปฏิบัติ (เป็นส่วนที่ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตา)

การพัฒนา หมายถึงการทำจากสิ่งที่เป็นการเปลี่ยนแปลงตามยถากรรมเป็นการเปลี่ยนแปลงตามที่มนุษย์พึงปรารถนา (มนุษย์เป็นผู้กำหนดการเปลี่ยนแปลง)

การรื้อฟื้น หมายถึงการพัฒนาสื่อพื้นบ้านที่ตายไปแล้ว (ชาวบ้านไม่เห็นคุณค่าและทำพองเป็นพิธี) ให้กลับมามีคุณค่าเพื่อรับใช้คนในชุมชน โดยให้เจ้าของวัฒนธรรมเป็นผู้ตัดสินใจว่าจะรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้านชนิดใด จะรื้ออะไร(รูปแบบและคุณค่า)และจะรื้ออย่างไร

การสืบทอด หมายถึงการกระทำเพื่อถ่ายทอดความเชื่อ เนื้อหาและระบบความหมาย/คุณค่าของตัวสื่อพื้นบ้าน จากคนรุ่นหนึ่งสู่คนในรุ่นเดียวกันและ/หรือสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง โดยผ่านประเพณี พิธีกรรมต่างๆหรือการสอนโดยตรง

1.6 ประโยชน์ที่จะได้รับการวิจัย

1. งานนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อ"รื้อฟื้น"สื่อพื้นบ้านที่กำลังจะตายโดยผู้ศึกษาได้สร้างสรรค์ระเบียบวิธีวิจัยและเครื่องมือที่หลากหลาย ในการทำงานเพื่อรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้าน ดังนั้นสามารถนำระเบียบวิธีวิจัยและเครื่องมือต่างๆไปปรับใช้กับงานวิจัยที่มีลักษณะคล้ายๆกันได้โดยเฉพาะกับสื่อพื้นบ้าน เพื่อการสร้างสรรค์ระเบียบวิธีวิจัยและเครื่องมือใหม่ๆในการทำงานวิจัยสื่อพื้นบ้าน

2. งานนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้านที่กำลังจะตาย โดยให้"เจ้าของ"วัฒนธรรมเป็นผู้มีส่วนร่วมในการคิด ตัดสินใจ วางแผนปฏิบัติ ติดตามประเมินผล และรับผลประโยชน์ ผู้ศึกษาได้วางกระบวนการอย่างเป็นระบบทำให้ได้วิธีการในการรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้าน ซึ่งสามารถนำวิธีการดังกล่าวไปปรับใช้ในการรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้านอื่นๆได้ เพื่อให้คนในชุมชนสามารถใช้สื่อพื้นบ้านของเขาเป็นสื่อในการแก้ไขปัญหาของเขาโดยตัวเขาเอง

3.งานวิจัยนี้อยู่ในกลุ่มการสื่อสารเพื่อชุมชนและการสื่อสารเพื่อการพัฒนา ดังนั้นสามารถที่จะนำกระบวนการ และเครื่องมือต่างๆไปปรับใช้ในการพัฒนาชุมชนได้โดยใช้การสื่อสารเป็นเครื่องมือ

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในงานวิจัยเรื่อง”แนวทางการเสริมสร้างและพัฒนาบทบาทของสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาชุมชน” ผู้ศึกษาได้อาศัยแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเพื่อช่วยในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ดำเนินงานวิจัย โดยแบ่งเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

2.1 กลุ่มทฤษฎีที่ใช้เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 คือการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านจากอดีตถึงปัจจุบัน เนื้อหาและความหมายของตัวสื่อ ตลอดจนปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ใช้ทฤษฎีหน้าที่นิยม (Functionalism)

2.2 กลุ่มทฤษฎีที่เอามาวิเคราะห์หิทธิกรรมและเวทีต่างๆ คือทฤษฎีสัญญะวิทยา แนวคิดการสื่อสารกับพื้นที่สาธารณะ : ทศนะของ Habermas และแนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยพิจารณาจากเกณฑ์ทางโลก-ทางธรรม(Secular v.s Sacred)

2.3 กลุ่มทฤษฎีที่ใช้เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 คือเพื่อแสวงหาแนวทางการพัฒนาในการรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้านสำหรับสร้าง/หนุนเสริมความเข้มแข็งของชุมชน ใช้ทฤษฎีกระบวนการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (Reproduction)

2.1 กลุ่มทฤษฎีที่ใช้เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 1

2.1.1 ทฤษฎีหน้าที่นิยม (Functionalism)

คำว่า”วัฒนธรรม” ทฤษฎีหน้าที่นิยมอธิบายว่า ในชนแต่ละกลุ่มต่างก็สร้างสรวงศ์วัฒนธรรมขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของคนในสังคมนั้นหรือเพื่อความอยู่รอดของสังคมนั้นเอง จึงไม่สามารถนำวัฒนธรรมในแต่ละที่มาเปรียบเทียบความสูงต่ำกันได้ เพียงแต่ดูได้ว่าวัฒนธรรมในแต่ละแห่งทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของชุมชนได้ดีมากน้อยเพียงใด

สำนักหน้าที่นิยมถือว่า “วัฒนธรรมหรือการสื่อสาร” เป็นสถาบันย่อยอันหนึ่งของสังคม ทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับเรื่องระบบค่านิยม(Value System)โดยเฉพาะ

“หน้าที่/function” C.Wright,1964 (อ้างในกาญจนา แก้วเทพ,2544)ให้คำนิยามว่า”หน้าที่เป็นผลลัพธ์ที่เกิดตามมาของการกระทำขององค์ประกอบย่อยๆของระบบใหญ่ทั้งหมด” ทฤษฎีหน้าที่นิยม เน้นว่า ส่วนประกอบย่อยๆทุกส่วน จะต้องทำหน้าที่ของตัวเองให้ดีที่สุด เพื่อความมีเสถียรภาพของสังคมส่วนรวม (Stability) นอกเหนือจากการรักษาเสถียรภาพให้สังคมโดยรวมแล้ว หากสังคมนั้นต้องการสืบทอดชีวิตให้ยืนยาวต่อไป บรรดาสถาบันย่อยของสังคม รวมทั้งสื่อพื้นบ้าน ก็มี ”หน้าที่อบรม” (Socialization) หรือบางครั้งเรียกว่า “การถ่ายทอดทางวัฒนธรรม”

(Cultural Transmission) นอกจากนี้ สื่อพื้นบ้านจะต้องทำหน้าที่ “ควบคุมทางสังคม” (Social Control) อีกด้วยเพื่อให้สมาชิกในสังคมเชื่อฟังและปฏิบัติตาม

แนวคิดหลักของทฤษฎีหน้าที่นิยม

- 1.สถาบันย่อยๆของแต่ละสังคมนั้นทำหน้าที่หรือไม่ทำหน้าที่ หรือทำหน้าที่ผิดไป
- 2.หน้าที่เปิดเผยและหน้าที่แฝงเร้น(manifest/latent function) เกณฑ์ที่ใช้ในการวัดคือความตั้งใจ(intention) และการรับรู้(recognition)ของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสาร หน้าที่เปิดเผย (Manifest function) จึงเป็นผลลัพธ์ที่เกิดตามมาโดยผู้สื่อสารตั้งใจและรู้ตัวมาก่อน ส่วนหน้าที่แฝงเร้น(Latent function) ก็เป็นผลลัพธ์ที่เกิดตามมาโดยที่ผู้สื่อสารไม่ได้ตั้งใจและไม่รู้ตัวมาก่อน
- 3.เมื่อเกิดความต้องการของปัจเจกบุคคล/กลุ่ม/สังคมนั้นมีวิธีการ และสถาบันหลายอย่างที่จะสามารถตอบสนองความต้องการได้ และในกรณีที่สถาบันเคยทำหน้าที่นั้นไม่กระทำหน้าที่ ก็จะมีสถาบันอื่นๆเข้ามาทำหน้าที่ทดแทน ปรากฏการณ์ดังกล่าวเรียกว่า Alternative function/function equivalence

นักวิชาการเยอรมันในสำนักแฟรงค์เฟิร์ต(อ้างในกาญจนา แก้วเทพ,2544) ได้กล่าวเปรียบเทียบหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านกับสื่อมวลชนว่า สื่อพื้นบ้านมีหน้าที่มากมายกว่า เช่น

- 1.ทำหน้าที่ปลดปล่อยแรงผลักดันทางเพศ
- 2.สร้างความสามัคคีระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ
- 3.ช่วยให้คนพัฒนาภูมิปัญญา
- 4.ทำการวิพากษ์วิจารณ์สังคมที่เป็นอยู่
- 5.ทำหน้าที่ให้การศึกษาและสร้างความสำนึกทางการเมือง
- 6.มีลักษณะสัมพันธ์กับชีวิต ก่อให้เกิดการทบทวนชีวิต
- 7.มีหน้าที่ให้ความบันเทิงเหมือนหน้าที่สื่อมวลชนโดยทั่วไป

2.1.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แบ่งเป็นดังนี้

(1) การศึกษาสถานภาพของสื่อพื้นบ้าน มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

จุมพล รอดคำดีและคณะ (2521) ได้ทำการสำรวจ “บทบาทสื่อพื้นบ้านต่อการศึกษาของชาวบ้าน” โดยเน้นสื่อพื้นบ้านในภาคเหนือ คือ เพลงซอ ค่าว ลิเก กลองสะบัดชัย และกองเท่งเทิง กลุ่มตัวอย่างคือประชาชนใน จ.เชียงใหม่ ผู้วิจัยมีเป้าหมายที่จะสำรวจพฤติกรรมการรับฟัง และชมสื่อพื้นบ้านที่ได้กล่าวมาแล้วของประชาชนในภาคเหนือ ผลการวิจัยพบว่า ชาวชนบทใน จ.เชียงใหม่ส่วนใหญ่ (ประมาณ 90 %) เคยมีประสบการณ์ในการฟังและชมสื่อพื้นบ้านดังกล่าว โดยมีการฟังและชมเพลงซอมากเป็นอันดับแรกตามมาด้วยลิเก สำหรับบทบาทของสื่อพื้นบ้านต่อเรื่องการศึกษาของชาวบ้านนั้น ผู้วิจัยประเมินว่า สื่อพื้นบ้านมีศักยภาพที่จะใช้

เป็นสื่อการศึกษาได้ แต่ทว่าต้องใช้กลวิธีนำเสนอที่ให้นื้อหาสาระควบคู่ไปกับความสนุกสนานบันเทิงอันเป็นหน้าที่เดิมของสื่อพื้นบ้าน

ในปี พ.ศ. 2527 จุมพล รอดคำดีและคณะ ได้ทำการสำรวจสื่อพื้นบ้านในจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สื่อพื้นบ้านนั้นเป็นสื่อที่มีอยู่คู่กับสังคมชนบทมานานแล้ว โดยได้พัฒนาตนเองมาจนมีเนื้อหาที่ตอบสนองความต้องการและใกล้ชิดกับประชาชน มีรูปแบบที่ประชาชนคุ้นเคยจนตกผลึกเป็นรสนิยมของประชาชน รวมทั้งหน้าที่ต่างๆ ต่อชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการให้ความรู้ให้ความบันเทิง อบรมสั่งสอน วิพากษ์วิจารณ์ ฯลฯ อย่างไรก็ตามเนื่องจากอิทธิพลของสื่อสมัยใหม่ที่ก้าวเข้าไปในพื้นที่ทางวัฒนธรรมของชนบท พร้อมๆ กับบรรดาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา ดังนั้นจึงเป็นที่น่าสงสัยว่า สื่อคู่บ้านดั้งเดิมคือสื่อพื้นบ้านจะมีชะตากรรมเป็นเช่นไร จะดำรงอยู่ได้มากน้อยเพียงใด และเพราะสาเหตุใดต่อคำถามดังกล่าว จุมพลและคณะได้สืบต่องานที่สำรวจสื่อพื้นบ้านในภาคเหนือเมื่อปี 2521 โดยขยายมาสำรวจในภาคอีสาน และพบว่าสื่อพื้นบ้านตัวสำคัญของภาคอีสาน คือ หมอลำนั้น ยังคงเป็นสื่อที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย ทั้งนี้จะเนื่องมาจากเหตุผลหลายประการ คือ ประการแรก สื่อหมอลำเป็นสื่อพื้นบ้านที่มีความผูกพันกับวิถีชีวิตของคนอีสาน ทั้งในชีวิตการทำงาน ชีวิตประจำวันและชีวิตพิธีกรรมอย่างแยกไม่ออก ประการที่สอง สื่อหมอลำนั้นได้พัฒนามาจนมีรูปแบบและเนื้อหาที่หลากหลายมาก ดังนั้นจึงมีศักยภาพในการปรับตัวอย่างมหาศาลและประการสุดท้ายยังมีกระบวนการสืบทอดองค์ประกอบต่างๆ ของหมอลำอยู่อย่างต่อเนื่อง

การสำรวจพฤติกรรมการเปิดรับสื่อมวลชนและสื่อพื้นบ้านของเกษตรกรใน 4 จังหวัด คือ ลำพูน น่าน กำแพงเพชร และขอนแก่น ซึ่งอาจจะถือได้ว่าเป็นตัวแทนของประชาชนใน 3 ภาค คือ ภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคอีสาน อมรทิพย์ วรรณพันธ์ (2534) ได้พบว่าสถานการณ์ของสื่อพื้นบ้านในแต่ละท้องถิ่นมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ เกษตรกร จ.ขอนแก่น ยังมีความนิยมที่จะเปิดรับสื่อพื้นบ้านประเภทหมอลำอย่างมาก ในขณะที่เพลงซอใน จ.น่าน และลำพูน และลิเกใน จ.กำแพงเพชร ได้เสื่อมความนิยมไป เพราะมีสื่อมวลชน คือ วิทย์และโทรทัศน์เข้ามามีบทบาทแทน ดังนั้น พฤติกรรมการเปิดรับสื่อโดยรวมของเกษตรกรตัวอย่างทั้งหมดจึงเป็นการเปิดรับวิทย์เป็นอันดับแรก รองมาเป็นโทรทัศน์และอันดับสามคือสื่อพื้นบ้าน อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยก็ยังพบอีกว่า หากมีการนำเอาสื่อพื้นบ้าน เช่น เพลง ซอ ลิเก หรือหมอลำมาเผยแพร่ในสื่อมวลชน เช่น วิทย์หรือโทรทัศน์ เกษตรกรจะนิยมมากเพราะสะดวกในการเปิดรับ

ในการศึกษาการปรับตัวของชุมชนกิ่งเมืองกิ่งชนบทในภาคเหนือจุฬารัตน์ เมืองแก้ว (2537) พบว่าการปรับตัวของชุมชนด้านความเชื่อนั้น ความเชื่อดั้งเดิมทั้งที่เป็นประเพณีและพิธีกรรมต่างๆรวมทั้งความเชื่อที่เกี่ยวกับการผลิต บางอย่างได้สูญหายไป บางอย่างยังปฏิบัติอยู่แต่

ลดความสำคัญลงเหลือแต่การปฏิบัติทางพิธีกรรม แต่ด้านของเนื้อหาสาระเบื้องหลังของการประกอบพิธีกรรมนั้น แทบจะไม่มีใครรู้ความหมาย เช่น การไหว้ผีปู่ย่า

อานันท์และฉลาดชาย(2541:14-15)พบว่า การเช่นไหว้ผีอารักษ์เมืองต่างๆในภาคเหนือที่เคยมีการทำมาในอดีตทุกเมืองไม่ว่าเมืองเล็กหรือเมืองใหญ่ ในปัจจุบันได้เลิกไปเกือบหมดแล้ว หลังจากรัฐบาลได้หันไปใช้การสถาปนาอำนาจรัฐในท้องถิ่นด้วยการสนับสนุนการสร้างเสาหลักเมืองขึ้นใหม่ ทำนองเดียวกับการไหว้ผีอารักษ์หมู่บ้านและสถานที่สำคัญของชุมชนก็เสื่อมคลายลงไปมาก หมู่บ้านส่วนใหญ่จะไม่ทำพิธีไหว้ผีเสื้อบ้าน ซึ่งเคยทำหลายครั้งในหนึ่งปี กลุ่มเหมืองฝายก็จัดทำพิธีเลี้ยงผีฝายน้อยลงหลังจากฝายไม้ถูกเปลี่ยนเป็นฝายคอนกรีต

ผู้ศึกษามีข้อสังเกตคืองานวิจัยทั้งหมดพบว่าสื่อพื้นบ้านนั้นมีคุณประโยชน์อย่างมหาศาลต่อคนในพื้นที่ และยังพบอีกว่าสถานภาพของสื่อพื้นบ้านกำลังล้มหายตายจากไป บางคนบอกว่าอยู่ในขั้นวิกฤต ในประเด็นนี้ผู้ศึกษามีความสนใจและมีคำถามว่าทำไมไม่มีการศึกษาว่าจะสามารถรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้านที่กำลังล้มหายตายจากไปได้หรือไม่และถ้าได้จะมีวิธีการทำอย่างไร การที่จะตอบคำถามดังกล่าวได้จำเป็นต้องทำวิจัยในลักษณะของเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งยังไม่พบว่ามีการทำงานวิจัยในลักษณะดังกล่าวโดยเฉพาะกับการรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้าน

(2) การวิเคราะห์ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการดำรงอยู่ของสื่อพื้นบ้าน

จิตตนา หนูณะ (2533) วิเคราะห์ปัจจัยที่ทำให้การแสดงรองเง็ง (มีลักษณะคล้ายรำวง) อันเป็นสื่อการแสดงแบบพื้นเมืองของภาคใต้ค่อยๆ สูญหายไปจากความนิยมของชาวบ้าน และพบว่ามี 3 ปัจจัย คือ

-ปัจจัยตัวแรก คือ การเข้ามาของสื่อมวลชนสมัยใหม่ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ที่เข้ามาช่วงชิงเวลาที่ใช้ในการพักผ่อน รวมทั้งมหรสพรูปแบบความบันเทิงอย่างใหม่ๆ อีกมากมายที่พ่วงติดมากับสื่อมวลชน เช่น การแสดงคอนเสิร์ต การเต้นดิสโกเธค เป็นต้น ที่จะไปเบียดแทนที่การแสดงของสื่อพื้นบ้าน โดยที่อัตราการแย่งชิงพื้นที่ทางวัฒนธรรมนั้นอาจมากขึ้นไปตามแต่ละท้องถิ่น ดังที่ อมรทิพย์ (2534) ได้ศึกษาเอาไว้

-ปัจจัยประการที่สอง คือ ขีดจำกัดของตัวสื่อประเพณีเอง ตัวอย่างเช่น สื่อพื้นบ้านมักจะล้มเหลวที่จะหาผู้มาสืบทอดสานต่องานของตน เพราะเยาวชนรุ่นใหม่ได้หันไปฝึกฝนกับสื่อมวลชนเสียแล้ว ดังที่มีหลักฐานว่า ในการสำรวจกลุ่มผู้ชมสื่อพื้นบ้านหลายชิ้นที่ผู้วิจัยตั้งเงื่อนไขว่า ต้องเป็นผู้ที่ชมสื่อพื้นบ้านเกิน 10 ครั้งขึ้นไป อายุของกลุ่มตัวอย่างมักเป็นกลุ่มอายุ 30 – 55 ปีขึ้นไป (ปาริชาติ : 2538 , จันทรเพ็ญ : 2530) ซึ่งหมายความว่าสื่อพื้นบ้านเป็นสื่อของผู้ใหญ่และผู้สูงอายุเท่านั้น เมื่อขาดโอกาสที่จะชม การชื่นชมและเห็นคุณค่าถึงระดับที่จะเป็นผู้สืบทอดย่อมเป็นไปได้

คุณลักษณะอีกข้อหนึ่งของสื่อพื้นบ้าน ที่เป็นปัจจัยกำหนดการคงอยู่ของสื่อพื้นบ้าน ก็คือ สื่อดังกล่าวเป็นสื่อที่ผูกติดกับประเพณีพิธีกรรมซึ่งมีเงื่อนไขทำให้ปรับตัวยาก เช่น ต้องแสดงเฉพาะมีพิธีกรรม ภายในช่วงเวลาและสถานที่อันจำกัด สื่อประเภทนี้มักจะสูญสลายได้ง่าย ส่วนสื่อพื้นบ้านบางชนิดเช่น หมอลำ อันเป็นสื่อที่มีขอบเขตกว้างขวาง มีทั้งที่ผูกติดกับพิธีกรรมและที่เล่นได้อย่างอิสระ ก็จะมีโอกาสปรับตัวได้ง่าย ดังเช่นที่จันทร์เพ็ญ (2530) พบว่า เพลงขอของเขียงใหม่นั้นมีโอกาที่จะเล่นได้อย่างกว้างขวางไม่ว่าจะเป็นงานบวช ทำบุญขึ้นบ้านใหม่ งานฉลองต่างๆ เป็นสื่อที่หาได้ง่าย ราคาถูก การจัดเวทีก็ทำได้ง่าย ทำให้เพลงขอยังคงแพร่หลายอยู่ได้

-ปัจจัยประการที่สาม คือ กลุ่มผู้ชมซึ่งจะเป็นตัวตัดสินสำคัญถึงการดำรงอยู่ของสื่อพื้นบ้าน ปัจจุบันโอกาสที่จะได้ชมสื่อพื้นบ้านได้ลดน้อยถอยลงไป เนื่องจากปัจจุบันมีสื่อหลายประเภทให้เลือกมากขึ้น หรือวิถีชีวิตของผู้ชมที่แปรเปลี่ยนไปจนไม่เอื้ออำนวยให้เข้าร่วมกับสื่อประเพณี (เช่น ต้องมาทำงานในเมืองหลวง ไม่ได้กลับไปร่วมงานบุญพระเวส) และเนื่องจากสื่อประเพณีทุกอย่างมีลักษณะตั้งรับ คือตัวผู้ส่งสาร / ศิลปินจะอยู่กับที่ ฝ่ายผู้ชมต้องเดินทางออกไปหา ซึ่งต่างจากสื่อมวลชนที่เป็นสื่อรุกเข้ามาถึงในบ้าน ดังนั้นโอกาสล้าถอยของสื่อประเพณีจึงมีอยู่มาก

ศรีปาน รัตติกาลชลากร (2538) ได้ทำการศึกษาบทบาทของสื่อพื้นบ้านในวัฒนธรรมมอญในอำเภอพระประแดง จากผลการศึกษาในครั้งนี้ทำให้พิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสื่อพื้นบ้าน ในวัฒนธรรมมอญในอำเภอพระประแดงว่าสามารถสืบทอดต่อไปหรือค่อย ๆ ลดลงและหมดไปนั้น สามารถสรุปเป็นแนวคิดตามหลักนิเทศศาสตร์ได้ดังนี้

-ปัจจัยภายในที่เกี่ยวกับลักษณะของสื่อพื้นบ้านแต่ละประเภท แบ่งเป็นปัจจัยที่สนับสนุนและปัจจัยที่เป็นอุปสรรค (ก)ปัจจัยที่สนับสนุน คือเป็นสื่อพื้นบ้านที่ใช้สื่อสารอย่างสม่ำเสมอและมีความต่อเนื่องในการถ่ายทอด ,เปิดกว้างสำหรับทุกเพศทุกวัย,ง่ายต่อการเข้าร่วมและปฏิบัติไม่ยุ่งยาก ซับซ้อนและไม่ต้องอาศัยความสามารถพิเศษหรือความพยายามในการเข้าร่วมสื่อสารมากนัก,สะท้อนเอกลักษณ์ของชุมชนและเชื้อชาติเด่นชัด,มีบทบาทต่อบุคคล ชุมชนและสังคมโดยทั่วไปอย่างเด่นชัด,ได้รับการสนับสนุนจากชุมชนหรือหน่วยงานของรัฐและสื่อมวลชน (ข)ปัจจัยที่เป็นอุปสรรค ส่วนมากจะตรงข้ามกับปัจจัยที่สนับสนุน

-ปัจจัยภายนอก ที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงของสื่อพื้นบ้าน(1)การเปลี่ยนสภาพความเป็นอยู่ของชาวมอญพระประแดงจากสังคมเกษตรกรรมมาเป็นสังคมอุตสาหกรรมและธุรกิจต่าง ๆ ส่งผลให้สื่อบางประเภทหมดไป (2)นโยบายของรัฐในบางสมัยทำให้สื่อบางอย่างลดลงไปและเปลี่ยนแปลง เช่น การสั่งปลดเสาหงส์ ทำให้ประเพณีแห่ธงธงตะขาบเปลี่ยนแปลงคือเกือบหมดไป แต่เมื่อนำกลับมาปฏิบัติใหม่ ก็มีการแห่ร่วมกันในหมู่บ้านต่าง ๆ แทนการแห่กันเองในแต่

ละหมู่บ้าน(3)การกำหนดวันร่วมประเพณีตามจันทรคติ นับตามข้างขึ้นข้างแรม ทำให้วันที่มีประเพณีนั้นอาจตรงกับวันทำงาน ซึ่งผู้ที่ทำงานตามระบบธุรกิจและราชการไม่สามารถมาร่วมได้หรือไม่สะดวกจะเข้าร่วม เพราะทางราชการมิได้กำหนดให้เป็นวันหยุด (4)ผลจากการเปลี่ยนชีวิตความเป็นอยู่จากสังคมเกษตรกรรมมาสู่สังคมอุตสาหกรรมดังกล่าวทำให้การร่วมแรงรวมใจและการบริจาคของต่าง ๆ เพื่อใช้ในประเพณีลดลง และอุปกรณ์เครื่องใช้ตลอดจนแรงงานต่าง ๆ ต้องเสียค่าใช้จ่ายทำให้ชาวมอญส่วนใหญ่ที่มีรายได้น้อยไม่อาจเข้าร่วมได้สะดวก (5)วัสดุตามธรรมชาติเริ่มลดลง และหายากขึ้น (6)ความเจริญต่าง ๆ ทำให้สื่อพื้นบ้านบางอย่างหมดความจำเป็น เช่น ประเพณีเรือสำเภาที่ปัจจุบันวัดต่าง ๆ มีไฟฟ้าใช้ ประเพณีตักบาตรน้ำผึ้งที่ปัจจุบันการแพทย์เจริญขึ้นอาศัยยาแผนปัจจุบันแทนยาสมุนไพร การคมนาคมทางบกทำให้ประเพณีเพลงเรือสูญหายไป การก่อสร้างสมัยใหม่ ทำให้บ้านเรือนไม่เอื้อในการจัดบ่อนสะบ้า การสร้างสะพานถาวรทำให้ประเพณีการต่อสะพานหายไป เป็นต้น(7)การศึกษากับส่วนกลาง ทำให้เด็กรุ่นใหม่ไม่มีโอกาสได้รับการถ่ายทอดภาษาและประเพณีบางอย่าง (8)การแพทย์และสาธารณสุขที่เจริญขึ้นทำให้การรักษาโรคแผนโบราณลดลง (9)ความเชื่อของคนรุ่นใหม่เปลี่ยนไป ซึ่งเป็นผลมาจากการศึกษาทำให้สื่อบางอย่างขาดคนสนใจและไม่เชื่อถือ(10) การรับสื่อสมัยใหม่ และกระแสวัฒนธรรมตะวันตกทำให้เด็กรุ่นใหม่มองว่าสื่อบางอย่างล้าสมัย (11)การแต่งงานข้ามกลุ่ม ทำให้เกิดการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม (12)ความซับซ้อนของสื่อพื้นบ้าน หมายถึงสื่อที่มีความซับซ้อนในทางปฏิบัติหรือผู้ปฏิบัติต้องใช้ความสามารถพิเศษหรือความพยายามจึงจะปฏิบัติได้ ดังนั้นเมื่อชาวมอญรุ่นใหม่ที่ไม่ได้เรียนรู้หรือถ่ายทอดสืบต่อมาจึงไม่สามารถกระทำได้

อารยะ ภูสาล์และคณะ (2542) ได้ทำการศึกษาสถานภาพและบทบาทของภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อการพัฒนา : กรณีศึกษาจังหวัดลำปาง พบว่าปัจจัยที่ทำให้สถานภาพและบทบาทของภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดการเปลี่ยนแปลงมี 2 ปัจจัยหลักคือ

-ปัจจัยภายนอกเป็นกระแสหลักคือ (1) นโยบายการพัฒนาของรัฐ เช่นนโยบายการสัมปทานป่าไม้ การปิดป่า การขยายเขตอุทยานและเขตป่าสงวน ทำให้ชาวบ้านไม่มั่นคงและไม่มั่นใจในการดำเนินชีวิต นอกจากนั้นแล้วนโยบายการพัฒนาชุมชนชนบทของรัฐยังเสริมระบบการผลิตเพื่อขายเช่นการส่งเสริมพืชพาณิชย์ สุดท้ายต้องมาพบทางตันเรื่องราคาและตลาด นำมาซึ่งหนี้สินของเกษตรกร(2)กระแสทุนนิยมและลัทธิบริโภคนิยม กระแสการผลิตเพื่อขาย เพื่อการค้าและการส่งออก ถูกวางสายโยงใยเข้าสู่หมู่บ้านในชนบท ขณะเดียวกันวัฒนธรรมบริโภคนิยมก็ถูกส่งผ่านไปยังหมู่บ้าน ผ่านทางตัวแทนการพัฒนาบ้าง ผ่านทางสื่อต่างๆทั้งทางวิทยุและโทรทัศน์ ทั้งนี้โดยกำกับและบีบรัดคำว่า “พัฒนาและทันสมัย”

-ปัจจัยภายใน เป็นปัญหาาร่วมที่ชุมชนประสบ(1)ปัญหาเรื่องที่ทำกิน ชาวบ้านถูกจำกัดพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัย จากข้อจำกัดด้านพื้นที่ทำกินและขนาดจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น

ทำให้ชาวบ้านบางส่วนไม่มีที่ทำกิน บางส่วนต้องเช่าที่ทำกิน บางส่วนต้องออกไปรับจ้างนอกพื้นที่ (2) ปัญหาความสั่นคลอนของวัฒนธรรมชุมชน จากปัญหาเรื่องที่ทำกินทำให้ชาวบ้านต้องดิ้นรนออกไปหางานทำมากขึ้น ทำให้ความร่วมมือในกิจกรรมการพัฒนาของชาวบ้าน ความเป็นชุมชน ความเป็นปึกแผ่น เริ่มพบว่ามีปัญหาทุกคนล้วนมีข้ออ้างว่าติดงาน ไม่ทำงานก็ไม่มีเงิน ปัจจุบันใช้วิธีการส่งตัวแทนไปร่วมกิจกรรม หรือส่งเงินไปช่วยแรงงาน ซึ่งรวมไปถึงการเข้ามีส่วนร่วมในงาน ประเพณีพิธีกรรมต่างๆตามความเชื่อของชุมชนด้วย

Gray1990 (อ้างในนิวัตร สุวรรณพัฒนา ,2540:77)อธิบายความเปลี่ยนแปลงทางความคิดของคนหนุ่มสาวในชนบท ที่เสื่อมความนับถือและความเชื่อเรื่องผีปู่ย่าลงไป เมื่อมีการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานจากชนบทสู่เมือง ทำให้สภาพหมู่บ้านในเขตใกล้เมืองที่Grayทำการศึกษามีลักษณะที่เรียกว่า”หมู่บ้านหอพัก” ซึ่งปัจจัยแวดล้อมสำคัญที่ทำให้คนหนุ่มสาวในชนบทมองว่าความเชื่อเรื่องผีเป็นเรื่องงมงายและล้าสมัย นอกจากจะเกิดจากสภาพแวดล้อมแบบลักษณะหมู่บ้านหอพัก ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่เงื่อนไขทางสังคมของการผลิตใหม่ในชุมชน ที่ทำให้ชาวบ้านในชนบทไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่รอดต่อไปได้ ภายใต้โครงสร้างการผลิตแบบเดิม คนหนุ่มสาวต้องเข้ามาทำงานในเมือง ทำให้อยู่ไกลหูไกลตาจากการจัดการดูแลของพ่อแม่และเครือญาติ นอกจากนั้นยังมีอิทธิพลของการศึกษาแบบสมัยใหม่ที่คนหนุ่มสาวได้รับ ทำให้คนรุ่นหนุ่มสาวมองความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษของคนรุ่นก่อนว่าเป็นความเชื่อที่ล้าหลัง จนในที่สุดความเชื่อเรื่องผี อันเป็นเสมือนกลไกในการควบคุมและจัดการระบบความสัมพันธ์เดิมในชุมชนได้ค่อยๆสูญหายและเสื่อมสลายไปในที่สุด ในประเด็นนี้นิวัตร(2540:77)มองว่าGrayมองเรื่องกลไกการจัดการภายในครอบครัวในลักษณะที่แข็งกระด้างและอธิบายผ่านทางความเชื่อเรื่องผีปู่ย่าแต่เพียงอย่างเดียว ทำให้เกิดข้อสรุปว่าความเชื่อนี้กำลังสูญหายไปจากความคิดของคนหนุ่มสาว และคล้ายกับการมองหรือข้อสรุปจากคนภายนอกว่า เมื่อเกิดเงื่อนไขและปัจจัยภายนอกมากกระทบ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ส่งผลให้ระบบความเชื่อเดิมที่มองแบบหยุดนิ่งกำลังสูญหายหรือถูกทอดทิ้งไป เสมือนเป็นการอธิบายภาพความคิด ความเชื่อของชาวบ้านในชุมชนชนบทในลักษณะรับสิ่งใหม่โดยทอดทิ้งสิ่งเก่าไป ทั้งที่อาจมีการรับและนำมาผสมผสาน ปรับใช้และเลือกอธิบายจากสถานการณ์ จากความคิดที่แตกต่างกันไป ทั้งในแง่ของความแตกต่างทางเพศ และชนชั้น ฯลฯ โดยไม่ได้ละทิ้งสิ่งหนึ่งสิ่งใดไปเลยก็ได้

ผู้ศึกษาเห็นด้วยกับแนวคิดของนิวัตรที่มองว่าความเชื่อของชาวบ้านในชุมชนชนบทนั้นไม่ใช่ว่าจะรับสิ่งใหม่โดยทอดทิ้งสิ่งเก่าไปทั้งหมด ทั้งที่อาจมีการรับและนำมาผสมผสานด้วย คือมีการใช้กลยุทธ์ “ประสานส่วนดีทั้งของเดิมและของใหม่” (ที่เรียกว่า articulation) แทนกลยุทธ์กวาดของเก่าทิ้งและใส่ของใหม่ทั้งหมด(substitution) ที่เคยใช้มา

ความเชื่อเรื่องผีป๋ายจะเริ่มมาตั้งแต่เมื่อใดไม่ปรากฏ แต่ก็ได้หล่อเลี้ยงระบบครอบครัว และเครือญาติของคนล้านนามานับแต่โบราณกาล เมื่อมาถึงปัจจุบันความเชื่อเรื่องผีป๋ายได้จางหายไปมากแล้วด้วยเหตุผลนานาประการเช่นอาณัติและฉลาดชาย, 2541:17 บอกว่าบทบาทของกลุ่มตระกูลผู้หญิงที่เคยมีอิทธิพลในการกำหนดคู่แต่งงานให้แก่ลูกหลาน โดยอาศัยความเชื่อเรื่อง ผิดผีมาควบคุมประเพณีทางเพศของลูกหลานผู้หญิงในตระกูล และนำมาใช้ในการจัดสรรที่ดินของ ตระกูลได้ลดน้อยลงไป เพราะลูกหลานผู้หญิงแต่งงานกับคนนอกชุมชนมากขึ้นหรือไม่ก็ออกไป ทำงานนอกการเกษตรที่ห่างไกลจากถิ่นเดิมมากขึ้น จึงคงมีเพียงผู้หญิงสูงอายุในกลุ่มตระกูลเท่านั้นที่ยังเห็นความสำคัญของผีป๋ายอยู่ ส่วนผู้ชายในกลุ่มตระกูลจะไม่สนใจเลยและมักจะเห็นว่า เป็นเรื่องของผู้หญิง บ้างก็เห็นว่าความทันสมัยที่เกิดจากการพัฒนาประเทศได้เป็นปัจจัยอีก ประการหนึ่งที่ทำให้ผู้หญิงซึ่งมีการศึกษาและฐานะทางเศรษฐกิจสังคมสูง ละทิ้งความเชื่อในผีป๋าย หรือ "ทิ้งผีไปแล้ว" เพราะคิดว่าเป็นเรื่องล้าสมัย หลายคนกล่าวว่าผีป๋ายไม่ได้ช่วยให้หายเจ็บป่วย อีกต่อไป แม้ว่าจะเซ่นไหว้บูชาหลายครั้งหลายหนติดต่อกัน จึงได้เลิกนับถือไป (Christine M. Mougne, 1984 อ้างในจิราลักษณ์ จงสถิตมัน: 79) ขณะที่บางคนเห็นว่าการอพยพเคลื่อนย้ายก็ เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ผู้หญิงเสื่อมคลายความนับถือผีป๋าลง ควบคู่ไปกับปัจจัยอื่นๆ เช่น บาง ครอบครัวก็ขาดลูกสาวที่จะสืบทอดพิธีกรรม และพบว่าเมื่อเก้าอี้บางคนเสียชีวิตลงก็ขาดผู้สืบทอด การเป็นเก้าอี้ต่อไป (Marjorie A. Meucke, 1984 อ้างในจิราลักษณ์ จงสถิตมัน: 79)

ข้อสรุปที่ได้จากการทบทวนวรรณกรรมต่างๆ พบว่ามีปัจจัยทั้งที่เป็นปัจจัยจากภายนอก ปัจจัยภายใน และข้อจำกัดของตัวสื่อเองเป็นจำนวนมากที่เกี่ยวกับการดำรงอยู่และการเสื่อมสลาย ของสื่อพื้นบ้าน ปัจจัยดังกล่าวที่เข้ามาทำลายการดำรงอยู่ของสื่อพื้นบ้านนั้นถึงแม้เราจะไม่สามารถที่จะควบคุมได้แต่เราสามารถรักษาความเชื่อมั่นของเจ้าของวัฒนธรรมไว้ได้ด้วยการสร้าง ปัจจัยใหม่ๆ ขึ้นมา จากการทบทวนวรรณกรรมในครั้งนี้พบว่างานวิชาการส่วนมากจะศึกษาแต่การ สูญสลายของสื่อพื้นบ้านว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร แต่ยังไม่มียุทธศาสตร์ที่จะสามารถ "สร้างขึ้นใหม่" ได้ ใดๆ เพราะวัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้าน มีวัฏจักรคือ เกิด พัฒนา/รุ่งเรืองหรือค่อยๆ เสื่อม และสูญ สลายดับไป โดยวัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้านเกิดเพื่อทำหน้าที่ในบริบทแบบหนึ่งเท่านั้น แต่เมื่อบริบท และสังคมเริ่มเปลี่ยนไปวัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้านก็ต้องปรับเปลี่ยนด้วยเพื่อการดำรงอยู่ ดังนั้นจาก ข้อสรุปดังกล่าว ผู้ศึกษาจะทำการศึกษาปัจจัยที่ทำให้สื่อพื้นบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลง ใน การศึกษาปัจจัยไม่ใช่เพื่อรู้เท่านั้น แต่จะกระตุ้นให้ชุมชนนำปัจจัยที่เกี่ยวกับการเสื่อม สลายของสื่อพื้นบ้านซึ่งเป็นวิกฤติในปัจจุบัน สามารถที่จะนำมาเป็นโอกาสเพื่อรื้อฟื้นสื่อ พื้นบ้านใหม่ ให้สามารถทำหน้าที่ใหม่เพื่อดำรงอยู่ในชุมชนต่อไปได้ในสถานการณ์ ปัจจุบัน

(3) การศึกษาบทบาทของสื่อพื้นบ้านในด้านต่างๆ

จิตตนา หนูณะ (2533) ได้ทำการศึกษาบทบาทและการเสื่อมสลายของรองเง็งตันหยง(มีลักษณะคล้ายรำวง)อันเป็นสื่อการแสดงแบบพื้นเมืองของภาคใต้ จากการศึกษามหาบทหน้าที่ทางสังคมของรองเง็งตันหยงที่มีต่อชุมชนทั้งที่เคยมีและแปรรูปไปบ้างแล้วพบว่าบทบาทหน้าที่สำคัญ5ประการ

1.การให้ความบันเทิง อันได้แก่ การผ่อนคลายอารมณ์ความรู้สึกส่วนตัวของผู้ร้อง การหยอกล้อเกี้ยวพาราสีระหว่างนางรำ – คู่เต้น การสร้างอารมณ์ขัน และการใช้เป็นเครื่องประเทืองอารมณ์ ปลุกปลอบอารมณ์ตน ผ่อนคลายความตึงเครียดหรือความคับข้องใจ

2.การให้ข้อมูลข่าวสาร แจ้งข่าวคราวกิจกรรมความเคลื่อนไหวของชุมชน

3.การให้การศึกษา อบรมสั่งสอนชี้แนวทางพึงปฏิบัติและที่ไม่พึงปฏิบัติ

4.การรายงานวิพากษ์วิจารณ์สภาพเหตุการณ์และสังคม

5.ก่อให้เกิดการปะทะสัมพันธ์และสร้างบูรณาการทางสังคม

สมปอง พิสิฐวิพัฒน์ (2527) ได้ทำการศึกษาข้อมูลทางด้านศาสนาและความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผี จากการศึกษพบว่า ศาสนาและความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีมีบทบาทสำคัญในการดำเนินชีวิตของชาวบ้านทั้งในด้านความเป็นอยู่ การประกอบอาชีพและการรักษาพยาบาล มีลักษณะสืบทอดจากอดีตมาถึงปัจจุบันโดยมีวัตถุประสงค์ของความเชื่อเพื่อให้สิ่งเหล่านี้อำนวยความสะดวกสวัสดิ์ ให้แก่ครอบครัวโดยเฉพาะกรณีเกี่ยวกับการเจ็บป่วย เห็นได้จากการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องซึ่งก็คือพุทธ พราหมณ์และผี ทำให้คนในหมู่บ้านมีความรู้สึกดีและมั่นใจต่อการหายเจ็บป่วย

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2527) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง "ผีเจ้านาย" ในสังคมภาคเหนือ พบว่าระบบความเชื่อเกี่ยวกับผีดำรงอยู่ควบคู่กับความเชื่อแบบพราหมณ์และพุทธศาสนาภายใต้โครงสร้างอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างกลมกลืน ทั้งยังมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมือง การปกครองและการบริหารสังคมไทย ผีเจ้านายต่างทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของผู้คนในสังคมทั้งในด้านจิตใจและวัตถุ ผีเจ้านายเป็นวิธีการหรือรูปแบบคำอธิบายของการแก้ปัญหาชีวิตที่เหมาะสมกับชนชั้นและสถานการณ์ทางสังคม ม้าขี่หรือร่างทรงทำหน้าที่เป็นสื่อกลางติดต่อกับเทพหรือผีให้กับแขกหรือลูกค้าที่มีปัญหาเดือดร้อนต่างๆ

อานันท์ กาญจนพันธ์(2531)ได้ศึกษาพิธีกรรมเลี้ยงผีผด ผีเม็ง จังหวัดลำปาง พบว่าการเลี้ยงผีผด ผีเม็ง เป็นพลังที่ชาวบ้านเสริมสร้างไว้เพื่อต่อสู้กับความขัดแย้งของสังคม ซึ่งค่อยๆห่างเหินจากธรรมชาติมากขึ้น พิธีกรรมได้สื่อถึงความอุดมสมบูรณ์ของผืนแผ่นดินและการร่วมแรงร่วมใจกันของผู้คน การเลี้ยงผีจึงแสดงออกมาให้เห็นถึงคุณธรรมที่สำคัญของชาวล้านนา ผู้ที่มาร่วมในพิธีรู้สึกสนุกสนานและอิ่มเอิบใจไปพร้อมๆกัน นอกจากนี้พิธีกรรมยังได้สะท้อนถึงความขัดแย้ง

และความกลมเกลียวของสังคม ซึ่งตัวพิธีกรรมเองก็ได้เป็นสื่อที่ทำให้มนุษย์ได้แสดงความรู้สึกต่าง ๆ ออกมา

Turton, 1972 อ้างในนิวัตร (2540:8) กล่าวว่าผีป่วน คือความเชื่อเรื่องผี ที่สืบทอดผ่านทางผู้หญิง มีหน้าที่เป็นเหมือนกับสถาบันในการควบคุมทางสังคมของชุมชน เป็นความเชื่อในอำนาจของบรรพบุรุษ แสดงถึงการเคารพในอำนาจของเครือญาติผู้อาวุโส ว่าเป็นอำนาจทั้งหมดที่ถูกต้องชอบธรรม

โคเฮน(Paul Cohen)และวิชัยวัฒนา (อ้างในสุริยา สมุทคุปต์และคณะ:48) กล่าวถึงความสำคัญของพิธีการเลี้ยงผีป่วนและพิธีเกี่ยวกับการเลี้ยงผีในภาคเหนือ เช่นผีผดผีเม้งและผีกะ ว่าสะท้อนให้เห็นถึงสถานภาพและบทบาทของเพศหญิงในสังคมภาคเหนือ ซึ่งแสดงออกผ่านการนับถือผีทางฝ่ายผู้หญิง การสืบทอดทางลูกผู้หญิงรวมทั้งอำนาจการจัดการของผู้หญิงในครัวเรือน พิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับผีดังกล่าวทำหน้าที่เป็นกลไกทางวัฒนธรรมในการควบคุมพฤติกรรมทางเพศของคน(ผู้หญิง)ในสังคม โดยใช้การยอมรับของผีบรรพบุรุษและข้อห้ามเกี่ยวกับผีเป็นมาตรฐานสำคัญ นอกจากนี้ยังทำหน้าที่ในการจัดการทรัพยากรโดยเฉพาะที่ดินทำกินและกำลังแรงงานในการเกษตรอีกด้วย

ความเชื่อเรื่องผีป่วนมีบทบาทหน้าที่ในการควบคุมเรื่องทางเพศ โดยTurton(1972)และ Mougne(1981)อ้างในนิวัตร (2540:9-10) เสนอว่าการมีกฎระเบียบในการควบคุมเรื่องทางเพศของลูกสาวที่อยู่ในวัยแต่งงานและมีบทลงโทษอย่างเข้มงวดรวมในการประกอบพิธีกรรมเพื่อการแต่งงาน ภายใต้อุดมการณ์เรื่องผีป่วน เน้นไปเพื่อรับประกันว่าการแต่งงานของลูกสาวจะสามารถนำมาซึ่งแรงงานที่ดี ขยันขันแข็ง หรือชื่อเสียงและความมั่นคงของครอบครัว แต่Haleอ้างในนิวัตร (2540:10) ได้แย้งว่าผีป่วน เป็นกลไกที่เน้นไปที่เรื่องการควบคุมพฤติกรรมทางเพศของผู้ชาย

นอกจากนี้ยังมีความเชื่อเรื่องผีป่วนกับบทบาทหน้าที่ด้านพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการแต่งงาน เป็นการกล่าวถึงบทบาททางเพศระหว่างหญิงชายที่สัมพันธ์กับความมีอาวุโส ในการจัดการเรื่องการแต่งงานที่ถือเป็นกลไกสำคัญของอุดมการณ์ผีป่วนนิวัตร สุวรรณพัฒนา (2540:11)

ในประเด็นเรื่องบทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน งานวิจัยทั้งหมดพบว่าสื่อพื้นบ้านมีบทบาทหน้าที่ที่หลากหลายแตกต่างกันไป ตามทัศนะของนักวิชาการสำนักแฟรงก์เฟิร์ตที่บอกว่าในอดีตสื่อพื้นบ้านมีหน้าที่ที่หลากหลาย แต่ในปัจจุบันหน้าที่เหล่านั้นได้ถูกลดลงอย่างมาก โดยเฉพาะเมื่อปะทะกับสื่อสมัยใหม่ หน้าที่ของสื่อพื้นบ้านที่คงเหลืออยู่ส่วนมากจะเป็นด้านบันเทิง ผู้ศึกษาตั้งข้อสังเกตว่า เมื่อทราบว่ามีสื่อพื้นบ้านมีหน้าที่ที่หลากหลาย ทำไมไม่มีงานวิจัยใดสนใจที่จะเพิ่มหน้าที่ใหม่ๆให้กับสื่อพื้นบ้านได้อย่างไร? โดยหน้าที่เหล่านั้นจะต้องตอบสนองความต้องการของคนในชุมชน ซึ่งในงานวิจัยชิ้นนี้ผู้ศึกษาจะหาแนวทางในการเพิ่มหน้าที่ใหม่ๆให้กับประเพณีการเลี้ยงผีป่วนที่คนในชุมชนเลือกที่จะทดลองรื้อฟื้น โดยคนในชุมชนซึ่งเป็น "เจ้าของวัฒนธรรม" และเป็น"สิทธิ

ทางวัฒนธรรม” จะเป็นผู้ที่มีบทบาทหลักในการเพิ่มหน้าที่ใหม่ๆให้กับประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า เพื่อรับใช้คนในชุมชน

2.2 กลุ่มทฤษฎีที่นำมาวิเคราะห์พิธีกรรมและเวทิต่างๆ ประกอบด้วย

ทฤษฎีสัญญะวิทยา แนวคิดการสื่อสารกับพื้นที่สาธารณะ : ทศนะของ Habermas และแนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยพิจารณาจากเกณฑ์ทางโลก-ทางธรรม (Secular v.s Sacred)

2.2.1 ทฤษฎีสัญญะวิทยา

งานวิจัยชิ้นนี้ผู้ศึกษาสนใจแนวโครงสร้างนิยมเชิงสัญญะวิทยา(Semiotic Structuralism) ซึ่งมีแนวคิดหลักในการประสานวิธีการวิเคราะห์แบบโครงสร้างนิยมที่สนใจความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบย่อยๆของโครงสร้างเข้ากับวิธีการวิเคราะห์ “สัญญะ” ของสัญญะวิทยา

สัญญะวิทยาเป็นศาสตร์ที่ค้นคว้าศึกษาเกี่ยวข้องกับ3เรื่อง

(1) ตัวสัญญะ (sign) สัญญะวิทยาจะศึกษาประเภทต่างๆ ของสัญญะนับตั้งแต่เรื่องภาษาพูด ภาษาเขียน ภาษาภาพ ภาษาเสียง ไปจนถึงอาการของโรค อาหาร รูปร่างและเสื้อผ้า เป็นต้น โดยจะสนใจวิธีการที่สืบทอดความหมาย (meaning) ของสัญญะเหล่านั้น รวมทั้งวิธีการที่สัญญะเหล่านั้น เข้ามาเกี่ยวพันหรือเชื่อมโยงกับผู้ใช้สัญญะ ทั้งนี้เนื่องจากข้อเท็จจริงที่ว่า สัญญะเป็นผลผลิตทางความคิดของมนุษย์ เกิดมาจากการประกอบสร้างของมนุษย์ ดังนั้นการที่จะทำความเข้าใจกับสัญญะ จึงจำเป็นต้องเข้าใจตัวมนุษย์ผู้สร้างสัญญะนั้นด้วย

(2) รหัส/ระบบ (code/system) เนื่องจากการใช้สัญญะไม่ได้เป็นไปตามยถากรรม หากแต่มีการจัดทำขึ้นอย่างเป็นระบบ ระบบที่นำเอาสัญญะมาประกอบเข้าด้วยกันนั้นเรียกว่า รหัส (code) ซึ่งมีมากมายหลายประเภท แต่ละประเภทมีคุณสมบัติต่างกัน เช่นบางประเภทมีการระบุอย่างชัดเจน แต่บางประเภทแฝงไว้อย่างซ่อนเร้น

(3)วัฒนธรรม (culture) เนื่องจากสัญญะเป็นผลิตรกรรมของมนุษย์ ดังนั้นจึงเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรม ทั้งสัญญะและรหัสจึงถูกสร้าง ถูกใช้และทำงานอยู่ได้ภายใต้บริบททางวัฒนธรรมแบบหนึ่งๆเท่านั้น หากเปลี่ยนบริบทไปสัญญะและรหัสนั้นก็จะเปลี่ยนแปลงความหมายไป

คุณสมบัติหลัก3ประการของสัญญะก็คือ (1)ต้องมีรูปธรรมซึ่งอาจจะเป็น ภาพ เสียง ตัวอักษร วัตถุหรืออื่นๆ (2)มีความหมายมากกว่าตัวเอง (3)ผู้ใช้สัญญะต้องตระหนักว่า รูปธรรมดังกล่าว่นั้นเป็นสัญญะ

Saussure (อ้างในกาญจนา แก้วเทพ,2544:96-97)สนใจความสัมพันธ์ระหว่างภาษาพูดกับภาษาเขียน และสนใจสัญญะที่ประกอบด้วย”รูปสัญญะ/ตัวหมาย”(Signifier) กับ “สิ่งที่สัญญะยืนแทนที่อยู่ที่/ตัวหมายถึง” (Signified) ข้อสรุปเบื้องต้นแรกก็คือ สายสัมพันธ์ระหว่าง

"ตัวหมาย/ตัวหมายถึง" นี่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น (asserted) โดยไม่ได้มีความคล้ายคลึงหรือหลักเกณฑ์อะไรที่แน่นอน

ข้อเสนอดังกล่าวคือประการหนึ่งก็คือเรื่อง “ความหมายของสัญญะต่างๆ” Saussure เสนอว่า ความหมายนั้นมีได้บรรจุอยู่ในตัวสัญญะหากแต่เกิดมาจากความแตกต่าง/ความสัมพันธ์กับสัญญะตัวอื่นๆ(difference/relation)

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างของ “ภาษา” กับ “โครงสร้างวิธีคิด” ของคนนั้น Saussure เห็นว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างมากเพราะภาษาเป็นตัวสร้างแผนที่แห่งโลกที่เป็นจริงให้อยู่ในหัวสมองของคน เขาจึงสรุปว่า “วิธีการมองโลก” นั้นขึ้นอยู่กับ “ภาษาที่ใช้”

ส่วนความสัมพันธ์ระหว่าง “สัญญะ” กับ “กลุ่มผู้ใช้สัญญะ” นั้น Saussure เสนอว่าคนในสังคมเดียวกันจะ “ผลิตซ้ำ” (reproduce) สัญญะที่อ้างอิงแนวคิด (ตัวหมายถึง/concept) เดียวกัน แม้จะไม่เหมือนกันเสียทีเดียว แต่จะคล้ายคลึงกัน

ผู้ศึกษาจะนำแนวคิดของ Saussure ไปเป็นแนวทางในการศึกษา สัญลักษณ์ต่างๆที่มีอยู่ในสื่อพื้นบ้านที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติการของ "เจ้าของวัฒนธรรม" ในงานวิจัยชิ้นนี้เจ้าของวัฒนธรรมเลือกประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า ที่จะทดลองรื้อฟื้นจะมี 2 มิติ คือในมิติแรกเรื่องพิธีกรรมผีปู่ย่าที่ศึกษานั้นล้วนประกอบด้วยสัญลักษณ์ ดังนั้นจะดูทั้งรูปแบบ เนื้อหาและความหมายของสัญลักษณ์ในพิธีกรรมในมิติที่สองคือความหมายโดยนัย(connotative meaning) ที่หลากหลายตามผู้รับสารแต่ละกลุ่ม เช่นเก่าผี กำลังผี เด็ก เยาวชนและครู จึงมีทัศนะที่ต่างกัน ดังนั้นโครงการนี้จะมีกระบวนการทำให้ความหมายโดยนัยนี้รวมเป็นหนึ่งเดียว(shared meaning)

2.2.2 แนวคิดการสื่อสารกับพื้นที่สาธารณะ : ทักษะของ Habermas

Habermas (อ้างในกาญจนา แก้วเทพ, 2543: 165-166) สนใจเรื่องความมีเหตุมีผลในการสื่อสาร ที่เรียกว่า communicative rationality ซึ่ง Habermas อธิบายว่า ด้วย communicative rationality นี้เองที่จะทำให้ “ความเป็นตัวตน” (selfhood) ทั้งระดับปัจเจกและระดับสังคมเกิดขึ้นได้ เพราะคนที่จะต้องการเสรีภาพนั้น ต้องเป็นคนที่มีความตระหนักในความเป็นตัวของตัวเองเสียก่อน และหากมีการสื่อสารกันระหว่างคนในชุมชน จะทำให้แต่ละฝ่ายสามารถเข้าถึงอัตวิสัยของกันและกัน (การพูดจากันทำให้เราเข้าถึงและเข้าใจกันและกัน) ทำให้ภาษาที่จะพูดกันรู้เรื่อง และสามารถที่จะบรรลุถึงข้อเห็นพ้องต้องกันได้ในท้ายที่สุด (consensus)

การให้ความสนใจกับ “การสื่อสาร” ในฐานะเครื่องมือของการเข้าสู่ความมีเหตุผลและเสรีภาพนั้น เนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ว่าความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับการสื่อสาร นั้นมีอยู่2ด้านคือ ด้านหนึ่งคนเราจำเป็นต้องสื่อสาร/ใช้ภาษาตามกรอบที่สังคมกำหนด และในอีกด้านหนึ่งในฐานะที่

มนุษย์เป็นผู้ใช้ภาษา มนุษย์มีอิสระในการสร้างสรรค์ภาษาให้แปลกใหม่จากกรอบออกไปอยู่เสมอ ภาษาจึงเป็นปริณิชนที่ช่วยให้มนุษย์ได้มีโอกาสใช้อิสระเสรีภาพ

“พื้นที่สาธารณะ” (public sphere) ประกอบด้วยคำ 2 คำ คือ คำว่า “พื้นที่” และคำว่า “สาธารณะ”

คำว่า “พื้นที่” ประกอบด้วยลักษณะที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ในแง่ “รูปธรรม” พื้นที่ หมายถึง อาณาบริเวณแห่งใดแห่งหนึ่ง ที่มีการแบ่งกันเขตเอาไว้อย่างแน่นอน ส่วนในแง่ “นามธรรม” เป็นความหมายทางสังคม-การเมือง-วัฒนธรรม หมายถึง เวที (ทางนามธรรม) ทางสังคมที่มีการชิงชิงอำนาจ

คำว่า “สาธารณะ” ที่เข้าใจกันคือคำว่า “ส่วนรวม” (public) ซึ่งมักจะถูกให้นิยามโดยเปรียบเทียบกับคู่ที่ตรงข้ามคือคำว่า “ส่วนตัว” (private) สำหรับความหมายของคำว่า “สาธารณะ” นี้ อาจจะขยายออกไปถึงเรื่องผลประโยชน์ของส่วนรวมสำหรับคนหมู่มากหลากหลายกลุ่มที่อาจจะสอดคล้องหรือขัดแย้งกับผลประโยชน์ส่วนตัว คำว่า “สาธารณะ” มีนัยยะได้ 2 นัย เช่นเดียวกับคำว่า “พื้นที่” คือ สามารถแสดงออกในลักษณะ “รูปธรรม” เช่น สวนสาธารณะ คือ สวนของส่วนรวมและความหมายในเชิง “นามธรรม” เช่น ผู้นำชุมชนที่ทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวมโดยไม่คำนึงถึงความสุขส่วนตัว เป็นต้น

“พื้นที่สาธารณะ” ตามทัศนะของ Habermas นั้นเขานิยามว่า เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ “ความรู้สึกเป็นส่วนรวม” (sense of public) แนวคิดนี้มิได้มีลักษณะเลื่อนลอยเป็นนามธรรม หากว่า เป็นการปฏิบัติการทางสังคมที่ฝังตัวอยู่ในวัฒนธรรมของแต่ละยุคสมัย

ผู้ศึกษาจะนำแนวคิดการสื่อสารกับพื้นที่สาธารณะ : ทัศนะของ Habermas ไปเป็นแนวทางในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ศึกษา เช่น จากเวทีต่างๆ และจากกระบวนการที่กลุ่มผู้ปุ่ยาแต่ละกลุ่มวางแผนการรื้อฟื้นประเด็นการเลี้ยงผู้ปุ่ยานั้น มีใครเข้าร่วม (stakeholder) และการมีส่วนร่วมเป็นอย่างไร เป็นต้น

2.2.3 แนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยพิจารณาจากเกณฑ์

ทางโลก-ทางธรรม (Secular v.s Sacred)

เบอร์เกอร์ (P. Berger, 1967 อ้างใน กาญจนา แก้วเทพ , 2544: 370-373) ให้ความสนใจในการวิเคราะห์เรื่องศาสนาในโลกสมัยใหม่มากที่สุด แนวคิดของเบอร์เกอร์วางอยู่บนสมมติฐานที่ว่า ความแตกต่างระหว่างสังคมดั้งเดิมกับสังคมปัจจุบันนั้นอยู่ที่กระบวนการเปลี่ยนแปลงจากการเป็นสังคมแบบเน้นศาสนา/ความศักดิ์สิทธิ์ (Sacred World) มาเป็นสังคมแบบเน้นทางโลก/เป็นฆราวาส (Secular world) กระบวนการนี้เรียกว่า “กระบวนการทำให้เป็นโลกฆราวาส” (Secularization)

ในขณะที่สังคมทุกสังคมประกอบด้วยสถาบันย่อย ๆ นั้น แต่ทว่าในแต่ละยุคสมัยจะมีสถาบันย่อยอันหนึ่งทำหน้าที่เป็นแกนกลางขับเคลื่อนสถาบันย่อยอื่น ๆ ในสังคมแบบประเพณีที่เป็นโลกที่เน้นศาสนา/ความศักดิ์สิทธิ์ (sacred world) นั้น สถาบันศาสนาจะเป็นแกนกลางของทุกสถาบัน ตัวอย่างเช่น

- การเมือง → ผู้ปกครองจะต้องอยู่ในทศพิธราชธรรม มีหิริโอตตัปปะ
- เศรษฐกิจ → การทำมาหากินต้องทำเพื่อเลี้ยงชีวิตและทำบุญให้ทาน (ในประเพณีดั้งเดิมของคนเหนือห้ามการเอาดอกเบี้ยจากการกู้ยืมข้าว เป็นต้น)
- ครอบครัว → การตอบแทนบุญคุณ แนวคิดเรื่องทิศก
- การศึกษา → เรียนรู้เพื่อการหลุดพ้นจากกิเลส มีทั้งความรู้ สติและปัญญา (เรียนที่วัด) การศึกษาคือสิกขา (บวช-เรียน)
- ศิลปะ → เป้าหมายของศิลปะเพื่อระงับกิเลส และมุ่งสู่ความหลุดพ้น
- ชีวิตประจำวันของผู้คนผูกพันอยู่กับกิจกรรมทางสังคม เช่น ตื่นเข้าไปใส่บาตร สวดมนต์ก่อนเข้านอน ไปวัดวันพระ ฯลฯ

แต่เมื่อสังคมประเพณีผ่านเข้าสู่กระบวนการ Secularization ก็เกิดการเปลี่ยนแปลงสถาบันที่ทำหน้าที่เป็นแกนกลางของสังคม สถาบันศาสนาจะต้องถอยหลีกทางให้แก่สถาบันเศรษฐกิจที่ก้าวเข้าเป็นแกนกลางของสังคม ดังนั้น สังคมที่เรียกว่า "สังคมสมัยใหม่/สังคมทุนนิยม/สังคมอุตสาหกรรม" ก็คือสังคมที่ขับเคลื่อนด้วยพลังเศรษฐกิจที่เข้าไปกำหนดทิศทางของสถาบันย่อยอื่น ๆ

- การเมือง → การใช้อำนาจทางการเมืองเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ
- ศาสนา → การกลายเป็นศาสนพาณิชย์
- ครอบครัว → การก่อตั้งครอบครัวต้องพิจารณาฐานะทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ
- การศึกษา → เป็นไปเพื่อเลื่อนชั้นทางเศรษฐกิจ เป็นการลงทุนเพื่อหากำไร
- ศิลปะ → กลายเป็นพาณิชย์ศิลป์
- ชีวิตประจำวันของผู้คนผูกพันอยู่กับการทำงาน (เพื่อหาเงิน) และการบริโภค (เพื่อการใช้เงิน) เป้าหมายของชีวิตคือความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ จังหวะของชีวิตประจำวันถูกกำหนดด้วยระบบเศรษฐกิจ เริ่มตั้งแต่จะตื่นนอน กินอาหาร เข้านอน หยุดพักผ่อนเมื่อไหร่ และทำอะไรที่ไหน กับใคร ฯลฯ

ในกระบวนการเปลี่ยนผ่านนี้ สถาบันสื่อมวลชนเป็นกลไกสำคัญอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะสถาบันสื่อมวลชนเป็นสถาบันใหม่ที่เกิดขึ้นในโลกสมัยใหม่ สถาบันสื่อมวลชนจึงเป็นสถาบันที่มี

ลักษณะ secular ได้อย่างเต็มตัว ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือกรณีของหนังสือพิมพ์ ก่อนหน้านั้น เรื่องของหนังสือยังเป็นเรื่องที่ผูกพันกับทางศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เช่น หนังสือคัมภีร์ทางศาสนา และความหมายของหนังสือยังเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (คนไทยสมัยก่อนจึงถูกสอนให้กราบหนังสือ) แต่เมื่อเกิดหนังสือพิมพ์ เรื่องราวในหนังสือพิมพ์ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องราวทางโลกยั้งสิ้น และเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจและการเมือง เช่น การลงข่าวเรื่องสินค้าเข้าออก เช่นเดียวกับความแตกต่างระหว่างนิยายกับนวนิยายก็คือ ความผูกพันกับหลักศาสนาที่มีแตกต่างกันนั่นเอง ด้วยเหตุนี้ในขณะที่สื่อบันเทิงตามแบบประเพณี เช่น หมอลำ ค่าวซอ โนห์รา จะต้องผนวกเอาข้อคิดทางศีลธรรมเข้าไปเป็นเป้าหมายข้อสำคัญข้อหนึ่ง ละครโทรทัศน์กลับไม่ต้องมีภาระผูกพันดังกล่าว

สถาบันใหม่นี้มีองค์ประกอบย่อยทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นคำสอน องค์กร บุคลากร กิจกรรม วัตถุ และหน้าที่ที่สามารถทดแทนสถาบันศาสนาเดิมได้อย่างครบถ้วน และสถาบันใหม่นี้ก็ได้เข้ามาทำหน้าที่แทนสถาบันดั้งเดิมที่เล็กลงน้อย

ในขณะที่สำนักปรากฏการณ์นิยมเสนอแนวคิดเรื่องการเปลี่ยนผ่านของสังคมประเพณีมาสู่สังคมสมัยใหม่ด้วยการเข้าทดแทนนั้น (substitution) ผลลัพธ์สุดท้ายของสังคมก็คือ มิติด้านศาสนาจะสูญหายไป และสังคมสมัยใหม่ก็จะเป็นสังคมที่เป็นเรื่องของทางโลก เป็นเรื่องของการใช้เหตุผลและเป็นเรื่องที่ต้องได้ (objective) เท่านั้น อย่างไรก็ตาม ทศนะดังกล่าวนั้นก็ยังมีผู้คัดค้าน เช่น เมอร์ด็อก (G. Murdock ,1997) เสนอว่า กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมประเพณีมาเป็นสังคมยุคใหม่นั้น อาจจะไม่ได้อาศัยกลยุทธแบบการเข้าทดแทน หากแต่เป็นการใช้ระบบคู่ขนาน กล่าวคือ ในด้านของสถาบันศาสนาที่ยังคงเน้นเรื่องความลึกลับ โลกที่พ้นไปจากการจับต้องสัมผัส โลกแห่งความหมายจินตนาการ และอารมณ์ความรู้สึก จะยังคงพัฒนาอย่างต่อเนื่อง และคู่ขนานไปกับการพัฒนาโลกที่เน้นวัตถุ การใช้ประโยชน์ (Utility) การใช้เหตุใช้ผล ฯลฯ

แนวคิดดังกล่าวผู้ศึกษาจะนำไปใช้เป็นแนวทางในการอธิบายปรากฏการณ์/การเปลี่ยนแปลงจากอดีตมาจนถึงปัจจุบันของชุมชนที่ทำการศึกษานอกจากนี้จะนำไปใช้เพื่ออธิบายปรากฏการณ์/การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าด้วย

2.3 กลุ่มทฤษฎีที่ใช้เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 2

คือเพื่อแสวงหาแนวทางการพัฒนาในการรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้านสำหรับสร้าง/หนุนเสริมความเข้มแข็งของชุมชน ใช้ทฤษฎีกระบวนการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (Reproduction)

2.3.1 ทฤษฎีกระบวนการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (Reproduction)

อ้างในกาญจนา แก้วเทพ , 2539:20-28 กลุ่มวัฒนธรรมนิยม(Culturalist)นิยามคำว่า “วัฒนธรรม” คือเป็นสิ่งที่ทำหน้าที่เป็นตัวสื่อกลาง(mediator)ในการพัฒนา “การดำรงอยู่” (Social

being) ของคนคนหนึ่งให้กลายเป็นมนุษย์ที่มี “จิตสำนึกทางสังคม” (Social consciousness) ด้วยเหตุนี้ลักษณะวัฒนธรรมของแต่ละสังคมจึงขึ้นอยู่กับบริบทของสภาพความเป็นจริงของสังคม นั้น

จากคำนิยามดังกล่าวกลุ่มวัฒนธรรมนิยมจึงได้ปฏิเสธความหมายแบบชนชั้นสูงที่ถือว่า “วัฒนธรรมจะต้องเป็นศิลปะวรรณกรรมชั้นสูงสุดเท่านั้น “ หากแต่ใช้ความหมายที่ผนวกรวมนำเอา “วัฒนธรรมพื้นบ้าน “ เข้าไปด้วย โดยถือว่าวัฒนธรรมเป็น “ ปฏิบัติการทางสังคม “ (Social practice) ทุกอย่าง โดยที่ปฏิบัตินั้นจะก่อตัวมาจากสภาพความจริงของสังคมแต่ละแห่ง

สำหรับคำว่า “ ปฏิบัติการทางสังคม “ นั้นสำนึกนี้ยังเน้นหนักกว่าจะต้องเป็นปฏิบัติการที่ประชาชนกำลังใช้ชีวิตอยู่ในปัจจุบัน (Lived experience) เพราะฉะนั้นวัฒนธรรมจึงไม่ใช่สิ่งที่ตายไปแล้ว (Dead experience) แต่ต้องเป็นสิ่งที่ผู้คนในสังคมกำลังปฏิบัติอยู่

จากคำนิยามของคำว่า “ วัฒนธรรม “ ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ก่อให้เกิดคำนิยามของวัฒนธรรมอีกอย่างหนึ่งคือ วัฒนธรรมจะเป็นทั้งความหมาย (Meaning) และระบบคุณค่า (Value System) ที่ตกผลึกมาจากประสบการณ์ที่แวดล้อมอยู่รอบตัวบุคคล

R. Williams นักวิชาการจากกลุ่มวัฒนธรรมนิยม เน้นว่าแนวทางการศึกษาวัฒนธรรม นั้นจะต้องพิจารณาอย่างเป็นรูปธรรม คือต้องศึกษากระบวนการผลิตวัฒนธรรม (Production) และการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมนั้น (Reproduction) ในขั้นตอนของการวิเคราะห์นั้น สำนึกนี้เสนอว่า เราไม่สามารถจะแยกดูกิจกรรมย่อย ๆ อันใดเพียงอันเดียวได้ ทั้งนี้เพราะสังคมเรา ประกอบขึ้นด้วยตาข่ายแห่งความสัมพันธ์ของปฏิบัติการทางสังคมย่อย ๆ ที่มีผลกระทบถึงกันอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น เราจึงต้องวิเคราะห์เพื่อค้นหา “ความสัมพันธ์” (Relationship)

ในทำนองเดียวกัน เมื่อมีการรื้อฟื้นวัฒนธรรมพื้นบ้าน หรือการเลือกเอาสื่อพื้นบ้านบางอย่างขึ้นมาใช้ประโยชน์ เราควรที่จะศึกษาว่า ตาข่ายแห่งความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับสื่อพื้นบ้านนั้น มีองค์ประกอบย่อยอะไรบ้าง และมีรูปแบบความสัมพันธ์กันอย่างไร เพราะหากเราผลิตซ้ำ (reproduce) แต่เฉพาะปฏิบัติการย่อยอันเดียวโดยไม่พิจารณาปฏิบัติการย่อยอื่น ๆ ที่อยู่ในตาข่ายนี้ ความหมายและคุณค่าของสื่อพื้นบ้านนั้น ก็จะมีไม่เหมือนเดิม

สรุปหลักการสำคัญของแนวทาง Cultural Production / process /practice ที่กลุ่มวัฒนธรรมนิยม(Culturalist) รวบรวมไว้มีดังนี้ (อ้างในกาญจนา แก้วเทพ , 2545:232-236)

1. เมื่อ“วัฒนธรรม” จำเป็นต้องมีกระบวนการผลิต กระบวนการนี้ก็จะคล้ายคลึงกับการผลิตสินค้า คือต้องมีองค์ประกอบการผลิต วัตถุดิบ มีตัวผู้ผลิต มีเครื่องมือการผลิต มีองค์ความรู้ในการผลิต มีสถานที่ มีกาลเวลา มีการแพร่กระจาย กระบวนการใช้ การบริโภคผลผลิต รวมทั้งกลุ่มคนที่ใช้วัฒนธรรมนั้น

2. Mark ได้กล่าวไว้ว่า สำหรับเจ้าของทุนที่ทำการผลิตสินค้านั้น หากต้องการให้ทุนนั้นมีชีวิตที่ยืนยาว จะผลิตเพียงครั้งเดียวแล้วเลิกไม่ได้ จะต้องมีการกระบวนการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอด (Reproduction) ในกรณีของการผลิตวัฒนธรรมก็เช่นเดียวกัน ในแต่ละวันมีวัฒนธรรมมากมาย ถูกผลิตขึ้นมา แต่หากวัฒนธรรมนั้นไม่ได้รับการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอด วัฒนธรรมนั้นก็อายุสั้นหรือล้มหายตายจากไป

3. เนื่องจากสำนัก Culturalism เชื่อว่าในคนแต่ละกลุ่มต่างมีวัฒนธรรมของตนเอง ดังนั้นเมื่อมาอยู่รวมกันเป็นหมู่บ้าน อำเภอ จังหวัด หรือภาค ฯลฯ วัฒนธรรมย่อยๆ เหล่านี้ก็อาจจะต้องขัดแย้ง ต้องปะทะ ต้องต่อสู้และต่อรองกัน

สำหรับระดับของการวิเคราะห์นั้นกลุ่ม Culturalism แบ่งระดับการวิเคราะห์ออกเป็น 2 ระดับคือ

1.การวิเคราะห์กระบวนการภายในของตัวการผลิต ได้แก่การวิเคราะห์องค์ประกอบย่อยๆ ของการผลิต เช่นวัตถุดิบ มีตัวผู้ผลิต มีเครื่องมือการผลิต มีองค์ความรู้ในการผลิต มีสถานที่ มีกาลเวลา มีการแพร่กระจาย กระบวนการใช้ การบริโภคผลผลิต รวมทั้งกลุ่มคนที่ใช้วัฒนธรรม การวิเคราะห์องค์ประกอบภายในของกระบวนการผลิตนี้ ช่วยอธิบายความอยู่คงกระพันของสื่อพื้นบ้านหนึ่งๆหรืออาจสูญสลาย หรือช่วยอธิบายการดัดแปลงคลี่คลายกลายรูปของสื่อพื้นบ้านแต่ละอย่าง อันเนื่องมาจากการขาดหายหรือการเปลี่ยนแปลงในองค์ประกอบย่อยๆเหล่านั้น

2.การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่าง “ภูมิปัญญา” กับ “บริบท/โครงสร้างของชุมชน/สังคม” จากนั้นยามว่าภูมิปัญญาแต่ละอย่างเป็นปฏิกิริยา/ความพยายามที่มนุษย์จะจัดการกับบริบทสภาพแวดล้อมของเขา ดังนั้นบริบทแวดล้อมจึงเป็นเสมือน “บ่อเกิด” ของภูมิปัญญา และหากบ่อนั้นเปลี่ยนแปลงไป ตัวภูมิปัญญาเองก็ย่อมผันแปรตามไปด้วย

สำหรับกระบวนการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอด ซึ่งเป็นหลักประกันการอยู่คงกระพันของสื่อพื้นบ้านแต่ละชนิดนั้น กาญจนา มีข้อเสนอว่า การสืบทอดนั้นจะมีได้หลายลักษณะ เริ่มตั้งแต่สืบทอดแบบลอกเลียนมาจากต้นฉบับอย่างครบถ้วน ไปจนกระทั่งถึงการสืบทอดพร้อมทั้งการดัดแปลงไปด้วย ซึ่งในกรณีหลังมักจะเป็นรูปแบบส่วนใหญ่เนื่องจากข้อเท็จจริงที่ว่า ผู้สืบทอดจำเป็นต้องดัดแปลง(adaptation) ของเก่าให้เข้าชุดกับบริบทสังคมใหม่ สำหรับแนวทางการทำงานวัฒนธรรมเพื่อสืบทอดนั้นกาญจนา แก้วเทพ (2538:23-27) มีข้อเสนอโดยแบ่งวัฒนธรรมเป็น2ส่วนใหญ่ๆ คือ(1)ส่วนที่เรามองเห็นได้ อันเปรียบเสมือนส่วนของลำต้น ดอก ใบและผลของต้นไม้ ส่วนนี้เป็นส่วนของวัฒนธรรมที่มักเข้าใจกันโดยทั่วไปคือ ถ้าพูดถึงวัฒนธรรมก็หมายถึงรำไทย อาหารไทย การแต่งกายด้วยชุดไทยเดิมหรือการประกอบพิธีกรรม เป็นต้น ส่วนนี้อาจจะเรียกว่าเป็นส่วนของ”รูปแบบ” ของวัฒนธรรม เป็นส่วนที่สามารถสัมผัสจับต้องได้(2)ส่วนที่มองไม่เห็น สัมผัสไม่ได้ เป็นส่วนที่อยู่ลึกถ้าเปรียบต้นไม้ก็คือส่วนที่เป็นรากอยู่ใต้ดิน ต้องใช้การคิดไตร่ตรองวิเคราะห์จึงจะเข้า

ใจ ส่วนที่อยู่ใต้ดินนั้นได้แก่ระบบคิด ระบบคุณค่า ซึ่งอาจเรียกว่าเป็นส่วนที่เป็น”เนื้อหา”ของวัฒนธรรม

ฉะนั้นเวลาที่เรามองเห็นการทำพิธีกรรม จากสิ่งที่เรามองเห็น(รูปแบบ) เราจะต้องคิดพิจารณาไตร่ตรองและวิเคราะห์ลงไปหาสิ่งที่เรามองไม่เห็นได้ด้วยตาแต่สามารถสัมผัสได้ด้วยปัญญาและจิตใจ กล่าวคือในพิธีกรรมดังกล่าวมีคุณค่าอะไรอยู่เบื้องหลัง วัฒนธรรมเหล่านี้เป็นตัวแทนต้องการสื่อความหมายใด เช่นความเสียสละ ความรักเพื่อนมนุษย์ ความเมตตากรุณา ความสมณะ ความอ่อนน้อมถ่อมตน หรือเป็นตัวแทนคุณค่าของความเห็นแก่ตัว โลก ไร้เมตตา ไม่สอดคล้องกับสภาพชีวิตที่เป็นอยู่

ในการทำงานวัฒนธรรมนี้หากไม่ละเอียดลึกซึ้งในการจำแนกแยกแยะ ก็จะได้มาแต่”รูปแบบ” โดยขาด ”เนื้อหา” เหมือนกับการได้มาซึ่งกระทู้นี้แต่ขาดแก่น เช่น เราอาจจะรื้อฟื้นรูปแบบของการช่วยเหลือกันลงแขก เอามือเอาแรง โดยที่รูปแบบดั้งเดิมนั้นมีคุณค่าพื้นฐานอยู่ที่การร่วมแรงร่วมใจกันโดยสมัครใจ ถ้าหากบุคคลภายนอกไปบังคับให้ชาวบ้านมาร่วมกันลงแขกโดยชาวบ้านไม่ได้สมัครใจหรือไม่ได้มีความรู้สึกร่วมแรงร่วมใจกันอย่างแท้จริง ก็เรียกได้ว่า”เหลืออยู่แต่รูปแบบ โดยปราศจากเนื้อหา” หรือเรียกว่า ”เหลือแต่ซาก ปราศจากชีวิต” หากเป็นการประกอบพิธีกรรมก็เรียกว่า ”ทำพอกเป็นพิธี” ซึ่งหมายความว่าแม้แต่ ”รูปแบบ” พิธีกรรมเท่านั้น แต่ขาด ”เนื้อหา/คุณค่า/สาระ” ของพิธีกรรม

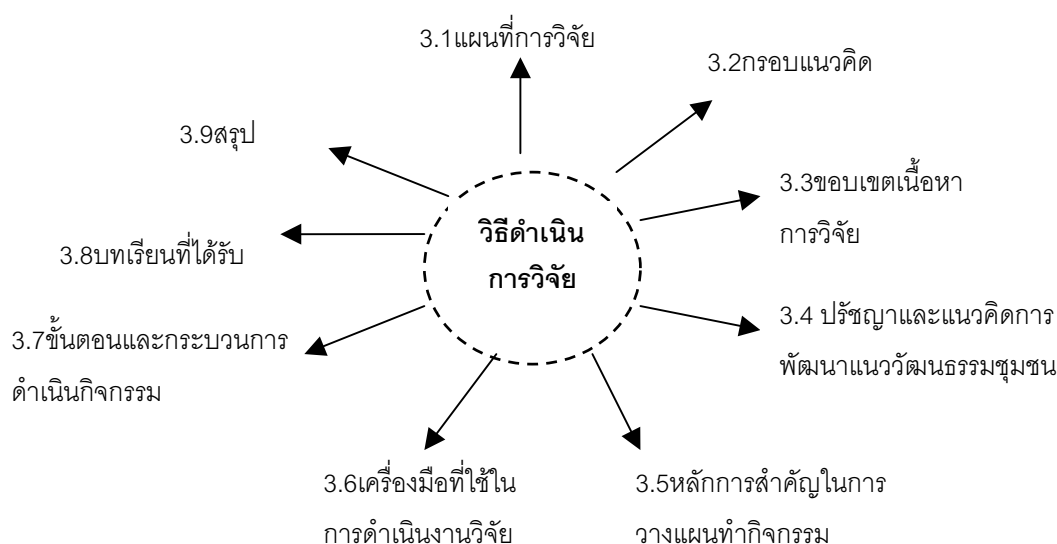
ดังเช่นที่ผู้ศึกษาได้กล่าวไว้ในบทที่ 1 แล้วว่า จากการศึกษาบทความและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาวัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้านนั้น ผู้ศึกษายังไม่พบว่ามียานศึกษาใดที่กล่าวถึงการรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้านเพื่อให้สามารถกลับมาทำหน้าที่รับใช้ชุมชน นอกจากบทความของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538:54-55) บอกว่าการปรับประเพณีเก่าให้ดำรงอยู่ในสภาพที่เปลี่ยนแปลงไปนั้น คำถามสำคัญคือจะปรับอย่างไรเป็นเรื่องที่ยากมาก

ดังนั้นผู้ศึกษาจะนำคำถามและข้อสังเกตของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ไปต่อยอดเพื่อแสวงหาคำตอบ โดยใช้แนวคิดของกลุ่มวัฒนธรรมนิยม(Culturalist) และข้อเสนอของกาญจนา แก้วเทพ ไปเป็นแนวทางในการศึกษาสื่อพื้นบ้าน ใช้หลักการ ”สิทธิทางวัฒนธรรม” นั่นคือให้ ”เจ้าของวัฒนธรรม” เป็นผู้ตัดสินใจเลือกสื่อพื้นบ้านขึ้นมาเพื่อทดลองรื้อฟื้น ในงานวิจัยชิ้นนี้ชาวบ้านเลือกประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าเพื่อทดลองรื้อฟื้น และให้เจ้าของวัฒนธรรมเป็นผู้ตัดสินใจว่าจะรื้ออะไร และรื้ออย่างไร เพื่อรับใช้คนในชุมชน โดยชุมชน และเป็นของชุมชน

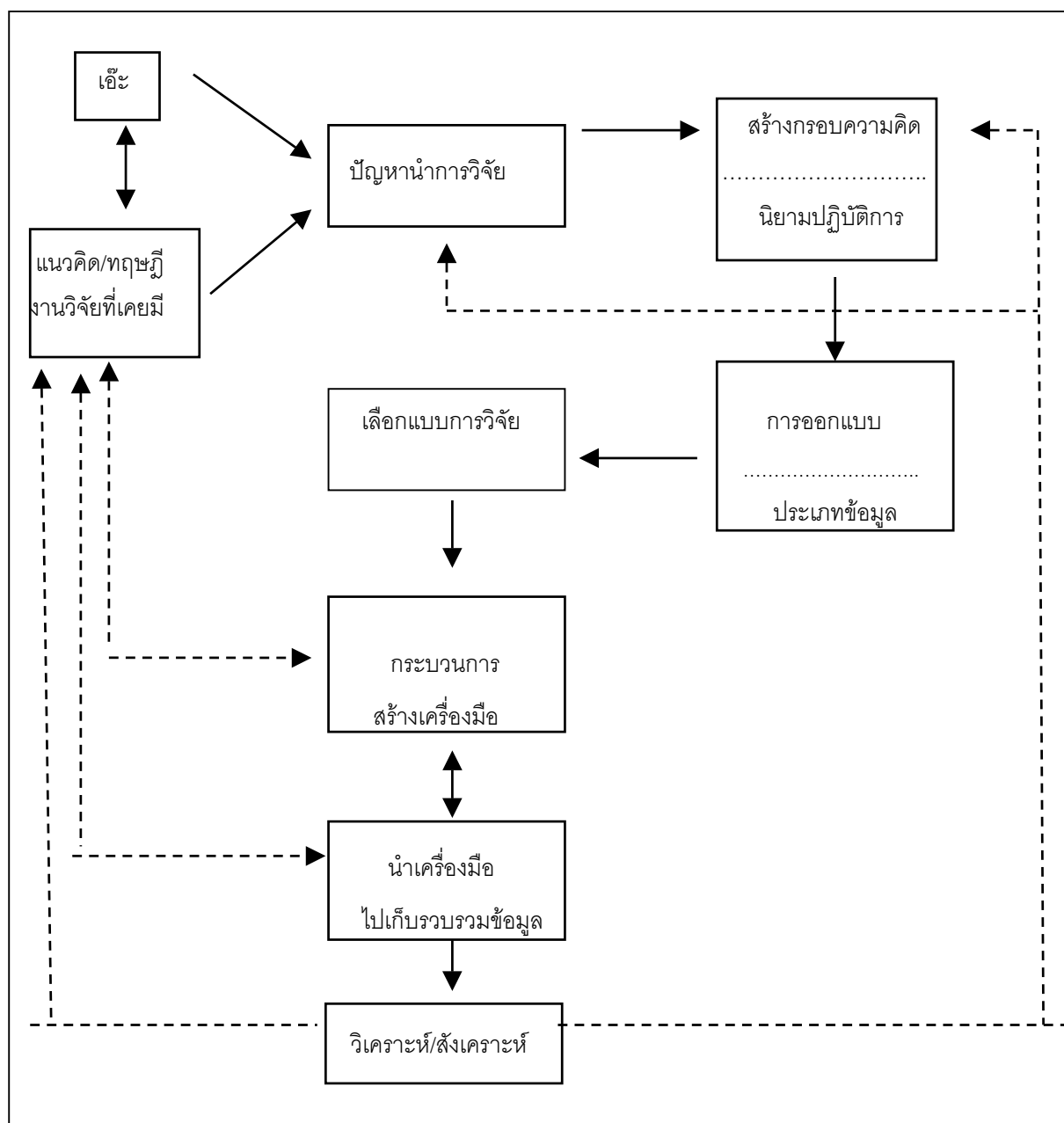
บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

ในงานวิจัยเรื่อง “แนวทางการเสริมสร้างและพัฒนาบทบาทของสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาชุมชน” ทีมผู้ศึกษาได้กำหนดเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) เนื้อหาในบทนี้จะพูดถึงขั้นตอนและกระบวนการดำเนินงาน ตั้งแต่เริ่มต้นคือการคิดโจทย์วิจัยจนถึงขั้นตอนสุดท้ายคือการที่ชาวบ้านทดลองรื้อฟื้นเพื่อสืบทอดสื่อพื้นบ้านและทำการขยายผลต่อไป โดยมีประเด็นนำเสนอ 9 ประเด็นดังนี้

3.1แผนที่การวิจัย : การได้มาซึ่งปัญหำนำการวิจัย กรอบความคิดและการสร้างเครื่องมือ

ในการคิดงานวิจัยครั้งนี้ผู้ศึกษาคิดตามกรอบแผนที่การวิจัย มีขั้นตอนดังนี้

- เริ่มต้นตั้งแต่ “เอ๊ะ” ปรากฏการณ์ที่เห็นในพื้นที่ ว่าทำไม คนในชุมชนเคยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีอะไรแบ่งปันกัน แต่ปัจจุบันเมื่อมีคนในชุมชนติดเชื้อเอดส์และคนเหล่านั้นเริ่มตายไป ผู้สูงอายุและเด็กที่อยู่ในครอบครัวกลายเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบจากโรคเอดส์จึงถูกรังเกียจและถูกทอดทิ้ง
- พัฒนา “เอ๊ะ” ให้เป็น “ปัญหำนำการวิจัย” โดยการพัฒนาตนเองจากการทบทวน

เอกสาร/งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การแลกเปลี่ยนประสบการณ์และจากการช่วยเหลือของอาจารย์ที่เป็นผู้ประสานงานโครงการวิจัยชุด “การสื่อสารเพื่อชุมชน” ซึ่งเป็นที่ปรึกษาโครงการนี้ด้วย

- พัฒนา “ปัญหานำการวิจัย” ไปสู่การสร้าง “กรอบความคิด” และ “นิยามศัพท์ปฏิบัติการ” อย่างคร่าวๆ โดยการศึกษาแนวคิด/ทฤษฎีและงานวิจัยที่เคยมี ผสมผสานกับปรากฏการณ์ในพื้นที่

- การออกแบบประเภทข้อมูล และเลือกแบบการวิจัย จากปัญหานำการวิจัย สู่การสร้างกรอบความคิด ตั้งวัตถุประสงค์และการสร้างนิยามศัพท์ปฏิบัติการนั้น กระบวนการทั้งหมดจะช่วยชี้ให้เห็นว่าประเภทของข้อมูลจะเป็นลักษณะเชิงพรรณนา และเมื่อผนวกกับวัตถุประสงค์ที่ต้องการคือหาแนวทางการรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้าน ดังนั้นแบบการวิจัยจึงจำเป็นต้องเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการและจากการที่ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาแนวคิด/ทฤษฎีและงานวิจัยที่เคยมีพบว่าการวิจัยในลักษณะดังกล่าวจำเป็นต้องให้กลุ่มเป้าหมายมีส่วนร่วมเพื่อความยั่งยืน ดังนั้นงานวิจัยชิ้นนี้จึงมีลักษณะเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

- เมื่องานวิจัยชิ้นนี้ “เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม” ผู้ศึกษานำแบบดังกล่าวไปคิดและสร้างเครื่องมือ ซึ่งเครื่องมือที่จะใช้ในการวิจัยครั้งนี้ต้อง(1)สามารถใช้เก็บรวบรวมข้อมูลตามประเด็นที่วางไว้ได้และ(2)เครื่องมือสามารถที่จะกระตุ้น ให้ความรู้และสร้างความเข้าใจเรื่องสื่อพื้นบ้านแก่กลุ่มเป้าหมายได้ โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวกับ”รูปแบบ” และ “คุณค่า” ของสื่อพื้นบ้าน

ในการคิดและสร้างเครื่องมือ ผู้ศึกษาจำเป็นต้องทำการศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้าน จากแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เคยมีเพื่อนำมาคิดและสร้างเครื่องมือให้สอดคล้องกับพื้นที่และข้อมูลที่ต้องการ

- นำเครื่องมือไปใช้ในพื้นที่ เมื่อใช้แล้ว ต้องมีการทบทวนสรุปและทำการพัฒนาเครื่องมือดังกล่าว นั้นเพื่อที่จะใช้ในครั้งต่อไป

ในการทำวิจัยครั้งนี้ได้มีเครือข่ายนักวิจัยซึ่งได้มีเวทีให้ผู้ศึกษาได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ทำให้สามารถนำประสบการณ์จากโครงการอื่นๆมาเป็นแนวทางในการปรับปรุงเครื่องมือการวิจัยได้

- นำข้อมูลดังกล่าวมาทำการจัดหมวดหมู่ เพื่อทำการวิเคราะห์ สังเคราะห์และอภิปรายผล ซึ่งขั้นตอนนี้จำเป็นต้องกลับไปทบทวน แนวคิด/ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง(ในการนำเสนอช่วงแรกอาจเป็นเพียงคร่าวๆเท่านั้น เมื่อทำงานไปได้ระยะหนึ่งแนวคิดและทฤษฎีบางตัวอาจไม่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ได้ละเอียดพอ หรือมีปรากฏการณ์อื่นๆที่ไม่ได้คาดคิดเกิดขึ้น ดังนั้นแนวคิด/ทฤษฎีและงานวิจัยที่เคยมีสามารถปรับเปลี่ยนได้ ตามปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่)เพื่อตอบโจทย์ ปัญหานำการวิจัย และต้องดูกรอบความคิดและนิยามศัพท์ปฏิบัติการที่จัดทำไว้

ตอนแรก(คร่าวๆ) ซึ่งสามารถปรับใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับแนวคิด/ทฤษฎีที่ปรับเปลี่ยนและสอดคล้องกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่

วิธีคิดของคณะทำงาน

1. ภูมิหลังนักวิจัยหลัก ก่อนหน้าที่ผู้ศึกษาจะมาทำงานวิจัยขั้นนี้ผู้ศึกษาเคยทำงานพัฒนาในประเด็นเกี่ยวกับเด็กและผู้สูงอายุที่ได้รับผลกระทบจากโรคเอดส์ ดังนั้นในการเริ่มโครงการวิจัยนี้ผู้ศึกษาดังข้อสงสัย “เอ๊ะ” โดยการเห็นปรากฏการณ์ในพื้นที่ว่าทำไม คนในชุมชนเคยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีอะไรแบ่งปันกัน แต่ปัจจุบันเมื่อมีคนในชุมชนติดเชื้อเอดส์และคนเหล่านั้นเริ่มตายไป ผู้สูงอายุและเด็กที่อยู่ในครอบครัวกลายเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบจากโรคเอดส์จึงถูกรังเกียจและถูกทอดทิ้ง เพื่อหาคำอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าว ผู้ศึกษาเริ่มพัฒนานตนเองโดยได้รับการสนับสนุนเอกสารที่เกี่ยวข้องและการพัฒนาความคิดจากกาญจนา แก้วเทพ ซึ่งเป็นผู้ประสานงานโครงการวิจัยชุด “การสื่อสารเพื่อชุมชน” นอกจากนี้แล้วยังได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับนักพัฒนา ซึ่งทั้งหมดช่วย “ขัดเกลา” ข้อสงสัยปรากฏการณ์ที่เห็นในพื้นที่ให้ยกระดับมาเป็นปัญหานำการวิจัย(problem statement) คือผู้ศึกษาเริ่มรู้ว่าคนในชุมชนนั้นมีความเชื่อต่างๆ ซึ่งความเชื่อต่างๆถูกหล่อหลอมออกมาเป็นการปฏิบัติที่ชาวบ้านเรียกว่าประเพณี / พิธีกรรม ในตัวประเพณี/พิธีกรรมมีองค์ประกอบคือ ผู้ส่งสาร ตัวสาร ช่องทางการสื่อสารและมีผู้รับสาร ดังนั้นประเพณี/พิธีกรรมจึงเป็นสื่อพื้นบ้าน ซึ่งสื่อพื้นบ้านแต่ละชนิดมีหน้าที่ต่างๆมากมายหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านจะตอบสนองความต้องการของคนในชุมชนนั้นๆ เมื่อผู้ศึกษาเห็นปรากฏการณ์ในพื้นที่ดังกล่าวจึงมีคำถามว่า(1)ทำไมสื่อพื้นบ้านจึงมีวัฏจักรเกิด แก่ เจ็บและตาย (2)เมื่อสื่อพื้นบ้านมีหน้าที่ทำไมไม่ทำ หน้าที่ (3)เพื่อให้สื่อพื้นบ้านทำหน้าที่จะสามารถรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้านได้หรือไม่ และ(4)ถ้ารื้อฟื้นได้จะทำอย่างไร

2. วัตถุประสงค์สองระดับ ผู้ศึกษาดังวัตถุประสงค์ของการวิจัยไว้2ระดับคือ ระดับแรก เป็นการศึกษาสภาพที่คงอยู่ คือการสำรวจสถานการณ์สื่อพื้นบ้าน บทบาทหน้าที่ที่มีต่อชุมชน รูปแบบและเนื้อหาที่มีอยู่ ระดับที่สอง เป็นการแสวงหาแนวทางเพื่อการพัฒนาจากสภาพที่เป็นอยู่ไปสู่สภาพที่พึงปรารถนา คือการรื้อฟื้น/ฟื้นฟู สื่อพื้นบ้านให้กลับมาทำหน้าที่พัฒนา/รับใช้คนชุมชนใหม่

3. บทบาทของแนวคิดและทฤษฎี ผู้ศึกษาใช้ประโยชน์จากแนวคิด/ทฤษฎีมาช่วยในกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอน ตั้งแต่การตั้งปัญหานำการวิจัย การกำหนดวัตถุประสงค์ การสร้างกรอบความคิด /นิยามปฏิบัติการ การสร้างเครื่องมือจนกระทั่งถึงการอภิปรายผล นอกจากแนวคิดทฤษฎีจะมีประโยชน์อย่างมากต่อผู้ศึกษาแล้ว ที่ปรึกษา/อาจารย์ผู้ประสานงานโครงการวิจัยชุด “การสื่อสารเพื่อชุมชน” จะเป็นที่ปรึกษาที่ช่วยเสริมแนวคิดให้เข้มข้นเพื่อพัฒนาผู้ศึกษาอย่างต่อเนื่อง

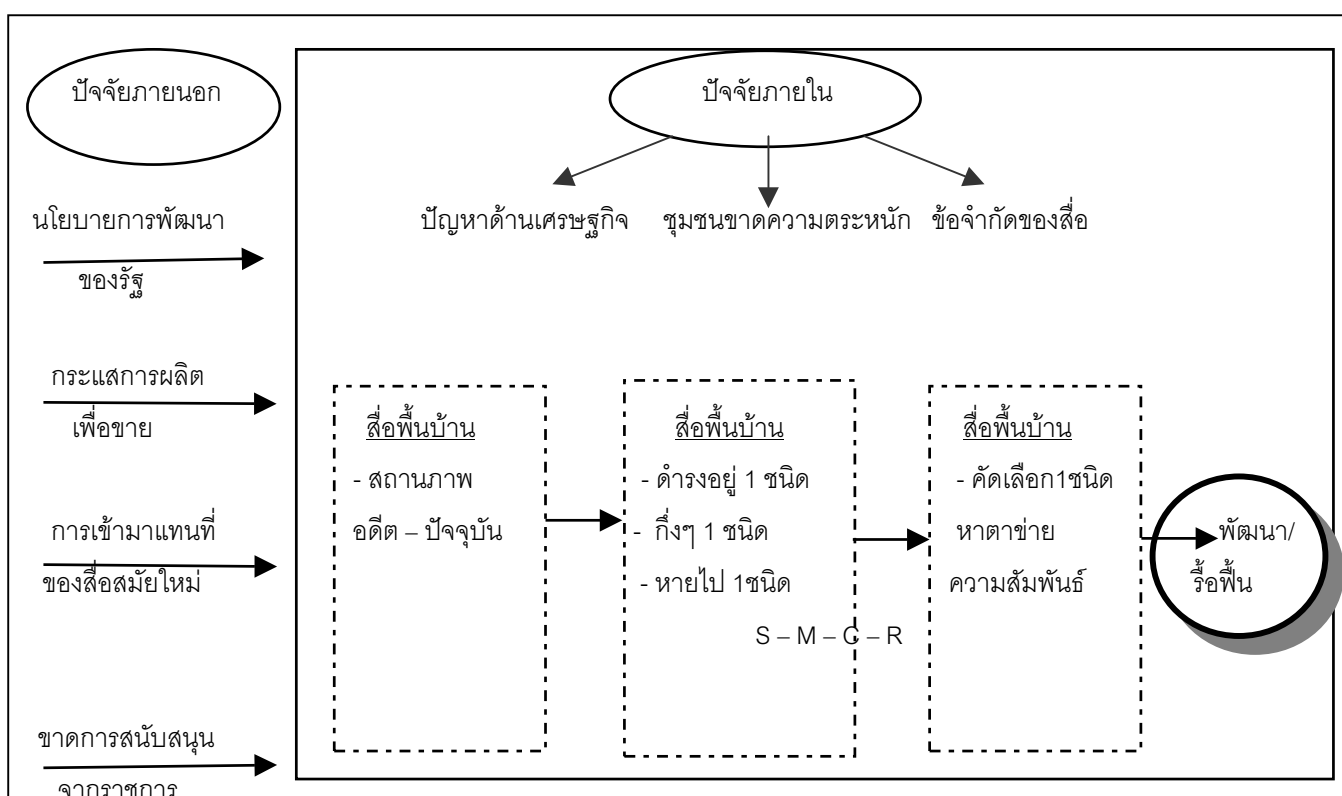
4. วิธีการใช้แนวคิด/ทฤษฎี ในการวิจัยครั้งนี้มีลักษณะย้อนกลับไป-กลับมาอยู่ตลอดเวลา เช่นในระยะแรกของการดำเนินงานนักวิจัยผู้ศึกษาใช้ทฤษฎีหลักเช่น ทฤษฎีหน้าที่นิยม และทฤษฎีกระบวนการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม เป็นต้น เมื่องานโครงการดำเนินไปได้ระยะหนึ่งผู้ศึกษาเริ่มพบปรากฏการณ์ใหม่ๆที่คาดไม่ถึงว่าจะเกิด(ไม่เคยคิดว่าจะเกิด) เช่น ในวันเลี้ยงผีปู่ย่า ผู้ที่เข้าร่วมในพิธีกรรมทั้งหมดต้องเป็นเครือญาติกันและพบว่าผู้สูงอายุที่ได้รับผลกระทบจากโรคเอดส์ด้วย ซึ่งก่อนหน้านี้ผู้สูงอายุคนนี้เคยมีลูกสาวไปทำงานที่กรุงเทพฯต่อมากล่าวสาวติดเชื้อเอดส์และเสียชีวิตทั้งสามีและภรรยา คงเหลือหลานสาวอายุ5ขวบไว้ให้ยายดูแล ช่วงนั้นชาวบ้านรังเกียจยายหลาน ปล่อยให้ย้อยู่ตามลำพัง ญาติพี่น้องไม่มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แต่เมื่อถึงวันเลี้ยงผีปู่ย่ายายคนดังกล่าว(ผู้สูงอายุที่ได้รับผลกระทบจากโรคเอดส์) สามารถเข้าร่วมในประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่ากับญาติคนอื่นๆได้อย่างปกติ และสมาชิกในกลุ่มได้มีการพูดคุยกันเพื่อหาแนวทางการช่วยเหลือผู้สูงอายุที่ได้รับผลกระทบจากโรคเอดส์ จากปรากฏการณ์ดังกล่าวผู้ศึกษาจึงได้ศึกษาหาแนวคิด/ทฤษฎีมาอธิบาย โดยได้รับการชี้แนะเบื้องต้นจากอาจารย์ผู้ประสานงานโครงการวิจัยชุด"การสื่อสารเพื่อชุมชน" ซึ่งได้ใช้แนวคิดการสื่อสารกับพื้นที่สาธารณะ : ทศณะของ Habermas มาอธิบายปรากฏการณ์จากนั้น ผู้ศึกษาจึงนำทฤษฎีดังกล่าวไปเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่อีกครั้ง นอกจากนี้แล้วในกระบวนการทำพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ย่านั้นผู้ศึกษาพบว่าบางกลุ่มฯใช้กระดาษที่โครงการพิมพ์แจกกลุ่มผีปู่ย่าซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับหน้าที่ของผีปู่ย่า แก้วผี(ผู้สืบทอดผีปู่ย่า)นำกระดาษดังกล่าวเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้เป็นเครื่องเซ่นไหว้ด้วย หรือบางกลุ่มฯใช้วิธีการเขียนหน้าที่ของผีปู่ย่าและเขียนชื่อสมาชิกในกลุ่มผีของตนเองแล้วนำกระดาษดังกล่าวเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้เป็นเครื่องเซ่นไหว้ด้วย เมื่อเสร็จพิธีได้มีการนำกระดาษแผ่นดังกล่าวมาอ่านต่อหน้าสมาชิกที่มาร่วมในพิธี ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวผู้ศึกษาไม่ได้คิดมาก่อนว่าจะเกิดปรากฏการณ์เช่นนี้ ดังนั้นผู้ศึกษาจำเป็นต้องไปค้นหาทฤษฎีที่เกี่ยวข้องและได้ทฤษฎีทางโลก-ทางธรรม(Secular v.s Sacred) เพื่อนำมาอธิบายปรากฏการณ์จากนั้นจึงนำทฤษฎีดังกล่าวไปเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่อีกครั้ง เป็นต้น

5. การใช้เครื่องมือหลายประเภท เนื่องจากโครงการนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ทำในประเด็นเรื่องสื่อพื้นบ้านซึ่งเป็นวัฒนธรรมชุมชน เป็นเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อจึงมีความซับซ้อนและละเอียดอ่อนมาก ดังนั้นจำเป็นต้องมีเครื่องมือที่หลากหลายเช่น การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ,การจัดเวทีสนทนากลุ่มย่อย, การจัดเวทีระดับหมู่บ้าน, การจัดเวทีระดับตำบล, การวิเคราะห์สื่อพื้นบ้านส่วนที่"มองเห็น"และส่วนที่"มองไม่เห็น"(ต้นไม้แห่งคุณค่า)และการวิเคราะห์องค์ประกอบของสื่อพื้นบ้าน เป็นต้น เพื่อใช้สำหรับเก็บรวบรวมข้อมูลตามประเด็นที่ตั้งไว้และใช้สำหรับในการทำกิจกรรมเพื่อกระตุ้นให้ความรู้และสร้างความเข้าใจเรื่องสื่อพื้นบ้านด้วยโดยเฉพาะ

ในประเด็นเรื่อง“รูปแบบ” และ “คุณค่า” ของสื่อพื้นบ้าน เครื่องมือแต่ละชนิดมีเป้าหมายเฉพาะที่แตกต่างกัน

กระบวนการคิดและสร้างเครื่องมือเพื่อนำไปใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลและทำกิจกรรมต่าง ๆ นั้น ผู้ศึกษาต้องกลับไปทำความเข้าใจอย่างละเอียดเกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง เพื่อหาแนวทางดัดแปลงเป็นเครื่องมือต่างๆ และเมื่อได้เครื่องมือแล้วมีการนำไปใช้เมื่อใช้แล้วต้องมาทบทวนว่าเครื่องมือดังกล่าวใช้ได้ดีแค่ไหน มีจุดด้อยอะไรบ้าง และเครื่องมือดังกล่าวต้องปรับเปลี่ยนอะไร/อย่างไร สำหรับการใช้ในครั้งต่อไป เป็นต้น

3.2 กรอบแนวคิดของการวิจัย

3.3 ขอบเขตเนื้อหาการวิจัย

3.3.1 โครงการนี้ทำการศึกษาในพื้นที่ 7 หมู่บ้าน ของตำบลวอแก้ว อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง

3.3.2 ใช้ระยะเวลารวม 18 เดือน เริ่ม 1 สิงหาคม 2546 ถึง 31 มกราคม 2547

3.3.3 มีขอบเขตเนื้อหา ดังนี้ โครงการจะศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชน (เท่าที่คนในชุมชนจะเล่าย้อนอดีตได้) เพื่อดูว่าชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้างตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน แต่ละช่วง

ที่เปลี่ยนแปลงนั้นมีปัจจัยอะไรบ้างที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสื่อพื้นบ้านอย่างไรบ้าง สำหรับการเปลี่ยนแปลงของสื่อพื้นบ้านนั้นจะศึกษาทั้งปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอกและข้อจำกัดของสื่อพื้นบ้านด้วย สำรวจสื่อพื้นบ้านที่เคยมีอยู่ในชุมชนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน และทำการจัดหมวดหมู่สื่อพื้นบ้านโดยแบ่งเป็นสามกลุ่มใหญ่ๆ คือสื่อพื้นบ้านประเภทที่สูญหาย , กึ่งๆ(หมายถึงบางปีทำบางปีไม่ทำหรือเป็นประเภทที่กำลังจะสูญหาย)และสื่อพื้นบ้านที่ยังคงดำรงอยู่ จากนั้นให้ชุมชนคัดเลือกสื่อพื้นบ้านกลุ่มละ 1 ชนิดเพื่อวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ รูปแบบ เนื้อหา/ความหมายของสื่อพื้นบ้านแต่ละชนิด เมื่อทำการวิเคราะห์สื่อพื้นบ้านทั้งสามกลุ่มแล้วจะให้ชุมชนร่วมกันคัดเลือกสื่อพื้นบ้าน 1 ชนิดเพื่อทดลองรื้อฟื้น โดยทำการวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ของสื่อพื้นบ้านจากนั้นให้ชุมชนทดลองรื้อฟื้น

3.4 ปรัชญาและแนวคิดการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน

เนื่องจากงานวิจัยชิ้นนี้มีเป้าหมายเพื่อการพัฒนาความสามารถของคน สำหรับการสร้างพลังของชุมชนในการที่จะร่วมกันแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยใช้สื่อพื้นบ้านเป็นเครื่องมือ (การพัฒนาเพื่อชุมชน โดยชุมชนและของชุมชน) ซึ่งฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2541:251)ชี้ชัดว่าวัฒนธรรมชุมชนเป็นพลังผลักดันชุมชนที่สำคัญ เพราะเป็นสิ่งที่ประชาชนสร้างขึ้นเอง หากนักพัฒนาต้องการทำความเข้าใจและปฏิบัติให้สอดคล้องกับชาวบ้าน ก็ต้องเข้าใจวัฒนธรรมชุมชน แต่ฉัตรทิพย์ไม่ได้บอกว่าในการทำความเข้าใจวัฒนธรรมชุมชนนั้นมีวิธีการทำอย่างไร ผู้ศึกษามีความสนใจและต้องการหาคำตอบดังกล่าว ดังนั้นงานวิจัยชิ้นนี้จึงเป็นลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เน้นการทำงานเป็นกระบวนการ โดยใช้ปรัชญาและแนวคิดของการทำงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน เป็นฐานในการคิดกิจกรรมต่างๆ

สำหรับปรัชญาของการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน กาญจนา แก้วเทพ(2538:164-167)กล่าวว่า “การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนถือเอาความสุขของมนุษย์เป็นเป้าหมายสูงสุดของเกณฑ์ความสำเร็จในการพัฒนา คือสถานะที่มนุษย์สามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข อย่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์” ดังนั้นการพัฒนาในแนววัฒนธรรมชุมชนนี้มนุษย์จึงเป็นหัวใจสำคัญ และมนุษย์มีศักยภาพที่จะพัฒนาได้ ดังนั้นควรสร้างกระบวนการและเงื่อนไขที่เหมาะสมเพื่อให้ศักยภาพของมนุษย์แต่ละคน รวมถึงศักยภาพของชุมชนได้บรรลุจุดสูงสุด

สาระสำคัญของสำนักวัฒนธรรมนิยมสรุปจากแนวคิดของบาทหลวงนิพนธ์ เทียนนิหาร ที่ว่า “ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนเอง มีระบบคุณค่าที่ได้จากประวัติศาสตร์ มาเป็นบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติของชุมชน เป็นวิถีชีวิตและทิศทางในการพัฒนาชุมชน แกนกลางของวัฒนธรรมชุมชนคือการให้ความสำคัญแก่ความเป็นคน”

จากปรัชญาและแนวคิดของการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน กาญจนนา แก้วเทพ (2538) ได้เสนอวิธีการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชนโดยมีหลักการสำคัญๆดังนี้

3.4.1 การใช้ยุทธวิธีที่เปลี่ยนจาก “บนลงล่าง” เป็น “ล่างขึ้นบน” ของแนวคิดในการพัฒนา

3.4.2 การเปลี่ยนยุทธวิธีจากการใช้ “Negative Approach” คือการมองชาวบ้านแบบว่างเปล่า มาเป็น “Positive Approach” คือชุมชนไม่ได้ว่างเปล่า มีต้นทุนอยู่ ดังนั้นในการทำงานเป็นลักษณะเติมเต็มให้ชุมชน โดยให้มาคิดร่วมกันในการสานต่อวัฒนธรรมเดิมและปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสม

3.4.3 ในการทำงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนนั้น กระบวนการ “ทำไป – คิดไตร่ตรอง ศึกษาไป – แล้วทำใหม่อีก” (Action – Reflection – Action Process) เป็นกระบวนการที่ขาดไม่ได้

3.4.4 การใช้ยุทธวิธีการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของชาวบ้านในการพัฒนา

3.4.5 วัฒนธรรมแบ่งเป็น 2 ส่วนคือส่วนที่มองเห็นได้เรียกว่า “รูปแบบ” และส่วนที่ไม่สามารถมองเห็นได้ เรียกว่า “ความหมาย/คุณค่า” (โดยผู้ศึกษาเอามาใช้เปรียบเทียบเป็นรูปต้นไม้) ซึ่งจะ เป็นเครื่องมือที่ผู้ศึกษาใช้ในการวิเคราะห์รูปแบบและเนื้อหา/คุณค่าของสื่อพื้นบ้าน ผู้ศึกษาเรียก เครื่องมือชนิดนี้ว่า “ต้นไม้แห่งคุณค่า”

สรุปการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน เริ่มต้นที่จุดสำคัญว่าชุมชนมีวิถีชีวิต และวงจรการผลิตซ้ำของตนเอง การศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชุมชนจะช่วยให้เข้าใจโครงสร้าง ความ เป็นอยู่และสภาวะต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อจะได้ปรับเปลี่ยนแนวคิดในการศึกษาและลงมือ ปฏิบัติงานในชุมชน ทั้งนี้เพื่อสร้างความมั่นใจและพลังของชุมชนในการพัฒนาต่อไป

จากปรัชญาและแนวคิดของการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนดังกล่าวข้างต้น ผู้ศึกษาได้นำ มาเป็นแนวทางในการวางแผนการดำเนินงานและคติดักิจกรรมต่างๆ

3.5 หลักการสำคัญในการวางแผนทำกิจกรรม

การทำวิจัยครั้งนี้ผู้ศึกษาใช้หลักคิดในการวางแผนดำเนินกิจกรรม ดังนี้

3.5.1 ทำความเข้าใจโครงการและเป้าหมายการทำงานครั้งนี้อย่างชัดเจน ซึ่งเป้าหมาย การทำงานวิจัยครั้งนี้คือการสร้างความมั่นใจให้กับเจ้าของวัฒนธรรม(คนในชุมชน) โดยใช้หลัก การรื้อฟื้นวัฒนธรรม”สิทธิของเจ้าของวัฒนธรรม” ที่ให้เจ้าของวัฒนธรรมเป็นผู้ตัดสินใจ ดังนั้นใน การคติดักิจกรรมต่างๆนั้นต้องถือเป้าหมายโครงการเป็นหลัก เช่นเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมี ส่วนร่วม ให้คนในชุมชนร่วมเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง โดยการใช้แนวคิดการมีส่วนร่วมที่ต้องให้คน ในชุมชนมีส่วนร่วมตั้งแต่ร่วมคิดตัดสินใจ , ร่วมวางแผน ,ร่วมปฏิบัติ , ร่วมรับผลประโยชน์และร่วม คิดตามประเมินผล

3.5.2 ชี้ชัดวัตถุประสงค์และกระบวนการดำเนินกิจกรรม การคิดกิจกรรมต้องตอบคำถามแรกๆว่า กิจกรรมนั้น ทำเพื่ออะไร และทำเพื่อใคร เมื่อตอบคำถามดังกล่าวได้แล้ว จึงคิดว่ากิจกรรมนั้นจะอย่างไร ด้วยกระบวนการ วิธีการอย่างไร และจะให้กลุ่มเป้าหมายเข้ามามีส่วนร่วมได้อย่างไร สุดท้ายจึงคิดถึงว่าจะใช้เครื่องมืออะไรเพื่อตอบโจทย์ดังกล่าวข้างต้น และเครื่องมือ นั้นจะใช้อย่างไร ให้เหมาะสมและสอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมาย

3.5.3 ทบทวน ไตร่ตรอง เมื่อทำกิจกรรมเสร็จเรียบร้อยแล้วต้องทบทวน สรุปกิจกรรมที่ทำไปว่าเหมาะสมหรือไม่ มีจุดอ่อนตรงไหน และจะปรับอะไรบ้าง จากนั้นนำไปทดลองทำใหม่

จากปรัชญาแนวคิดการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนและหลักการสำคัญในการวางแผนทำกิจกรรม ดังกล่าวข้างต้น ผู้ศึกษาได้นำมาเป็นแนวทางในการวางแผนขั้นตอนและกระบวนการดำเนินกิจกรรมได้ดังนี้

3.6 เครื่องมือที่ใช้ในการดำเนินกิจกรรม

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลและการให้ความรู้ สร้างความเข้าใจแก่กลุ่มเป้าหมายมีหลักปฏิบัติ และเป็นไปตามลำดับขั้นเพราะเครื่องมือแต่ละชนิดมีวิธีการและมีเป้าหมายเฉพาะที่แตกต่างกันดังนี้คือ

3.6.1 การจัดเวทีระดับหมู่บ้าน เพื่อชี้แจงการดำเนินงานโครงการ สำรวจประเภทของสื่อพื้นบ้านและเพื่อหาผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) เนื่องจากเป็นเวทีที่มีคนเป็นจำนวนมาก (หมู่บ้านละประมาณ 50-60 คน) ไม่สามารถเก็บข้อมูลในระดับลึกได้ จากเวทีดังกล่าวที่ผู้ศึกษา จึงได้รู้จักผู้ให้ข้อมูลหลัก จากนั้นผู้ศึกษาจะไปสัมภาษณ์เชิงลึกเป็นรายบุคคลต่อไป

การจัดเวทีระดับหมู่บ้านครั้งแรก เป็นการวางแผนงานร่วมกันระหว่างทีมผู้ศึกษากับผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลในเวทีการประชุมคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล โดยผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้กำหนดวันจัดเวทีและเป็นผู้ประสานงานกับชาวบ้านโดยใช้เวทีการประชุมประจำเดือนของหมู่บ้านเป็นหลัก ซึ่งเป็นการประชุมประจำแบบถาวรของชาวบ้าน ไม่เป็นการรบกวนเวลาของชาวบ้าน ถือได้ว่าเป็นการสอดประสานเข้าไปในกรอบการสื่อสารของชุมชนอย่างลงตัว โดยกลุ่มเป้าหมายทุกคนสามารถเข้าร่วมได้ในเวทีครั้งนี้

3.6.2 การสัมภาษณ์เชิงลึก เป็นการประสานงานของทีมผู้ศึกษากับปราชญ์ชาวบ้านโดยตรง เป็นการสัมภาษณ์รายบุคคล เป็นการสร้างความสัมพันธ์และเป็นการสร้างความมั่นใจให้กลุ่มเป้าหมายกล้าแสดงออกด้วย แต่ในบางเวทีที่มีผู้เข้าร่วม 2-3 คนที่อยู่บ้านใกล้เคียงกันมีความสนใจมาร่วมด้วย พบว่ากลุ่มเป้าหมายแต่ละคนมีองค์ความรู้แตกต่างกันไปเช่นบางคนมีความรู้มากแต่ไม่ลึก บางคนมีความรู้ไม่มากแต่เป็นความรู้ในระดับลึก และบางคนมีความรู้มากและรู้ในระดับลึกด้วย เมื่อพบว่ากลุ่มเป้าหมายมีความรู้แตกต่างกันเช่นนี้ เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายได้มีโอกาสเรียนรู้

จากซึ่งกันและกัน เป็นการสร้างความมั่นใจให้กับกลุ่มเป้าหมายเพิ่มขึ้นและเป็นการตรวจสอบข้อมูลด้วย ผู้ศึกษาจึงจัดเวทีกลุ่มย่อยต่อเพื่อแสดงให้เห็นว่าเนื้อหาข้อมูลที่ได้มาจากทุกคนนั้นเป็นสิ่งที่มีความสำคัญสำหรับการพัฒนาสื่อพื้นบ้านต่อไป ซึ่งเป็นไปตามหลักการทำงานเป็นทีมร่วมกันที่ต้องประสานความรู้ของทุกคน

3.6.3 เวทีเสวนากลุ่มย่อย กลุ่มเป้าหมายครั้งละประมาณ 7 -10 คน กลุ่มเป้าหมายส่วนมากได้ผ่านเวทีการสัมภาษณ์เชิงลึกมาแล้ว ดังนั้นกลุ่มเป้าหมายทั้งหมดจึงเป็นผู้ที่มีความสนใจในประเด็นดังกล่าวและสมัครใจมาร่วมในเวที เพราะถ้าไม่สนใจก็จะไม่เข้าร่วม จึงถือว่ากลุ่มเป้าหมายเหล่านี้เป็นผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key informants) พบว่าในเวทีดังกล่าวกลุ่มเป้าหมายกล้าแสดงความคิดเห็นและมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลและประสบการณ์กันมากขึ้น เนื่องจาก(1)การที่กลุ่มเป้าหมายได้ผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึกเป็นรายบุคคลมาแล้ว ซึ่งเหมือนกับว่าเป็นการเตรียม/จัดเกลาประเด็นให้กับกลุ่มเป้าหมายมาแล้วจากคำถามต่างๆและ(2)กลุ่มเป้าหมายเป็นผู้มีบทบาทหลักในการพูดคุย ดังนั้นความรู้สึกเกี่ยวกับ "การมีส่วนร่วม" จึงเริ่มเข้ามาและสิ่งที่ตามมาคือ "สำนึกร่วม" เพราะเป็นเวทีที่สาธารณะให้โอกาสกลุ่มเป้าหมายพูดได้เต็มที่ ไม่เคยมีเวทีให้กลุ่มเป้าหมายได้มีโอกาสพูด

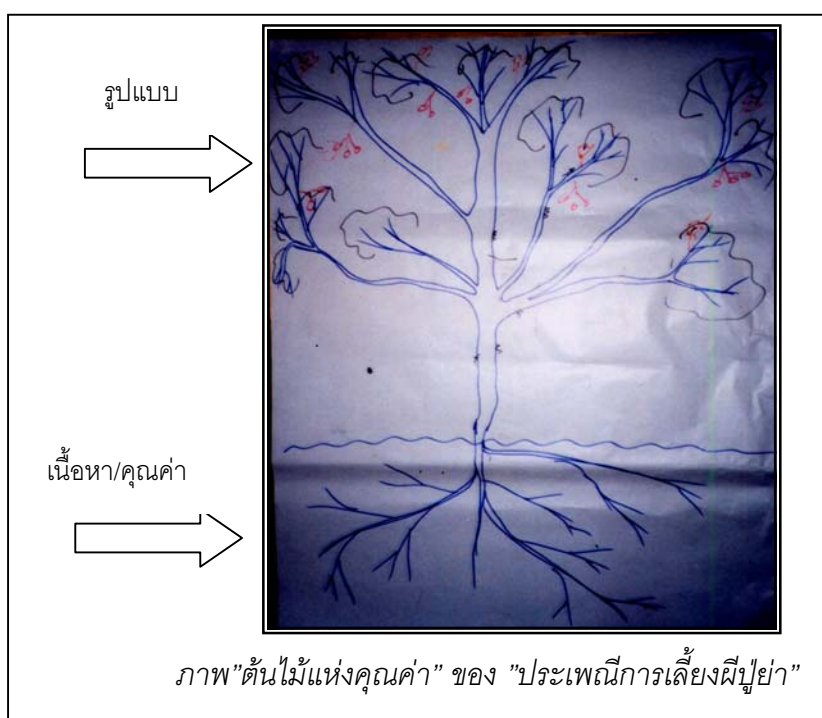
3.6.4 เวทีระดับตำบล มีกลุ่มเป้าหมายมาจากหลายส่วนเช่น ผู้ให้ข้อมูลหลักที่ได้ผ่านเวทีกลุ่มย่อยมาแล้ว , จากคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล , องค์การบริหารส่วนตำบลและผู้ที่เกี่ยวข้องในประเด็นนั้นๆ โดยประธานสภาวัฒนธรรมตำบลจะเป็นผู้ที่มีบทบาทหลักในการประสานงานกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นทางการ ส่วนกลุ่มปราชญ์ชาวบ้านที่ผ่านการจัดเวทีกลุ่มย่อยนั้นทีมผู้ศึกษาจะเป็นผู้ประสานงาน กลุ่มเป้าหมายครั้งละประมาณ 35 - 50 คน

เวทีนี้เป็นการตอก ย้ำ ซ้ำ ทวน ในประเด็นต่างๆให้กับกลุ่มเป้าหมายที่เคยผ่านมาทั้งสองเวทีแล้ว(การสัมภาษณ์เชิงลึกและเวทีสนทนากลุ่มย่อย) และเป็นเวทีให้เกิดการขยายวงการเรียนรู้เพิ่มมากขึ้น พร้อมทั้งเป็นเวทีสำหรับการร่วมกันตัดสินใจ ,การคิดวางแผน ,ร่วมกันปฏิบัติ ,ร่วมกันรับผลประโยชน์และร่วมกันติดตามประเมินผลด้วย จากความรู้สึกเรื่อง "การมีส่วนร่วม" ก็จะค่อยๆถูกเปลี่ยนเป็นความรู้สึกในการ "เป็นเจ้าของ" (sense of belonging) และจากความรู้สึกในการ "เป็นเจ้าของ" ในครั้งนี้จะก่อตัวเพิ่มมากขึ้นและจะนำไปสู่ "ความสนใจและห่วงใย" และเกิดเป็น "สำนึกร่วมกัน"ต่อไป

ในการจัดเวทีไม่ว่าจะเป็นการสัมภาษณ์เชิงลึกเป็นรายบุคคล ,เวทีกลุ่มย่อย,เวทีระดับตำบล และบางครั้งมีการจัดเวทีหมู่บ้านด้วย เน้นการพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ ผู้นำเสนอข้อมูลทั้งหมดเป็นปราชญ์ชาวบ้าน ใช้การสื่อสารสองทาง มีทั้งการนำเสนอและแลกเปลี่ยน ซึ่งเป็นการสื่อสารในระดับแนวนอนมากกว่าจะเป็นแนวตั้ง การจัดเวทีเหล่านี้ด้านหนึ่งเป็น "เครื่องมือการวิจัย" นั่นคือ "เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล" แต่ในอีกด้านหนึ่งก็เป็น "กลไกการรื้อฟื้นพิธีกรรม" ขึ้นมาแล้ว เวที

เหล่านี้ทำหน้าที่เป็น "พื้นที่สาธารณะ" ให้ปราชญ์ชาวบ้านได้มีโอกาสถ่ายทอดความรู้/แลกเปลี่ยนประสบการณ์ให้แก่คนอื่นๆในชุมชนและเป็นการสร้างความมั่นใจให้ปราชญ์ชาวบ้านด้วย โดยมีที่ผู้ศึกษาเป็นผู้สนับสนุน/อำนวยความสะดวก(facilitator) เพราะปราชญ์ชาวบ้านแต่ละคนมีความรู้ความเข้าใจแตกต่างกันดังที่ได้กล่าวมาแล้ว กระบวนการจัดเวทีเหล่านี้เป็นการใช้ "การสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน" (shared meaning) ซึ่งจะเป็นกระบวนการค่อยๆสร้างความมั่นใจให้กับปราชญ์ชาวบ้าน เพราะเวทีมีหน้าที่เช่น(1)ถ่ายทอดข้อมูลเรื่องประเด็นระหว่างชุมชนด้วยกัน(2)กระตุ้นสำนึกชุมชนต่อสื่อพื้นบ้าน(3)สร้างภาพรวมเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้านของตนเองและ(4)เสริมสร้างความมั่นใจในวัฒนธรรม

3.6.5 "ต้นไม้แห่งคุณค่า" เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ส่วนที่เป็น "รูปแบบ" และส่วนที่เป็น"คุณค่า" กาญจนา แก้วเทพ(2538:23-27) แบ่งวัฒนธรรมเป็น2ส่วนใหญ่ๆคือ (1) ส่วนที่เรามองเห็นได้ อันเปรียบเสมือนส่วนของลำต้น ดอก ใบและผลของต้นไม้ ส่วนนี้อาจจะเรียกว่าเป็นส่วนของ"รูปแบบ" ของวัฒนธรรม เป็นส่วนที่สามารถสัมผัสจับต้องได้ และ (2) ส่วนที่มองไม่เห็นสัมผัสไม่ได้ เป็นส่วนที่อยู่ลึกถ้าเปรียบต้นไม้มาก็คือส่วนที่เป็นรากอยู่ใต้ดิน ต้องใช้การคิดไตร่ตรองวิเคราะห์จึงจะเข้าใจ ส่วนที่อยู่ใต้ดินนั้นได้แก่ระบบคิด ระบบคุณค่า ซึ่งอาจเรียกว่าเป็นส่วนที่เป็น"เนื้อหา" ของวัฒนธรรม

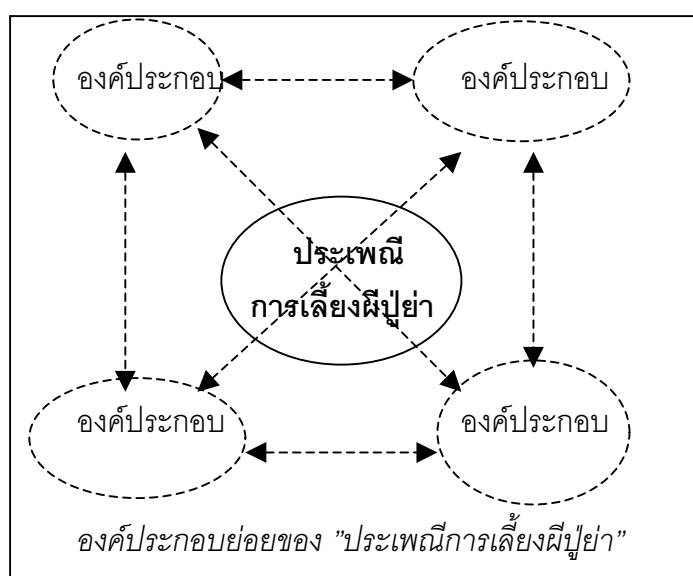

ฉะนั้นเวลาที่มองเห็นการทำพิธีกรรม จากสิ่งที่เรามองเห็น (รูปแบบ) เราจะต้องคิดพิจารณาไตร่ตรองและวิเคราะห์ลงไปหาสิ่งที่มองไม่เห็นได้ด้วยตาแต่สามารถสัมผัสได้ด้วยปัญญา

และจิตใจ กล่าวคือในพิธีกรรมดังกล่าวมีคุณค่าอะไรอยู่เบื้องหลัง วัฒนธรรมเหล่านี้เป็นตัวแทน ต้องการสื่อความหมายใด เช่นความเสียสละ ความรักเพื่อนมนุษย์ ความเมตตากรุณา ความสมถะ ความอ่อนน้อมถ่อมตน หรือเป็นตัวแทนคุณค่าของความเห็นแก่ตัว โลก ไร้เมตตา ไม่สอดคล้องกับสภาพชีวิตที่เป็นอยู่

การวิเคราะห์ส่วนที่เป็น“รูปแบบ”และ“ส่วนที่เป็น”คุณค่า”นี้นักวิจัยเรียกเครื่องมือชนิดนี้ว่า “ต้นไม้แห่งคุณค่า” ซึ่งเป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลและสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการให้ความรู้ และสร้างความเข้าใจเรื่องเกี่ยวกับ“รูปแบบ”และ“คุณค่า”ของสื่อพื้นบ้านได้ด้วย

3.6.6 “ตาข่ายความสัมพันธ์” เป็นเครื่องมือในการศึกษาองค์ประกอบย่อยของพิธีกรรม และสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการให้ความรู้ สร้างความเข้าใจและหาแนวทางการพัฒนาสื่อพื้นบ้าน

การเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อให้ได้ข้อมูล เป็นการสร้างความมั่นใจและเป็นการให้ความรู้ และสร้างความเข้าใจในประเด็นที่ทำการศึกษากับกลุ่มเป้าหมาย ผู้ศึกษาได้ใช้เครื่องมือที่หลากหลาย ใช้หลักปฏิบัติและกระบวนการดังกล่าวข้างต้น โดยการใช้การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมและการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน

3.7 ขั้นตอนและกระบวนการดำเนินงานกิจกรรม แบ่งเป็น6ขั้นตอนหลักๆดังนี้

- ขั้นที่ 1. การเตรียมนักวิจัย : แนวคิด/ทฤษฎีเป็นพื้นฐานสำคัญของคนทำงาน
- ขั้นที่ 2. การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน : การทำงานเป็นการพบกันของสองวัฒนธรรม
- ขั้นที่ 3. การรวบรวมข้อมูล : การสร้างความมั่นใจให้กลุ่มเป้าหมาย

(1) ศึกษาปัจจัยและสถานภาพของสื่อพื้น

(2) จัดกลุ่มประเภทของสื่อพื้นบ้าน

(3) คัดเลือกสื่อพื้นบ้านเพื่อทดลอง

(4) เวทีคืนข้อมูลให้ชุมชน

ขั้นที่ 4. การรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้าน : สิทธิทางวัฒนธรรมของเจ้าของวัฒนธรรม

(1) การมีส่วนร่วมของกลุ่มผีป่วน

(2) การมีส่วนร่วมของชุมชน

(3) การมีส่วนร่วมของโรงเรียน

(4) ประเพณีการเลี้ยงผีป่วน

ขั้นที่ 5. การติดตามและประเมินผล

ขั้นที่ 6. การขยายผล

รายละเอียดของแต่ละขั้นตอนมีดังนี้

ขั้นที่ 1 การเตรียมนักวิจัย : แนวคิด/ทฤษฎีเป็นพื้นฐานสำคัญของคนทำงาน

ในงานวิจัยขั้นนี้เป็นการดำเนินงานแนววัฒนธรรมชุมชน โดยมีหัวหน้าโครงการวิจัยซึ่งถือว่าเป็นคนนอกวัฒนธรรมเข้าไปมีบทบาทในการร่วมจัดกระบวนการด้วย ดังนั้นหัวหน้าโครงการวิจัยก็ย่อมมีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง ส่วนชาวบ้านก็ไม่ได้ว่างเปล่าต่างก็มีวัฒนธรรมเป็นของตนเองเช่นกัน นั่นหมายความว่า เป็นการพบกันของสองวัฒนธรรมที่อาจจะมีบางส่วนที่เหมือนกัน และบางส่วนที่แตกต่างกัน ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องหากลไกเพื่อเชื่อมประสานระหว่างวัฒนธรรมทั้งสองคือวัฒนธรรมคนนอกกับวัฒนธรรมคนใน

โครงการนี้มีคณะทำงานจำนวน 3 คน ในจำนวนดังกล่าวมีผู้ช่วยนักวิจัย 1 คนเป็นคนในพื้นที่ดำเนินงานโครงการ การมีคนในพื้นที่เป็นผู้ช่วยนักวิจัยมีคุณูปการที่สำคัญ 2 ประการ (1) สามารถเลือกตัวผู้นำที่จะทำงานด้วยได้อย่างถูกต้อง และ (2) สามารถเข้าถึงผู้นำที่ต้องการได้ง่ายขึ้น และสามารถฝ่ากำแพงความไม่ไว้วางใจได้เพราะผู้ช่วยนักวิจัยจะเป็นสะพานเชื่อม

เพื่อให้คณะทำงานเข้าใจในโครงการวิจัย มีความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการสังเกตปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น และโดยเฉพาะในการตีความที่ต้องใช้ทัศนะคนใน และร่วมกันวางแผนการดำเนินงาน

ในการเตรียมคณะทำงาน หัวหน้าโครงการจัดหาเอกสารที่เกี่ยวข้องเช่นแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับการทำงานชุมชน , การสื่อสารและการพัฒนา, บทบาทหน้าที่ เนื้อหาและความหมายของสื่อพื้นบ้านและเครื่องมือที่ใช้ในการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน เป็นต้น เอกสารดังกล่าวให้ทีละชุดและมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันแบบไม่เป็นทางการอย่างต่อเนื่อง เมื่อคณะทำงานได้อ่านเอกสารทั้งหมดแล้วได้มีการจัดเวทีเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์กัน เริ่มจากรายละเอียด

โครงการ ดุริยทัศน์เรื่อง"เทวดาท่าจะบ๊องส์" สรุปสาระสำคัญจากการดุริยทัศน์ แลกเปลี่ยนประสบการณ์จากเอกสารที่อ่าน และร่วมกันวางแผนการดำเนินงาน

สาระสำคัญจากเรื่อง"เทวดาท่าจะบ๊องส์" แสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องของมนุษย์กับธรรมชาติและวัฒนธรรม ไม่ว่ามนุษย์จะอยู่ในสังคมที่ใกล้ชิดหรือห่างไกลธรรมชาติ มนุษย์ก็ต้องอยู่กับวัฒนธรรมตลอดเวลา แต่มนุษย์ในสังคมที่ต่างกันจะอยู่กับวัฒนธรรมที่ต่างกัน ดังนั้นในการตีความหรือการให้ความหมายต่อปรากฏการณ์สิ่งหนึ่งๆนั้นต้องให้เจ้าของวัฒนธรรมเป็นคนอธิบาย และให้ความหมายต่อปรากฏการณ์ดังกล่าว ซึ่งเรียกว่าเป็นการมองโดย "ทัศนะคนใน" เนื้อหาสารดังกล่าวจะช่วยตอบคำถามเรื่องการเอาวัฒนธรรมของตนเอง(คนนอก)ไปตัดสินวัฒนธรรมของคนอื่น(คนใน)

กระบวนการพัฒนาที่มิวิจัยดังกล่าวมีการใช้ทั้งสื่อบุคคล (หัวหน้าโครงการวิจัย ,เครือข่ายนักวิจัยและผู้ประสานงานโครงการวิจัยชุด"การสื่อสารเพื่อชุมชน") ,สื่อที่เป็นเอกสาร/สิ่งพิมพ์และสื่อสมัยใหม่คือดุริยทัศน์เรื่องเทวดาท่าจะบ๊องส์ การใช้สื่อดังกล่าวจะเป็นการผสมผสาน หนุนเสริมซึ่งกันและกันและเป็นการตอกย้ำ ช้ำ ทวนให้กับกลุ่มเป้าหมาย เนื่องจากสื่อแต่ละชนิดมีข้อจำกัดในตัวเอง เช่นประเด็นเรื่องทัศนะคนใน ถ้าอ่านเฉพาะสื่อเอกสาร/สิ่งพิมพ์อาจจะยังไม่เข้าใจลึกซึ้ง แต่เมื่อได้ดุริยทัศน์เรื่องเทวดาท่าจะบ๊องส์และมีการตั้งข้อสังเกต ตั้งประเด็นคำถามและช่วยสรุปประเด็นให้ชัดเจน จะทำให้ที่มิวิจัยเข้าใจง่ายขึ้น

ในการพัฒนาที่มิวิจัย ได้มีการวางแผนการพัฒนอย่างต่อเนื่อง โดยมีเวทีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างที่มิวิจัยในภาคเหนือที่อยู่ในโครงการชุด "การสื่อสารเพื่อชุมชน" และนอกจากนี้แล้วยังมีอาจารย์กาญจนา แก้วเทพ ซึ่งเป็นผู้ประสานงานโครงการชุด"การสื่อสารเพื่อชุมชน" มาช่วยเสริมกระบวนการวิจัย แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องทุกๆ2เดือน

เมื่อทีมผู้ศึกษาทุกคนมีความพร้อมในเรื่องทฤษฎีแล้วจากนั้นได้ร่วมกันวางแผนลงชุมชน

ขั้นที่ 2 การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน : การทำงานเป็นการพบกันของสองวัฒนธรรม

โครงการมีคณะทำงานเป็นคนในพื้นที่ เคยทำงานเป็นบัณฑิตอาสาของกรมประชาสัมพันธ์กระทรวงอยู่ในพื้นที่นี้โดยการทำงานร่วมกับคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้นำชุมชน (ทั้งที่เป็นทางการและที่ไม่เป็นทางการ)และกับกลุ่มต่างๆในชุมชน ทำให้โครงการรู้ข้อมูลและรายละเอียดของชุมชนดีพอสมควร เช่นรู้ความคิดของผู้นำที่เป็นทางการ และผู้นำที่ไม่เป็นทางการในชุมชน ว่าแต่ละคนมีความคิดเป็นอย่างไร มีใครบ้างที่สนใจในเรื่องการพัฒนาโดยให้ชุมชนมีส่วนร่วม สนใจงานวัฒนธรรมชุมชน และความขัดแย้งเป็นอย่างไร เป็นต้น ซึ่งข้อมูลดังกล่าวเป็นแนวทางให้คณะทำงานวางแผนการเข้าถึงผู้นำได้เป็นอย่างดี

จากข้อมูลพบว่าประธานคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลซึ่งมีตำแหน่งเป็นประธานคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลด้วย เป็นผู้ที่มีความสนใจในแนวคิดเรื่องการพัฒนา โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วม สนใจในงานวัฒนธรรม แต่ยังไม่มีประสบการณ์ ดังนั้นคณะทำงานจึงเริ่มประสานงานแบบไม่เป็นทางการและแบบเป็นทางการกับประธานคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล โดยการให้รายละเอียดโครงการวิจัย ผลที่ตามมาคือประธานฯได้จัดประชุมคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลและคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลพร้อมกันเพื่อให้คณะทำงานเข้าไปชี้แจงรายละเอียดโครงการวิจัย และให้มีการซักถาม

คณะกรรมการทุกคนเห็นด้วยกับการดำเนินงานโครงการนี้ และได้มีข้อเสนอให้ไปจัดเวทีระดับหมู่บ้าน โดยทีมผู้ศึกษาในพื้นที่มีการประสานงานและชี้แจงรายละเอียดโครงการกับผู้นำกลุ่มต่างๆในแต่ละหมู่บ้านอย่างต่อเนื่อง

ผลที่เกิดขึ้น

○ เกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างทีมผู้ศึกษากับสมาชิกในชุมชน เนื่องจากโครงการมีผู้ช่วยนักวิจัยเป็นคนในพื้นที่และเคยทำงานร่วมกับผู้นำทั้งที่เป็นทางการและผู้นำที่ไม่เป็นทางการในพื้นที่นี้มาก่อน ดังนั้นผู้ศึกษาจึงมีข้อมูลเกี่ยวกับผู้ที่เป็นแกนนำกลุ่มต่างๆ ในการประสานงานกับแกนนำจึงเป็นเรื่องที่ง่าย ประกอบกับกระบวนการติดต่อประสานงานเน้นแบบไม่เป็นทางการคือผู้ศึกษาเป็นผู้ไปหาแกนนำที่บ้านโดยตรงเป็นการพบกันตัวต่อตัว ส่วนมากไปช่วงที่เป็นเวลาว่างของกลุ่มเป้าหมายเช่น ช่วงเวลาตอนเย็นหลังจากที่กลุ่มเป้าหมายกลับจากการทำงานในไร่,นา มาแล้วและใช้วิธีการพูดคุยแบบธรรมชาติ ซึ่งวิธีการดังกล่าวเป็นการให้เกียรติกลุ่มเป้าหมาย การติดต่อประสานงานและการพูดคุยในแบบวัฒนธรรมของกลุ่มเป้าหมาย ย่อมให้ความรู้สึกที่คุ้นเคย คล่องตัวและไม่แปลกแยก

○ ความรู้สึกร่วมในการเป็นเจ้าของโครงการ การที่ทีมผู้ศึกษาเริ่มต้นการแนะนำตัวชี้แจงรายละเอียดโครงการกับประธานคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลนั้นเป็นการเริ่มต้นที่ดี เพราะโครงการมีข้อมูลจากผู้ช่วยในพื้นที่พบว่าประธานคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลเป็นประธานคณะกรรมการบริหารองค์การบริหารส่วนตำบลด้วยอีกตำแหน่งหนึ่ง เป็นผู้ที่มีความสนใจในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน ต้องการให้สมาชิกในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา เพื่อการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยใช้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แต่ยังขาดประสบการณ์ในการทำงานพัฒนาในแนวทางดังกล่าว เมื่อผู้ศึกษาจะเข้ามาดำเนินงานโครงการวิจัยที่เกี่ยวกับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนโดยใช้วัฒนธรรมชุมชนเป็นเครื่องมือและให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมนั้น แนวคิดดังกล่าวจึงสอดคล้องกับแนวคิดของประธานฯและคณะกรรมการบริหารสภาวัฒนธรรมตำบล สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของธรรมนูญสภาวัฒนธรรมตำบลลวงแก้วและจะ

เป็นผลงานของคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลด้วย จึงทำให้กลุ่มเป้าหมายให้ความสนใจและพร้อมที่จะร่วมดำเนินกิจกรรมโครงการ

ในลักษณะเช่นนี้เป็นการสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของในกิจกรรม/โครงการโดยกลุ่มเป้าหมายรู้ว่าเป้าหมายของกิจกรรมเป็นอะไร (เพราะกลุ่มเป้าหมายเป็นผู้กำหนด) เส้นทางที่จะเดินไปสู่เป้าหมายนั้นชุมชนก็มีประสบการณ์มาแล้ว

○ บทบาทที่ชัดเจนของคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล เนื่องจากตำบลวอแก้วมีการแต่งตั้งคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล เมื่อเดือนมิถุนายน 2545 ตามนโยบายของจังหวัดลำปาง (รายละเอียดเกี่ยวกับธรรมนูญสภาวัฒนธรรมตำบลวอแก้วมีในภาคผนวก ก.) ในช่วงที่ผ่านมาคณะกรรมการยังไม่มีแนวทางการดำเนินงานที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชนที่ชัดเจน ดังนั้นเมื่อผู้ศึกษา เข้าไปประสานงานกับประธานคณะกรรมการบริหารสภาวัฒนธรรมตำบล เพื่อดำเนินโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนโดยใช้สื่อพื้นบ้าน ซึ่งโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการดังกล่าวสอดคล้องกับธรรมนูญสภาวัฒนธรรมตำบลวอแก้ว และถือเป็นงานหลักของคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลด้วย จึงทำให้ประธานกรรมการบริหารและคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมพร้อมที่จะร่วมมือและให้การสนับสนุน ซึ่งเป็นสัญญาณบ่งชี้ถึงความตระหนักรู้ประเด็นเกี่ยวกับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนโดยใช้สื่อพื้นบ้าน ของคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล(รายละเอียดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการสภาวัฒนธรรม มีในภาคผนวก)

ดังเช่นที่พ่อนาน อนันต์ ปาระมี บอกว่า “ในฐานะที่เป็นผู้ร่วมก่อตั้งสภาวัฒนธรรมตำบลวอแก้ว ทำตามคำสั่งของทางราชการ แต่ไม่รู้ว่าจะให้ทำอะไร และทำอย่างไร ที่ผ่านมาก็ไม่มีผลงานอะไร”

“ป๊อเป็นคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลวอแก้ว ป๊อได้เข้าร่วมประชุมกับคณะกรรมการตั้งแต่ตอนแรกและได้จัดตั้งสภาวัฒนธรรมตำบลวอแก้วขึ้น โดยลอยๆยังบ่มีแก่นสารหยั่งตื้นแน่นอน มันยังบ่รู้ว่าจะเดินไปทางใด พอคุณอดุลย์มาอยู่ตอนแรกกะบ่ได้คิดอะหย่างผ่านไป พอได้รู้จักกันหลายเตื่อกะเริ่มสนใจนักขึ้น”

พ่อนานอนันต์ ปาระมี อายุ 63 ปี บ้านทุ่งหก
คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลวอแก้ว

ซึ่งคำพูดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการทำงานตามคำสั่งจากเบื้องบน ที่มีพิมพ์เขียวฉบับเดียวเหมือนกันทั่วประเทศ ซึ่งผู้ปฏิบัติงานบางแห่งอาจจะไม่พร้อม(ทั้งแนวคิดและวิธีการปฏิบัติ) ดังนั้นจึงพบว่าทั่วประเทศไทยมีสภาวัฒนธรรมตำบลเกือบทุกตำบล คณะกรรมการตั้งตามคำสั่ง

แต่คณะกรรมการไม่รู้ว่าคุณเองมีบทบาทหน้าที่ที่จะต้องทำอะไร และทำอะไร จึงพบเห็นแต่คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลทำงานตามคำสั่งของเบื้องบนเท่านั้น งานวัฒนธรรมจึงเน้นที่ “รูปแบบ” ไม่ได้เน้นที่ “คุณค่า” เพราะไม่มีกระบวนการไปกระตุ้นให้คณะกรรมการฯ/ชาวบ้านได้คิด ทบทวนและไตร่ตรอง หลายแห่งที่ผู้ศึกษาได้มีโอกาสเข้าไปร่วมทำงานด้วยพบว่าบางคนไม่รู้ด้วยซ้ำไปว่าตนเองเป็นคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล

การดำเนินกิจกรรมในแนววัฒนธรรมชุมชนนี้ถือเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน นำไปสู่ความภาคภูมิใจ ความรู้สึกว่าคุณเองมีศักดิ์ศรี ความรู้สึกดังกล่าวเป็นการจุดประกายให้มีพลังขับเคลื่อนการทำงานกิจกรรมอื่นๆต่อไป ดังคำพูดของนายพินิจ สุวรรณสุระ ประธาน อบต. ที่บอกว่า “การพัฒนาในตำบลที่ผ่านมาแต่การพัฒนาโครงสร้างด้านพื้นฐาน ไม่ได้คิดเกี่ยวกับการพัฒนาคนเลย ต่อไปจะเน้นการพัฒนาคนเป็นหลัก”

“ที่ผ่านมามาเอาเงินมาสร้างโครงสร้างพื้นฐาน แต่มาได้สร้างคน

ส่วนของอบต.ในปี 46 นโยบายจะพัฒนาคนเป็นหลัก และจะดึงละอ่อนเข้ามามีส่วนร่วม”

นายพินิจ สุวรรณสุระ ประธานคณะกรรมการบริหารองค์การบริหารส่วนตำบลและ
ประธานคณะกรรมการบริหารสภาวัฒนธรรมตำบลวอแก้ว

แสดงว่าการทำงานพัฒนาชุมชน โดย อบต. ในช่วงที่ผ่านมาทำการพัฒนาตามกระแสหลักจากภายนอกนั้นคือเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน แม้ในตำบลจะมีคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลแล้วก็ตามแต่ไม่ได้มีการประสานงานและวางแผนการดำเนินงานพัฒนาร่วมกันเลย ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลก็ยังไม่ชัดเจนว่าจะทำงานด้านวัฒนธรรมชุมชนนั้นจะเดินไปอย่างไร ผลที่ตามมาคือคนในชุมชนเริ่มเป็นปัจเจกมากขึ้น การช่วยเหลือเกื้อกูลกันเริ่มหายไป ปัญหาในชุมชนทวีความรุนแรงมากขึ้น เมื่อประธาน อบต. ได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และแนวคิดการพัฒนาชุมชนกับทีมผู้ศึกษา กระบวนการดังกล่าวสามารถทำให้ประธาน อบต. เห็นความสำคัญของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ได้

จากการประสานงานสร้างความสัมพันธ์เบื้องต้นกับผู้นำที่เป็นทางการ และเมื่อผู้นำชุมชนตัดสินใจร่วมดำเนินงานโครงการนี้ ทีมผู้ศึกษาจึงร่วมกันวางแผนกับผู้นำชุมชนเพื่อดำเนินงานในขั้นต่อไปคือการเก็บรวบรวมข้อมูล

ขั้นที่ 3 การเก็บรวบรวมข้อมูลและการคืนข้อมูลให้ชุมชน : การสร้างความมั่นใจให้กลุ่มเป้าหมาย

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลมีหลักปฏิบัติและเป็นไปตามลำดับขั้นเพราะแต่ละวิธีการมีเป้าหมายเฉพาะดังนี้คือ

i.) การจัดเวทีระดับหมู่บ้าน เพื่อชี้แจงการดำเนินงานโครงการ สำรวจประเภทของสื่อพื้นบ้านและเพื่อหาผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) เนื่องจากเป็นเวทีที่มีคนเป็นจำนวนมาก(หมู่บ้านละประมาณ50-60คน) ไม่สามารถเก็บข้อมูลในระดับลึกได้ จากเวทีดังกล่าวทีมผู้ศึกษาจึงได้รู้จักผู้ให้ข้อมูลหลัก จากนั้นผู้ศึกษาจะไปสัมภาษณ์เชิงลึกเป็นรายบุคคลต่อไป

การจัดเวทีระดับหมู่บ้านครั้งแรก เป็นการวางแผนงานร่วมกันระหว่างทีมผู้ศึกษากับผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลในเวทีการประชุมคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล โดยผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้กำหนดวันจัดเวทีและเป็นผู้ประสานงานกับชาวบ้านโดยใช้เวทีการประชุมประจำเดือนของหมู่บ้านเป็นหลัก ซึ่งเป็นการประชุมประจำแบบถาวรของชาวบ้าน ไม่เป็นการรบกวนเวลาของชาวบ้าน ถือได้ว่าเป็นการสอดประสานเข้าไปในกรอบการสื่อสารของชุมชนอย่างลงตัว โดยกลุ่มเป้าหมายทุกคนสามารถเข้าร่วมได้ในเวทีครั้งนี้

ii.) การสัมภาษณ์เชิงลึก เป็นการประสานงานของทีมผู้ศึกษากับปราชญ์ชาวบ้านโดยตรง เป็นการสัมภาษณ์รายบุคคล แต่ในบางเวทีมีผู้เข้าร่วม2-3คนที่อยู่บ้านใกล้เคียงกันมีความสนใจมาร่วมด้วย พบว่ากลุ่มเป้าหมายแต่ละคนมีองค์ความรู้แตกต่างกันไปเช่นบางคนมีความรู้มากแต่ไม่ลึก บางคนมีความรู้ไม่มากแต่เป็นความรู้ในระดับลึก และบางคนมีความรู้มากและรู้ในระดับลึกด้วย เมื่อพบว่ากลุ่มเป้าหมายมีความรู้แตกต่างกันเช่นนี้ เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายได้มีโอกาสเรียนรู้จากซึ่งกันและกัน เป็นการสร้างความมั่นใจให้กับกลุ่มเป้าหมายเพิ่มขึ้นและเป็นการตรวจสอบข้อมูลด้วย ผู้ศึกษาจึงจัดเวทีกลุ่มย่อยต่อเพื่อแสดงให้เห็นว่าเนื้อหาข้อมูลที่ได้มาจากทุกคนนั้นเป็นสิ่งที่มีความสำคัญสำหรับการพัฒนาสื่อพื้นบ้านต่อไป ซึ่งเป็นไปตามหลักการทำงานเป็นทีมร่วมกันที่ต้องประสานความรู้ของทุกคน

iii.) เวทีเสวนากลุ่มย่อย กลุ่มเป้าหมายครั้งละ5-10คน ทุกคนได้ผ่านเวทีการสัมภาษณ์เชิงลึกมาแล้ว ดังนั้นกลุ่มเป้าหมายทั้งหมดจึงเป็นผู้ที่มีความสนใจในประเด็นดังกล่าวและสมัครใจมาร่วมในเวที เพราะถ้าไม่สนใจก็จะไม่เข้าร่วม จึงถือว่ากลุ่มเป้าหมายเหล่านี้เป็นผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key informants) พบว่าในเวทีดังกล่าวกลุ่มเป้าหมายกล้าแสดงความคิดเห็นและมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลและประสบการณ์กันมากขึ้น เนื่องจาก(1)การที่กลุ่มเป้าหมายได้ผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึกเป็นรายบุคคลมาแล้ว ซึ่งเหมือนกับว่าเป็นการเตรียม/ขัดเกลาประเด็นให้กับกลุ่มเป้าหมายมาแล้วจากคำถามต่างๆและ(2)กลุ่มเป้าหมายเป็นผู้มีบทบาทหลักในการพูดคุย ดังนั้นความรู้เกี่ยวกับ "การมีส่วนร่วม" จึงเริ่มเข้ามาและสิ่งที่ตามมาคือ "สำนึกร่วม" เพราะเป็นเวทีสาธารณะให้โอกาสกลุ่มเป้าหมายพูดได้เต็มที่ ที่ผ่านมามหาหมู่บ้านไม่เคยมีเวทีให้กลุ่มเป้าหมายได้มีโอกาสพูด

iv.) เวทีระดับตำบล มีกลุ่มเป้าหมายมาจากหลายส่วนเช่น จากเวทีกลุ่มย่อย , จากคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล, องค์การบริหารส่วนตำบลและผู้ที่เกี่ยวข้องในประเด็นนั้นๆ โดยประธานสภาวัฒนธรรมตำบลจะเป็นผู้ที่มีบทบาทหลักในการประสานงานกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นทางการ ส่วนกลุ่มปราชญ์ชาวบ้านที่ผ่านการจัดเวทีกลุ่มย่อยนั้นทีมผู้ศึกษาจะเป็นผู้ประสานงาน

เวทีนี้เป็นการตอก ย้ำ ซ้ำ ทวน ในประเด็นต่างๆให้กับกลุ่มเป้าหมายที่เคยผ่านมาทั้งสองเวทีแล้ว และเป็นเวทีให้เกิดการขยายวงการเรียนรู้เพิ่มมากขึ้น พร้อมทั้งเป็นเวทีสำหรับการร่วมกันตัดสินใจ , การคิดวางแผน , ร่วมกันปฏิบัติ , ร่วมกันรับผลประโยชน์และร่วมกันติดตามประเมินผลด้วย จากความรู้สึกเรื่อง "การมีส่วนร่วม" ก็จะค่อยๆถูกเปลี่ยนเป็นความรู้สึกในการ "เป็นเจ้าของ" (sense of belonging) และจากความรู้สึกในการ "เป็นเจ้าของ" ในช่วงนี้จะก่อตัวเพิ่มมากขึ้นและจะนำไปสู่ "ความสนใจและห่วงใย" และเกิดเป็น "สำนึกร่วมกัน" ต่อไป

ในการจัดเวทีไม่ว่าจะเป็นการสัมภาษณ์เจาะลึกเป็นรายบุคคล , เวทีกลุ่มย่อย , เวทีระดับตำบล และบางครั้งมีการจัดเวทีหมู่บ้านด้วย เน้นการพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ ผู้นำเสนอข้อมูลทั้งหมดเป็นปราชญ์ชาวบ้าน ใช้การสื่อสารสองทาง มีทั้งการนำเสนอและแลกเปลี่ยน ซึ่งเป็นการสื่อสารในระดับแนวอนมากกว่าจะเป็นแนวดิ่ง การจัดเวทีเหล่านี้ด้านหนึ่งเป็น "เครื่องมือการวิจัย" นั่นคือ "เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล" แต่ในอีกด้านหนึ่งก็เป็น "กลไกการรื้อฟื้นพิธีกรรม" ขึ้นมาแล้ว เวทีเหล่านี้ทำหน้าที่เป็น "พื้นที่สาธารณะ" ให้ปราชญ์ชาวบ้านได้มีโอกาสถ่ายทอดความรู้/แลกเปลี่ยนประสบการณ์ให้แก่คนอื่นในชุมชนและเป็นการ "สร้างความมั่นใจ" ให้ปราชญ์ชาวบ้านด้วย โดยมีทีมผู้ศึกษาเป็นผู้สนับสนุน/อำนวยความสะดวก (facilitator) เพราะปราชญ์ชาวบ้านแต่ละคนมีความรู้ความเข้าใจแตกต่างกันดังที่ได้กล่าวมาแล้ว กระบวนการจัดเวทีเหล่านี้เป็นการใช้ "การสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน" (shared meaning) ซึ่งจะเป็นกระบวนการค่อยๆสร้างความมั่นใจให้กับปราชญ์ชาวบ้าน เพราะเวทีมีหน้าที่ เช่น (1) ถ่ายทอดข้อมูลเรื่องประเพณีระหว่างชุมชนด้วยกัน (2) กระตุ้นสำนึกชุมชนต่อสื่อพื้นบ้าน (3) สร้างภาพรวมเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้านของตนเองและ (4) เสริมสร้างความมั่นใจในวัฒนธรรม

การเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อเป็นการสร้างความมั่นใจให้กับกลุ่มเป้าหมาย ผู้ศึกษาได้ใช้เครื่องมือที่หลากหลาย ใช้หลักปฏิบัติและกระบวนการดังกล่าวข้างต้น โดยใช้การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมและการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้ศึกษาได้วางกระบวนการและประเด็นที่จะทำการศึกษาเป็น4ประเด็นหลัก ในการเก็บรวบรวมข้อมูลแต่ละประเด็นจะมีกิจกรรมย่อยแตกต่างกันไป ดังนี้

(1) การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสื่อพื้นบ้าน ปัจจัยที่ทำให้สื่อพื้นบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลงและการสำรวจสื่อพื้นบ้านทั้งหมดในชุมชน

(2) จัดประเภทสื่อพื้นบ้านเป็น 3 กลุ่ม : ลิขิตทางวัฒนธรรมของเจ้าของวัฒนธรรม

(3) เลือกสื่อพื้นบ้านชนิดเพื่อทดลองรื้อฟื้น

(4) เวทีคืนข้อมูลให้ชุมชน

รายละเอียดของแต่ละประเด็นที่ทำการศึกษา

(1) การศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชุมชนที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสื่อพื้นบ้าน ปัจจัยที่ทำให้สื่อพื้นบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลงและการสำรวจสื่อพื้นบ้านทั้งหมดในชุมชน กิจกรรมมี 3 ขั้นตอน ดังนี้

- จัดเวทีระดับหมู่บ้าน เพื่อเก็บข้อมูลพื้นฐาน
- สัมภาษณ์เจาะลึกเป็นรายบุคคล เพื่อเก็บรายละเอียดข้อมูล
- เวทีกลุ่มย่อย เพื่อทำภาพรวมและสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน

เป้าหมาย หาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับสถานการณ์ของสื่อพื้นบ้าน ปัจจัยที่ทำให้สื่อพื้นบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลง และสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อสร้างความมั่นใจให้กลุ่มเป้าหมาย งานวิจัยชิ้นนี้มีการวิเคราะห์ปัจจัยที่ทำให้สื่อพื้นบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลง ไม่ใช่เพียงเพื่อเป็นการให้รู้เท่านั้น แต่งานนี้วิเคราะห์ปัจจัยเพื่อให้ผู้ศึกษาและชุมชนสามารถที่จะวางแผนกิจกรรมในลักษณะของการ "ย้อนรอย" หรือสามารถ แก้ไขปัญหาให้ตรงจุดได้

ประเด็น/เนื้อหาสำคัญ พุดคุยและวิเคราะห์ร่วมกันระหว่างผู้ศึกษากับชาวบ้านเรื่องสถานการณ์ของสื่อพื้นบ้านในอดีตจนถึงปัจจุบันและปัจจัยที่ทำให้สื่อพื้นบ้านเสื่อมหายไป

ผลที่เกิดขึ้น

○ เป็นเวทีสองแบบ คือ

() เป็นเวทีที่เปิดโอกาสให้กลุ่มเป้าหมายได้มีโอกาสนำเสนอ/แลกเปลี่ยนข้อมูล ซึ่งเป็นการกระตุ้นให้กลุ่มเป้าหมายเห็นความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชน ทำให้เกิดความสนใจที่จะร่วมกิจกรรม เนื่องจากเวทีระดับหมู่บ้านทุกหมู่บ้านมีคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมของหมู่บ้านเข้าร่วมด้วยและเป็นผู้มีบทบาทหลักในการชี้แจงรายละเอียดว่าโครงการได้ผ่านคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลมาแล้วและโครงการนี้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของสภาวัฒนธรรมตำบลด้วย นอกจากนี้แล้วในกระบวนการพุดคุย กลุ่มเป้าหมายเป็นผู้มีบทบาทหลักในการให้ข้อมูลเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ส่วนผู้ศึกษามีบทบาทในการตั้งประเด็นคำถาม และกระตุ้นให้กลุ่มเป้าหมายนำเสนอและแลกเปลี่ยนข้อมูลให้มากที่สุดและ

() เกิดเวทีที่เป็นการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้ให้ข้อมูลหลักด้วยตนเองและกับผู้ศึกษา ผลที่ตามมาคือทำให้ได้ข้อมูลระดับลึกตามประเด็นที่ทำการศึกษา โดยกลุ่มเป้าหมายได้มีโอกาสนำเสนอ/แลกเปลี่ยนข้อมูล/ประสบการณ์ และร่วมกันวิเคราะห์ สรุป ซึ่งกระบวนการดัง

กล่าวเป็นการอธิบายและให้ความหมายโดยคนในวัฒนธรรมนั้นๆ(เจ้าของวัฒนธรรม) และเป็นการตรวจสอบข้อมูลที่ดี

โดยวิธีการคือผู้ศึกษานำข้อมูล(ประเด็นที่ทำการศึกษาและข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูลหลัก) ที่ได้จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเป็นรายบุคคล มาเป็นแนวทางการจัดเวทีกลุ่มย่อยครั้งนี้ เช่น ประเด็นที่ทำการศึกษา ผู้ศึกษารู้ว่าได้ข้อมูลมาพอหรือยัง ต้องการข้อมูลอะไรเพิ่มเติม ต้องการให้กลุ่มเป้าหมายแลกเปลี่ยนประสบการณ์/ข้อมูลอะไรบ้างและต้องการตรวจสอบข้อมูลใดบ้าง เป็นต้น สำหรับข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูลหลักนั้น กลุ่มเป้าหมายได้ผ่านกระบวนการสัมภาษณ์มาแล้วทำให้กลุ่มเป้าหมายกล้าแสดงออกและมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกทำให้ผู้ศึกษารู้ว่าผู้ให้ข้อมูลหลักคนใดมีข้อมูลระดับลึกและประสบการณ์ในประเด็นใด เมื่อจัดเวทีกลุ่มย่อยสามารถตั้งประเด็นคำถามและกระตุ้นให้กลุ่มเป้าหมายนำเสนอและแลกเปลี่ยนกันได้อย่างกว้างขวางและเป็นข้อมูลระดับลึก

○ ได้ข้อมูลเบื้องต้น เกี่ยวกับสถานการณ์ของสื่อพื้นบ้าน ปัจจัยที่ทำให้สื่อพื้นบ้านเสื่อมหายไป ได้ผู้ให้ข้อมูลหลักและได้แนวร่วมในการดำเนินกิจกรรม

ในการพูดคุยเรื่องเกี่ยวกับประเพณีและวัฒนธรรมนั้น คนโดยทั่วไปจะมองว่าคนที่จะพูดคุยเรื่องเกี่ยวกับประเพณีและวัฒนธรรมได้นั้นต้องเป็นผู้สูงอายุเท่านั้นเพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับอดีตและผู้สูงอายุจะเป็นผู้รู้เรื่องดังกล่าวดีที่สุด แต่ผู้ศึกษาทั้งสองคนที่เข้าไปทำกิจกรรมครั้งนี้ไม่ใช่ผู้สูงอายุ (ไม่ใช่ผู้รู้เรื่องเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรมของชุมชน) ดังนั้นไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะทำให้สมาชิกในชุมชนตระหนักรู้เรื่องเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรมของชุมชนตนเอง อย่างไรก็ตามผู้ศึกษามียุทธวิธีในการจัดกิจกรรมคือ ให้ผู้นำที่เป็นคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมหมู่บ้าน(ทั้งหมดเป็นผู้ใหญ่บ้าน) เป็นผู้มีบทบาทหลักในการแนะนำเบื้องต้น จากนั้นผู้ศึกษาให้ผู้รู้ในหมู่บ้านซึ่งส่วนมากเป็นผู้สูงอายุแต่มีบางหมู่บ้านที่ไม่ใช่ผู้สูงอายุเป็นผู้รู้เรื่องชุมชนเป็นอย่างดี ให้กลุ่มคนเหล่านี้เป็นผู้ที่มีบทบาทหลักในการนำเสนอข้อมูล โดยผู้ศึกษาเป็นผู้ตั้งประเด็นคำถาม กระตุ้นให้เกิดการเสนอและแลกเปลี่ยนข้อมูลและช่วยสรุปประเด็นสำคัญ กระบวนการเน้นการแลกเปลี่ยนข้อมูลและประสบการณ์ ใช้วิธีการแบบไม่เป็นทางการเช่นทุกคนนั่งกับพื้น ประเด็นคำถามเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนซึ่งเป็นวิถีชีวิตและเป็นเรื่องที่ใกล้ตัวของกลุ่มเป้าหมายทุกคน

ดังนั้นเมื่อมีเวทีให้กลุ่มเป้าหมายได้มีโอกาสนำเสนอ/แลกเปลี่ยนข้อมูล (เมื่อเปรียบเทียบกับก่อนที่จะมีโครงการนี้ที่อดีตไม่เคยมีเวทีให้ผู้รู้เรื่องเกี่ยวกับประวัติหรือที่เกี่ยวกับประเพณีต่างๆของชุมชนได้มีโอกาสเสนอข้อมูลและประสบการณ์ ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้ถือเป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่น) จึงทำให้กลุ่มเป้าหมาย เช่น ผู้สูงอายุได้นึกถึงอดีตที่ผ่านมาเท่าที่แต่ละคนจะจำได้ เกิดการนำเสนอ/แลกเปลี่ยนข้อมูลกันอย่างกว้างขวาง เกิดความภาคภูมิใจในตนเองและเป็นการเรียนรู้

เพิ่มเติมด้วย จากกระบวนการดังกล่าวทำให้ผู้ที่ไม่เคยรับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีและวัฒนธรรมชุมชนได้มีโอกาสรับรู้ข้อมูลใหม่ๆที่เกิดจากคนในชุมชนเป็นผู้ให้ข้อมูล ซึ่งเป็นการกระตุ้นและปลุกจิตสำนึกคนในชุมชนได้ในระดับหนึ่ง ดังคำพูดของยายปวน ถาวน ที่ร่วมในเวทีแล้วบอกว่า “ เวทีนี้ดีที่ทำให้เห็นคุณค่าของคนเฒ่าคนแก่ และเป็นการกระตุ้นให้เกิดสำนึก” คำพูดดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงกระบวนการทำงานของโครงการที่สามารถปลุกจิตสำนึกของคนได้

“ดีเนาะดีมายะให้คนเฒ่าผู้คิง คนเฒ่าจะได้นึกถึงความหลังปึกม้าย้อนมา

ละอ่อนบเดียวนี้บ่ารู้ว่าคนแต่ก่อนตึกจะได”

“ ดีเพราะว่ามันบ่เหงาบ่อ้อม “

ยายปวน ถาวน อายุ 82 ปี บ้านวอแก้ว

○ ผลกระทบกับภายนอก นอกจากผลที่เกิดขึ้นจากในเวทีครั้งนี้แล้วยังมีผลที่เกิดขึ้น

จากนอกเวทีคือ ได้มีการกระตุ้นให้หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องเห็นความสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนและสื่อพื้นบ้าน โดยที่อาจารย์ศักดิ์ รัตนชัย เป็นทีมผู้ศึกษาในโครงการและเป็นคณะกรรมการส่งเสริมพัฒนาการท่องเที่ยวและวัฒนธรรม จังหวัดลำปาง ได้นำเสนอข้อมูลเบื้องต้นที่ทางทีมผู้ศึกษา ได้ค้นพบว่าตำบลวอแก้วที่ทำการศึกษานี้ในอดีตเป็นแหล่งชุมชนเฒ่าละวะ ซึ่งปัจจุบันยังมีซากปรักหักพังของวัดร้างที่คนในชุมชนเล่าว่าเกี่ยวข้องกับชาวละวะ

ข้อมูลดังกล่าวได้นำเสนอในการประชุมคณะกรรมการส่งเสริมพัฒนาการท่องเที่ยวและวัฒนธรรม จังหวัดลำปาง เมื่อวันที่ 22 พฤศจิกายน 2545 ณ ห้องประชุมชั้น 4 ศาลากลางจังหวัดลำปาง จากการนำเสนอข้อมูลครั้งนี้ทำให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับจังหวัดประสานงานกับหน่วยงานในอำเภอห้างฉัตร ประสานกับนักวิจัยและประธานกรรมการบริหารสภาวัฒนธรรมตำบลวอแก้ว เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเช่นเจ้าหน้าที่จากกรมศิลปากร เข้าไปศึกษารายละเอียดต่อไป ซึ่งถือว่าเป็นสัญญาณบ่งชี้ที่ชัดเจนว่าเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานของรัฐทั้งในระดับจังหวัดและอำเภอตระหนักและเห็นคุณค่าในการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนและที่เกี่ยวกับสื่อพื้นบ้าน

(2) จัดประเภทสื่อพื้นบ้านเป็น 3 กลุ่ม : สิทธิทางวัฒนธรรมของเจ้าของวัฒนธรรม

ใช้เกณฑ์การดำรงอยู่ กึ่งๆ และที่สูญหาย เหตุผลที่ใช้เกณฑ์ดังกล่าว(ระดับของการดำรงอยู่) เพราะเป็นเกณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่กำลังศึกษา และเพื่อเป็นการให้ความรู้ สร้างความเข้าใจเรื่อง”รูปแบบ” “คุณค่า” และผลกระทบของสื่อพื้นบ้านแก่กลุ่มเป้าหมาย

กิจกรรมมี 3 ขั้นตอน

- จัดเวทีระดับตำบล เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายร่วมกันจัดกลุ่มประเภทสื่อพื้นบ้าน(ตำราย่อย, กิ่งๆและที่สูญหาย) และร่วมกันคัดเลือกสื่อพื้นบ้านประเภทละ 1 สื่อเพื่อทำการศึกษาคะลอก
- สัมภาษณ์เจ้าของสื่อเป็นรายบุคคล เพื่อเก็บข้อมูลรายละเอียดสื่อพื้นบ้านทั้ง3ประเภทๆ ละ1ชนิด
- เวทีกลุ่มย่อย เพื่อทำภาพรวมและสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน

เป้าหมาย เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันและเป็นการสร้างความมั่นใจให้กับกลุ่มเป้าหมายด้วย โดยให้ "เจ้าของวัฒนธรรม" เป็นผู้ตัดสินใจเลือกสื่อพื้นบ้านเพื่อทำการศึกษาระดับลึก จากนั้นจะนำข้อมูล/ผลที่ได้ไปให้กลุ่มเป้าหมายร่วมกันตัดสินใจว่าจะเลือกสื่อพื้นบ้านชนิดใดที่จะทำการทดลองรื้อฟื้น การตัดสินใจอยู่ภายใต้เงื่อนไขคือสื่อพื้นบ้านนั้นต้องรับใช้/แก้ไขปัญหาของคนในชุมชน เพื่อไปสู่ตำบลในฝันตามที่ทุกคนต้องการ

ประเด็น/เนื้อหาสำคัญ การให้ "เจ้าของวัฒนธรรม" เป็นผู้ตัดสินใจเลือกสื่อพื้นบ้านประเภทละ 1 สื่อเพื่อทำการศึกษาระดับลึก ซึ่งเป็น "สิทธิทางวัฒนธรรม" และเป็น "สิทธิอันชอบธรรม" ของ "เจ้าของวัฒนธรรม" การวิเคราะห์รูปแบบ,คุณค่า/เนื้อหาและผลกระทบของสื่อพื้นบ้าน โดยใช้แนวการวิเคราะห์ส่วนที่มองเห็นและส่วนที่มองไม่เห็น ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ร่วมกันระหว่างชาวบ้านกับทีมผู้ศึกษา เป็นกระบวนการให้ความรู้และสร้างความเข้าใจเรื่องสื่อพื้นบ้าน เพื่อชาวบ้าน โดยชาวบ้านและเป็นของชาวบ้าน

ผลที่เกิดขึ้น

○ เกิดเวทีการเรียนรู้ ที่เป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างกลุ่มเป้าหมายด้วยกัน และกับทีมผู้ศึกษา ซึ่งเป็นการกระตุ้นให้กลุ่มเป้าหมายมีความสนใจในสื่อพื้นบ้านมากขึ้น

เกิดเวทีที่เป็นการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้ให้ข้อมูลหลักด้วยตนเอง(ผู้ให้ข้อมูลหลักแต่ละคนมีความรู้และข้อมูลในระดับที่แตกต่างกัน)และกับทีมผู้ศึกษา ผลที่ตามมาคือทำให้ได้ข้อมูลระดับลึกตามประเด็นที่ทำการศึกษา โดยกลุ่มเป้าหมายได้มีโอกาสนำเสนอ/แลกเปลี่ยนข้อมูล/ประสบการณ์ และร่วมกันวิเคราะห์ สรุป ซึ่งกระบวนการดังกล่าวเป็นการอธิบายและให้ความหมายโดยคนในวัฒนธรรมนั้นๆ (เจ้าของวัฒนธรรม) และเป็นการตรวจสอบข้อมูลที่ดี

○ ได้ข้อมูล ปัจจัยที่ทำให้สื่อพื้นบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลงและ ได้สื่อพื้นบ้านทั้งสามประเภทๆละ1ชนิด โดยกลุ่มเป้าหมายเป็นผู้คัดเลือกเพื่อให้ผู้ศึกษาทำการศึกษาระดับลึกต่อไป สื่อพื้นบ้านทั้งสามประเภทได้แก่ สื่อที่มีการปฏิบัติมาตั้งแต่อดีตและปัจจุบันก็ยังมีปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง (สื่อที่ตำราย่อย) ได้แก่ ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า เหตุผลที่กลุ่มเป้าหมายเลือก เพราะ

ประเพณีนี้ เป็นการรวมญาติ เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันในระดับเครือญาติ ไม่ให้คนในผีเดียวกันไป ทำผิดผี และต้องการใช้ประเพณีนี้เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนเช่นปัญหาของเยาวชนที่เกี่ยวกับยาเสพติด และปัญหาอื่นๆของชุมชน ประเพณีที่2เป็นประเพณีที่บางปีปฏิบัติแต่บางปีก็ไม่ได้ปฏิบัติ (กึ่งๆ) กลุ่มเป้าหมายเลือกประเพณีการตานต๋อดเพราะปัจจุบันในหมู่บ้านมีผู้สูงอายุที่ขาดผู้ดูแล เป็นจำนวนมาก นอกจากนี้แล้วในหมู่บ้านมีเด็กที่ได้รับผลกระทบจากโรคเอดส์เป็นจำนวนมากที่ ขาดคนดูแล เด็กเหล่านี้ส่วนมากพ่อแม่เสียชีวิต เด็กจึงอยู่กับผู้สูงอายุซึ่งขาดคนดูแล และเพื่อ เชื่อมความสัมพันธ์คนในชุมชนให้มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเหมือนในอดีต และประเพณีที่3เป็นสื่อ ที่อดีตเคยมีการปฏิบัติแต่ปัจจุบันไม่มีการปฏิบัติแล้ว(สื่อที่หายไป)ได้แก่ชอ เพราะเป็นการอนุรักษ์ ภาษาคำเมือง และศิลปะพื้นบ้าน นอกจากนี้แล้วทำให้ได้ผู้ให้ข้อมูลหลักที่เกี่ยวข้องกับประเพณี และพิธีกรรมทั้งสามชนิด

ได้ข้อมูลระดับลึกเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ เนื้อหา ความหมายและผลกระทบของสื่อพื้น บ้าน (ทั้งสามชนิดที่ชุมชนร่วมกันคัดเลือกคือ การเลี้ยงผีปู่ย่า ,ตานต๋อด และชอ) ที่มีต่อชุมชน

○ การเสริมความมั่นใจโดยใช้การสื่อสารแนวนอน จากเวทีทำให้กลุ่มเป้าหมายที่ไม่ รู้ข้อมูลระดับลึกเช่นเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของตำบลอแก้ว และข้อมูลเกี่ยวกับประเพณี/ พิธีกรรมทั้ง 12 เดือน รวมทั้งบทบาทหน้าที่ของประเพณี/พิธีกรรมทำให้กลุ่มเป้าหมายได้มีความรู้ เพิ่มขึ้นและมีความสนใจมากขึ้นในประเด็นดังกล่าว เนื่องจากโดยกระบวนการบทบาทผู้ให้ข้อมูล อยู่ที่กลุ่มเป้าหมายซึ่งเป็นผู้รู้ (ผู้ศึกษาไม่ใช่ผู้รู้) ดังนั้นโดยกระบวนการจึงทำให้กลุ่มเป้าหมายได้ เรียนรู้ซึ่งเป็นข้อมูลจากผู้รู้ในชุมชนโดยตรง ดังเช่นคำพูดของนายบรรจง ลือชัย ที่ร่วมในเวทีบอก ว่า "ที่ผ่านมาไม่เคยมีเวทีรวมผู้รู้/ปราชญ์ชาวบ้าน วันนี้เป็นการรวมพลชาวบ้านผู้ที่มีภูมิปัญญา เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน คิดว่าเป็นจุดเริ่มต้นในการพัฒนาหมู่บ้าน" สะท้อนให้เห็นถึง การพัฒนาของชุมชนในช่วงที่ผ่านมาเน้นที่การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ดังเช่นคำพูดของประธาน อบต.ที่กล่าวมาแล้ว ไม่มีเวทีสาธารณะให้ปราชญ์ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วม ความเป็นอยู่ของ ชาวบ้านเริ่มเป็นปัจเจกมากขึ้น

“วันนี้ผมภูมิใจที่มีสภาวัฒนธรรมตำบล เขามีครูบาอาจารย์เป็นคนท้องถิ่นของเขา มีพระ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ผู้ช่วยสารวัตร และคณะกรรมการหมู่บ้าน ได้มาสืบทอด เจตนารมณ์ ปลุกวิญญาณ สร้างเลือดเนื้อเชื้อไขคนบ้านเฮาหือเจริญขึ้นมา โดยใช้ประเพณีเก่า ๆ วัฒนธรรม ผมว่าใช้บุคลากรเหล่านี้ คือ ผู้ที่มีภูมิปัญญา “

นายบรรจง ลือชัย อายุ 43 ปี บ้านหลายทุ่ง

○ การขยายผลออกนอกชุมชน นอกจากผลที่เกิดขึ้นจากในเวทีครั้งนี้แล้วยังมีผลที่เกิดขึ้นจากนอกเวทีคือ เป็นการสร้างกระแสให้ประชาชนทั่วไปเห็นความสำคัญของสื่อพื้นบ้าน โดยอาจารย์ศักดิ์ รัตนชัย เป็นทีมผู้ศึกษาในโครงการได้นำข้อมูลเบื้องต้นที่ทางทีมผู้ศึกษา ค้นพบครั้งนี้ ในประเด็นเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน ไปออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย จังหวัดลำปาง (สวท. ลำปาง) รายการ “สี่แฉ่งเมืองเหนือ” เมื่อวันที่ 22 ตุลาคม 2545 เวลา 10.00-11.00 น.

(3) การเลือกสื่อพื้นบ้าน 1 ชนิดเพื่อทดลองรื้อฟื้น

กิจกรรมมี 4 ขั้นตอน ดังนี้

- เวทีระดับตำบล เพื่อให้เจ้าของวัฒนธรรมร่วมกันตัดสินใจเลือกสื่อพื้นบ้านที่จะทำการทดลอง
- การสัมภาษณ์เจาะลึก เก็บรวบรวมข้อมูลรายละเอียดสื่อพื้นบ้านที่จะทำการทดลอง
- เวทีกลุ่มย่อย เพื่อทำภาพรวมที่จะนำไปสู่การปฏิบัติการและสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน
- เวทีระดับตำบล การวางแผนเพื่อเตรียมปฏิบัติการ

เป้าหมาย เตรียมการเพื่อลงมือปฏิบัติ โดยใช้กระบวนการให้ “เจ้าของวัฒนธรรม” เป็นผู้ตัดสินใจว่าจะเลือกสื่อพื้นบ้านชนิดใดเพื่อทดลองรื้อฟื้น จะพัฒนาและจะปรับสื่อพื้นบ้านอย่างไร ภายใต้เงื่อนไขเพื่อรับใช้คนในชุมชน โดยชุมชนและเป็นของชุมชนซึ่งเป็น “สิทธิทางวัฒนธรรม” และเป็น “สิทธิอันชอบธรรม” ของผู้เป็น “เจ้าของวัฒนธรรม”

ประเด็น/เนื้อหาสำคัญ

ประเด็นการนำเสนอเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นเรื่องที่ใกล้ตัวและเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนทุกคนในพื้นที่ เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายเห็นภาพการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่ชัดเจน ผู้ศึกษาใช้วิธีการนำเสนอข้อมูลบริบทชุมชนที่เป็นผลจากการศึกษาโดยการเปรียบเทียบอดีตกับปัจจุบัน ซึ่งทำให้กลุ่มเป้าหมายได้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงของชุมชนอย่างชัดเจน จากนั้นให้กลุ่มเป้าหมายมองไปข้างหน้าว่าอนาคตของชุมชนจะเป็นอย่างไรและกลุ่มเป้าหมายอยากให้ชุมชนเป็นอย่างไร (หมู่บ้านในฝัน) ซึ่งกระบวนการดังกล่าวทำให้กลุ่มเป้าหมายมองเห็นภาพชุมชน มีความรู้สึกและความคิดที่ต่อเนื่องกัน สำหรับประเด็นสื่อพื้นบ้านเช่น เกี่ยวกับรูปแบบและคุณค่าของสื่อพื้นบ้านนั้น ผู้ศึกษาใช้วิธีการเปรียบเทียบโดยใช้สื่อพื้นบ้านเปรียบเทียบกับต้นไม้ และวาดภาพประกอบเพื่อให้กลุ่มเป้าหมายเห็นภาพที่ชัดเจน(รูปธรรม) จากวิธีการดังกล่าวทำให้กลุ่มเป้าหมายมีความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบและคุณค่าของสื่อพื้นบ้านมากขึ้น

➤ การนำเสนอผลการวิเคราะห์ รูปแบบ,คุณค่า/เนื้อหาและผลกระทบของสื่อพื้นบ้าน3

ประเภทๆละ1ชนิดตามที่กลุ่มเป้าหมายร่วมกันคัดเลือก โดยใช้แนวการวิเคราะห์ส่วนที่มองเห็น(รูปแบบ)และส่วนที่มองไม่เห็น (เนื้อหา/คุณค่า) ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ร่วมกันระหว่างชาวบ้านกับทีมผู้ศึกษา

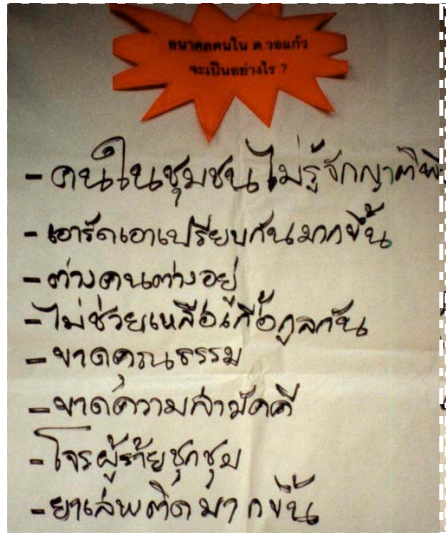

ประเภทที่ยังดำรงอยู่

ประเภทกึ่งๆ

ประเภทที่สูญหายไปแล้ว

- การให้กลุ่มเป้าหมายร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาและวิธีการแก้ไขปัญหาของชุมชนในอดีตที่ผ่านมา เปรียบเทียบกับปัจจุบัน และปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคต
- การสร้างภาพอนาคต "ตำบลในฝัน"

ปัญหาที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคต ตำบลในฝันที่คนในชุมชนอยากให้เป็น

- การให้"เจ้าของวัฒนธรรม" เป็นผู้ตัดสินใจเลือกสื่อพื้นบ้านที่จะทำการทดลองปฏิบัติการเพื่อนำพาคนในชุมชนไปสู่ตำบลในฝัน

- ให้กลุ่มเป้าหมายร่วมกันวิเคราะห์องค์ประกอบย่อยของประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า

- ร่วมกันวางแผนการดำเนินกิจกรรมกับกลุ่มผีปู่ย่าที่ร่วมทดลอง
ผลที่เกิดขึ้น

○ เกิดเวทีการเรียนรู้โดยใช้การสื่อสารแนวนอน ความสำเร็จที่ชัดเจนคือสิ่งที่คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลและกลุ่มผู้รู้เรื่องประเพณี/วัฒนธรรมชุมชน ได้เรียนรู้และซึมซับเกี่ยวกับรูปแบบและคุณค่าของสื่อบ้าน โดยผ่านเวทีที่เป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันแบบมีส่วนร่วม ระหว่างกลุ่มเป้าหมายด้วยกันเอง(กลุ่มเป้าหมายแต่ละคนมีความรู้และข้อมูลในระดับที่แตกต่างกัน)และกับทีมผู้ศึกษา ผลที่ตามมาคือทำให้ได้ข้อมูลระดับลึกโดยกลุ่มเป้าหมายเป็นผู้มีบทบาทหลักในการนำเสนอ/แลกเปลี่ยนข้อมูล/ประสบการณ์ ร่วมกันวิเคราะห์และสรุป ซึ่งกระบวนการดังกล่าวเป็นการอธิบายและให้ความหมายโดย "คนในวัฒนธรรม" นั้นๆ (เจ้าของวัฒนธรรม) ทำให้เกิดการกระตุ้นและปลุกจิตสำนึกกลุ่มเป้าหมายโดยกลุ่มเป้าหมายเป็นผู้มีบทบาทหลัก และเป็นการตรวจสอบข้อมูลที่ดี ดังเช่นที่นายบรรจงได้เข้าร่วมเวทีอย่างต่อเนื่อง บอกว่า "การเข้าร่วมกิจกรรมได้เรียนรู้ถึงคุณค่าของสื่อบ้าน และทำให้ค่อยๆสร้างสำนึกอยากมีส่วนร่วม" ซึ่งคำพูดดังกล่าวสามารถชี้ชัดได้ว่ากระบวนการและเครื่องมือที่ทีมผู้ศึกษานำมาใช้นั้นสามารถสื่อสารให้ความรู้และสร้างความเข้าใจเรื่องสื่อบ้านกับสมาชิกในชุมชนได้เป็นอย่างดี

“ผมขออุทิศด้านภาพรวม ผมก็ได้ร่วมกิจกรรมกับคุณอดุลย์มาหลายเดือน
วันนี้ได้หันต้นไม้กับฮากไม้ มาหลายภาพ ตั้ฮากไม้อยู่ใต้ดิน เออ นั่นว่า
จิตสำนึกของคนเฮา ส่วนมากบ่ค่อยรู้ ตั้ว่าเฮารู้แล้วเช่นการทำพิธี
หรือการติดต่อกับเครือญาติ ผมว่านั่นเป็นกิจกรรม เป็นดอกเป็นผลของมัน

แต่ที่ซึ่มซับก็คือ ฮาก มันยังบ่ค่อยเกิด อันนี้ผมเข้าใจชัดเจนนะครับ”

นายบรรจง ลือชัย อายุ 43 ปี บ้านหลายทุ่ง

ผลตามมาก็คือผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมอย่างต่อเนื่องตระหนักถึงความสำคัญของประเพณีต่างๆ ของชุมชน และต้องการรื้อฟื้นสืบต่อบ้านเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน เช่นพบว่าในกลุ่มของ ชาวบ้านทั่วไปเริ่มมีการพูดคุยกันแบบไม่เป็นทางการเกี่ยวกับเรื่องว่าจะมีการรื้อฟื้นประเพณีการ เลี้ยงผีปู่ย่า และมีชาวบ้านบางคนไม่เห็นด้วย จากนั้นได้มีผู้ที่เคยเข้าร่วมกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง เป็นผู้อธิบายรายละเอียดให้กับผู้ที่ไม่เห็นด้วยนั้น

○ ได้สืบค้นบ้านที่จะทำการทดลองรื้อฟื้น หนึ่งชนิดเพื่อทำการศึกษาละลึกและหา แนวทางการสืบทอดโดยที่กลุ่มเป้าหมายเป็นผู้ร่วมกันคัดเลือกคือ การเลี้ยงผีปู่ย่า

เหตุผลที่เลือกเพราะเห็นประโยชน์คือทุกครอบครัวมีผีปู่ย่าเป็นที่พึ่งอยู่แล้วและในอดีตเคย เป็นกฎหมายของเครือญาติ สร้างความสามัคคีในหมู่บ้านซึ่งสามารถนำไปใช้เพื่อแก้ไข ปัญหาของชุมชนได้ โดยเริ่มจากกลุ่มขนาดเล็กคือ ครอบครัว เครือญาติแล้วขยายใหญ่ขึ้นเป็น กลุ่มในหมู่บ้านได้ ไม่มีค่าใช้จ่ายมาก นอกจากนี้แล้วในปัจจุบันผีปู่ย่ายังเป็นที่พึ่งทางใจให้กับคน ในชุมชนอยู่อย่างต่อเนื่อง ดังเช่นข้อมูลบางส่วนที่ปราชญ์ชาวบ้านให้เหตุผล

ผู้ศึกษา : “ยะหยังจึงเลือกผีปู่ย่าเพื่อที่จะทดลองครับ”

พ่อนานอนันต์ : “หื้อฮู้ว่าไผเป็นปู่เป็นลุง เป็นญาติพี่น้องเฮาพ้อง เล่าสืบลูกหลานฟัง

ฮู้จักเคารพ นับถือกัน เป็นผีเดียวกัน เวลาไปมีปัญหาคือไหน

ก็หื้อฮู้ว่าคนนี้ลูกบ่อนั้น คนนี้ลูกแม่นี่ เป็นผีเดียวกัน

เป็นพี่น้องกันตังนั้น หื้อช่วยเหลือฮักแพงกัน

ละกะผีปู่ย่าบ่ต้องลงทุนอันหยั่งนักโดย”

พ่อนานยาย : “เป็นขนบธรรมเนียมของพื้นเมือง ฮู้ญาติพี่น้อง เคารพนับถือ

คนเฒ่า เป็นจะฮู้หื้อฟังว่า ถ้าเฮาเจ้อผีปู่ย่าคือเฮานับถือเจ้อ

คนเฒ่าคนแก่ ถ้าบ่เจ้อมันจะเกิดสิ่งตีบ่าดี เช่นสมมุติว่ามีบางคน

ในผีเดียวกันไปทำบ่าดีบ้างม ไปมีเรื่องมีราว ไปเล่นจู้ ผีปู่ย่าเป็นจะ

ลงมายะมาค้ำหื้อคนในผีเดียวกันบ่าสบาย พอไปหาหมอเมื่อและไป

สูมาผีปู่ย่าคนตีบ่าสบายก็จะหาย นั้นคือเป็นบ่ต้องการหื้อลูกหื้อเต้า

ได้นอกกริตนอกทางตีบ่อแม่ได้บอกได้กล่าว”

กำนันอินจันทร์ : “คือมันเป็นที่พึ่งทางใจ เหมือนกับที่ฮู้กันตะกี้ แล้วก็เป็นกฎระเบียบ

ของชุมชนนั้นคือ ฝัပ္ยำนั้ ถ้าอู้ไปลั๊ก ๆ ก็เหมือนกับกฎหมายในปัจจุบัน ถ้าคนใดดีบ่าใช้คนในบ้านนั้น ไปเข้าในบ้านเป็น ในมั่งเป็นก็คือผิดผี ก็เหมือนกับผิดกฎหมายตอนนีหละครับ อย่างในหลักของกฎหมายสมัยนี้ ถ้าบ่ามีเจ้าหน้าทีรู้หนันั้นก็รอดไป แต่ถ้าเรื่องผีคนจะเชื่อนักในเมืองเหนือ ถ้าสมมุติว่าท่านปลุกบ้านหนึ่งหลัง ลองไปตัดต้นไม้ในป่าช้า ใครบ่ากล้า คือเป็นไม้ของผี ไปทำภาระกิจเผาศพ เป็นสมบัติของคนดีตายแล้ว แต่มีน้อยครับคนดีลักไปขายก็มี ผมเชื่อแนคนทางเหนือต้องเชื่อถือเรื่องผี ผมว่าต้องเลือกฝัပ္ยำนั้ แล้วจะได้โน้มน้าวคือฝัပ္ยำนั้จะอยู่กับแต่ละบ้านแต่ละเฮือน คนเฮาจะเริ่มเข้มแข็ง ต้องเริ่มจากตัวเอง ถ้าบ่อแม่บ่ามีศีลธรรม บ่ามีฝัပ္ยำนั้ บ่ามีกฎเกณฑ์ ลูกก็จะบ่าอู้กฎเกณฑ์บ่าอู้กฎระเบียบ คือ ฉะนั้น บ้านแต่ละหลังจะต้องทำฝัပ္ยำนั้มาเป็นเกณฑ์บังคับ ลูกจะไปไหนก็ให้ว้ฝัပ္ยำนั้ ความอุนใจมี แล้วก็เป็กฎระเบียบดีว่าอันนี้เป็ผีเดียวกันเหนืออย่าไปทำร้ายกัน ไปชกต่อยกัน อย่าไปทำในสิ่งที่ผิดประเพณี อันนี้คือ ความหมายของฝัပ္ยำนั้ คนเฮาถ้าชุมชนเข้มแข็ง อันนี้ประเพณีจะหยั่งการ กิ่การตานก็ทำได้ทุกอย่าง”

จากคำตอบของปราชญ์ชาวบ้านทั้งสามท่านเป็นที่ยืนยันได้ว่าประเพณีการเลี้ยง”ฝัပ္ยำนั้” มีคุณค่าต่อคนในชุมชนทุกคน ตั้งแต่เด็ก เยาวชนหนุ่มสาว พ่อบ้านแม่บ้านจนถึงผู้สูงอายุ เพียงแต่ช่วงกาลเวลาที่ผ่านมา วิถีชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนไปมาก ทำให้”สำนึกร่วม”แห่งการรับรู้หน้าที่ของฝัပ္ยำนั้ของคนในชุมชนถูกเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วเพื่อให้ทันตามกระแสสังคม ดังนั้นทุกคนจึงไม่ค่อยมีเวลาที่จะมาร่วมกันนึกถึงอดีตสิ่งที่ดีงามที่เคยมีอยู่ในชุมชนของตนเอง เมื่อมีโอกาสทุกคนจึงได้ร่วมกันย้อนอดีต มองปัจจุบันและจะสร้างฝันสู่อนาคตของชุมชนให้ดีขึ้น จึงร่วมกันเลือก ประเพณีการเลี้ยง”ฝัပ္ยำนั้” ที่จะเป็น ”สื่อ” เพื่อร้อยใจ เชื่อมสายใยและสานสายสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้แน่นแฟ้นเพื่อที่จะเดินทางพาชาวบ้านไปสู่ตำบลในฝันต่อไป

- ได้ข้อมูล องค์ประกอบย่อยๆ (เนื้อหา) ของการผลิตประเพณีการเลี้ยงฝัပ္ยำนั้ เช่น ความสัมพันธ์ หน้าที่และข้อจำกัด ขององค์ประกอบย่อย เป็นต้น
- ได้กลุ่มเป้าหมาย นั่นคือกลุ่มฝัပ္ยำนั้จำนวน5กลุ่มที่จะเป็นตัวแทนในการทดลองดำเนินกิจกรรมเพื่อการพัฒนา
- ได้แนวทางการเสริมสร้างและพัฒนาประเพณีการเลี้ยงฝัပ္ยำนั้ เพื่อให้ตอบสนองการแก้ไขปัญหาของชุมชน

○ เกิดการขยายผล เช่น

- กิจกรรมการตานต๋อด ขึ้น จำนวน 2 ครั้ง โดยครั้งที่หนึ่งพระสงฆ์เป็นผู้เริ่มต้นคิดและครั้งที่สองผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้เริ่มต้น
- กำนันและผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลและเป็นคณะกรรมการโรงเรียนโดยตำแหน่ง จากเวทีระดับตำบลครั้งนี้แล้ว กลุ่มคนดังกล่าวได้นำแนวคิดเรื่องการรื้อฟื้นและการสืบทอดผีป่วนำเสนอในเวทีคณะกรรมการโรงเรียน สำหรับหาแนวทางให้โรงเรียนจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้เด็กมีความรู้เรื่องผีป่วนำต่อไป

บางโรงเรียนมีครูบางคนไม่เห็นด้วยกับการที่จะให้ครูจัดกิจกรรมการเรียนการสอนแก่เด็กนักเรียนเรื่องประเพณีท้องถิ่นเช่นเรื่องผีป่วนำ เพราะครูไม่มีเวลา ทุกวันนี้สอนมากอยู่แล้วและไม่รู้ว่าเด็กจะได้รับประโยชน์อะไรจากการเรียนเรื่องผีป่วนำ (จากการเก็บรวบรวมข้อมูลพบว่าครูคนดังกล่าวเป็นคนในพื้นที่ที่โครงการเข้าไปทำการศึกษา และไม่เคยร่วมในพิธีการเลี้ยงผีป่วนำในกลุ่มของตนเอง ไม่รู้คุณค่า ความหมายของการเลี้ยงผีป่วนำ) ในเวทีดังกล่าว ประธานสภาวัฒนธรรมตำบลจึงเป็นผู้อธิบายเกี่ยวกับคุณค่าของประเพณีผีป่วนำให้แก่ครูและคณะกรรมการโรงเรียน

- คณะนักวิจัยจากโครงการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนไทใหญ่ ที่เข้าร่วมสังเกตการณ์ได้นำแนวคิดและกระบวนการจัดกิจกรรมครั้งนี้ ไปเป็นแนวทางเพื่อปรับใช้ในพื้นที่โครงการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนไทใหญ่ ซึ่งคณะนักวิจัยโครงการดังกล่าวบอกว่าจากการนำไปปรับใช้ในพื้นที่ทำให้กลุ่มเป้าหมายมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลกันมากขึ้น และสามารถกระตุ้นให้กลุ่มเป้าหมายเห็นความสำคัญของประวัติศาสตร์ชุมชนของตนเองและแนวทางการสืบทอดต่อไปโดยกลุ่มเป้าหมายมีส่วนร่วมมากขึ้น

(4) เวทีการคืนข้อมูลให้กับชุมชน

การคืนข้อมูลให้ชุมชน ในการดำเนินงานที่ผ่านมาโครงการดำเนินกิจกรรมต่างๆกับกลุ่มเป้าหมายหลักเช่นประชาชนชาวบ้าน คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลและคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล เนื่องจากโครงการไม่สามารถดำเนินกิจกรรมได้กับทุกคนด้วยเงื่อนไขของโครงการวิจัย โดยเฉพาะการทำงานวัฒนธรรมต้องเริ่มจากผู้ที่มีความรู้และสนใจด้วย จากกระบวนการดำเนินงาน กลุ่มเป้าหมายดังกล่าวเห็นว่าเรื่องวัฒนธรรมที่โครงการกำลังดำเนินการเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนทุกคนในชุมชน ที่ผ่านมากลุ่มเป้าหมายได้มีโอกาสเรียนรู้ร่วมกันทำให้มีความรู้และความเข้าใจมากขึ้น ข้อมูลหลายอย่างที่ชาวบ้านไม่เคยรู้ควรจะให้ชาวบ้านได้รับรู้ด้วย ดังนั้นจึงมีการเสนอให้จัดเวทีระดับหมู่บ้านเพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้มีโอกาสเรียนรู้เรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม ประเพณี และพิธีกรรมที่มีอยู่ในชุมชน

- เวทีการคืนข้อมูลระดับหมู่บ้าน จัดเวทีครั้งละ 1 หมู่บ้าน โดยใช้เวทีการประชุมประจำเดือนของแต่ละหมู่บ้าน กลุ่มเป้าหมายหมู่บ้านละประมาณ 50-60 คน พบว่าส่วนมากเป็นผู้นำตามธรรมชาติ พ่อบ้าน แม่บ้าน และมีเด็ก/เยาวชนเข้าร่วมด้วยหมู่บ้านละประมาณ 5-15 คน เพราะผู้ประสานงานในพื้นที่แจ้งให้ผู้ใหญ่บ้านว่าขอให้ชวนเยาวชนเข้าร่วมในเวทีด้วย

เป้าหมาย เป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์และเพื่อกระตุ้น ให้ความรู้และสร้างความเข้าใจเรื่องสื่อพื้นบ้านแก่สมาชิกในชุมชนซึ่ง เป็นการถ่ายทอดความรู้จากผู้รู้สู่ผู้ไม่รู้

ประเด็น/เนื้อหาสำคัญ โดยการนำเสนอข้อมูลผลจากการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่เนื้อหา ความหมาย ปัญหาที่ไม่มีการสืบทอด แนวทางการสืบทอดและผลกระทบของสื่อพื้นบ้านทั้งสามชนิด (การเลียงผีป่วน , ตานต้อด และซอ) ที่มีต่อชุมชน

ผลที่เกิดขึ้น ข้อเสนอของกลุ่มเป้าหมายให้มีการจัดเวทีระดับหมู่บ้านเพื่อคืนข้อมูลให้ชุมชนสะท้อนให้เห็นถึง (1) กลุ่มเป้าหมายมีความมั่นใจมากขึ้น (2) กลุ่มเป้าหมายได้เรียนรู้ที่เกี่ยวกับวัฒนธรรม ประเพณี และพิธีกรรมที่มีอยู่ในชุมชนซึ่งบางเรื่องไม่เคยรู้มาก่อนทำให้มีความรู้ความเข้าใจเพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะที่เกี่ยวกับ“รูปแบบ” และ “คุณค่า” (3) กระบวนการและเครื่องมือที่ผู้ศึกษานำมาใช้สามารถปลูกจิตสำนึกและสร้างให้กลุ่มเป้าหมายเกิดการเรียนรู้ได้อย่างเป็นระบบมากขึ้น และ(4) เป็นการเปิดพื้นที่สาธารณะให้ประชาชนชาวบ้านได้มีโอกาสถ่ายทอดความรู้ให้แก่คนอื่นๆในชุมชน ทำให้เกิดการสื่อสารในระดับแนวบนมากกว่าจะเป็นแนวดิ่ง

เกิดเวทีที่เป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคณะกรรมการสภาวัฒนธรรม , ผู้ให้ข้อมูลหลัก (แต่ละคนมีความรู้และข้อมูลในระดับที่แตกต่างกัน) กับสมาชิกในชุมชนและกับทีมผู้ศึกษา

โดยผู้ศึกษามีหน้าที่วางกระบวนการ ตั้งประเด็นคำถาม กระตุ้นให้กลุ่มเป้าหมายแสดงความคิดเห็นและร่วมกับกลุ่มเป้าหมายสรุป(ผู้ศึกษาไม่ได้มีความรู้มากกว่ากลุ่มเป้าหมายในประเด็นที่ทำการศึกษา) แกนนำคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมหมู่บ้านและผู้ให้ข้อมูลหลัก เป็นผู้มีบทบาทในการอธิบายรายละเอียด ส่วนกลุ่มเป้าหมายมีบทบาทในการให้ข้อมูล ชักถาม ร่วมวิเคราะห์และสรุป

จากวิธีการดังกล่าวทำให้กลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมในเวทีมีความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบและคุณค่าของสื่อพื้นบ้านมากขึ้น และเป็นการกระตุ้นให้กลุ่มเป้าหมายมีความสนใจในสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาชุมชนมากขึ้นด้วย

จากข้อมูลพบว่า เยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรมครั้งนี้ ร้อยละ 100 ไม่เคยเข้าร่วมในประเพณี/พิธีกรรม 2 ชนิดคือ การเลียงผีป่วน และการตานต้อดเลย ทำให้เยาวชนไม่มีความรู้เรื่องประเพณี/พิธีกรรมทั้งสองชนิดเลย รวมทั้งไม่รู้ว่าบ้านแก้าผีป่วนของตนเองอยู่ที่บ้านใคร เยาวชนบอกว่าไม่เคยได้ยินและไม่เคยมีคนเล่าให้ฟังว่ามีประเพณีนี้ บางครั้งเคยเห็นแม่ทำไถที่บ้าน นี้ก็ว่าแม่จะทำ

เป็นอาหารกินที่บ้านเพราะแม่ก็ไม่เคยบอกเล่าให้ฟังว่าเอาไปทำอะไร ทำที่ไหน ส่วนการละเล่น
ขอ มีบางคนที่เคยไปดู

ส่วนพ่อบ้านและแม่บ้าน พบว่าบางคน (ส่วนน้อย) ที่เคยเข้าร่วมทั้งสามประเพณี แต่ส่วน
มากเข้าร่วมบางประเพณีเท่านั้น และเป็นส่วนมากที่ไม่รู้ว่าแต่ละประเพณี/พิธีกรรมนั้นทำเพื่ออะไร
และมีคุณค่าอย่างไร เหตุผลที่ไปร่วมในประเพณี/พิธีกรรมเพราะทำตามประเพณี

จากขั้นตอนที่ 3 นี้เมื่อกลุ่มเป้าหมายได้ร่วมกันคัดเลือกหมู่บ้านเพื่อที่จะทำการทดลองรื้อฟื้น
และได้มีเวทีคั่นข้อมูลให้กับชุมชนเพื่อกระตุ้นให้สมาชิกในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการ
มากขึ้นแล้ว จากนั้นได้มีเวทีเพื่อทดลองรื้อฟื้นประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าต่อไปซึ่งเป็นขั้นที่ 4

ขั้นที่ 4 การรื้อฟื้นประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า

ในการรื้อฟื้นประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่ามีขั้นตอนต่างๆดังนี้

- (1) การมีส่วนร่วมของกลุ่มผีปู่ย่าในการรื้อฟื้นประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า
- (2) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการรื้อฟื้นประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า
- (3) การมีส่วนร่วมของโรงเรียนในการรื้อฟื้นประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า
- (4) ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า

รายละเอียดของแต่ละกิจกรรม

(1) การมีส่วนร่วมของกลุ่มผีปู่ย่าในการรื้อฟื้นประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า

จากเวทีคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลที่มีมติเลือกกลุ่มผีปู่ย่าจำนวน 5 กลุ่ม (กลุ่ม
ทดลอง) จาก 4 หมู่บ้าน โดยใช้เกณฑ์ (ก) ต้องเป็นกลุ่มที่จะมีการทำพิธีเลี้ยงผีปู่ย่าในช่วงที่จะถึงนี้
และ (ข) ต้องสมัครใจ เป็นกลุ่มที่มีแก๊งหรือกำลังผีในกลุ่มให้ความสนใจที่ต้องการจะทดลองทำ
เพื่อการพัฒนา และให้แก๊งแต่ละกลุ่มเป็นคนประสานกับกำลังผีในกลุ่มของตนเอง เพื่อนัดวันจัด
เวทีของแต่ละกลุ่ม สำหรับหาแนวทางการพัฒนากลุ่มผีปู่ย่าของตนเองและประสานงานกับทีมผู้
ศึกษาเพื่อเข้าร่วมในเวที

เป้าหมาย เพื่อให้แกนนำสมาชิกกลุ่มผีปู่ย่าแต่ละกลุ่มที่จะทำการทดลอง (รวม 5 กลุ่ม) ได้
หาแนวทางการสร้างเสริมและพัฒนาสมาชิกในกลุ่มผีปู่ย่าของตนเอง โดยใช้ประเพณีการเลี้ยงผี
ปู่ย่าเป็นสื่อสำหรับรับใช้สมาชิกในกลุ่มผีปู่ย่าเดียวกัน ซึ่งเป็นกระบวนการสร้างการเรียนรู้ร่วมกัน

ประเด็น/เนื้อหาสำคัญ สร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันและสร้างความมั่นใจให้กลุ่มเป้าหมาย โดยการให้ความรู้และสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับ”รูปแบบ” “คุณค่า/เนื้อหา”และผลกระทบ
ของประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า และให้กลุ่มเป้าหมายร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาของการจัดประเพณีการ
เลี้ยงผีปู่ย่าที่ผ่านมา ปัญหาของสมาชิกในกลุ่มผีปู่ย่าเดียวกันและร่วมกันหาแนวทางการแก้ไข

ปัญหา โดยใช้ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าเป็นสื่อ เน้นการนำคุณค่าของประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า เช่น การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และการรักกันของสมาชิก ซึ่งเป็นนามธรรมให้กลุ่มเป้าหมายช่วยกันคิด ให้เป็นกิจกรรม(รูปธรรม) เพื่อไปสู่เป้าหมายเดียวกัน

ผลที่เกิดขึ้น

○ ความรู้และความเข้าใจ กลุ่มเป้าหมายได้มีความรู้และมีความเข้าใจ(รูปแบบและคุณค่า)มากขึ้นเกี่ยวกับประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า

○ มีการวางแผนอย่างเป็นระบบ กลุ่มผีปู่ย่าจำนวน5กลุ่ม โดยแต่ละกลุ่มมีสมาชิกได้มีโอกาสมาร่วมกันวิเคราะห์สถานการณ์และปัญหาของสมาชิกในกลุ่มผีปู่ย่าของตนเอง พร้อมทั้งได้มีการวางแผนการพัฒนากลุ่มผีปู่ย่าของตนเอง ด้วยตนเอง เพื่อตนเองและญาติพี่น้อง ทำให้เกิดการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างญาติพี่น้องเพิ่มมากขึ้น เพราะบางคนไม่ได้มาร่วมในประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าหลายปีแล้วแต่ครั้งนี้มาร่วมวางแผนด้วย ดังคำพูดของนางคำมูล สุทระปา ที่ได้มีโอกาสมาร่วมในเวทีกลุ่มผีปู่ย่าแม่มูล “กลุ่มเป้าหมายส่วนมากบอกว่าไม่เคยมีอย่างนี้มาก่อน ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าพบกันปีละ1หรือ2ครั้งเท่านั้นคือพอถึงวันเลี้ยงผีปู่ย่าใครจะมาก็มา ใครไม่มาก็ไม่เป็นไร คนที่มาก็ช่วยกันทำเสร็จพิธีก็แยกย้ายกันกลับบ้าน แต่มาปีนี้มีการวางแผนงานกันก่อน ซึ่งเป็นสิ่งที่ดี”

“ดีกะตั้ได้มาอุ้จกกันก่อน มันจะยะห้อมมีคนมานักขึ้นในวันเลี้ยงผีปู่ย่า”

นางคำมูล สุทระปา กลุ่มผีปู่ย่าแม่มูล บ้านหลายทุ่ง

คำพูดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าในช่วงที่ผ่านมา ที่สมาชิกในกลุ่มผีปู่ย่าเดียวกันไม่ได้มีการวางแผน ใครจะมาร่วมหรือไม่มาก็ได้ นั่นคือจิตสำนึกเริ่มห่างหายไปจากสมาชิก ดังนั้นประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าที่ผ่านมาจึง “ทำพอเป็นพิธี” เท่านั้น ไม่ได้เน้นเพื่อรับใช้สมาชิกในกลุ่มผีปู่ย่าเลย ดังนั้นเมื่อสภาพบริบทสังคมและวิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนไป ประเพณี/พิธีกรรม ก็จำเป็นจะต้องมีการปรับเปลี่ยนนั่นคือต้องมีการจัดการให้เป็นระบบโดยเน้นที่กระบวนการและต้องเป็นการคิดตัดสินใจของ “เจ้าของวัฒนธรรม” เพื่อให้สื่อพื้นบ้านสามารถดำรงอยู่และรับใช้คนในชุมชนต่อไปได้

○ เกิดการกระตุ้นทำให้กลุ่มผีปู่ย่าอื่นๆ (ที่ไม่ใช่กลุ่มทดลอง) จาก 5 กลุ่มเป็น 9 กลุ่ม ที่มีความสนใจและต้องการทำกิจกรรม เช่นการจัดเวทีที่กลุ่มแก๊ผีแม่บ๊ิด (กลุ่มทดลอง) กำหนดซึ่งเป็นกำลังผีในกลุ่มนี้ได้ชักชวนแม่หมา ซึ่งเป็นแก๊ผีและอยู่ในหมู่บ้านเดียวกันมาร่วมสังเกตการณ์ด้วย เมื่อกิจกรรมครั้งนี้เสร็จเรียบร้อยแล้วแม่หมาได้มาบอกกับทีมผู้ศึกษาว่าอยากให้ไปทำกิจ

กรรมเช่นนี้กับกลุ่มผีปู่ย่าของแม่หมาด้วย ต่อมาผู้ช่วยผู้ศึกษาในพื้นที่ได้มีการนัดหมายและไปช่วยดำเนินกิจกรรมให้และหลังจากนั้นแม่หมาได้เข้าร่วมในเวทีอย่างต่อเนื่อง

- ได้แนวทางการจัดทำวีดีโอเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการเพิ่มช่องทางการสื่อสาร
- กลุ่มผีปู่ย่า (กลุ่มทดลอง) แต่ละกลุ่มได้แนวทางและแผนงานในการที่จะดำเนินกิจกรรมในวันเลี้ยงผีปู่ย่าตามประเพณี โดยเน้นที่การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

**แนวทางการสร้างความเข้มแข็งและ
สืบทอด การเลี้ยง ผีปู่ย่า (เทวดา)**
ปัญหาของสมาชิกในกลุ่ม

- เด็กกำพร้า พ่อแม่ตายเพราะเชื้อสืบทอด
- คนติดยาเสพติด
- ยากจนมาก

เยาวชน คนรุ่นหลัง ขาดความเชื่อถือพ่อแม่
ผิดนิกาย ผิดชาย
ปู่ย่า ปู่ย่าแม่ย่า (พี่น้อง ทะเลาะ
ขาดความร่วมมือ, สะเลยมาอาชง (เพ่ง
การช่วยเหลือกันน้อยลง ต่างคนต่างอยู่

แนวทางแก้ไขปัญหานี้
๑. แบ่งตัวแทนรับผิดชอบ ใช้หลักคิดระบบรักษา
การรวมกลุ่ม
(แม่ปัด คำนัน พงษ์เกษมชัย พงษ์เกษมชัย)

๑. **รวมกลุ่ม** ๑. **รวมกลุ่ม** ๑. **รวมกลุ่ม**

- อุดมคติที่มีหัวใจกลุ่ม ๑
- พันธมิตรในกลุ่มผีแม่ปัด
- ศรัทธาในกลุ่มผีแม่ปัด
- พันธมิตรจะมีชื่อผู้ช่วยก็ได้

๒. มีการเขียนกฎเกณฑ์ ศาสนะสัญญาเพื่อช่วย
เพื่อใช้ปฏิบัติ (บังคับ) ในกลุ่มผี

๓. ในวันทำพิธี มีการพูดคุย ความเห็นมา มาลง
คุณค่า เพื่อเลือกได้รู้จักกันมา มาลง

๔. พ่อแม่มีการสอนลูก

๕. วันเยาวชนผีปู่ย่าแม่ย่าในประเพณีวันเยาวชน

กฎระเบียบ

1. เลี้ยงผีแม่ย่าทุกปี ปีละ 5 วัน 13 ค่ำ
หากตรงกับวันเสาร์ ให้เลื่อนวันมา 1 วัน (12 ค่ำ)
2. ทุกวันเลี้ยงผีแม่ย่า และเชลยลูกหลานมา
พร้อมกับผีแม่ย่า 1 ค่ำ 1 ค่ำ 1 ค่ำ 1 ค่ำ 1 ค่ำ
3. ทุกวันเลี้ยงผีแม่ย่า ต้องมีหัวหน้ามาคุมดูแล 1 คน
และให้ลูกหลานมาด้วย
4. ทุกกลุ่ม ต้องจัดตั้งกรรมการดูแลประมาณ 7-10 คน
ตามเงื่อนไข
5. หัวหน้าครัวแม่ย่ามีหน้าที่แจ้งข่าวให้สมาชิก
รับนิเทศชอบทราบ
๖. ถ้าสมาชิกในกลุ่ม ผิดผี (ผิดนิกาย ผิดชาย)
ต้องมีการปรับ/เลี้ยงผี
๗. ถ้ามีการทะเลาะวิวาทในกลุ่มผีแม่ย่าแม่ย่า
ผิดผี ต้องสุ่มมา

กฎระเบียบ (ต่อ)

8. ในกลุ่มผีแม่ย่ากัน คือเป็นญาติพี่น้อง
ต้องเคารพกันคือ อีกฝ่ายกัน
9. ในกลุ่มผีแม่ย่ากัน ต้องว่ากล่าว ตักเตือนกันได้
10. กรรมการ ที่ได้รับการแต่งตั้ง สามารถว่ากล่าว
สมาชิกในกลุ่มผีแม่ย่าได้ หากกรรมการ ไม่
แล้ว ไม่รับฟัง ต้องนำเรื่องเข้ากรรมการกลาง
11. ถ้าสมาชิกในกลุ่ม ผิดผีแม่ย่าแม่ย่า (เช่น
ยาเสพติด, ยากจน, ขาดความเชื่อ, ฯลฯ) คณะ
กรรมการ ต้องนำข้อมูล มาลงแม่ย่าแม่ย่า
12. สมาชิกทุกคนต้องปฏิบัติ ถ้าไม่ปฏิบัติ คือทำผิด
ต้องมาเลี้ยงผี

แกนนำของสมาชิกในกลุ่มผีปู่ย่า(กลุ่มแม่ปัด)ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาของสมาชิกในกลุ่ม
และร่วมกันหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาเพื่อสมาชิกในกลุ่ม โดยสมาชิกในกลุ่มและเป็น
ของสมาชิกในกลุ่มผีปู่ย่าเดียวกัน

หมายเหตุ

- ในเวทีของแต่ละกลุ่มผีป่วนผู้ศึกษาได้มีการบันทึกเทปวิดีโอ เพื่อเก็บรายละเอียดต่างๆ สำหรับใช้ในการวิเคราะห์ต่อไป เมื่อกิจกรรมของกลุ่มผีป่วนนั้นเสร็จเรียบร้อยแล้ว ผู้ศึกษาได้ฉายวิดีโอที่เกี่ยวกับกระบวนการครั้งนี้ให้กลุ่มเป้าหมายได้ดู
- จากการสังเกตพบว่ากลุ่มเป้าหมายสนใจในการดูวิดีโอมาก กลุ่มเป้าหมายบางคนที่ไม่ค่อยพูดแต่เมื่อมีโอกาสและได้พูดและได้เห็นภาพตนเองออกทางทีวี สมาชิกในกลุ่มจะหัวเราะและสนุกสนานหยอกล้อกันเมื่อเห็นภาพนั้นในทีวี ส่วนผู้พูดจะยิ้มเมื่อเห็นภาพของตนเอง
- มีข้อเสนอจากเวทีว่าผู้ศึกษาน่าจะทำวิดีโอชุดนี้แจกเพื่อนำไปให้สมาชิกคนอื่นๆ ดูด้วย
- ผู้ศึกษาตั้งคำถามกับกลุ่มเป้าหมายว่าถ้าจะทำเป็นวิดีโอควรจะมีเนื้อหาเป็นอย่างไร คำตอบส่วนมากบอกว่าให้มีเนื้อหาตั้งแต่ครั้งนี้คือการเตรียมงานและมีภาพวันเลี้ยงผีป่วนด้วย มีบางคนบอกว่าให้มีภาพกลุ่มของตนเองด้วย ซึ่งวิธีการและคำถามดังกล่าวเป็นกระบวนการให้กลุ่มเป้าหมายมีส่วนร่วมในการสร้างเนื้อหาสาร
- ผู้ศึกษาแจกเอกสารให้กับกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งเป็นข้อมูลเรื่องเกี่ยวกับผีป่วน เช่นคำพูดของปราชญ์ชาวบ้านที่ว่า ผีป่วนเป็นผีดี ไม่มีตัวตน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีข้อมูลเกี่ยวกับหน้าที่ของประเพณีการเลี้ยงผีป่วน และข้อมูลจากเวทีแกนนำกลุ่มเยาวชน เช่นปัญหาของชุมชน สาเหตุและผลกระทบ ตำบลในฝันและแนวทางการแก้ไขปัญหา เอกสารดังกล่าวถือว่าเป็น"สื่อเฉพาะกิจ" ที่ทางโครงการผลิตขึ้นแต่เป็นเนื้อหาของกลุ่มเป้าหมาย

(2) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการรื้อฟื้นประเพณีการเลี้ยงผีป่วน

จากเวทีคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลที่มีมติเลือกกลุ่มผีป่วนจำนวน5กลุ่มเพื่อทดลองพัฒนา และจากปัญหาที่คนในชุมชนยังไม่ค่อยกล้าพูดคุยเรื่องเกี่ยวกับประเพณีการเลี้ยงผีป่วน ,แต่ละกลุ่มผีป่วนมีผู้เข้าร่วมในวันเลี้ยงผีป่วนน้อย , คนในชุมชน(ส่วนมาก)ยังไม่ค่อยมีความรู้ความเข้าใจ(รูปแบบและคุณค่า)เรื่องประเพณีการเลี้ยงผีป่วน ฯลฯ คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลเสนอวิธีการแก้ไขปัญหาดังกล่าวคือ

- i.) กลุ่มเป้าหมายที่ได้มีโอกาสร่วมในเวทีต่างๆของโครงการนี้โดยเฉพาะคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล คณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล ปราชญ์ชาวบ้านและเจ้าผีป่วนบางคน ทุกคนต้องช่วยกันกระจายความรู้สู่สมาชิกในชุมชน
- ii.) ควรจะมีการประชาสัมพันธ์เรื่องประเพณีการเลี้ยงผีป่วนโดยการจัดทำเป็นเทปบันทึกเสียง กลุ่มเป้าหมายได้มีข้อสรุปคือให้ช่างขอในตำบลออกแล้ว2คนไปรักษาหาหรือกันถึงแนวทางการจัดทำเป็นเทปคำขอ เพื่อให้ความรู้แก่สมาชิกในชุมชนเรื่องประเพณีการเลี้ยงผีป่วนและจะทำอย่างไรให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมด้วย

iii.) โรงเรียนต้องมีส่วนร่วมในกิจกรรมประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าของชุมชน โดยให้มีการจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่น

ผลที่เกิดขึ้น

(ก) การขยายความรู้เรื่องประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าโดยผ่านสื่อบุคคล เช่น

- การประชุมประจำเดือนของแต่ละหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านจะมีการพูดคุยเรื่องเกี่ยวกับประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า โดยการนำข้อมูลที่ได้จากเวทีการประชุมมาถ่ายทอดให้สมาชิกในชุมชน และบางครั้งจะมีแกนนำที่ผ่านกระบวนการมาแล้วช่วยเสริมด้วย ส่วนมากบอกว่าเป็นโครงการของสภาวัฒนธรรมตำบลที่จะลงมาทำงานเรื่องผีปู่ย่าเพื่อทำให้กลุ่มผีปู่ย่ามีความเข้มแข็ง

- เวทีสนทนากลุ่มย่อยแบบไม่เป็นทางการของชาวบ้าน พบว่ามีหลายเวทีที่มีการพูดคุยเรื่องเกี่ยวกับประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า เช่นบางเวทีมีคนที่ไม่เข้าใจและบอกว่า"คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลลงมาย" ในเวทีดังกล่าวมีผู้รู้และได้ผ่านกระบวนการมาแล้วคือพ่อหนานย้าย(ปราชญ์ชาวบ้าน) ได้ช่วยอธิบายและให้ข้อมูลโดยเน้นที่หน้าที่ของประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า

- ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าเข้าสู่การประชุมคณะกรรมการพื้นฐานของโรงเรียน มีบางโรงเรียนที่ครูตั้งคำถามกับคณะกรรมการพื้นฐานของโรงเรียนว่าทำไมจึงให้โรงเรียนจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า ซึ่งคณะกรรมการดังกล่าวมีประธานกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลร่วมเป็นกรรมการพื้นฐานของโรงเรียนด้วย จึงได้อธิบายและให้ข้อมูลโดยเน้นที่หน้าที่ของประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า

- จากแก๊งผีปู่ย่าหนึ่งไปสู่อีกแก๊งผีปู่ย่าหนึ่ง เช่นที่บ้านทุ่งต้นเมติว พี่ไฟแก้ว เป็นแก๊งผีและได้เข้าร่วมเวทีการประชุมแก๊งผีทั้งตำบล ส่วนแม่เลี่ยมก็เป็นแก๊งผีอยู่ในหมู่บ้านเดียวกันแต่ไม่ได้เข้าร่วมเวทีแก๊งผีทั้งตำบล (เนื่องจากติดธุระ) หลังจากเวทีแก๊งผีทั้งตำบลผ่านไป2วัน ผู้ศึกษาได้มีการติดตามข้อมูลทราบว่าพี่ไฟแก้วได้ไปให้ข้อมูลกับแม่เลี่ยมในเรื่องเกี่ยวกับประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าเช่น บอกว่าคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลจะมาทำงานพัฒนากลุ่มผีปู่ย่าให้เข้มแข็งและปีหน้าจะให้ทุกกลุ่มเลี้ยงผีปู่ย่าพร้อมกันในเดือน 5 แรม 13 ค่ำ

จากการไปสังเกตการทำประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าของกลุ่มแม่เลี่ยม(ไม่ใช่กลุ่มเป้าหมายที่จะทำการทดลอง) เมื่อเดือน 9 แรม 13 ค่ำ ที่ผ่านมา พบว่าขณะที่สมาชิกกำลังนำสิ่งของมารวมกันที่จะทำพิธี แม่เลี่ยมได้พูดคุยกับสมาชิกกลุ่มว่าต่อไปคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลจะลงมาพัฒนากลุ่มผีปู่ย่าให้เข้มแข็ง และปีหน้าจะให้ทำพร้อมกันในเดือน 5 แรม 13 ค่ำ สมาชิกทุกคนเห็นด้วยจากนั้นช่วงทำพิธีผู้ที่ทำพิธีได้บอกกล่าวแก๊งผีปู่ย่า ว่าปีหน้าจะขอเลี้ยงเดือน5แรม13ค่ำ

- จากแก๊งผีปู่ย่าสู่สมาชิกในกลุ่มผีปู่ย่าเดียวกัน พบว่ามีหลายกลุ่ม(ไม่ใช่กลุ่มที่จะ

ทดลอง)ที่มีพิธีการเลี้ยงผีปู่ย่าในเดือน9แรม13ค่ำ ถ้าได้มีการไปชักชวนสมาชิกมาร่วมในพิธีมากขึ้นและมีการให้ข้อมูลว่าคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลจะลงมาพัฒนากลุ่มผีปู่ย่าให้เข้มแข็งและปีหน้าจะให้ทำพร้อมกันในเดือน5แรม13ค่ำ สมาชิกทุกคนเห็นด้วยและช่วงทำพิธีได้มีการบอกกล่าวแก่ผีปู่ย่า ว่าปีหน้าจะขอเลี้ยงเดือน5แรม13ค่ำ

○ จากแกนนำหลักขยายไปยังนอกชุมชน (1) ประธานคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลได้นำข้อมูลที่ได้จากการร่วมเวทีต่างๆในเรื่องเกี่ยวกับประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า ไปนำเสนอในการประชุมประจำเดือนของอำเภอประเด็นการใช้ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าเพื่อให้บ้านเมืองหน้าอยู่ เชิดชูคุณธรรม นอกจากนี้แล้วมีคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลใกล้เคียงมีความสนใจ ประธานคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลอ่าวจึงได้ไปแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลที่สนใจในประเด็นเรื่องการนำประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่ามาเป็นกลไกในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ในการพูดคุยเน้นการให้ชาวบ้านได้เรียนรู้เรื่องคุณค่าของประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าและการนำคุณค่าดังกล่าวมาปรับใช้เพื่อแก้ไขปัญหาของสมาชิกในกลุ่มผีปู่ย่า (2) ประธานคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลร่วมกับประธานคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล ได้ไปออกรายการทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยจังหวัดลำปาง ในเรื่องเกี่ยวกับการใช้ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับสมาชิกในชุมชน เน้นเหตุผลที่ชาวบ้านเลือกประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนและการนำคุณค่าของประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่ามาปรับใช้เพื่อแก้ไขปัญหาของสมาชิกในกลุ่มผีปู่ย่าเดียวกัน

(ข) การจัดทำเทปบันทึกเสียงเพื่อการประชาสัมพันธ์เรื่องประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า

กระบวนการผลิตเทปบันทึกเสียงเรื่องประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า

○ ผู้ศึกษาพูดคุยกับช่างขอทั้ง2คนเรื่องแนวทางการผลิตเทปบันทึกเสียงเรื่องประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า และให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วม

○ กลุ่มเป้าหมายที่จะฟังเทปชุดนี้แบ่งเป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆคือ กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มพ่อบ้านแม่บ้านและกลุ่มเยาวชน ดังนั้นช่างขอต้องไปหาข้อมูลว่ากลุ่มเป้าหมายแต่ละกลุ่มต้องการให้เทปนี้เป็นอย่างไร เช่นเนื้อหาด้านใดบ้าง และดนตรีเป็นอย่างไร เป็นต้น

สรุปจากการที่ช่างขอไปหาความต้องการของกลุ่มเป้าหมายทั้ง3กลุ่ม ได้แนวทางการผลิตเทปดังนี้

- เทปชุดนี้จะผลิตในลักษณะคำขอ โดยมีเรื่องประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าเป็นหลัก เน้นที่คุณค่าและหน้าที่ นอกจากนี้จะมีที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชน ประเพณีทั้ง12เดือนและการออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน/ต่างประเทศ เป็นต้น

- มีผู้ร้องทั้งชาย หญิง เยาวชนชายและเยาวชนหญิง

■ ใช้ดนตรีพื้นเมืองภาคเหนือผสมผสานกับเครื่องดนตรีสมัยใหม่

○ ผู้ศึกษานับสนุนข้อมูลเรื่องประวัติตำบลวอแก้ว ประเพณีทั้ง 12 เดือนและข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าให้แก่ช่างชอ และเมื่อช่างชอได้มีการศึกษาข้อมูลจากผู้ศึกษาแล้วช่างชอยังได้มีการไปศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมจากผู้รู้ในชุมชนอีกด้วย

○ ช่างชอร่วมกันเขียนบทเพลงคำวชอ รวมทั้งหมด 10 บทเพลง

○ ช่างชอฝึกเยาวชนชายและเยาวชนหญิง

○ ช่างชอร่วมกับนักดนตรีสมัยใหม่ทำโน้ตดนตรี

○ จัดเทปเพลงคำวชอและผลิตเป็นซีดี (ตัวอย่างบทเพลงชอประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า มีในภาคผนวก)

โดยสรุปเนื้อหาของบทเพลงคำวชอผีปู่ย่า จะพูดถึงเกี่ยวกับ”รูปแบบ”และ”คุณค่า”ของประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า ที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนนั่นคือการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แต่สถานการณ์ปัจจุบันได้เปลี่ยนไป คุณค่าของผีปู่ย่าได้หายไปด้วย ทำให้ชุมชนมีปัญหามากมายญาติพี่น้องขาดการช่วยเหลือกัน ต่างคนต่างอยู่ ถ้าไม่ช่วยกันหรือฟื้นฟูคุณค่าของประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า ปัญหาของคนในชุมชนจะยากที่จะแก้ไขได้

(ค) การมีส่วนร่วมของเยาวชนในการรื้อฟื้น/สืบทอดประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า

จากเวทีคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลที่ต้องการให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าด้วย

เป้าหมาย เพื่อให้ความรู้และสร้างความเข้าใจเรื่องเกี่ยวกับประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าและให้กลุ่มเป้าหมายเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการสร้างเสริมและพัฒนาสมาชิกในกลุ่มผีปู่ย่าของตนเอง

ประเด็น/เนื้อหาที่สำคัญ การให้ความรู้และสร้างความเข้าใจเรื่องเกี่ยวกับประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า โดยใช้การวิเคราะห์ส่วนที่มองเห็นและส่วนที่มองไม่เห็น เยาวชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สาเหตุที่ไม่ได้เข้าร่วมในประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า วิเคราะห์ปัญหาของเยาวชนและของคนในชุมชน แนวทางการแก้ไขปัญหาโดยให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาและการใช้ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าเป็นสื่อ

ผลที่เกิดขึ้น

○ กลุ่มเป้าหมายได้มีความรู้และมีความเข้าใจ (รูปแบบและคุณค่า) มากขึ้นเกี่ยวกับประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า

○ ได้ข้อมูลเกี่ยวกับการวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาของชุมชน สาเหตุของปัญหาผลกระทบที่เกิดขึ้น ตำบลในฝันและแนวทางการแก้ไขปัญหาเพื่อไปสู่ตำบลในฝัน ในมุมมองของเยาวชน และจากกระบวนการครั้งนี้กลุ่มเป้าหมายได้มีโอกาสเรียนรู้เกี่ยวกับกระบวนการการ

วิเคราะห์ปัญหาและการหาแนวทางการแก้ไขปัญหาของชุมชนพร้อมทั้งได้รับรู้ข้อมูลต่างๆของชุมชนด้วย

- ได้แนวทางที่เยาวชนจะเข้าไปมีส่วนร่วมในประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า เช่นบางคนจะไปเข้าร่วมในพิธีเพื่อหาแนวทางให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วม และบางคน(จำนวน6คน)จะไปร่วมกับช่างชอลในตำบลเพื่อฝึกหัดร้องขอในการทำเทพประชาสัมพันธ์เรื่องประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า ฯลฯ
- ได้เยาวชนที่จะเป็นแกนนำหลักในการดำเนินกิจกรรมต่อไป
- เป็นจุดเริ่มต้นที่คณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลและคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลจะนำความคิดเห็นของเยาวชนไปเป็นแนวทางในการวางแผนพัฒนาชุมชนต่อไป และต่อมาประธานฯได้นำประเด็นที่เยาวชนนำเสนอทั้งหมดเข้าหาหรือคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลและคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลเพื่อร่วมกันหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาต่อไป

(3) การมีส่วนร่วมของโรงเรียนในการรื้อฟื้นประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า

ในพื้นที่ดำเนินงานมีโรงเรียนทั้งหมดรวม 3 แห่ง และในการดำเนินกิจกรรมครั้งนี้มีตัวแทนครูจากโรงเรียนทั้ง 3 แห่งเข้าร่วมกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง โดยมีคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลเป็นผู้ประสานงานกับโรงเรียน มีกิจกรรมต่างๆดังนี้

- เวทีกระตุ้นและสร้างความตระหนักรู้เรื่องประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า
- ครูลงพื้นที่เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเรื่องประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า
- เวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์เรื่องประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า
- อบรมการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า
- คณะครูในโรงเรียนร่วมกันพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า
- ครูนำเสนอหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าต่อคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล
- ครูจัดการเรียนการสอนเรื่องประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า
- ครูให้เด็กเข้าร่วมในพิธีกรรมการเลี้ยงผีปู่ย่า

เป้าหมาย เพื่อกระตุ้น ปลุกจิตสำนึกและสร้างความตระหนักรู้เรื่องสืบสาน (ผีปู่ย่า), สร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม และร่วมกันหาแนวทางการจัดการเรียนการสอนเรื่องเกี่ยวกับประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า

ประเด็น/เนื้อหาที่สำคัญ กลุ่มเป้าหมายร่วมกันการวิเคราะห์“รูปแบบ”และ“คุณค่า/เนื้อหา” ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า ,ลงพื้นที่หาความรู้จากปราชญ์ชาวบ้าน,แลกเปลี่ยนประสบการณ์และความรู้เกี่ยวกับประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า ,อบรมและจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น,จัดกิจกรรม/การเรียนการสอนและให้เด็กนักเรียนเข้าร่วมพิธีกรรมการเลี้ยงผีปู่ย่า

ผลที่เกิดขึ้น

○ จากเวทีในการพูดคุยช่วงแรกๆ ครูบอกว่าถ้าจะให้ครูสอนเรื่องผีปู่ย่ากับเด็กนักเรียนนั้น ให้ผู้ศึกษาหาข้อมูลมาแล้วครูจะนำไปสอนเด็กนักเรียนในโรงเรียนให้ ประเด็นนี้ประธานคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลได้อธิบายว่า การเรียนการสอนเรื่องเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านควรหาแนวทางว่าจะทำอย่างไรให้เด็กนักเรียนไปเรียนรู้และสัมผัสกับของจริงสิ่งที่ชาวบ้านทำโดยตรงจะทำให้เด็กได้เรียนรู้และซึมซับได้ดีกว่าเพราะไม่ต้องการให้เด็กท่องได้เท่านั้น

○ คำถามที่ผู้ศึกษาถามส่วนมากครูไม่รู้ เช่น แก้วผีของครูอยู่ที่บ้านใคร การเลี้ยงผีปู่ย่าชาวบ้านทำเพื่ออะไร คำถามดังกล่าวเมื่อครูไม่รู้ดังนั้นครูควรหาคำตอบจากผู้รู้ในชุมชน

○ ครูที่เข้าร่วมในเวทีเริ่มเห็นความสำคัญและมีความเข้าใจเรื่องสื่อพื้นบ้านมากขึ้น และพร้อมที่จะร่วมกับโครงการเพื่อหาแนวทางจัดการเรียนการสอนแก่เด็กในโรงเรียนเรื่องประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า

○ เกิดกิจกรรมที่ต่อเนื่องคือครูที่เข้าร่วมในเวทีจะไปเรียนรู้เรื่องประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าจากผู้รู้ในชุมชน ครูจึงได้ร่วมกันตั้งคำถามเพื่อเป็นแนวทางในการไปศึกษาหาความรู้จากผู้รู้ในชุมชน พร้อมทั้งได้วิธีการสัมภาษณ์ด้วย

○ เกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เนื่องจากครูไปหาผู้รู้ในชุมชน (ครูไปเรียนรู้จากคนในชุมชน) ลักษณะเป็นการไปเยี่ยมเยียน พูดคุยแบบไม่เป็นทางการ เน้นเรื่องเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านเช่นเรื่องประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า ทำให้ผู้รู้ในชุมชนเกิดความภาคภูมิใจที่ครูให้ความสำคัญกับผู้รู้/ปราชญ์ชาวบ้าน

○ ครูได้ข้อมูลระดับลึกส่วนที่เป็นคุณค่า ทำให้มีความเข้าใจมากขึ้นในเรื่องประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า

○ ครูได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนประสบการณ์เกี่ยวกับการเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้รู้ในชุมชน เช่นประเด็นเกี่ยวกับวิธีการตั้งคำถาม นอกจากนี้ยังเป็นการแลกเปลี่ยนข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า ซึ่งเป็นข้อมูลที่ครูไม่เคยรู้มาก่อน ทำให้ครูได้ความรู้เรื่องประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าในระดับลึกและเริ่มเห็นคุณค่าของสื่อพื้นบ้าน เช่นครูบอกว่าผู้รู้ให้ข้อมูลว่า

“ผีปู่ย่าเป็นกุศโลบายเท่านั้นผีไม่มีตัวตน แต่มีสิ่งที่อยู่เบื้องหลังประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าคือให้ญาติพี่น้องช่วยเหลือกัน ซึ่งเป็นกฎหมายของเครือญาติ “

“ผีปู่ย่า เป็นกฎหมายของชาวบ้าน”

อาจารย์นิภาพรบอกว่า ตอนที่นั่งฟังชาวบ้านเล่าว่าตนเองเริ่มมีความรู้สึกที่**“ชาวบ้านไม่ได้มั่งคั่ง ครูต่างหากที่ไม่รู้คุณค่า/ความคิดที่อยู่เบื้องหลังของประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า”**

○ ครูแกนนำเริ่มเห็นคุณค่าและความสำคัญของผู้รู้/ปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งครูบางคนบอกว่า **“ชาวบ้านบางคนมีความรู้เรื่องต่างๆที่เกี่ยวกับในชุมชนมากกว่าครู”**

○ ครูเริ่มเห็นความสำคัญของการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น ในช่วงที่ผ่านมามหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดงหลวง มีนโยบายแต่ยังไม่เคยทำอย่างจริงจัง ทำให้ครูยังไม่ค่อยเห็นความสำคัญและไม่รู้วิธีการว่าจะทำอย่างไรเพราะที่ผ่านมาหลักสูตรมาจากส่วนกลางและหน่วยเหนือ ครูมีหน้าที่สอนอย่างเดียว เมื่อได้รับการอบรมและทดลองปฏิบัติในครั้งนี้ทำให้ครูบอกว่า

“ไม่ใช่เรื่องยากอย่างที่คิดเลยและสามารถนำไปปรับใช้กับเรื่องอื่นๆได้ด้วย”

○ ได้แนวทางการสอนเด็กนักเรียนเรื่องประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า โดยนักเรียนและชุมชนมีส่วนร่วม

(4) การจัดประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าตามประเพณี

เป้าหมาย เพื่อศึกษากระบวนการ การทดลองใช้พิธีการเลี้ยงผีปู่ย่าเป็นสื่อในการพัฒนากลุ่มผีปู่ย่า ให้ตอบสนองการแก้ไขปัญหา/การช่วยเหลือกันของสมาชิกในกลุ่ม

ประเด็น/เนื้อหาที่สำคัญ กลุ่มผีปู่ย่าที่จะทำการทดลองและได้ผ่านกระบวนการมาแล้วจำนวน 5 กลุ่ม แต่ละกลุ่มมีกิจกรรมที่หลากหลายที่สมาชิกในกลุ่มร่วมกันคิดสร้างสรรค์ขึ้นมานั้นแตกต่างกันไป ส่วนพิธีกรรมการเลี้ยงผีปู่ย่ามีกิจกรรมทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม โดยมีเป้าหมายเดียวกันคือการร้อยใจ เชื่อมสายใยและสานสายสัมพันธ์ให้เป็นหนึ่งเดียวเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

ผลที่เกิดขึ้น

○ ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่ามีหน้าที่ใหม่ๆเกิดขึ้นจากการคิดสร้างสรรค์ของสมาชิกในกลุ่มผีปู่ย่า เพื่อตอบสนอง/การแก้ไขปัญหา/การช่วยเหลือเกื้อกูลกันของสมาชิกในกลุ่มผีปู่ย่าเดียวกัน

○ เป็นพื้นที่/เวที สาธารณะสำหรับสมาชิกในกลุ่มผีปู่ย่าเดียวกัน(ทุกเพศ ทุกวัย และทุกชนชั้น แม้จะเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบจากโรคเอดส์) ก็มีสิทธิที่สามารถเข้าถึงได้

○ ความสัมพันธ์ของญาติพี่น้อง(สมาชิกในกลุ่มผีปู่ย่าเดียวกัน)เริ่มกลับมาเชื่อมสายสัมพันธ์ให้มีความแน่นแฟ้นกันอีกครั้งหนึ่ง

○ มีกิจกรรมที่เกิดขึ้นทั้งช่วงก่อนวันทำพิธีการเลี้ยงผีปู่ย่า วันทำพิธีกรรมและกิจกรรมหลังวันทำพิธีกรรมด้วย

ขั้นที่ 5 การติดตามประเมินผล

มีกิจกรรมต่างๆดังนี้

(1) การติดตามและประเมินผล โครงการมีคณะทำงานประกอบด้วย ก) ทีมผู้ศึกษาซึ่งร่วมกิจกรรมทุกครั้ง นอกจากนี้โครงการมีผู้ช่วยนักวิจัยอยู่ในพื้นที่ที่สามารถติดตามกลุ่มเป้าหมายต่างๆได้อย่างใกล้ชิดและต่อเนื่อง ข) คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล ช่วยติดตามงานกับกลุ่มเป้าหมายที่อยู่ในหมู่บ้านของตนเอง นอกจากนี้แล้วยังมีการจัดเวทีประชุมทุกเดือนเพื่อรายงานความก้าวหน้าและร่วมกันวางแผนการดำเนินกิจกรรมต่อไป

(2) โครงการเชิญบุคคลภายนอก (ที่มีประสบการณ์ในการศึกษาเกี่ยวกับประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า) มาร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสรุปบทเรียน เมื่อกลุ่มผีปู่ย่าที่ทำการทดลองได้ผ่านการจัดกิจกรรมประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าแล้ว เพื่อช่วยสะท้อนกระบวนการดำเนินกิจกรรมของโครงการ

(3) การประเมินผล โครงการให้คณะทำงานติดตามงานโครงการร่วมกับแกนนำกลุ่มเป้าหมายที่ดำเนินกิจกรรมแต่ละครั้ง เป็นคณะทำงานประเมินผล วิธีการคือ (ก) ประเมินผลกิจกรรมคือในการดำเนินกิจกรรมเสร็จแต่ละครั้งคณะทำงานจะร่วมกับแกนนำที่ร่วมกิจกรรมจะพูดคุยประเมินผลกิจกรรมนั้นๆ และ(ข) ประเมินผลเมื่อสิ้นสุดโครงการ คณะทำงานจะร่วมกันประเมินผลโดยใช้วิธีการเปรียบเทียบระหว่างก่อนการดำเนินโครงการกับหลังจากดำเนินโครงการแล้ว

เป้าหมาย เพื่อดูความก้าวหน้าในการปฏิบัติงานตามแผนงานที่วางไว้ แก้ไขปัญหาวางแผนการดำเนินงานและสนับสนุนการดำเนินงานให้เป็นไปอย่างราบรื่น และเพื่อวิเคราะห์กระบวนการทำงานโดยรวมและวัดผลสำเร็จของงาน เป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน

ผลที่เกิดขึ้น

○ กลุ่มเป้าหมายที่ร่วมดำเนินกิจกรรม ได้มีโอกาสเรียนรู้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมและได้รับรู้ข้อมูลที่ได้จากกระบวนการวิจัยอย่างต่อเนื่อง กลุ่มเป้าหมายมีส่วนร่วมในการคิด ตัดสินใจ วางแผนและปฏิบัติ

ในช่วงที่ผ่านมาทุกกลุ่มมีความกระตือรือร้นมากเนื่องจากในการจัดกิจกรรมทุกครั้งนอกจากมีผู้ศึกษาเข้าร่วมแล้วยังมีตัวแทนจากคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลและคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลเข้าร่วมด้วย

กลุ่มเป้าหมายหลายคนบอกว่า ดีที่คณะกรรมการฯให้ความสนใจโดยเฉพาะประธานคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลและประธานคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลที่เข้าร่วมทุกเวที

○ เกิดกิจกรรมที่ต่อเนื่องโดยเฉพาะ คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลมีการจัด

ประชุมทุกเดือนเน้นแบบไม่เป็นทางการ จากในอดีตไม่เคยมีทำให้คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลมีการพูดคุยปรึกษาหารือกันมากขึ้น ประเด็นการพูดคุย (1) ผู้ศึกษารายงานความก้าวหน้าปัญหา หรือแนวทางการแก้ไขและร่วมกันวางแผนงานต่อไป (2) คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมของแต่ละหมู่บ้านเสนอกิจกรรม/ประเพณีที่จะทำในเดือนต่อไป มีแผนงานอย่างไร ต้องการให้คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลหนุนช่วยอะไรบ้าง (3) เรื่องอื่นๆ เช่น การพัฒนาหมู่บ้าน การหางบประมาณสนับสนุนจาก อบต. และเรื่องอื่นๆ ที่กลุ่มเป้าหมายต้องการหารือ

ประธานคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลบอกว่า “ดีที่มีเวทีพูดคุยกัน เปิดโอกาสให้ทุกคนมีส่วนร่วม ซึ่งในอดีตไม่เคยมี”

“ดีเนาะดีพวกเขาได้มาคุยจากกันแบบนี้ตะก่อนมันบ่มี”

ซึ่งจากคำพูดดังกล่าวน่าจะสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการจัดเวทีของผู้ศึกษาที่เน้นแบบไม่เป็นทางการ เป็นเวทีสาธารณะที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีโอกาสพูดคุย ประเด็นการพูดคุยเป็นเรื่องของชาวบ้านโดยตรง ทำให้เขาเห็นความสำคัญกลุ่มเป้าหมายอยากเข้าร่วมในเวทีพูดคุย จึงทำให้ต้องการมีเวทีอย่างต่อเนื่องทำให้

เกิดการประสานและการทำงานร่วมกันระหว่างคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลกับคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล โดยในกระบวนการคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลร่วมกับคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล ในการร่วมกันคิด ร่วมกันตัดสินใจ ร่วมกันวางแผน ร่วมกันปฏิบัติ ร่วมกันติดตามประเมินผลและร่วมกันรับผลประโยชน์

ขั้นที่ 6 เวทีการขยายผล

เพื่อนำเสนอผลการทดลองพัฒนากลุ่มผีปู้ย่า จำนวน 5 กลุ่ม และเพื่อตอกย้ำ ช้ำ ทวนให้ความรู้และสร้างความเข้าใจเรื่องประเพณีการเลี้ยงผีปู้ย่า

กลุ่มเป้าหมายจำนวน 67 คนประกอบด้วย คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล คณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล ประชาชนชาวบ้านที่มีความรู้เรื่องประเพณีการเลี้ยงผีปู้ย่า และเจ้าผี/กำลังผีทุกกลุ่มทั้งตำบล

ประเด็น/เนื้อหาที่สำคัญ การนำเสนอกระบวนการและการแลกเปลี่ยนประสบการณ์จากกลุ่มผีปู้ย่าจำนวน 5 กลุ่มที่ผ่านกระบวนการและได้ทดลองทำกิจกรรมการรื้อฟื้นประเพณีการเลี้ยงผีปู้ย่า และการร่วมกันหาแนวทางการหนุนเสริมจากคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลและคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล

ผลที่เกิดขึ้น

- กลุ่มเป้าหมายได้มีโอกาสเรียนรู้เกี่ยวกับการปรับเปลี่ยน/พัฒนาประเพณีการ

เลี้ยงผีปู่ย่าเพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ของชุมชนและสังคมและเพื่อรับใช้สมาชิกในกลุ่มผีปู่ย่าเดียวกัน โดยทั้งหมดเน้นที่หน้าที่ของประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า ซึ่งทำให้กลุ่มเป้าหมายมีความรู้และความเข้าใจมากขึ้นด้วย

○ กลุ่มเป้าหมายได้เห็นการเปลี่ยนแปลงในประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า(ก่อนวันทำพิธี, ในวันทำพิธีและหลังวันทำพิธีการเลี้ยงผีปู่ย่า) โดยเน้นส่วนที่เป็นคุณค่าของประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า ทำให้กลุ่มเป้าหมายได้เรียนรู้และมีความเข้าใจมากขึ้นเกี่ยวกับกระบวนการการพัฒนา กลุ่มผีปู่ย่าและการปรับเปลี่ยน/การพัฒนาสื่อพื้นบ้านเพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ในปัจจุบันสำหรับการรับใช้ชุมชน เช่นจะมีการจัดงานประเพณีสงกรานต์บูชาปู่ปอดอยแลซึ่งมีการจัดทุกปี กลุ่มเป้าหมายได้มีการพูดคุยถึงคุณค่าและหน้าที่ของประเพณีสงกรานต์บูชาปู่ปอดอยแล เนื่องจากพระธาตุตั้งอยู่ที่หมู่3ในช่วง5-6ปีที่ผ่านมาทั้งตำบลมอบหมายให้สมาชิกในหมู่3เป็นผู้ดำเนินงาน มาครั้งนี้ในที่ประชุมได้มีการตั้งคำถามเช่นหน้าที่ของประเพณีสงกรานต์บูชาปู่ปอดอยแลและในอดีตเขาทำกันอย่างไร ทำไมจึงมีการเปลี่ยนเป็นให้หมู่3รับผิดชอบ

ผลจากการพูดคุยกันได้ข้อสรุปว่าหน้าที่ของประเพณีสงกรานต์บูชาปู่ปอดอยแลเพื่อให้ชาวบ้านทั้งตำบลมีความสามัคคีปรองดองกัน ในอดีตคนทั้งตำบลช่วยกันแต่ช่วง5-6ปีที่ผ่านมา พวกเรามอบให้คนในหมู่3เป็นผู้รับผิดชอบ เพราะพระธาตุตั้งอยู่ที่หมู่3 ซึ่งไม่ถูกต้องดังนั้นจึงมีการเปลี่ยนใหม่คือให้แต่ละหมู่บ้านตั้งตัวแทนเพื่อมาร่วมกันวางแผนในการจัดประเพณีสงกรานต์บูชาปู่ปอดอยแล โดยเน้นที่หน้าที่

○ คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลของแต่ละหมู่บ้านจะเป็นกลไกหลักในการประสานงานกับเจ้าผีในหมู่บ้านของตนเอง

○ เกิดการประสานงาน ความร่วมมือและการหนุนเสริม ระหว่างคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลกับคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล โดยองค์การบริหารส่วนตำบลจะหางบประมาณมาสนับสนุนกิจกรรมของกลุ่มผีปู่ย่าในการสร้างความเข้มแข็งให้สมาชิกในกลุ่มของตนเอง

จะเริ่มจากงบประมาณซึ่งจะให้แก่วัยสูงอายุ ในช่วงที่ผ่านมา อบต.ให้ผู้ใหญ่บ้านเป็นคนเสนอรายชื่อผู้สูงอายุที่ยากจน ด้อยโอกาส หรือขาดคนดูแลที่อยู่ในหมู่บ้านของตนเอง พบว่าส่วนมากผู้สูงอายุที่ได้รับเบี้ยยังชีพไม่ใช่คนยากจน ด้อยโอกาส หรือขาดคนดูแล แต่จะเป็นญาติพี่น้องของตนเองและบางคนมีเงินฝากธนาคารด้วย ดังนั้น อบต.จะมีแนวทางใหม่คือให้กลุ่มผีปู่ย่าเป็นคนคัดเลือกผู้สูงอายุที่ยากจน ด้อยโอกาส หรือขาดคนดูแล ที่อยู่ในกลุ่มผีปู่ย่าของตนเอง ซึ่งถ้าแต่ละกลุ่มผีปู่ย่าสามารถหาผู้สูงอายุดังกล่าวที่อยู่ในกลุ่มผีปู่ย่าของตนเองได้จริง จะเป็นการช่วยเหลือที่ถึงผู้ที่ต้องการความช่วยเหลือจริงๆ

ดังนั้นจะให้คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลของแต่ละหมู่บ้านเป็นกลไกหลักในการประสานงานกับเจ้าฝัในหมู่บ้านของตนเองเพื่อให้แต่ละกลุ่มฝัปุ่ยาคัดเลือกรายชื่อผู้สูงอายุ ส่งให้กับคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล จากนั้นให้คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลช่วยกันพิจารณา และจัดส่งต่อไปให้กับคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลต่อไป

เมื่อ อบต.จัดสรรงบประมาณให้แล้วจะส่งผ่านให้คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล จากนั้นคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล จะส่งต่อไปให้กับเจ้าฝั/กำลังฝัของกลุ่มนั้นๆเพื่อให้ตัวแทนกลุ่มฝัปุ่ยาคือคนนำเงินดังกล่าวไปมอบให้กับผู้สูงอายุที่ได้รับการคัดเลือก ซึ่งถือเป็นการที่ลูกหลาน ญาติพี่น้องกลุ่มฝัปุ่ยาคือเดียวกันไปเยี่ยมและให้กำลังใจกันด้วย

○ ได้แนวทางการพัฒนากลุ่มฝัปุ่ยาคือและเกิดกิจกรรมที่ต่อเนื่องคือ

- แกนนำแต่ละกลุ่มฝัปุ่ยาคือ (กลุ่มฝัปุ่ยาคือทั้งตำบล) ต้องไปประสานงานกับสมาชิกในกลุ่มของตนเองเพื่อคัดเลือกผู้สูงอายุที่ด้อยโอกาส ขาดโอกาสและ/หรือยากจนมากๆ ขาดคนดูแล แล้วส่งรายชื่อให้กับคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลที่อยู่ในหมู่บ้านของตนเอง เพราะอบต.จะสนับสนุนเงินเบี้ยยังชีพผ่านทางกลุ่มฝัปุ่ยาคือ

- แนวทางการพัฒนากลุ่มฝัปุ่ยาคือ สำหรับ5กลุ่มที่ผ่านกระบวนการทดลองมาแล้ว ให้แต่ละกลุ่มไปประสานงานกับสมาชิกในกลุ่มของตนเองเพื่อจัดเวทีพูดคุยกันถึงแนวทางการทำกิจกรรมที่ต่อเนื่อง(หลังจากเสร็จพิธีการเลี้ยงฝัปุ่ยาคือแล้ว) ควรเปิดวิสัยทัศน์ให้สมาชิกในกลุ่มคุยเพื่อพูดคุยกัน และนำประสบการณ์จากเวทีการแลกเปลี่ยนครั้งนี้ไปพูดคุยว่ากลุ่มอื่นๆมีการดำเนินกิจกรรมอะไรบ้าง กลุ่มของตนเองจะทำอะไรต่อไป โดยเน้นที่หน้าที่ของประเพณีการเลี้ยงฝัปุ่ยาคือเพื่อแก้ไขปัญหาของสมาชิกในกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มเด็กและเยาวชน(ฝัปุ่ยาคือเพื่อลูกหลาน) ในเวทีจะมีสมาชิกสภาวัฒนธรรมที่อยู่ในหมู่บ้านของตนเองร่วมพูดคุยด้วย หลังจากนั้นสภาฯจะจัดเวทีให้แต่ละกลุ่มนำเสนอต่อไป

3.8 บทเรียนที่ได้รับ

3.8.1 การวิเคราะห์เครื่องมือการวิจัย : เวทีเสวนา

(1) คุณลักษณะของเวทีเสวนา

- จำนวนปริมาณผู้ที่เข้าร่วม
- คุณภาพของผู้ที่เข้าร่วมในเวที
- รูปแบบการสื่อสาร
- กลยุทธ์ด้านสื่อ
- กลยุทธ์ด้านสาร

(2) การวิเคราะห์เวทีเสวนาผ่านการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

- กิจกรรมก่อนการจัดเวทีเสวนาต่างๆ
- เวทีเสวนาระดับต่างๆ

(3) จาก “ช่องทาง/สื่อเฉพาะกิจ” สู่ “ช่องทาง/สื่อประจำ”

- ช่องทาง/สื่อเฉพาะกิจ
- ช่องทาง/สื่อประจำ

3.8.2 เวทีเสวนา กระบวนการ : “สิทธิทางวัฒนธรรม”

3.8.3 เวทีเสวนา : การสื่อสารเพื่อสร้างความมั่นใจ

(1) เวทีครั้งที่หนึ่ง : รู้ข้อมูลมากขึ้น

(2) เวทีครั้งที่สอง สามและสี่ : สนใจ เข้าใจ รู้สึกและร่วมมือมากขึ้น

3.8.4 บทบาทและท่าทีของนักวิจัย

3.8.5 การจัดเวทีเสวนา

(1) ก่อนการดำเนินกิจกรรม/การจัดเวที

(2) การดำเนินกิจกรรม/การจัดเวทีตามแผนงานที่วางไว้

(3) หลังจากการดำเนินกิจกรรม/การจัดเวที

3.8.1 การวิเคราะห์เครื่องมือการวิจัย : เวทีเสวนา

การเสริมสร้างพลังแก่คนในชุมชนหมายถึง การเสริมสร้างให้ชุมชนมีพลังความสามารถที่จะดำเนินการสิ่งใดสิ่งหนึ่งด้วยการตัดสินใจของตนเอง ดังนั้นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมซึ่งเป็นที่สิทธิทางวัฒนธรรมและเป็นการสร้างเสริมพลังให้คนในชุมชน การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นหัวใจหลักที่จะต้องอยู่อย่างต่อเนื่องและทุกขั้นตอนในการทำงานพัฒนาชุมชนกาญจนา แก้วเทพ (2546:1) ตั้งคำถามไว้อย่างน่าสนใจคือ (1) การมีส่วนร่วมนั้น เป็นการให้มาร่วมในเรื่องอะไรและไม่ได้ร่วมในเรื่องอะไร (2) มีใครบ้างที่ได้เข้าร่วม (stakeholder) และได้เข้าร่วมในขั้นตอนใดบ้าง และ(3)การสื่อสารแบบไหนที่จะเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมได้มาก

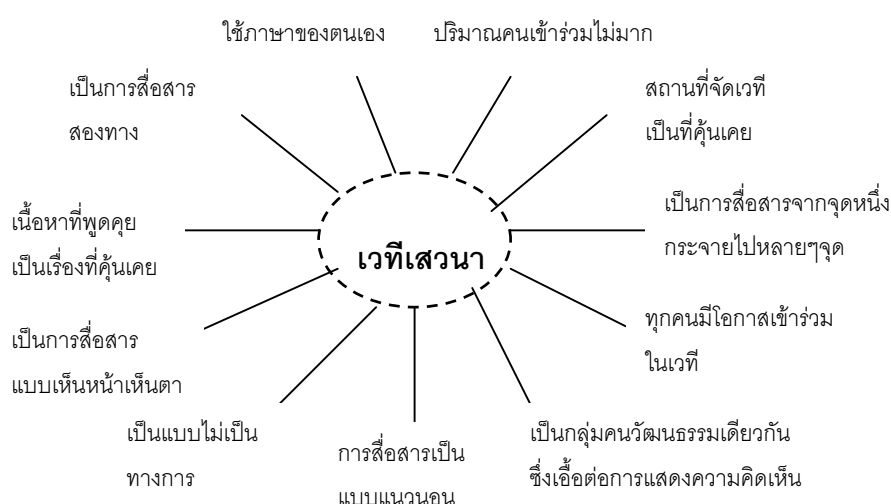
โดยทั่วไปในวงการนิเทศศาสตร์แบ่งประเภทของการสื่อสารออกเป็น 2 แบบจำลองใหญ่ๆ คือ(ก)แบบจำลองเชิงการถ่ายทอดข่าวสาร (Transmission Model) มีลักษณะเป็นการสื่อสารทางเดียว (one – way communication) คือมีการถ่ายทอดข่าวสารจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสารโดยบทบาทของผู้ส่งสารและผู้รับสารจะตายตัว และหลังจากสื่อสารผ่านช่องทาง/สื่อต่างๆแล้ว ผู้รับสารก็จะรับรู้/คิดตามตามผู้ส่งสารต้องการ ในแง่ผู้ส่งสารจึงเป็นผู้ควบคุมกระบวนการสื่อสารเป็นส่วนใหญ่ ส่วนผู้รับสารนั้นจะมีบทบาทและส่วนร่วมเพียงเป็นผู้รองรับข่าวสารที่ถูกถ่ายทอดไปเท่านั้น และ(ข)แบบจำลองเชิงพิธีกรรม(Ritualistic Model)มีลักษณะเป็นการสื่อสารสองทาง(two – way

communication) โดยที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารนั้นจะมีการสลับบทบาทกันไปมา หลังจากสื่อสารกันแล้ว คู่การสื่อสารทั้งสองฝ่ายก็จะเรียนรู้ข้อมูลข่าวสารของกันและกันแบบพบกันครึ่งทาง(shared meaning) ดังนั้นในแบบจำลองเชิงพิธีกรรมนี้จึงเปิดโอกาสให้คู่การสื่อสารทั้งสองฝ่ายมีส่วนร่วมในกระบวนการสื่อสารได้มากกว่าแบบจำลองเชิงการถ่ายทอดข่าวสาร

จากคำถามของ กาญจนา แก้วเทพ ผู้ศึกษาได้นำมาเป็นแนวทางในการอธิบายปรากฏการณ์จากการจัดกิจกรรมต่างๆดังนี้

- (1) คุณลักษณะของเวทีเสวนา
 - (2) การวิเคราะห์เวทีเสวนาผ่านการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม
 - (3) จาก “ช่องทาง/สื่อเฉพาะกิจ” สู่ “ช่องทาง/สื่อประจำ”
- รายละเอียดประเด็นต่างๆ

(1) คุณลักษณะของเวทีเสวนา

ในการวิจัยครั้งนี้มีกิจกรรมเป็นจำนวนมาก ในกิจกรรมทั้งหมดมีลักษณะเป็นรูปแบบของการสื่อสารที่เรียกว่า“เวทีเสวนา” (dialogue) หากวิเคราะห์คุณลักษณะ(attribute) ของการสื่อสารในรูปแบบของ เวทีเสวนา ดังกล่าวข้างต้น จะพบว่าการเสวนาดังกล่าวเป็นรูปแบบการสื่อสารที่เปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมสูง และเมื่อนำมาเทียบกับกิจกรรมเวทีเสวนาระดับต่างๆในพื้นที่ดำเนินงานวิจัยจะพบลักษณะต่างๆดังนี้

- จำนวนปริมาณผู้ที่เข้าร่วม งานวิจัยชิ้นนี้โดยสรุปแบ่งเวทีการเสวนาออกเป็น4ระดับ คือ (1)การสัมภาษณ์เชิงลึก กลุ่มเป้าหมายครั้งละ1-2คน (2)การจัดเวทีสนทนากลุ่มย่อย กลุ่มเป้าหมายครั้งละประมาณ7-10คน (3) การจัดเวทีระดับตำบล กลุ่มเป้าหมายครั้งละประมาณ 35-50 คน และ(4) การจัดเวทีระดับหมู่บ้านกลุ่มเป้าหมายครั้งละประมาณ50-60คน

ในเวทีการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มเป้าหมายมีจำนวน1-2คน การไหลเวียนของข้อมูลมีค่อนข้างน้อย แต่ผู้ศึกษามีวัตถุประสงค์เพื่อเก็บข้อมูลเชิงลึก และเป็นการสร้างความมั่นใจให้กลุ่มเป้าหมายในการที่จะเสนอและเห็นคุณค่าของสิ่งที่ตนเองมีอยู่ เนื่องจากปราชญ์ชาวบ้านที่มีความรู้เรื่องสื่อพื้นบ้าน ในช่วงที่ผ่านมาไม่ได้มีโอกาส/พื้นที่/เวทีให้กับกลุ่มเป้าหมายได้แสดงออกเลย ดังนั้นในการพูดคุยช่วงแรกปราชญ์ชาวบ้านจึงยังขาดความมั่นใจ แต่เมื่อมีการพูดคุยกันหลายครั้งมากขึ้น ทำให้ปราชญ์ชาวบ้านเริ่มมีความมั่นใจมากขึ้น เพราะผู้ศึกษาเปิดโอกาสให้ปราชญ์ชาวบ้านเป็นผู้สื่อสารโดยตรงมีพื้นที่/เวทีให้กับกลุ่มเป้าหมาย ทำให้มีความรู้สึกเรื่อง “การมีส่วนร่วม”

สำหรับเวทีอื่นๆต่อมานั้น กลุ่มเป้าหมายจะค่อยๆเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆทุกคนมีโอกาสร่วมในเวที ซึ่งเป็นการสื่อสารจากจุดหนึ่ง(เริ่มจาก1-2คน) กระจายไปหลายๆจุด สูงสุดเป็นเวทีหมู่บ้านที่มีกลุ่มเป้าหมายประมาณ 50-60คน ซึ่งก็ยังนับว่าเป็นจำนวนที่เอื้ออำนวยให้ข้อมูลมีการไหลเวียนได้ดี เปิดโอกาสให้ทุกคนได้แสดงความคิดเห็น

- คุณภาพของผู้ที่เข้าร่วมในเวที คนที่เข้าร่วมในเวทีต่าง ๆ นั้นเป็น “ผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย” กับเรื่องสื่อพื้นบ้านกับการพัฒนาชุมชนอย่างแท้จริง คือทุกคนเป็นคนในพื้นที่ดังนั้นทุกคนจึงเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบจากสื่อพื้นบ้านโดยตรงทั้งทางบวกและทางลบและเป็นผู้ที่มีแนวทางในการแก้ไขปัญหา (เจ้าของวัฒนธรรม)

เป็นที่น่าสังเกตว่าก่อนจะมีโครงการวิจัยเข้าไปดำเนินงาน ในพื้นที่ได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล(ตามนโยบายของราชการ) พบว่าคณะกรรมการถ้ามีการจัดประชุมส่วนมากคุยกันเรื่องรูปแบบของสื่อพื้นบ้าน ต่อเมื่อโครงการวิจัยนี้เข้าไปดำเนินงานในพื้นที่ พบว่าคณะกรรมการมีการจัดประชุมทุกเดือนและในการประชุมแต่ละครั้งได้มีการเชิญปราชญ์ชาวบ้านเข้าร่วมเพื่อปรึกษาหารือด้วย ซึ่งเป็นสัญญาณให้เห็นว่าเมื่อคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลมีความรู้สึกเรื่อง “การมีส่วนร่วม” โดยตนเองเป็นผู้มีบทบาทหลักในการสื่อสาร(จากเดิมที่รับนโยบายการปฏิบัติมาจากทางอำเภอ) จากความรู้สึกเรื่อง “การมีส่วนร่วม” ก็จะค่อยๆเปลี่ยนเป็นความรู้สึกในการ “เป็นเจ้าของ” (sense of belonging) และจากความรู้สึกในการ “เป็นเจ้าของ” ในช่วงนี้จะก่อตัวเพิ่มมากขึ้นและจะนำไปสู่ “ความสนใจและห่วงใย” และเริ่มเปิดเวทีให้เป็นพื้นที่สาธารณะมากขึ้น

- รูปแบบการสื่อสาร ในการจัดเวทีทุกครั้งที่มีผู้ศึกษาจะวางแผนการสื่อสารให้มีลักษณะผสมผสานทั้งบรรยากาศที่เป็นการพูดคุยแบบธรรมชาติ ประสานกับองค์ประกอบการสื่อสารที่มีการวางแผนคือการมีผู้ดำเนินรายการ ทั้งนี้เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย2ประการคือ (1)การจัดบรรยากาศให้เป็นกันเองซึ่งชาวบ้านคุ้นเคย เพื่อให้มีการแสดงความคิดเห็นเต็มที่ ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นสถานที่,กลุ่มคนที่เข้าร่วม,ภาษาหรือประเด็นการพูดคุยจะเป็นเรื่องที่อยู่ในวัฒนธรรมของกลุ่มเป้าหมาย เช่นสถานที่จัดจะอยู่ในหมู่บ้านเช่นบ้านชาวบ้าน ศาลาวัด ศาลากลางบ้าน นอกจาก

เป็นเวทีระดับตำบลเท่านั้นที่จะจัดที่ห้องประชุมขององค์การบริหารส่วนตำบล และ(2)การมีผู้ดำเนินรายการเพื่อคอยระดมเนื้อหาให้เป็นไปตามประเด็นที่ตั้งไว้ ส่วนมากผู้ดำเนินรายการจะเป็นประธานสภาวัฒนธรรมตำบลหรือประธานคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้ศึกษาจะมีบทบาทช่วยตั้งประเด็นคำถามและช่วยสรุปประเด็นให้ชัดเจนและ/หรือบางครั้งช่วยเพิ่มเติมข้อมูลด้วย ดังนั้นลักษณะการสื่อสารจึงเป็นแบบไม่เป็นทางการและส่วนมากเป็นการสื่อสารแนวนอน แต่มีบางครั้งจะเป็นแนวดิ่ง (ผู้ศึกษาให้ข้อมูลภายนอกเพิ่มเติม)

ก่อนการจัดเวทีระดับตำบลทุกครั้งผู้ศึกษาจะวางแผนร่วมกับประธานสภาวัฒนธรรมตำบลและ/หรือประธานองค์การบริหารส่วนตำบล เพื่อกำหนดบทบาทหน้าที่และประเด็นที่จะพูดคุยให้ชัดเจน นอกจากนี้แล้วบางครั้งผู้ศึกษาจะต้องมีการเตรียมปราชญ์ชาวบ้านด้วยว่าต้องการให้พูดในเรื่องอะไรบ้าง ซึ่งส่วนมากเป็นเรื่องที่ปราชญ์ชาวบ้านเขามีประสบการณ์และเคยให้ข้อมูลไว้กับคณะผู้ศึกษามาก่อนหน้านี้แล้ว

- กลยุทธ์ด้านสื่อ งานวิจัยชิ้นนี้มีการใช้สื่อที่หลากหลายเช่นสื่อบุคคล (งานวิจัยของสุทธิรา,2537,พบว่าสื่อบุคคลจะมีบทบาทมากกว่าสื่อพื้นบ้านและสื่อมวลชน)โดยเน้นปราชญ์ชาวบ้านในชุมชนที่มีความรู้ความเข้าใจในประเด็นที่ทำการศึกษา และมีการใช้สื่อบุคคลจากภายนอกด้วย เช่นผู้ศึกษา , ผู้ประสานงานโครงการ "การสื่อสารเพื่อชุมชน" และปราชญ์ชาวบ้านจากที่อื่นๆเพื่อเพิ่มเติมข้อมูลบางส่วน/เติมเต็มและให้กลุ่มเป้าหมายมีความมั่นใจในตนเองมากขึ้นในการที่จะร้อยพันสื่อพื้นบ้านเพื่อมารับใช้คนในชุมชนของตนเอง นอกจากนี้แล้วยังมีการใช้สื่ออื่นๆผสมผสานด้วย เช่น ในเวทีเสวนาต่างๆ ถ้าผู้ศึกษาเป็นผู้นำเสนอข้อมูลและสรุปประเด็น ผู้ศึกษาจะต้องเตรียมตัวมาล่วงหน้าและมีการออกแบบการใช้สื่อง่ายๆ ส่วนมากใช้กระดานขึงและสรุปประเด็นที่จะพูดคุยออกมาให้ชัดเจนในลักษณะของแผนที่ความคิด (mind map) ซึ่งจะทำให้กลุ่มเป้าหมายจดจำได้ง่าย เช่นการวาดภาพต้นไม้ เพื่อใช้ในการเปรียบเทียบส่วนที่เป็น"รูปแบบ"และส่วนที่เป็น"คุณค่า/เนื้อหา" ของสื่อพื้นบ้าน เป็นต้น นอกจากนี้บางครั้งผู้ศึกษาจะมีการแจกเอกสารสรุปประเด็นสำคัญๆ เช่น หน้าที่ของผีป่วน

ส่วนชุมชนมีการใช้สื่อต่างๆผสมผสานกันเช่น การให้ศิลปินที่เคยเป็นช่างขอ (คำวซอหายไปจากชุมชนประมาณ10กว่าปี) ไปหาข้อมูลเรื่องผีป่วนจากผู้รู้ในชุมชนแล้วมาแต่งเป็นคำวซอผีป่วนและมีการแต่งคำวซอที่เกี่ยวกับวัฒนธรรม/ประเพณีของชุมชนด้วย จากนั้นฝึกสอนให้เด็กและเยาวชนหัดร้องคำวซอ มีการใช้ดนตรีพื้นเมืองผสมผสานกับดนตรีสมัยใหม่ บทคำวซอผีป่วนและที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีของตำบลอแก้วได้ถูกนำไปบันทึกเป็นเทปและซีดี ขักร้องโดยศิลปินและเยาวชนในตำบลอแก้ว แต่ละหมู่บ้านให้หออกระบายข่าวของหมู่บ้านเป็นสื่อในการรณรงค์ให้ความรู้ สร้างความเข้าใจเรื่องประเพณีการเลี้ยงผีป่วนโดยนำเทปและซีดีมาเปิดผ่านหออกระบายข่าว และต่อมาได้มีการผลิตวีซีดีเกี่ยวกับประเพณีการเลี้ยงผีป่วนด้วย โดยแต่ละกลุ่มนำไปเปิดให้

สมาชิกในครอบครัวและ/หรือในกลุ่มผีป่วนของตนเองดู แล้วมีการพูดคุยกันต่อได้ง่ายขึ้นเกี่ยวกับการให้ความรู้และสร้างความเข้าใจเรื่องประเพณีการเลี้ยงผีป่วน

การประสานระหว่างสื่อพื้นบ้านกับสื่อสมัยใหม่ ในงานวิจัยของประยุทธ(2540)พบว่า กระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างสื่อพื้นบ้าน(หมอลำ)กับสื่อมวลชน(วิทยุ โทรทัศน์ สื่อสิ่งพิมพ์ ภาพยนตร์ และสื่อดิจิทัล) เช่น เทปเพลง วิดีทัศน์และแผ่นเสียงซีดี) เป็นการส่งเสริมกันและกัน แต่ในการส่งเสริมกันและกันนี้จะให้ผลออกมาเป็นอย่างไรย่อมขึ้นกับอำนาจของแต่ละฝ่าย เช่น ปัจจุบันสื่อมวลชนเริ่มมีอำนาจทางสังคมมากขึ้น ในขณะที่สื่อพื้นบ้านกลับถดถอยลง ดังนั้นในระยะนี้สื่อมวลชนจึงมีอำนาจในการคัดเลือกและปรับรูปแบบและเนื้อหาของสื่อพื้นบ้านเช่นหมอลำ ประยุทธยังได้ประเมินผลต่อการที่สื่อมวลชนได้เข้าไปส่งเสริมสื่อหมอลำนั้นให้ผลทั้งด้านบวกและด้านลบ ในด้านบวกก็คือสื่อมวลชนได้ช่วยต่ออายุของสื่อพื้นบ้านให้ยืนยาวอยู่ในความนิยมของประชาชน แต่ผลในด้านลบก็คือเนื่องจากการถูกเลือกและถูกปรับปรุงดัดแปลงโดยถือเอาความต้องการของสื่อมวลชนเป็นตัวตั้ง (สื่อมวลชนมีเรื่องธุรกิจเข้ามาเกี่ยวข้อง) ทำให้สื่อพื้นบ้านต้องสูญเสียเอกลักษณ์ของตนเอง ข้อสรุปดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องเพลงคำเมืองของภาคเหนือของพรพิไล(2539) ที่พบว่าเพลงคำเมืองที่เผยแพร่ในรูปของเทปเพลง การผลิตในช่วงแรกจะพิถีพิถันแต่ปัจจุบันเน้นไปทางธุรกิจมากกว่า

ในการใช้สื่อผสมผสานระหว่างสื่อพื้นบ้าน(ผีป่วน)กับสื่อสมัยใหม่(การผลิตเป็นวีซีดี)ในงานวิจัยชิ้นนี้เนื่องจาก(1)งานนี้ให้ชุมชน "เจ้าของวัฒนธรรม" เป็นผู้ตัดสินใจว่าจะทำอะไรและทำอย่างไร เกี่ยวกับการรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้านเพื่อรับใช้คนในชุมชน และ(2)บทบาทของผู้ศึกษามีหน้าที่หลักในการตั้งประเด็นคำถาม ช่วยสรุปประเด็น ให้ข้อมูลเพิ่มเติมและสนับสนุนกิจกรรมของกลุ่มเป้าหมาย ดังนั้นแนวคิดการใช้สื่อผสมผสานกันนี้เป็นแนวคิดของชุมชน และในการจัดทำไม่มีเรื่องของธุรกิจเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่จัดทำโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ความรู้และสร้างความเข้าใจเรื่องสื่อพื้นบ้านแก่สมาชิกในชุมชน ดังนั้นกระบวนการทั้งหมด(เช่น การคัดเลือกเนื้อหา การใช้ดนตรีประกอบ การหาผู้ขับร้อง และการกระจายให้ถึงกลุ่มเป้าหมาย เป็นต้น) จึงเป็นบทบาทหน้าที่ของคนในชุมชนที่จะจัดการเพื่อให้ได้สื่อออกมาทำหน้าที่บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้และสามารถเผยแพร่ถึงกลุ่มเป้าหมายที่อยู่ในชุมชนได้

ผลที่เกิดขึ้นคือชุมชนได้สื่อผสมผสานระหว่างสื่อพื้นบ้านกับสื่อสมัยใหม่ซึ่งทั้งหมดทั้งมวลเพื่อชุมชน โดยชุมชนและเป็นของชุมชน เมื่อวิเคราะห์กระบวนการผลิตสื่อดังกล่าวจะพบว่า

■ คนในชุมชนมีศักยภาพในการคิดและนำข้อมูลมาสรุปและสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ เช่นการที่คนในชุมชนคิดเรื่องการใช้สื่อสมัยใหม่ผสมผสานกับสื่อพื้นบ้าน ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากก่อนหน้านี้มีเวทีหลายครั้งเพื่อสร้างความมั่นใจให้ชาวบ้านและการสรุปปัจจัยที่ทำให้สื่อพื้นบ้านในตำบลเกิดการเปลี่ยนแปลงและค่อยๆหายไป หนึ่งในนั้นคือสื่อสมัยใหม่

ที่เข้ามาทำให้สื่อพื้นบ้านหายไป เนื่องจากในช่วงก่อนหน้านี้คนในชุมชนขาดความมั่นใจในการใช้สื่อพื้นบ้าน ประกอบกับขาดข้อมูลบางส่วนและขาดผู้ที่มาช่วยสนับสนุนเช่นการให้กำลังใจ การช่วยตั้งคำถาม ช่วยสนับสนุนข้อมูล เปิดพื้นที่/เวทีและสุดท้ายสนับสนุนงบประมาณบางส่วนในการดำเนินกิจกรรม

■ สื่อที่ได้สามารถตอบสนองวัตถุประสงค์ และพบว่าชุมชนได้มากกว่าที่ตั้งไว้ (ตามทฤษฎีหน้าที่นิยมคือหน้าที่เปิดเผย Manifest function เป็นผลลัพธ์ที่เกิดตามมาโดยผู้สื่อสารตั้งใจและรู้ตัวมาก่อน ส่วนหน้าที่แฝงเร้น Latent function เป็นผลลัพธ์ที่เกิดตามมาโดยที่ผู้สื่อสารไม่ได้ตั้งใจและไม่รู้ตัวมาก่อน) คือ (1)สามารถรื้อฟื้นคำวช ซึ่งเป็นสื่อพื้นบ้านที่หายไปจากชุมชนประมาณ10กว่าปีที่ผ่านมา มาผสมผสานกับสื่อสมัยใหม่ได้อย่างกลมกลืน (2)เป็นการสร้างผู้สืบทอดสื่อพื้นบ้านด้วย เนื่องจากศิลปินได้หาเด็กและเยาวชนที่อยู่ในหมู่บ้านและที่มีความสนใจคำวช นำมาฝึกหัดและให้บันทึกเพลงด้วย วิธีการดังกล่าวเป็นไปตามแนวคิด “การสร้างตลาดผู้ชม” ที่ว่าการที่จะให้คนสนใจ รู้และเข้าใจเรื่องใดนั้นจะต้องให้เขาได้มีโอกาสทดลองฝึกหัดด้วยตนเองจะทำให้เขาได้รับรู้ความรู้สึกด้วยว่ายากง่ายแค่ไหนอย่างไรและ(3)เป็นการสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและการใช้องค์ความรู้/ภูมิปัญญาชาวบ้านหลายอย่างมาผสมผสานกันอย่างสร้างสรรค์ เช่น ศิลปินต้องไปหาองค์ความรู้เรื่องผีป่วนจากผู้รู้ในชุมชน นำมาแต่งเป็นคำวชจากนั้นต้องนำบทคำวชไปผสมผสานกับปราชญ์ชาวบ้านที่มีความรู้เรื่องดนตรี(สะล้อซอ ซึง) เป็นต้น

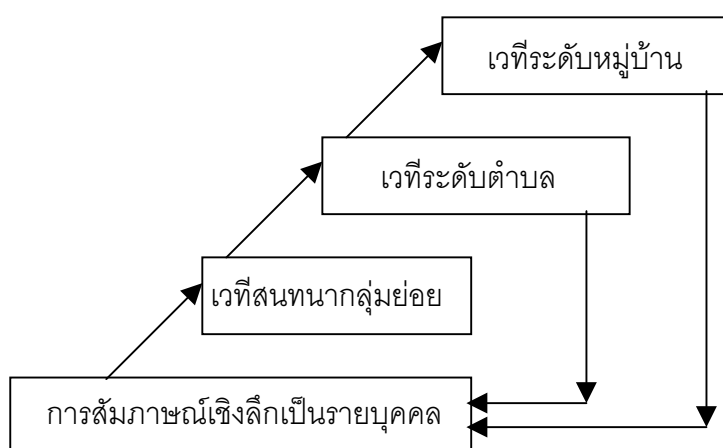
■ กระบวนการทำต้องไม่คำนึงถึงเรื่องธุรกิจ ศิลปินสามารถคิด/สร้างสรรค์ผลงานได้อย่างอิสระ เช่นในบทคำวชบางครั้งมีเรื่องเพศเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ซึ่งเป็นหนึ่งในหลายๆหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านที่เคยมีในอดีตคือนอกจากให้ความบันเทิงและมีหน้าที่อื่นๆแล้วสื่อพื้นบ้านยังมีหน้าที่การเป็นทางระบายสัญชาตญาณของมนุษย์ ด้วย

● กลยุทธ์ด้านสาร เมื่อทีมศึกษาได้รวบรวมข้อมูลจากชุมชนและนำเสนอข้อมูลให้ชุมชนรับรู้เกี่ยวกับสถานการณ์และบทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านที่มีอยู่ในชุมชนในปัจจุบัน(สิ่งที่^๑เป็นอยู่) จากนั้นทีมศึกษาได้ให้กลุ่มเป้าหมายร่วมกันวิเคราะห์ ปัญหาของคนในชุมชนในอดีตและศักยภาพในการแก้ไขปัญหา(ทำอย่างไร) , วิเคราะห์ปัญหาในปัจจุบันของชุมชน(เมื่อสถานการณ์ของสื่อพื้นบ้านเริ่มตายไปและที่มีอยู่บทบาทหน้าที่ที่ลดลง) จากนั้นให้กลุ่มเป้าหมายร่วมกันคิดถึงตำบลในฝันที่อยากจะเป็น(สิ่งที่^๒ควรจะเป็น) หลักการเช่นนี้ D. Lerner เรียกว่า การให้ข้อมูลเพื่อยกระดับความคาดหวังของชุมชน (raising expectation) การยกระดับความคาดหวังของชุมชนนั้นเป็นการปักธงด้านเป้าหมาย ซึ่งผลที่ตามมาคือจะเกิดแรงผลักดันให้ผู้สื่อสารรู้สึกอยากเคลื่อนไหวขับเคลื่อนออกจากจุดปัจจุบันไปสู่จุดหมายปลายทางที่คาดหวัง อ้างใน กาญจนา แก้วเทพ ,2546:

เมื่อชุมชนเห็นเป้าหมายปลายทางที่จะไปแล้ว จึงได้มีการระดมความคิดเห็นว่าจะแปร
ตำบลในฝันให้เป็นความจริงได้อย่างไร จะเลือกทดลองใช้สื่อพื้นบ้านตัวไหนเป็นสื่อ และจะมีการ
ปรับเปลี่ยน/ดัดแปลงสื่อพื้นบ้านนั้นอย่างไร จากกลยุทธ์ด้านสารดังกล่าวทำให้เกิดกิจกรรมต่างๆที่
จะเป็นการแก้ไขปัญหของชุมชนตามตำบลในฝัน

(2) การวิเคราะห์เวทีเสวนาผ่านการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

ในงานวิจัยชิ้นนี้มีการจัดเวทีหลายระดับและเวทีแต่ละระดับก็มีการจัดหลายครั้ง ดังนั้น
การจัดเวทีแต่ละครั้งผู้ศึกษาจะตั้งประเด็นที่จะทำการศึกษาให้ชัดเจน (ความคิดแบบแยกส่วน) แต่
ในความเป็นจริงในการพูดคุย "เล่าสู่กันฟัง" นั้นกลุ่มเป้าหมายจะมีประเด็นแตกออกไปเป็นจำนวน
มาก(มองแบบองค์รวม) ดังนั้นผู้ศึกษาจะต้องเก็บประเด็นดังกล่าวและดูว่าข้อมูลที่กลุ่มเป้าหมาย
เสนอสามารถเชื่อมกันได้อย่างไรบ้าง ในแต่ละเวทีใช้รูปแบบการสื่อสารที่เรียกว่า"การเสวนา" ซึ่ง
สามารถสรุปได้เป็น4ระดับคือ (1) การสัมภาษณ์เชิงลึก มีผู้ให้ข้อมูลหลัก(key informants)ครั้งละ
1-2คน (2) การจัดเวทีสนทนากลุ่มย่อย มีผู้ให้ข้อมูลหลัก(key informants)ครั้งละประมาณ7-10
คน กลุ่มคนเหล่านี้ส่วนมากผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึกมาแล้ว (3) การจัดเวทีระดับตำบล มีผู้ให้ข้อ
มูลหลัก(key informants) ซึ่งเป็นผู้ที่ผ่านเวทีการสัมภาษณ์เชิงลึกและเวทีการสนทนากลุ่มย่อยมา
แล้ว ส่วนที่เหลือจะเป็นคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมและผู้สนใจทั่วไปครั้งละประมาณ 35-50
คน และ (4) การจัดเวทีระดับหมู่บ้าน กลุ่มเป้าหมายเป็นชาวบ้านทั่วไปครั้งละประมาณ50-60คน
การจัดเสวนาทั้ง4ระดับจะเชื่อมร้อยกันอย่างต่อเนื่อง

- กิจกรรมก่อนการจัดเวทีเสวนาต่างๆ จากหลักการของเรื่องการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

ร่วมที่ว่า “ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสารนั้นเป็นหัวใจสำคัญที่สุด” โดยเฉพาะความสัมพันธ์แบบไว้วางใจกัน ดังนั้นผู้ศึกษาในฐานะบุคคลภายนอกที่เข้าไปในชุมชน จึงต้องสร้างความสัมพันธ์ที่ไว้วางใจกันขึ้นมา ในขั้นนี้ผู้ศึกษาใช้กลยุทธ์การสื่อสารที่หลากหลายผสมผสานกัน เช่น

- กลยุทธ์ด้านสื่อ ผู้ศึกษาได้เลือกผู้รับสารกลุ่มแรกคือหาคนในพื้นที่ดำเนินงานร่วมเป็นผู้ช่วยนักวิจัย ซึ่งเป็นผู้ที่เคยทำงานประสานงานกับผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและที่ไม่เป็นทางการในหมู่บ้านมาก่อนหน้า การนำคนในพื้นที่มาร่วมเป็นผู้ช่วยนักวิจัยนี้เป็นการเปิดโอกาสในการพัฒนา “สร้างคน” ของชุมชนและเป็นการเริ่มให้ชุมชนมีส่วนร่วมในโครงการ จากนั้นเริ่มประสานงานกับกลุ่มที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน/วัฒนธรรมชุมชนซึ่งได้แก่ ประธานและคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งเป็นเวทีครั้งแรกที่ผู้ศึกษาได้ชี้แจงรายละเอียดโครงการวิจัยและให้คณะกรรมการฯตัดสินใจว่าจะร่วมกับโครงการนี้เพื่อดำเนินงานในตำบลหรือไม่ เมื่อคณะกรรมการฯดังกล่าวเห็นชอบกับโครงการจึงมีการประสานงานและขยายแนวคิดไปยังผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการในระดับต่างๆ เช่น คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล ,คณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล ,กำนัน ,ผู้ใหญ่บ้าน, ปราชญ์ชาวบ้านและชาวบ้านทั่วไป โดยมีผู้ช่วยนักวิจัยในพื้นที่เป็นสื่อและบางครั้งมีผู้ศึกษาร่วมด้วย ในการเดินทางไปพบกับกลุ่มเป้าหมายและการเข้าร่วมประชุมเวทีต่างๆของชุมชน โดยเน้นการติดต่อสื่อสารอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง รูปแบบของการสื่อสารแบบเห็นหน้าบ่อยๆจะช่วยทำให้ผู้รับสารมีความรู้สึกไว้วางใจเกิดขึ้นได้ง่าย

- กลยุทธ์ด้านสาร เนื่องจากประเด็นที่ทีมวิจัยต้องการจะทำงานนั้นคือเรื่อง “สื่อพื้นบ้านกับการพัฒนาชุมชน” ดังนั้นเนื้อหาสารที่ใช้สื่อสารจึงเป็นเรื่องแง่มุมต่างๆของสื่อพื้นบ้านกับการพัฒนาชุมชน ดังนี้

- การแนะนำตัวทีมผู้ศึกษาจะพูดคุยเรื่องเกี่ยวกับประเพณีของชุมชน
- ทีมผู้ศึกษา ไม่แสดงท่าทีดูถูกวัฒนธรรม/ประเพณีที่กลุ่มเป้าหมายเล่าให้ฟัง (ไม่ตั้งคำถามในลักษณะที่ดูถูกความเชื่อของกลุ่มเป้าหมาย) แต่กลับให้ความสนใจโดยการรับฟังอย่างตั้งใจ และแสดงท่าทีเชื่อมั่นว่าสื่อพื้นบ้านมีหน้าที่และสามารถจะรื้อฟื้นได้ โดยจะมีคณะผู้ศึกษาเข้ามาช่วยกันค้นคว้าเพื่อเรียนรู้ร่วมกับคนในชุมชน แต่คนในชุมชนต้องเป็นกลไกหลัก

- เวทีเสวนาระดับต่างๆ

- การสัมภาษณ์เชิงลึกเป็นรายบุคคล บางเวทีมีผู้เข้าร่วม2-3คนที่อยู่บ้านใกล้เคียงมีความสนใจมาร่วมด้วย พบว่ากลุ่มเป้าหมายแต่ละคนมีองค์ความรู้แตกต่างกันไป บางคนมีความรู้มากแต่ไม่ลึก บางคนมีความรู้ไม่มากแต่เป็นความรู้ในระดับลึก และบางคนมีความรู้มากและรู้ลึกด้วย ดังนั้นเพื่อให้กลุ่มเป้าหมายได้มีโอกาสเรียนรู้จากซึ่งกันและกันและเป็น

การตรวจสอบข้อมูลด้วย เมื่อผู้ศึกษาทำการสัมภาษณ์เชิงลึกจนครบแล้วจึงจัดเวทีกลุ่มย่อยต่อเพื่อแสดงให้เห็นว่าเนื้อหาข้อมูลที่ได้จากทุกคนนั้นเป็นสิ่งที่มีความสำคัญสำหรับการพัฒนาสื่อพื้นบ้านต่อไป ซึ่งเป็นไปตามหลักการการทำงานเป็นทีมร่วมกันที่ต้องประสานความรู้ของทุกคน (กาญจนา แก้วเทพ, 2546:17)

■ จากปัจเจกบุคคลขยายสู่เวทีเสวนากลุ่มย่อย ซึ่งกลุ่มเป้าหมายมาจากการสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่าในเวทีดังกล่าวกลุ่มเป้าหมายกล้าแสดงความคิดเห็นและมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลและประสบการณ์กันมากขึ้น เนื่องมาจาก(1)การที่กลุ่มเป้าหมายได้ผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึกเป็นรายบุคคลมาแล้ว ซึ่งเหมือนกับว่าเป็นการเตรียม/ขัดเกลาประเด็นให้กับกลุ่มเป้าหมายมาแล้วจากคำถามต่างๆและ(2)กลุ่มเป้าหมายเป็นผู้มีบทบาทหลักในการพูดคุย ดังนั้นความรู้เรื่อง “การมีส่วนร่วม” จึงเริ่มเข้ามาและค่อยๆพัฒนาเป็น “สำนึกร่วมกัน” เพราะเป็นเวทีสาธารณะที่กลุ่มเป้าหมายพูดได้เต็มที่ ก่อนมีโครงการนี้ไม่เคยมีเวทีให้กลุ่มเป้าหมายได้มีโอกาสพูด

“คนเฒ่าได้รู้ แต่ก่อนคนเฒ่าบ่าได้รู้”

ลุงนอม ใหม่สุขะ อายุ 76 ปี บ้านทุ่งผา

■ จากเวทีกลุ่มย่อยสู่เวทีระดับตำบลมีกลุ่มเป้าหมายมาจากหลายส่วนเช่น จากกลุ่มย่อย,จากคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล,องค์การบริหารส่วนตำบลและผู้ที่เกี่ยวข้องในประเด็นนั้นๆ เวทีนี้เป็นการตอกย้ำซ้ำ ทวน ในประเด็นต่างๆให้กับกลุ่มเป้าหมายที่เคยผ่านมาก่อนทั้งสองเวทีแล้ว และเป็นเวทีให้เกิดการขยายวงการเรียนรู้เพิ่มมากขึ้น พร้อมทั้งเป็นเวทีสำหรับการร่วมกันตัดสินใจ ,การคิดวางแผน ,ร่วมกันปฏิบัติ ,ร่วมกันรับผลประโยชน์และร่วมกันติดตามประเมินผลด้วย จากความรู้สึกเรื่อง “การมีส่วนร่วม” ก็จะค่อยๆถูกเปลี่ยนเป็นความรู้สึกในการ “เป็นเจ้าของ” (sense of belonging) และจากความรู้สึกในการ “เป็นเจ้าของ” ในช่วงนี้จะก่อตัวเพิ่มมากขึ้นและจะนำไปสู่ “ความสนใจและห่วงใย” หรือ “สำนึกร่วมกัน” ต่อไป ดังคำพูดของประธานองค์การบริหารส่วนตำบลที่ว่างานพัฒนาที่ผ่านมาเน้นแต่สร้างโครงสร้างพื้นฐาน ต่อไปจะเน้นการสร้างคน

ผลที่เกิดขึ้นจากเวทีต่างๆสามารถที่จะอธิบายได้ด้วยแนวคิดเรื่องการสื่อสาร

จากแนวคิดของสำนักคิด “ประกอบสร้างนิยม” (Constructionism) ที่เชื่อว่า “ความเป็นจริง”(reality) นั้นไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หากแต่มาถูกประกอบสร้างขึ้น(construct) และเครื่องมือที่ใช้ประกอบสร้างนั้นก็คือ “การสื่อสาร” อ้างใน กาญจนา แก้วเทพ (2546:4)

กรณีตัวอย่างในพื้นที่ที่แสดงให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมว่า การสื่อสารสามารถจะประกอบสร้างการผูกโยงปัจเจกให้เข้ามาเกาะติดกับประเด็นเรื่องราวที่ทำการศึกษได้ เช่น ตัวอย่างเรื่อง

การให้ความรู้และสร้างความเข้าใจเรื่องบทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน ในการจัดเวทีระดับตำบล ผู้ศึกษาได้ให้กลุ่มเป้าหมาย (ปราชญ์ชาวบ้าน) ที่เคยมีประสบการณ์เกี่ยวกับหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน เป็นผู้เล่าปรากฏการณ์/เหตุการณ์จากประสบการณ์ที่เคยพบ/เคยปฏิบัติมา จากนั้นผู้ศึกษาช่วยสรุปประเด็นเรื่องบทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านให้ชัดเจนขึ้น โดยใช้แนวคิดการวิเคราะห์ส่วนที่มองเห็นและส่วนที่มองไม่เห็นมาอธิบาย โดยการเปรียบเทียบกันต้นไม้

วิธีการคือผู้ศึกษาวาดรูปต้นไม้ ซึ่งประกอบด้วยลำต้น ดอก ใบ ผล และราก ผู้ศึกษาตั้งคำถามว่าต้นไม้โดยทั่วไปเราสามารถมองเห็นส่วนใดของต้นไม้ได้บ้าง (ลำต้น ใบ ดอกและผล)ซึ่งทางการสื่อสารเรียกว่าส่วนที่เป็น "รูปแบบ" และส่วนใดที่ไม่สามารถมองเห็น คือราก เรียกว่าส่วนที่เป็น "คุณค่า/ความหมาย" การที่จะเห็นรากของต้นไม้ได้ต้องขุดลงไปในดิน จากนั้นผู้ศึกษาให้กลุ่มเป้าหมายช่วยกันนำข้อมูลที่ปราชญ์ชาวบ้านช่วยกันเล่าเมื่อ (ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 2 ส่วนคือส่วนที่เป็น "รูปแบบ" และส่วนที่เป็น "คุณค่า/ความหมาย") มาวางบนรูปต้นไม้ที่ผู้ศึกษาได้วาดไว้ให้ (แยกข้อมูลเป็นส่วนที่เป็นรูปแบบและส่วนที่เป็นคุณค่า)แล้วให้กลุ่มเป้าหมายช่วยกันสรุปว่า ในการที่จะค้นหาหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านนั้นจะทำอย่างไรจึงจะเห็นได้

ผู้ศึกษาชี้ชัดให้เห็นส่วนที่เป็น "รูปแบบ" และส่วนที่เป็น "คุณค่า/ความหมาย" ของสื่อพื้นบ้าน พร้อมทั้งชี้ให้เห็นถึงสถานการณ์ของสื่อพื้นบ้านในพื้นที่นี้ ที่อดีตมีรากมากมาย(มีหน้าที่มาก) เช่น ฝึบยา อติต เป็นกฎหมายของเครือญาติ ให้ญาติพี่น้องรู้จักการช่วยเหลือกัน ดูแลลูกผู้หญิง สนุกสนานให้ความบันเทิง และเป็นที่พักทางใจ แต่ปัจจุบันรากเหล่านี้ได้เน่าและตายไปเกือบหมด (สื่อพื้นบ้านไม่ได้ทำหน้าที่) เหลือเพียงรากเดียวคือ เป็นที่พักทางใจ เท่านั้น ถ้าต่อไปรากที่เหลืออยู่เพียงรากเดียวนี้น่า (ไม่มีคนสืบทอด) ต้นไม้ที่ชื่อ ฝึบยา จะเป็นอย่างไร ? และคนในชุมชนเราจะเป็นอย่างไร ? ถ้าไม่มีประเพณีการเลี้ยงฝึบยา

การให้ข้อมูลเช่นนี้เป็นการให้วิธีคิดรวมทั้งประกอบสร้าง "ความเป็นจริง" เกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ และการสื่อสารแบบนั้นเองที่ประกอบสร้าง "ความรู้สึกมีส่วนร่วม" และจะพัฒนาไปสู่ "ความรู้สึกผูกพัน" ซึ่งกาญจนา แก้วเทพ (2546,5-6) กล่าวว่า การสื่อสารกับการมีส่วนร่วมและความรู้สึกผูกพันนั้น เป็นกระบวนการที่รับส่งซึ่งกันและกัน กล่าวคือ เมื่อเริ่มต้นด้วยการเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการสื่อสาร หลังจากได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารมากขึ้น ก็จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งระดับความเข้าใจ ระดับอารมณ์ และอาจถึงระดับการกระทำ ซึ่งจะแปรเปลี่ยนไปเป็นความรู้สึกผูกพันต่อประเด็นหรือตัวบุคคล และเมื่อเกิดความรู้สึกผูกพันก็จะกลายเป็นแรงจูงใจให้เพิ่มการมีส่วนร่วมในการสื่อสารมากยิ่งขึ้น เช่นยิ่งผูกพันก็ยิ่งค้นคว้าหาข้อมูลเพิ่มเติม เป็นกระบวนการรับส่งที่เพิ่มทั้งปริมาณและคุณภาพมากขึ้นทุกที ดังตัวอย่างที่เกิดขึ้นในพื้นที่เช่น เมื่อคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลร่วมกับปราชญ์ชาวบ้านตกลงร่วมกันว่า เลิกประเพณีการเลี้ยงฝึบยาที่จะทำการทดลองสื่อพื้น

และจะต้องให้โรงเรียนเข้ามามีส่วนร่วมด้วย ในการประชุมคณะกรรมการพื้นฐานโรงเรียนแห่งหนึ่ง มีครูบางคนไม่เห็นด้วยที่คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล เลือกประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า ที่จะทำการทดลองรื้อฟื้น เพราะเห็นว่าเป็นเรื่องงมงาย ในเวลาต่อมากำหนดได้เข้าร่วมประชุมและช่วยชี้แจงเหตุผลในการเลือกประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าพร้อมทั้งให้ความรู้ความเข้าใจแก่ครูว่า เรื่องประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าที่จะรื้อฟื้นนั้นจะเน้นที่คุณค่าส่วนที่เป็นหน้าที่เพื่อให้อุปการะในการแก้ไข ปัญหาของคนในหมู่บ้านและตำบล

เมื่อผ่านเวทีระดับตำบลแล้วจะไปสู่เวทีระดับหมู่บ้านโดยมีผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมที่อยู่ในหมู่บ้านเป็นกลไกหลัก มีกลุ่มเป้าหมายเป็นสมาชิกทั่วไปในหมู่บ้าน เวทีระดับหมู่บ้านเป็นเวทีที่เกิดจากความต้องการของคณะกรรมการระดับตำบล ที่เห็นความสำคัญของข้อมูลและองค์ความรู้ที่เกิดจากเวทีระดับตำบลและต้องการให้สมาชิกในหมู่บ้านได้รับรู้ข้อมูลเพื่อที่จะมีความรู้และความเข้าใจเรื่องสืบพื้นบ้านด้วย

โดยสรุปการจัดเวทีในแต่ละประเด็นจะต้องมีเวทีเสวนาหลักอยู่ 4 ขั้นตอนคือ (1) เวทีการสัมภาษณ์เป็นรายบุคคล (2) เวทีเสวนากลุ่มย่อย (3) เวทีเสวนาระดับตำบล และ (4) เวทีระดับหมู่บ้าน ในการศึกษาครั้งนี้ทุกประเด็นจะต้องผ่านเวทีทั้ง 4 ขั้นตอนดังกล่าว เนื่องจากการทำงานประเด็นวัฒนธรรมเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน เกี่ยวข้องกับเรื่องความเชื่อ ดังนั้นจำเป็นต้องทำงานทางด้าน "ความคิด" กับกลุ่มเป้าหมายโดยแต่ละขั้นตอนจะเป็นการพัฒนาความคิดของกลุ่มเป้าหมายให้ค่อยๆ สะสมประสบการณ์และตกผลึกเป็นองค์ความรู้ของชุมชน

(3) จาก "ช่องทาง/สื่อเฉพาะกิจ" สู่ "ช่องทาง/สื่อประจำ"

เนื่องจากช่องทาง/สื่อ (Chanel) เป็นเสมือนสะพานเชื่อมระหว่างผู้ส่งสาร (Sender) กับผู้รับสาร (Receiver) ถ้าไม่มีช่องทาง/สื่อ (Chanel) ตัวสาร (Media) จากผู้ส่งก็ไม่สามารถที่จะถึงผู้รับสารได้ ดังนั้นช่องทาง/สื่อ (Chanel) จึงเป็นส่วนสำคัญอีกส่วนหนึ่งของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

ในการสื่อสารกับชุมชน (โดยการจัดเวทีเสวนา) มีการใช้ช่องทาง/สื่อ 2 รูปแบบคือ

- ช่องทาง/สื่อเฉพาะกิจ คือเป็นเวทีเสวนาที่ทีมผู้ศึกษาเป็นคนจัดขึ้นเช่นการสัมภาษณ์เป็นรายบุคคล ,เวทีเสวนากลุ่มย่อย ,เวทีกลุ่มผีปู่ย่าเดียวกันและเวทีแกนนำเยาวชน เป็นต้น เวทีเหล่านี้เป็นเวที "ชั่วคราว/เฉพาะกิจ" ซึ่งมีคุณลักษณะ/องค์ประกอบครบถ้วนของเวทีเสวนา(ดังข้างต้น)และมีคุณลักษณะเพิ่มบางประการเช่นความแปลกใหม่ สดใส สถานที่จัดเวทีเปลี่ยนไปเรื่อยๆ เป็นธรรมชาติ แต่ไม่ถาวร ซึ่งในความเป็นจริงแล้วเวทีเสวนารูปแบบนี้ในอดีตเป็นเวทีที่ชาวบ้านคุ้นเคยเป็นอย่างมากเพราะใช้พูดคุยปรึกษาหารือกัน แต่ปัจจุบันสถานการณ์เปลี่ยนไปทำให้ชาวบ้านไม่ค่อยมีเวลาที่จะมาพูดคุยกันในรูปแบบนี้

ช่องทาง/สื่อเฉพาะกิจดังกล่าว มีข้อเด่นคือ สถานที่จัดเวทีเปลี่ยนไปเรื่อยๆตามความสะดวกของกลุ่มเป้าหมายเพราะจำนวนไม่มาก เช่น ใต้ต้นไม้ของบ้านปราชญ์ชาวบ้านบางคน หรือในบ้านของเจ้าผัวป่า เป็นต้น ดังนั้นจึงเป็นความแปลกใหม่ และสดใสในบริเวณนั้นเพราะไม่เคยมีคนมานั่งพูดคุยกัน และเป็นธรรมชาติ เป็นกันเองมาก แต่ก็มีข้อด้อยคือ เป็นเวทีที่ผู้ศึกษาซึ่งเป็นคนนอกหมู่บ้านเป็นคนสร้างสรรค์ขึ้นมา ดังนั้นเมื่อจบโครงการผู้ศึกษาก็จะถอนตัวออกไป เวทีดังกล่าวก็จะมีโอกาสหายตามไปด้วย

- ช่องทาง/สื่อประจำ โดยทั่วไปในระดับหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านจะมีการประชุมชาวบ้านทุกเดือนๆละ1ครั้ง ส่วนมากจะเป็นหลังจากที่ผู้ใหญ่บ้านไปประชุมระดับอำเภามาและนำข้อมูลข่าวสารของทางราชการมาแจ้งให้ชาวบ้านทราบ สำหรับระดับตำบลแบ่งเป็น3ส่วนคือ (1)ฝ่ายปกครองโดยมีกำนันเป็นประธานอาจจะมีการประชุมผู้ใหญ่บ้านและผู้ที่เกี่ยวข้องกับฝ่ายปกครองเดือนละ1ครั้ง (2)คณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลมีการประชุมเดือนละ1ครั้งและ(3)คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลมีการประชุมปีละ1-2ครั้ง ช่องทาง/สื่อประจํานี้ เป็นการสื่อสารของชุมชนที่มีเป็นประจำและถาวร ถึงแม้ว่าไม่มีโครงการวิจัยนี้เข้าไป ผู้นำกลุ่มต่างๆก็มีการประชุมกันประจำอยู่แล้วตามวาระ/โอกาส

ช่องทาง/สื่อประจำ มีข้อเด่นคือเป็นช่องทางที่ผู้นำชุมชนใช้เป็นช่องทางในการสื่อสารกับคณะกรรมการกลุ่มต่างๆหรือกับชาวบ้าน เป็นประจำทุกเดือน แต่ก็มีข้อด้อยคือส่วนมากเป็นการประชุมเพื่อรับฟังคำสั่งจากทางราชการ มีรูปแบบกึ่งๆทางการ สถานที่ประชุมที่เดิม ผู้ส่งสารส่วนมากประธาน/ผู้นำเป็นหลักตลอดไป เมื่อทำอย่างนี้เป็นประจำอย่างสม่ำเสมออาจทำให้เกิดอาการเฉื่อยไปได้

ช่องทาง/สื่อ ทั้งสองรูปแบบมีทั้งข้อเด่นและข้อด้อยแตกต่างกันไป ดังนั้นในการดำเนินงานช่วงแรกเมื่อผู้ศึกษาจัดเวทีการสัมภาษณ์และเวทีเสวนากลุ่มย่อยแล้ว คณะผู้ศึกษาจึงได้มีการวางแผนร่วมกับกำนันและคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลเพื่อนำข้อมูลที่ได้จากเวทีเสวนากลุ่มย่อยเข้าสู่เวทีระดับตำบล ซึ่งเป็นเวทีประจำของตำบล และเมื่อคณะกรรมการเห็นความสำคัญของข้อมูลจึงได้มีการประสานงานกับผู้ใหญ่บ้านเพื่อนำข้อมูลดังกล่าวเสนอให้กับชาวบ้านในเวทีระดับหมู่บ้านด้วย และต่อมาผู้ศึกษาก็ได้มีกระบวนการในการจัดเวทีเสวนาในลักษณะดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง ทำให้คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลที่ในอดีตมีการประชุมเพียงปีละ1-2ครั้ง เป็นต้องมีการประชุมทุกเดือนอย่างน้อยเดือนละ1ครั้ง ในการประชุมนอกจากเป็นการเสนอข้อมูล ความก้าวหน้าโครงการ ร่วมกันวางแผนดำเนินกิจกรรมต่อไปแล้ว คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลได้มีการพูดคุยเรื่องประเพณีของแต่ละหมู่บ้านมากขึ้น เช่นในเดือนต่อไปหมู่บ้านไหนจะมีประเพณีอะไร ต้องการความช่วยเหลือด้านใดบ้าง เป็นต้น

ในการทำงานในรูปแบบดังกล่าวเป็นการผสมผสานระหว่าง”ช่องทาง/สื่อเฉพาะกิจ” กับ

“ช่องทาง/สื่อประจำ” สลับกันไปมาซึ่งเป็นการประสานข้อเด่นและลดข้อด้อยของทั้งสองช่องทาง ซึ่งเป็นหลักประกันของความต่อเนื่องและยั่งยืน

คำถามที่ตามมาคือถ้าโครงการจบ เวทีเสวนากลุ่มย่อยซึ่งในช่วงที่ผ่านมาช่วยสร้างความกระตือรือร้น และสร้างสีสันให้กับกลุ่มเป้าหมายนั้นจะจบตามโครงการหรือไม่ ถ้าไม่ ใครจะมาเป็นผู้ดำเนินการต่อไป เนื่องจากโครงการนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การทำงานเน้นที่กระบวนการ และการมีส่วนร่วมของชุมชน มีผู้ช่วยนักวิจัยซึ่งเป็นคนในพื้นที่และได้ผ่านกระบวนการพัฒนาทักษะต่างๆมาโดยตลอด ในช่วงที่ผ่านมาผู้ช่วยนักวิจัยก็เป็นผู้ที่มีบทบาทในการจัดเวทีเสวนาต่างๆในพื้นที่ดำเนินงานโครงการอยู่แล้ว ดังนั้นถึงแม้โครงการนี้จะจบลงไปแล้ว แต่กระบวนการและทักษะต่างๆที่ผู้ช่วยนักวิจัยได้รับการพัฒนามาอย่างต่อเนื่องจะสามารถนำประสบการณ์มาวางแผนร่วมกับแกนนำกลุ่มต่างๆที่ได้ร่วมกระบวนการและร่วมเรียนรู้กับโครงการ เพื่อร่วมกันพัฒนาและจัดเวทีเสวนาให้มีความหลากหลาย เพื่อไปสู่เป้าหมายเดียวกันได้

3.8.2 เวทีเสวนาและ กระบวนการ : “สิทธิทางวัฒนธรรม”

จากเวทีระดับตำบลโดยผู้ศึกษาได้จัดกระบวนการดังกล่าวเพื่อให้ “เจ้าของวัฒนธรรม” มีข้อมูลสำหรับใช้เป็นฐานในการ คิด ทบทวนและไตร่ตรองในการที่จะคัดเลือกสื่อพื้นบ้าน 1 ชนิดเพื่อทำการทดลองรื้อฟื้น มีประเด็นที่น่าสนใจคือ ในการเสนอสื่อพื้นบ้านที่จะทำการทดลองครั้งนั้นนอกจากกลุ่มเป้าหมายเสนอเสียแล้ว มีผู้เสนอสื่อบ้านที่จะทำการทดลองอีกหลายชนิด เช่น

นายกองค์การบริหารส่วนตำบลเสนอ “ตานต๋อด” เพื่อการสร้างสมานสามัคคีคนในตำบล และชาวบ้านทุกเพศ ทุกวัยและทุกชนชั้น ซึ่งมีกลุ่มเป้าหมายหลายคนเห็นด้วย

ครูเสนอ“ซอ” เพราะจะเป็นการสร้างสามัคคีให้คนในชุมชน และจะเป็นการอนุรักษ์ตัวเมือง(ตัวหนังสือล้านนาด้วย) มีกลุ่มเป้าหมายหลายคนเห็นด้วย

ผู้ใหญ่บ้านบางคนเสนอว่าควรรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้านทั้งหมดที่มีอยู่เพราะทุกชนิดมีคุณค่ากับคนในชุมชน

จากประเด็นดังกล่าวเมื่อนำมาวิเคราะห์เพื่อดูสำนักแห่งการรับรู้ของกลุ่มเป้าหมายพบว่าแต่ละคนที่เสนอสื่อพื้นบ้านเพื่อทดลองรื้อฟื้นแม้จะต่างชนิดกัน แต่ทุกคนมีเหตุผลหลัก/จุดร่วมที่เหมือนกันคือการมองสื่อพื้นบ้านที่มีหน้าที่ในการสร้างความสามัคคีและการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชน ซึ่งจะมุ่งไปสู่ตำบลในฝันตามที่พวกเขาทุกคนตั้งเป้าหมายไว้ โดยใช้เหตุผลในการคัดเลือก

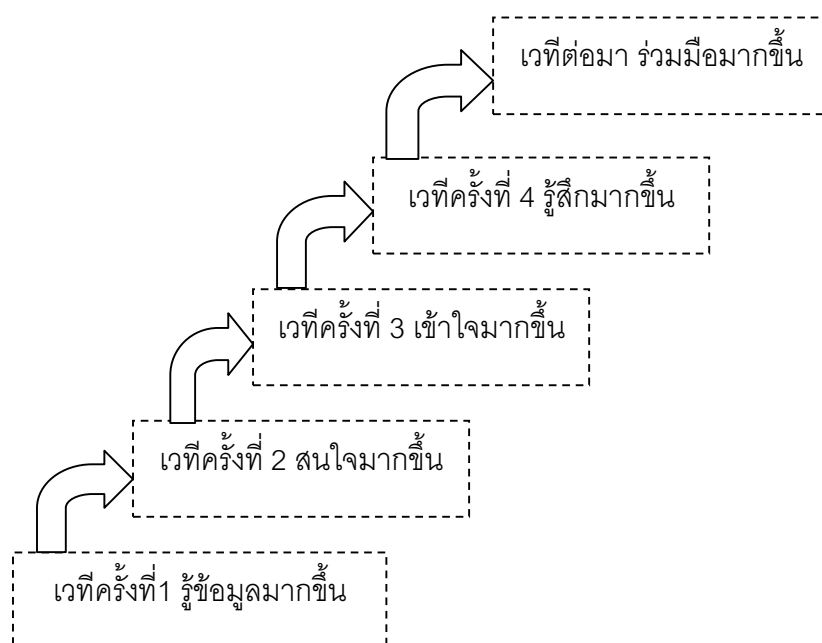
- เวทีเป็น“พื้นที่สาธารณะ” ทุกคนที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมมี“สิทธิเท่าเทียมกัน” เช่น จากการเสนอสื่อพื้นบ้านที่จะทำการทดลอง มีผู้เสนอทั้งที่เป็นนายกองค์การบริหารส่วนตำบล , ปราชญ์ชาวบ้าน ,ครูและผู้ใหญ่บ้าน ในเวทีสาธารณะเช่นนี้ผู้ที่เจ้าของวัฒนธรรมทุกคนมีสิทธิ

เท่าเทียมกัน โดยการเสนอเหตุผลเพื่อหาแนวร่วม กลุ่มเป้าหมายทุกคนไม่ได้มองที่ตำแหน่งว่าใครมีตำแหน่งสูงแล้วทุกคนจะต้องเชื่อและทำตาม แต่กลุ่มเป้าหมายมองที่เหตุผลและความเป็นไปได้จริงในการที่จะพัฒนาหรือปรับสื่อพื้นบ้านนั้นเพื่อรับใช้คนในชุมชนภายใต้เงื่อนไขและข้อจำกัดของชุมชน

- เมื่อกลุ่มเป้าหมายตกลงเลือกประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าเพื่อที่จะทดลองรื้อฟื้นแล้ว ประเด็นเรื่องการเลือกผีปู่ย่าได้แพร่กระจายสู่ชาวบ้านทั้งตำบล ซึ่งพบว่ามีส่วนที่ไม่เห็นด้วยกับคณะกรรมการที่เลือกผีปู่ย่า เช่น มีครูบางคนไม่เห็นด้วยเพราะคิดว่าเป็นเรื่องงมงาย เมื่อประธานสภาวัฒนธรรมตำบลทราบเรื่องดังกล่าว ประธานฯจึงได้ขออนุญาตประชุมคณะครูในโรงเรียนเพื่อทำความเข้าใจ และชี้แจงเหตุผลกับคณะครูซึ่งประธานฯพูดคุยเน้นที่บทบาทหน้าที่ของผีปู่ย่าและการปรับใช้เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน หรือกรณีที่มีชาวบ้านบางคนไม่เห็นด้วยก็จะมีแกนนำคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล เช่น พ่อหนานย้ายไปช่วยอธิบายทำความเข้าใจ

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าวสามารถที่จะชี้ชัดได้ว่า เวทีต่างๆที่กลุ่มเป้าหมายได้มีโอกาสเข้าร่วมได้ค่อยๆมีบทบาทในการส่งเสริมและพัฒนาให้ปราชญ์ชาวบ้านที่แต่ละคนเคยมีความรู้ ความเข้าใจที่แตกต่างกันหลายระดับ (แต่ละคนมีไม่สมบูรณ์) ซึ่งเป็นสำนักแบบปัจเจกค่อยๆยกระดับมาเป็น“สำนักร่วม”แห่งการรับรู้เรื่องบทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านทำให้กลุ่มเป้าหมายมีจุดร่วมเดียวกันนั่นคือเพื่อรื้อฟื้น เชื่อมสายใยและสานสายสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้เป็นหนึ่งเดียว ในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันและสร้างชุมชนให้เป็นปึกแผ่น

3.8.3 เวทีเสวนา : การสื่อสารเพื่อสร้างความมั่นใจ

จากข้อมูลที่ปรากฏข้างต้นที่ผู้ศึกษาได้มาจากการจัดกระบวนการ/ทำกิจกรรม ที่ต้องมีการจัดเวทีระดับหมู่บ้าน เพื่อเก็บข้อมูลพื้นฐาน ,การสัมภาษณ์เจาะลึกเป็นรายบุคคล เพื่อเก็บข้อมูลรายละเอียด จัดเวทีกลุ่มย่อย(หลายครั้ง)และการจัดเวทีระดับตำบล เพื่อทำภาพรวม สร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันและสร้างความมั่นใจให้กลุ่มเป้าหมาย พบว่า

(1) เวทีครั้งที่หนึ่ง : รู้ข้อมูลมากขึ้น

จากกระบวนการดังกล่าวพบว่าในการจัดเวทีระดับหมู่บ้าน และการสัมภาษณ์เจาะลึกเป็นรายบุคคล ในช่วงแรกนั้น พบว่าส่วนมากจะได้เฉพาะข้อมูลส่วนที่เป็น "รูปแบบ" เท่านั้น เช่น ในแต่ละเดือนมีการจัดประเพณี/พิธีกรรมอะไรบ้าง และทำอะไร ส่วนที่เป็น"คุณค่า/เนื้อหา/ความหมาย"นั้นส่วนมากจะไม่รู้ว่าทำเพื่ออะไร คำตอบจะได้เหมือนกันคือ "ทำตามประเพณีที่คนเฒ่าคนแก่เคยพาทำมา"

นั่นคือประชาชนชาวบ้านส่วนมากมีสำนึกการรับรู้เกี่ยวกับประวัติของชุมชนเป็นปัจเจก ยังไม่มีสำนึก "รวมกลุ่ม" เลย เช่น จากการสังเกตดูเมื่อผู้ศึกษาดำถามว่า

“ในอดีตชาวบ้านทำมาหากินกันอย่างไร ญาติพี่น้องหรือคนในหมู่บ้านหรือต่างหมู่บ้านมีการทำกิจกรรมร่วมกันอย่างไรและมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันอย่างไรบ้าง เป็นต้น”

คำตอบที่ได้จะเหมือนกันคือมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แต่จากการสังเกตดูกลุ่มเป้าหมายส่วนใหญ่จะตอบแบบไม่มั่นใจ หรือไม่ค่อยจะเห็นความสำคัญว่าจะช่วยกันพัฒนา/ปรับสิ่งที่เคยมีอยู่ในอดีตอย่างไร หรือ

ในประเด็นการเปลี่ยนแปลงของชุมชนกับบทบาทหน้าที่ของผีป่วน ก็เป็นเช่นเดียวกันคือในช่วงแรกนี้ปราชญ์ชาวบ้านและกลุ่มเป้าหมายอื่นๆที่ทีมผู้ศึกษาไปจัดเวทีเก็บรวบรวมข้อมูล(ยังไม่มีเวทีการคืนข้อมูล)นั้นสำนึกการรับรู้แบบส่วนรวมยังไม่เกิดขึ้นกับกลุ่มเป้าหมาย เช่นเมื่อทีมผู้ศึกษาตั้งคำถามว่า

“จะสามารถปรับเปลี่ยนอะไรได้บ้างในประเพณี/พิธีกรรมการเลี้ยงผีป่วนเพื่อรับใช้คนในสมาชิกกลุ่มผีป่วนเดียวกัน”

ปราชญ์ชาวบ้านและกลุ่มเป้าหมายจะตอบเหมือนกันคือ

“ไม่สามารถปรับเปลี่ยนอะไรได้เพราะทุกอย่างยึดถือปฏิบัติมาตามประเพณี”

ที่เป็นเช่นนี้อาจเนื่องมาจากการเก็บรวบรวมข้อมูลในระยะแรกของการดำเนินงาน เมื่อทีมผู้ศึกษาตั้งคำถามและชาวบ้านต้องตอบคำถามทันทีในช่วงนั้นเลย ชาวบ้านไม่มีเวลาในการคิดทบทวนและไตร่ตรองเพราะ

- คำถามที่ผู้ศึกษาถามชาวบ้านนั้นเป็นลักษณะคำถามที่ชวนให้คิด(inquiry Quesyion) และ
- ในช่วง 20-30 ปีที่ผ่านมาปราชญ์ชาวบ้านเหล่านี้ไม่เคยมีเวที/พื้นที่และไม่เคยมีใครมาซักถามพูดคุยเรื่องในอดีตเช่นนี้เลย
- ดังนั้นจึงทำให้ชาวบ้านยังขาดความมั่นใจในเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชนของตนเอง และถ้าชาวบ้านไม่ได้ทำพิธีกรรมก็เท่ากับไม่มีพื้นที่สาธารณะซึ่งยังจะเป็นการตอกย้ำให้ชาวบ้านไม่มีเวทีในการพูดคุยเกี่ยวกับวัฒนธรรมของตนเอง

นอกจากเหตุผลดังกล่าวแล้วหากใช้แนวคิดเรื่อง“วัฒนธรรมกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม” ของปีเตอร์ เบอร์กอร์ (อ้างในกาญจนา แก้วเทพ,2539:37) ที่กล่าวถึง สังคมสมัยใหม่ว่าเป็นสังคมที่มีต้นกำเนิด มีวิวัฒนาการ และมีการก่อตัวมาบนระบบเศรษฐกิจที่ใช้หลักเหตุผลและใช้เทคโนโลยี เป็นหลัก รวมทั้งสถาบันอื่นๆของสังคมก็พัฒนาไปในลักษณะเดียวกัน สังคมเช่นนี้ก่อผลกระทบอย่างกว้างขวางและลึกซึ้งต่อดำเนินชีวิตของบุคคลที่มีชีวิตอยู่ในสังคมนั้น ไม่ว่าจะเป็นการดำเนินชีวิตประจำวัน สำนึกต่อเรื่องเวลาและจังหวะของชีวิต ต่อการพัฒนาความเป็นตัวตนและมีผลกระทบต่อการตีความหมายของชีวิตและจักรวาลด้วย

เมื่อนำแนวคิดของเบอร์กอร์มาอธิบาย/เปรียบเทียบกับพื้นที่ที่ทำการศึกษาลแล้วพบว่า ตาบลวอแก้วได้ก้าวเข้าสู่ความทันสมัยอย่างแน่นอนเมื่อเปรียบเทียบกับในอดีต ดังนั้นเมื่อวอแก้วมีความทันสมัยขึ้น วิถีชีวิตและสังคมของคนในชุมชนเริ่มเปลี่ยนไป จึงทำให้สำนึกบางอย่างของคนในชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไปด้วย เช่นสามัญสำนึกการรับรู้เรื่องเกี่ยวกับคุณค่าของสื่อพื้นบ้านโดยเฉพาะ“สำนึกร่วม” ได้เปลี่ยนไป เพราะในอดีตการถ่ายทอดความรู้เรื่องราวต่างๆจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งนั้นจะเป็นการถ่ายทอดจากผู้ที่มีความรู้ซึ่งต้องเป็นผู้ที่ได้ผ่านประสบการณ์ตรงที่มีทั้ง

อารมณ์และความรู้สึกที่มาร่วมด้วยเพราะเกิดจากการลองผิดลองถูกและมีการปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา ตกผลึกเป็นองค์ความรู้และสืบทอดกันมาจนเป็นวัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้านของชุมชน ดังนั้นผู้ที่เรียนรู้อาจเพื่อสืบทอดองค์ความรู้ต่าง ๆ นั้นจำเป็นจะต้องเข้าร่วมในกระบวนการอย่างต่อเนื่องเพื่อที่จะเรียนรู้ทั้งส่วนที่เป็น "รูปแบบ" และส่วนที่เป็น "คุณค่า/เนื้อหา/ความหมาย" รวมถึงการซึมซับเอาอารมณ์ความรู้สึกด้วย แต่เมื่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนไปมีเงื่อนไขเรื่องเวลาและเงินเข้ามาเกี่ยวข้อง กระบวนการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรงจึงเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยาก ประกอบกับการศึกษาในปัจจุบันที่เน้นเรื่องความรู้จากทฤษฎีมากกว่าที่จะเน้นความรู้จากการปฏิบัติจริง ดังนั้นประเพณี/พิธีกรรมที่เป็นสื่อพื้นบ้านซึ่งดำเนินการโดยปราชญ์ชาวบ้านที่มีองค์ความรู้อยู่แล้ว แต่ใช้กระบวนการสืบทอดแบบในอดีตคือให้คนรุ่นต่อมาที่จะสืบทอดนั้นเรียนรู้โดยต้องผ่านเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรงเช่นเดียวกับปราชญ์ชาวบ้านในอดีตนั้น ซึ่งไม่ได้มองถึงเงื่อนไขใหม่ในสถานการณ์สังคมปัจจุบันที่เป็นสังคมทันสมัย ทำให้การสืบทอดองค์ความรู้ในส่วนที่เป็น "คุณค่า/เนื้อหา/ความหมาย" รวมทั้งอารมณ์และความรู้สึกที่มาร่วมไม่สามารถที่จะสืบทอดได้ ดังนั้นในเวทีครั้งแรกที่ทีมผู้ศึกษาจัดเก็บรวบรวมข้อมูลจึงได้แต่ส่วนที่เป็น "รูปแบบ" เท่านั้น เพราะสามัญสำนึกที่ร่วมแห่งการรับรู้เรื่องคุณค่า/หน้าที่/ความหมายของสื่อพื้นบ้านได้เปลี่ยนไปแล้ว

(2) เวทีครั้งที่สอง สามและสี่ : สนใจ เข้าใจ รู้ลึกและร่วมมือมากขึ้น

เมื่อทีมผู้ศึกษาได้มีการจัดกิจกรรมและกระบวนการที่ต่อเนื่องเช่นการจัดเวทีกลุ่มย่อย (หลายครั้ง) และจัดเวทีระดับตำบล เพื่อทำภาพรวม สร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน เป็นการถ่ายทอดความรู้จากผู้รู้สู่ผู้ที่ไม่รู้และเป็นการสร้างความมั่นใจให้กับกลุ่มเป้าหมายด้วย

ช่วงนี้พบว่าปราชญ์ชาวบ้านแลกเปลี่ยนข้อมูลเกี่ยวกับ "คุณค่า/เนื้อหา/ความหมาย" ของสื่อพื้นบ้านมากขึ้นเรื่อยๆ เมื่อเทียบกับช่วงที่จัดเวทีระดับหมู่บ้านครั้งแรก เช่นในการพูดคุยเรื่องประเพณี/พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับคนทั้งตำบล กรณีประเพณีสงกรานต์น้ำพระธาตุป้อมปอดอยแลและประเพณีการเลี้ยงผีขุนน้ำที่เกี่ยวข้องกับผู้ใช้น้ำทั้งลำห้วย ปราชญ์ชาวบ้านเล่าว่าในอดีตผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งหมดต้องมาร่วมในประเพณี/พิธีกรรม เพราะต้องการสร้างความสามัคคี ความเป็นปึกแผ่นของคนในตำบล(มีสำนึกในการรับรู้และความรับผิดชอบ) แต่ในช่วงที่ผ่านมาผู้ที่เกี่ยวข้องมอบหมายให้หมู่บ้านที่เป็นที่ตั้งของพระธาตุฯหรือหมู่บ้านที่เป็นต้นกำเนิดของลำห้วยเป็นผู้จัดทำประเพณี/พิธีกรรม เพราะมีเงื่อนไขเรื่องเวลาและเรื่องเงินเข้ามาเกี่ยวข้อง นั่นคือสามัญสำนึกที่ร่วมแห่งการรับรู้และความรับผิดชอบเปลี่ยนไป

แต่เมื่อปราชญ์ชาวบ้านได้มีโอกาสเข้าร่วมในเวทีต่างๆ จึงทำให้เกิดสามัญสำนึกที่ร่วมแห่งการรับรู้และความรับผิดชอบต่อส่วนร่วมเพิ่มมากขึ้น เช่น คำถามที่ทีมผู้ศึกษาถามว่า

“ในอดีตชาวบ้านก็มีปัญหามากมายเช่นกันแต่ทำไมพ่อแม่ ปู่ย่า ตายายของพวกเขาสามารถอยู่มาได้ “

ซึ่งคำถามดังกล่าวไม่ได้ต้องการแค่คำตอบแต่ต้องการให้กลุ่มเป้าหมายได้คิด ทบทวนและไตร่ตรองสิ่งที่ผ่านมา ทำให้ปราชญ์ชาวบ้านมี “สำนึกร่วม” เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชนของตนเองมากขึ้น เช่นจากเวทีกลุ่มย่อยยายปวน ถาววัน อายุ 82 ปี บอกว่า

“มันบ่าเหงา มันบ่าอ่อม มันได้รู้ คนเผ่าจะได้นึกถึงความหลังปึกมาย้อนมา

ละอ่อนบะเดียนี่บ่ารู้ว่าคนแต่ก่อนตึกจะใด ดีเพราะว่ามันบ่าเหงาบ่าอ่อม “ หรือ

ในเรื่องประเพณีสงกรานต์บูชาตุป้อมปอดอยแลและประเพณีการเลี้ยงผีขุนน้ำนั้น ปราชญ์ชาวบ้านทั้งหมดได้ตกลงกันว่าควรจัดเวทีเช่นนี้ให้กับคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมได้รับรู้ข้อมูลด้วยและจะได้ร่วมกันหาแนวทางปรับเปลี่ยนการจัดประเพณี/พิธีกรรมให้สอดคล้องกับหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านและนอกจากนั้นแล้วยังได้มีข้อเสนอให้จัดเวทีเช่นนี้กับทุกหมู่บ้านเพื่อให้ชาวบ้านได้รับรู้ข้อมูลและความรู้เรื่อง “คุณค่า/เนื้อหา/ความหมาย” ของสื่อพื้นบ้านด้วย

- กระบวนการโดยใช้เวทีต่างๆเป็นเครื่องมือ นั้น เป็นการ “เปิดพื้นที่สาธารณะ” ให้กับปราชญ์ชาวบ้านได้มีโอกาสนำเสนอประสบการณ์และองค์ความรู้ที่เคยมีมาแลกเปลี่ยนกับคนอื่น ๆ เพราะปราชญ์ชาวบ้านแต่ละคนมีความรู้ในระดับที่แตกต่างกันไป ได้มีโอกาสมาคิด ทบทวนและไตร่ตรองร่วมกันซึ่งเป็นการสร้างความเข้าใจร่วมกัน(shared meaning) ทำให้แต่ละคนได้รับรู้ข้อมูลเพิ่มมากขึ้น นั่นคือกระบวนการ/เวทีเป็นเครื่องมือในการสร้างความรู้และสร้างสามัญสำนึกที่ยกระดับจาก “ปัจเจก” มาเป็น “ระดับกลุ่ม” (collective) และจะเกิดเป็นความรู้สึกถึง “การมีส่วนร่วม” จากนั้นจะค่อยๆพัฒนา/ปรับเปลี่ยนเป็นความรู้สึกในการ “เป็นเจ้าของ” (sense of belonging) และจากความรู้สึกในการ “เป็นเจ้าของ” ในช่วงนี้จะก่อตัวเพิ่มมากขึ้นและจะนำไปสู่ “ความสนใจห่วงใยและความมีสำนึกร่วม” ต่อไป ดังนั้นเวทีต่างๆจึงเป็นกระบวนการหนึ่งในการรื้อฟื้นวัฒนธรรมชุมชนด้วยซึ่งเป็นกระบวนการสร้างความมั่นใจให้กับชาวบ้านผู้เป็น “เจ้าของวัฒนธรรม”

3.8.4 บทบาทและทำทีของนักวิจัย

- 1.บทบาทเป็นผู้สำรวจและร่วมเรียนรู้มรดกทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน โดยเฉพาะต้องทำความเข้าใจ “รูปแบบ” และ “คุณค่า/เนื้อหา/ความหมาย” ของสื่อพื้นบ้าน
- 2.บทบาทในการอธิบายและสร้างความเข้าใจเรื่อง “รูปแบบ” และ “คุณค่า/

เนื้อหา/ความหมาย” ของสื่อพื้นบ้านให้แก่กลุ่มเป้าหมายให้ชัดเจน

3.บทบาทของการเป็นผู้ตั้งคำถาม

4.บทบาทเป็นผู้สรุปประเด็นและภาพรวมให้ชัดเจน

5.บทบาทในการเป็นผู้จัดเงื่อนไขเพื่อให้ผู้อำนวยต่อชาวบ้าน

6.บทบาทเป็นผู้หนุนเสริม ต่อยำให้กำลังใจ

7.ทำที่ไม่ถูกต้อง/ไม่เปรียบเทียบวัฒนธรรมชุมชน และไม่มองวัฒนธรรมชุมชนแบบ

สุดขั้วด้านใดด้านหนึ่ง แต่มองตามความเป็นจริง

3.8.5 การจัดเวทีเสวนา

จากประสบการณ์การดำเนินงานวิจัยครั้งนี้ซึ่งเป็นบทเรียนดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปเป็นขั้นตอนการจัดเวทีเสวนาได้ดังนี้

(1) ก่อนการดำเนินกิจกรรม/การจัดเวที

- ทำความเข้าใจโครงการและเป้าหมายการทำงานครั้งนี้ให้ชัดเจน
- ร่างแผนการดำเนินงานกิจกรรม/การจัดเวที ให้ชัดเจนและมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน (ทำอะไร วัตถุประสงค์ กลุ่มเป้าหมาย ทำเมื่อไหร่ ทำที่ไหนและทำอย่างไร) โดยศึกษาจากวัตถุประสงค์โครงการเป็นหลัก
- คิดหาเครื่องมือที่จะใช้ในการดำเนินกิจกรรม/เวที เพื่อให้สามารถบรรลุตามวัตถุประสงค์
- คิดคำถามหลักของแต่ละกิจกรรม/เวที
- ปรึกษาคณะทำงาน
- ประสานงานกับกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่
- คณะทำงานวางแผน แบ่งบทบาทหน้าที่และจัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์

(2) การดำเนินกิจกรรม/การจัดเวที

- คณะทำงานควรไปก่อนเวลานัดหมายประมาณครึ่งชั่วโมงเพื่อจัดเตรียมสถานที่และอุปกรณ์การจัดกิจกรรม
- ดำเนินกิจกรรมตามแผนงานที่วางไว้

(3) หลังจากการดำเนินกิจกรรม/การจัดเวที

- คณะทำงานร่วมกันสรุปผลที่เกิดขึ้นจากการจัดกิจกรรม/เวทีครั้งนี้ เช่นในประเด็นที่เกี่ยวกับกระบวนการเป็นอย่างไรบ้าง กลุ่มเป้าหมายกล้าแสดงออกมากน้อยแค่ไหนเพราะอะไร มีข้อมูลอะไรบ้างที่

สามารถตอบตามวัตถุประสงค์ของการจัดกิจกรรม/เวทีครั้งนี้หรือไม่ และมีข้อมูลอะไรเพิ่มเติมที่เป็นประโยชน์สามารถตอบวัตถุประสงค์ข้ออื่นๆได้ ปัญหาอุปสรรคและแนวทางการแก้ไข

- วางแผนการดำเนินกิจกรรมครั้งต่อไปและวิเคราะห์ดูกับภาพรวมกิจกรรมอื่นๆบางครั้งอาจจะต้องมีการปรับแผน

3.9 สรุป

การเริ่มต้นงานวิจัยครั้งนี้ผู้ศึกษาเริ่มจากการสังเกตเห็นปรากฏการณ์ในพื้นที่ จากนั้นจึงเป็นการพัฒนาเพื่อบ่มเพาะความคิดให้ชัดเจน โดยใช้วิธีการศึกษาจากเอกสารและแลกเปลี่ยนความคิดกับผู้ที่มีประสบการณ์

เนื่องจากโครงการนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ทำในประเด็นเรื่องสื่อพื้นบ้านซึ่งเป็นวัฒนธรรมชุมชน เป็นเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อจึงมีความซับซ้อนและละเอียดอ่อนมาก ในการดำเนินงานจึงมีกิจกรรมเป็นจำนวนมาก เช่น การเก็บรวบรวมข้อมูล การให้ความรู้และสร้างความเข้าใจเรื่องสื่อพื้นบ้าน การคัดเลือกสื่อพื้นบ้านเพื่อทดลองรื้อฟื้น การพัฒนาสื่อพื้นบ้านที่จะทำการทดลองรื้อฟื้น การติดตามประเมินผลและการขยายผล เป็นต้น ดังนั้นจำเป็นต้องมีเครื่องมือที่หลากหลายเช่น การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ,การจัดเวทีสนทนากลุ่มย่อย, การจัดเวทีระดับหมู่บ้าน, การจัดเวทีระดับตำบล, การวิเคราะห์สื่อพื้นบ้านส่วนที่ "มองเห็น" และส่วนที่ "มองไม่เห็น" (ต้นไม้แห่งคุณค่า) และการวิเคราะห์องค์ประกอบของสื่อพื้นบ้าน เป็นต้น เพื่อใช้สำหรับเก็บรวบรวมข้อมูลตามประเด็นที่ตั้งไว้และใช้สำหรับในการทำกิจกรรมเพื่อกระตุ้นให้ความรู้และสร้างความเข้าใจเรื่องสื่อพื้นบ้านด้วย โดยเฉพาะในประเด็นเรื่อง"รูปแบบ" และ "คุณค่า" ของสื่อพื้นบ้าน เครื่องมือแต่ละชนิดมีเป้าหมายเฉพาะที่แตกต่างกัน

กระบวนการคิดและสร้างเครื่องมือเพื่อนำไปใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลและทำกิจกรรมต่าง ๆ นั้น ผู้ศึกษาต้องกลับไปทำความเข้าใจอย่างละเอียดเกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเพื่อหาแนวทางพัฒนาเป็นเครื่องมือต่างๆ เมื่อได้เครื่องมือแล้วมีการนำไปใช้และเมื่อใช้แล้วต้องมาทบทวนว่าเครื่องมือดังกล่าวใช้ได้แค่ไหน มีจุดด้อยอะไรบ้าง และเครื่องมือดังกล่าวต้องปรับเปลี่ยนอะไร/อย่างไร สำหรับการใช้ในครั้งต่อไป เป็นต้น

ในการใช้เครื่องมือต่าง ๆ นั้นผู้ศึกษาใช้บนพื้นฐานและหลักการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน คือ

- การใช้ยุทธวิธีที่เปลี่ยนจาก "บนลงล่าง" เป็น "ล่างขึ้นบน" ของแนวคิดในการพัฒนา

- การเปลี่ยนยุทธวิธีจากการใช้ “Negative Approach” คือการมองชาวบ้านแบบว่างเปล่า มาเป็น “Positive Approach” คือชุมชนไม่ได้ว่างเปล่า มีต้นทุนอยู่ ดังนั้นในการทำงานเป็นลักษณะเติมเต็มให้ชุมชน โดยให้มาคิดร่วมกันในการสานต่อวัฒนธรรมเดิมและปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสม
- ในการทำงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนนั้น กระบวนการ “ทำไป – คิดไตร่ตรอง ศึกษาไป – แล้วทำใหม่อีก” (Action – Reflection – Action Process) เป็นกระบวนการที่ขาดไม่ได้
- การใช้ยุทธวิธีการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของชาวบ้านในการพัฒนา
- วัฒนธรรมแบ่งเป็น2ส่วนคือส่วนที่มองเห็นได้เรียกว่า”รูปแบบ” และส่วนที่ไม่สามารถมองเห็นได้ เรียกว่า “ความหมาย/คุณค่า” (โดยผู้ศึกษาเอามาใช้เปรียบเทียบเป็นรูปต้นไม้)ซึ่งจะเป็นเครื่องมือที่ผู้ศึกษาใช้ในการวิเคราะห์รูปแบบและเนื้อหา/คุณค่าของสื่อพื้นบ้าน ผู้ศึกษาเรียกเครื่องมือชนิดนี้ว่า “ต้นไม้แห่งคุณค่า”

ในการดำเนินงานวิจัยครั้งนี้ผู้ศึกษาได้แบ่งขั้นตอนและกระบวนการดำเนินกิจกรรมเป็น6 ขั้นตอนดังนี้

- ขั้นที่ 1. การเตรียมนักวิจัย : แนวคิด/ทฤษฎีเป็นพื้นฐานสำคัญของคนทำงาน
- ขั้นที่ 2. การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน : การทำงานเป็นการพบกันของสองวัฒนธรรม
- ขั้นที่ 3. การรวบรวมข้อมูล : การสร้างความมั่นใจให้กลุ่มเป้าหมาย
 - (1) ศึกษาปัจจัยและสถานภาพของสื่อพื้น
 - (2) จัดกลุ่มประเภทของสื่อพื้นบ้าน
 - (3) คัดเลือกสื่อพื้นบ้านเพื่อทดลอง
 - (4) เวทีคืนข้อมูลให้ชุมชน
- ขั้นที่ 4. การรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้าน : สิทธิทางวัฒนธรรมของเจ้าของวัฒนธรรม
 - (1) การมีส่วนร่วมของกลุ่มผีป่วน
 - (2) การมีส่วนร่วมของชุมชน
 - (3) การมีส่วนร่วมของโรงเรียน
 - (4) ประเพณีการเลี้ยงผีป่วน

ขั้นที่ 5.การติดตามและประเมินผล

ขั้นที่ 6.การขยายผล

แต่ละขั้นตอนมีกิจกรรมและมีรายละเอียดมากมาย โดยกิจกรรมต่าง ๆ นั้นมีเครื่องมือหลักคือ เวทีเสวนาซึ่งมีคุณลักษณะดังนี้

- ใช้ภาษาของตนเอง
- ปริมาณคนร่วมไม่มากนัก
- ผู้เข้าร่วมมีความหลากหลายและเป็น key informants
- สถานที่จัดเวทีเป็นที่คุ้นเคยของกลุ่มเป้าหมาย
- เป็นการสื่อสารจากจุดหนึ่งกระจายไปหลายๆจุด
- ทุกคนมีโอกาสเข้าร่วมในเวที
- เป็นกลุ่มคนวัฒนธรรมเดียวกันซึ่งเอื้อต่อการแสดงความคิดเห็น
- การสื่อสารเป็นแบบแนวนอน
- เวทีเน้นแบบไม่เป็นทางการ
- เป็นการสื่อสารแบบเห็นหน้าเห็นตา
- เป็นการสื่อสารสองทาง
- เนื้อหาที่พูดเป็นเรื่องที่คุ้นเคย

ส่วนที่ 2

ประกอบด้วยบทที่ 4,5,6,7และ8 เป็นข้อมูลจากการศึกษาในพื้นที่

บทที่ 4 บทบาทหน้าที่ สถานภาพของสื่อพื้นบ้านและปัจจัยที่ทำให้สื่อพื้นบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลง

- 4.1 กระบวนการได้มาซึ่งข้อมูล
- 4.2 บทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน
- 4.3 สถานภาพของสื่อพื้นบ้าน
- 4.4 ปัจจัยที่ทำให้สื่อพื้นบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลง
- 4.5 สรุป

บทที่ 5 ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีของคนล้านนา

- 5.1 ลักษณะทั่วไปของภาคเหนือ
- 5.2 ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีของคนล้านนา
- 5.3 สรุป

บทที่ 6 ผีปุกย่า วัฒนธรรมแห่งชีวิต : ล้านนาและวอแก้ว

- 6.1 ผีบรรพบุรุษของคนล้านนา : ผีปุกย่า
- 6.2 ตำนานเรื่องเล่าประเพณีการเลี้ยงผีปุกย่า
- 6.3 ผีปุกย่า : ชื่อเรียกและความหมาย
- 6.4 ความเชื่อและบทบาทหน้าที่
- 6.5 ผีปุกย่า:สื่อสัญลักษณ์
- 6.6 แบบแผนพิธีกรรม
- 6.7 ประโยชน์และโทษของผีปุกย่า
- 6.8 ปัจจัยที่ทำให้ผีปุกย่าเกิดการเปลี่ยนแปลง
- 6.9 ปัญหาใหม่ในวันที่ไม่มีผีปุกย่า
- 6.10 สรุป

บทที่ 7 การเปลี่ยนแปลงของชุมชนจากอดีต สู่ ปัจจุบัน : ความเชื่อเรื่องผีปุกย่าของคนตำบลวอแก้ว

- 7.1 สภาพทั่วไปของพื้นที่ที่ทำการศึกษา
- 7.2 การเปลี่ยนแปลงของตำบลวอแก้ว
- 7.3 การเปลี่ยนแปลงของชุมชน : ผลกระทบต่อความเชื่อมั่นในผีปุกย่า
- 7.4 สรุป

บทที่ 8 กระบวนการทดลองรื้อฟื้น ประเพณีการเลี้ยงผีปุกย่า

- 8.1 กระบวนการดำเนินกิจกรรม
- 8.2 "รูปแบบ"และ"คุณค่า/เนื้อหา/ความหมาย" ของประเพณีการเลี้ยงผีปุกย่า

บทที่ 4

บทบาทหน้าที่ สถานภาพของสื่อพื้นบ้านและ ปัจจัยที่ทำให้สื่อพื้นบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลง

ข้อมูลทั้งหมดในบทที่ 4 นี้ได้มาจากการใช้กระบวนการในบทที่ 3 ขั้นตอนและกระบวนการดำเนินกิจกรรม ซึ่งอยู่ในขั้นตอนที่ 3 การเก็บรวบรวมข้อมูล : การสร้างความมั่นใจให้กลุ่มเป้าหมาย ในบทนี้จะกล่าวถึง(1)บทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน เพื่อให้เห็นภาพรวม/ความหลากหลายของสื่อพื้นบ้านทั้งในอดีตจนถึงปัจจุบันโดยใช้เกณฑ์เรื่องความสัมพันธ์ ระหว่าง คนกับคน คนกับธรรมชาติ (สังคมเกษตร) และ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ (พระ พระพุทธศาสนา ญาติที่เสียชีวิตไปแล้ว และวิญญาณ) (2)สถานภาพของสื่อพื้นบ้าน ใช้เกณฑ์การดำรงอยู่ แบ่งเป็นสามกลุ่มคือสื่อพื้นบ้านที่ยังดำรงอยู่ กลุ่มสื่อพื้นบ้านที่บางปีทำหรือบางปีไม่ทำ/ประเภทกึ่งๆ และสื่อพื้นบ้านประเภทที่หายไป และ(3)ปัจจัยที่ทำให้สื่อพื้นบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลง โดยมีรายละเอียดการนำเสนอดังนี้

4.1 กระบวนการได้มาซึ่งข้อมูล

4.2 บทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน โดยใช้เกณฑ์เรื่องความสัมพันธ์ระหว่าง

4.2.1 คนกับคน

4.2.2 คนกับธรรมชาติ

4.2.3 คนกับสิ่งสูงสุด

4.3 สถานภาพของสื่อพื้นบ้าน

4.3.1 ประเภทดำรงอยู่

4.3.2 ประเภทกึ่งๆ

4.3.3 ประเภทที่หายไป

4.4 ปัจจัยที่ทำให้สื่อพื้นบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลง

4.4.1 ปัจจัยภายนอก

4.4.2 ปัจจัยภายใน

4.4.3 ข้อจำกัดของตัวสื่อ

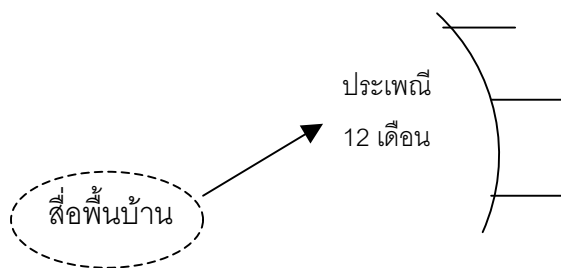
4.5 สรุป

4.1 กระบวนการได้มาซึ่งข้อมูล

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานทั้ง 7 หมู่บ้านในพื้นที่ดำเนินงานโดยการจัดเวทีระดับหมู่บ้าน , การสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลหลัก และการจัดเวทีเสวนากลุ่มย่อย

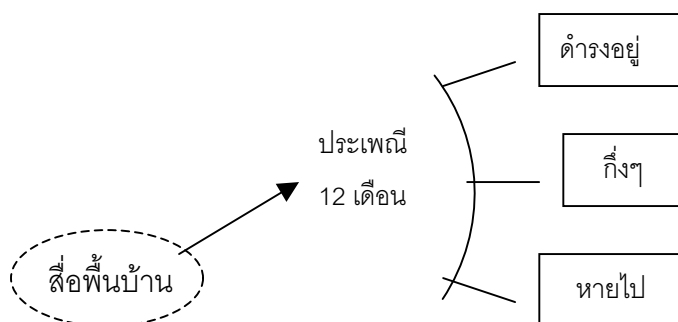
- ผู้ศึกษาใช้การระดมความรู้จากระดับกว้างโดยการจัดเวทีหมู่บ้าน ใช้คำถามหลักคือ “ในช่วง 12 เดือนที่ผ่านมาในหมู่บ้านมีการจัดประเพณี/พิธีกรรมอะไรบ้าง”

- เมื่อกลุ่มเป้าหมายตอบ ผู้ศึกษานำคำตอบไปเขียนไว้ที่กระดานชาร์จที่ติดไว้ด้านหน้า

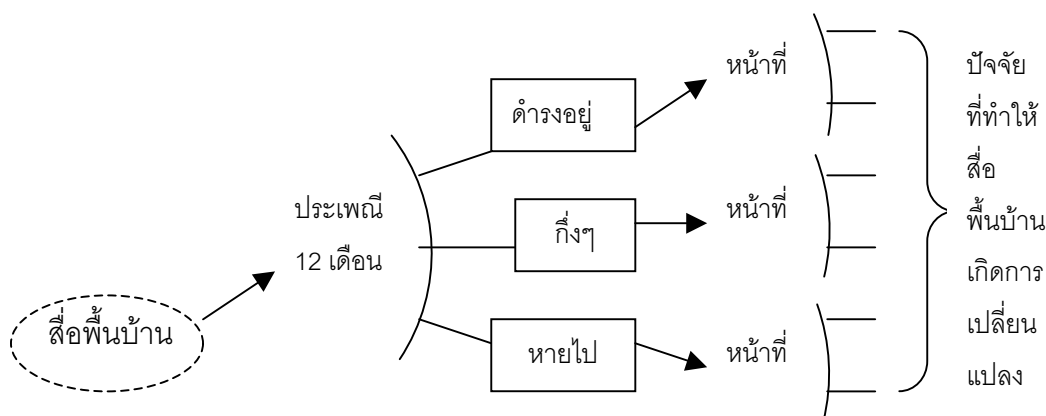

- คำถามต่อมาคือ “ ในอดีตยังมีประเพณี/พิธีกรรมอะไรอีกบ้างหรือไม่ที่บางปีชาวบ้านทำแต่บางปีก็ไม่ได้ทำ “

“ ในอดีตเคยมีประเพณี/พิธีกรรมอะไรอีกบ้างที่ชาวบ้านเคยทำแต่ปัจจุบันไม่ได้ทำแล้ว “

- “ ประเพณี/พิธีกรรมแต่ละชนิดชาวบ้านทำเพื่ออะไร ”
- “ มีประเพณี/พิธีกรรมที่บางปีทำและบางปีไม่ทำ เพราะอะไร ”
- “ ทำไมมีบางประเพณี/พิธีกรรมที่ชาวบ้านไม่ทำต่อ/หายไป เพราะอะไร ”

- ผู้ศึกษาช่วยสรุปภาพรวมว่า
 - ประเพณี/พิธีกรรมทั้งหมดเป็นสื่อพื้นบ้าน เพราะเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านในอดีตเป็นคนคิดและสร้างสรรค์ขึ้นมา
 - สื่อพื้นบ้านแต่ละชนิดมีหน้าที่เพื่อรับใช้ชุมชน โดยคนในชุมชนและเป็นของชุมชน
 - ทำไมไม่มีสื่อพื้นบ้านบางชนิดชาวบ้านไม่ทำทุกปีและมีสื่อพื้นบ้านบางชนิดหายไป เพราะมีปัจจัยต่างๆตามที่ชาวบ้านช่วยกันให้ข้อมูล
 - ข้อสังเกตของผู้ศึกษาจากข้อมูลที่ได้รับจากเวทีครั้งนี้คือ ข้อมูลที่ชาวบ้านตอบส่วนมากเป็นประเภท “รูปธรรม” เช่น ในแต่ละเดือนทำประเพณี/พิธีกรรมอะไรบ้าง ส่วนข้อมูลประเภท “นามธรรม” เช่นบทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน และปัจจัยที่ทำให้สื่อพื้นบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลงนั้น ชาวบ้านจะตอบไม่ค่อยได้
 - ผู้ศึกษาจัดเวทีสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) เพื่อเก็บรวบรวมรายละเอียดข้อมูลส่วนที่เป็นนามธรรม และ “เป็นการสร้างความมั่นใจ” ให้เจ้าของวัฒนธรรม
 - จัดเวทีสนทนากลุ่มย่อยผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) เป็นกลุ่มเป้าหมายที่ผ่านเวทีการสัมภาษณ์เชิงลึกมาแล้ว เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เป็นกระบวนการเพิ่มความมั่นใจให้กับเจ้าของวัฒนธรรม และเป็นการตรวจสอบข้อมูลด้วย
- ข้อมูลที่ได้รับจากเวทีทั้ง 3 ระดับสามารถนำมาจัดกลุ่มตามประเด็นที่ทำการศึกษาได้ดังนี้

4.2 บทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน

ในการอธิบายถึงบทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านที่มีต่อคนในชุมชนตำบลวอแก้ว ผู้ศึกษาจะใช้เกณฑ์เรื่องความสัมพันธ์มาอธิบาย เพราะคนทุกคนในระหว่างที่มีชีวิตอยู่จะต้องมีการจัดความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับคนอื่นและตนเองกับสิ่งอื่นด้วย(ธรรมชาติและสิ่งสูงสุด) เพื่อให้ตนเองมี

ชีวิตอยู่รอดได้ โดยความสัมพันธ์ดังกล่าว (คนกับคน , คนกับธรรมชาติและคนกับสิ่งสูงสุด)ไม่สามารถแยกจากกันได้อย่างชัดเจน/เด็ดขาด กลับต้องมีการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทั้งสามกลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เช่น ในประเพณีการเลี้ยงผีขุนน้ำ/ผีหอ ในด้านหนึ่งเป็นการกระชับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนให้แน่นแฟ้นเพราะทุกคนที่ใช้ประโยชน์จากน้ำต้องมาร่วมแรง ร่วมใจกันทำพิธีกรรมและร่วมกันปกป้องรักษาป่าต้นน้ำด้วยเพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล มีน้ำเพียงพอในการทำเกษตร ผลที่ตามมาคือชาวบ้านมีข้าวกินตลอดทั้งปี ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและกับสิ่งสูงสุด

เกณฑ์ความสัมพันธ์ที่ใช้มีดังนี้

4.2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน (สังคม)

4.2.2 ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ (สังคมเกษตร)

4.2.3 ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งสูงสุด (พระ พระพุทธศาสนา ญาติที่เสียชีวิตไปแล้ว และวิญญาณ)

รายละเอียดแต่ละประเด็นมีดังนี้

4.2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน เป็นความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างคนคนหนึ่งกับคนอื่น ๆ โดยมีประเพณี/พิธีกรรมเป็นสื่อในการสร้างความสัมพันธ์

เดือน (เหนือ)	ประเพณี/พิธีกรรม/ สื่อพื้นบ้าน	คุณค่า/บทบาท/หน้าที่
เจ็ด	ปีใหม่เมือง	ให้รู้ว่าเริ่มต้นปีใหม่ ให้เกิดความสุขสนาน
	ไล่สังหาร	เพื่อไล่เสนียดจัญไร(สิ่งไม่ดี)ให้พ้นจากตนเอง เพื่อให้สังหาร(ร่างกาย)ยืนยาว
	กวาดบ้าน ซักผ้า สระผม	เพื่อชะล้างสิ่งที่ไม่ดีออกไป
	ห้ามดำ(วันเนา)	เพื่อให้รู้จักอดกลั้นอารมณ์, รู้จักการทำความดี
	ขนทรายเข้าวัด	เพื่อทำบุญลบล้างสิ่งที่ไม่ดี
	ดำหัวคนเฒ่าคนแก่	เพื่อระลึกถึงบุญคุณ แสดงความกตัญญู เพื่อขอโทษที่ได้ล่วงเกินและขอพร
	ขึ้นท้าวทั้งสี่	เพื่อรักษาเขตบ้านไม่ให้มีอันตราย, อยู่เย็นเป็นสุข
	บูชาข้าวเจ้าปู่/คู่อายุ	เพื่อบูชาสละเคราะห์, ให้อยู่ดีมีสุข
	เอาข้าวใส่ควักตองไว้ประตู	เพื่อให้อยู่ดีมีสุข
	ทอดผ้าป่า	เพื่อให้เกิดความสามัคคี ,หาทุนในการก่อสร้างสาธารณะสมบัติส่วนรวม

เดือน (เหนือ)	ประเพณี/พิธีกรรม/ สื่อพื้นบ้าน	คุณค่า/บทบาท/หน้าที่
แปด	-	
เก้า	เลี้ยงผีปู่ย่า	เพื่อให้ญาติพี่น้องมารู้จักกัน ช่วยเหลือกันและให้ผีปู่ย่า ช่วยดูแลลูกหลานให้อยู่ดีมีสุข
	เลี้ยงผีขุนน้ำ/ผีหอ	เพื่อปกป้องรักษาน้ำและป่าอุดมสมบูรณ์ ปกป้องรักษา เหมืองฝาย คนทั้งหมู่บ้านได้รับประโยชน์
	เลี้ยงผีเสื้อบ้าน	เพื่อปกป้องรักษาคนในหมู่บ้านให้อยู่ดีมีสุข
สิบ	บำเพ็ญอุโบสถ-ถือศีล	เพื่อบำเพ็ญบุญและชำระจิตใจ
	ฟังเทศน์-ฟังธรรม	เพื่อบำเพ็ญตนถือศีล สงบจิตใจ
สิบเอ็ด	เอามื้อ-ลงแขก	เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน , ความสามัคคี
	สูขวัญควาย	เพื่อระลึกถึงบุญคุณ , ขอ อโหสิ
สิบสอง	ตานต๋อด	เพื่อช่วยเหลือคนยากจนในหมู่บ้าน
เกียง	-	
ยี่	บูชาพระที่ป	เพื่อหวังบุญทำให้มีสุข แสงสว่างนำทาง
	โคมลอย โคมไฟ	เพื่อส่งเคราะห์ให้ออกไป,ทำให้อยู่ดีมีสุข
	โคมผัด	เพื่อความสวยงาม,ให้แสงสว่าง
สาม	เอามื้อ /ลงแขก	เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน , ความสามัคคี
	เข้ารุกขะมูล	เพื่อทำบุญให้กับผีที่ไม่ได้เกิดและหาทุนสร้างสาธารณะที่เป็น ของส่วนรวม
สี่	ตานข้าวใหม่	เพื่อให้คนแก่ได้กินข้าวใหม่ เห็นคุณค่าของคนเฒ่าคนแก่ เพื่ออุทิศหาคนตาย
	สงวน้ำพระธาตุ	เพื่อทำบุญ รักษาประเพณี
ห้า	เลี้ยงผีปู่ย่า	เพื่อให้ญาติพี่น้องมารู้จักกัน ช่วยเหลือกันและให้ผีปู่ย่า ช่วยดูแลลูกหลานให้อยู่ดีมีสุข
หก	บรรพชา/อุปสมบท	เพื่อบำรุงพุทธศาสนาสืบต่อไป
การเกิด	ถามผี ถามเมื่อ	ต้องการรู้อนาคตเกี่ยวกับโชค สิ่งไม่ดี และเพื่อให้เด็กอยู่ดี
	เอาเด็กไปถวายพระ	เพื่อให้เด็กอยู่สุขสบายไม่เจ็บไข้
	ผูก/มัดผ้ายันต์	เพื่อป้องกันภูติผีปีศาจ ,ให้เด็กอยู่สุขสบายไม่เจ็บไข้
	นางกวัก, ย่าหม้อนี้้ง	ต้องการรู้อนาคตเกี่ยวกับโชค สิ่งไม่ดี และเพื่อให้เด็กอยู่ดี

เดือน (เหนือ)	ประเพณี/พิธีกรรม/ สื่อพื้นบ้าน	คุณค่า/บทบาท/หน้าที่
เจ็บ/ไม่ สบาย	สืบทอด	เพื่อต่ออายุ ,ต่อดวงชะตาให้อยู่ดีมีสุข
	ส่งแทน	เพื่อให้เด็กหายเจ็บไข้
	ส่งเคราะห์	เพื่อให้เด็กหายเจ็บไข้
	ส่งศูนย์	เพื่อให้เด็กหายเจ็บไข้
	สู่ขวัญบายศรี	เพื่อความเป็นสิริมงคล
ตาย	อยู่เฮือนเย็น	เพื่อเป็นเพื่อนเจ้าของบ้านคนตาย
	สุมาแก้วตังสาม	เพื่อนี้ถึงพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์
	ไปงานศพ	เพื่อช่วยเหลือครอบครัวผู้ที่เสียชีวิต
ขึ้นบ้าน ใหม่	สืบทอดบ้าน	เพื่อให้คนในบ้านอยู่ดีมีสุข
แต่งงาน	แห่ปลาแห้ง	เพื่อให้รู้จักญาติพี่น้อง
	เสียผี	เพื่อขอโทษที่ได้ล่วงเกิน,การละเมิด ผู้หญิง
	ไปควย	เพื่อบอกกล่าวให้รู้ว่าทั้งสองครอบครัวจะเป็นเครือญาติกัน
ทั่วไป	การละเล่น/ของเล่น คิดไว้ , จ้อย , ซอ , ก๊อบแก๊บ งูกินหาง , ไข่เต่า, ก้างแกง วิ่งธง, แนน, ควายชนกัน ก๋องถบ / ก๋องหล่อ ม้าก้านกล้วย ปืนก้านกล้วย แอ๊ดสะไฟ (อุ้มลั)	สนุกสนาน ,การพัฒนาทางสังคม จิตใจและร่างกาย

4.2.2 ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ เนื่องจากในอดีตชาวบ้านยังเป็นสังคมเกษตร ผลผลิตทางการเกษตรมีความสำคัญต่อการมีชีวิตรอดของคนโดยเฉพาะข้าว ในการผลิตต้องอาศัยธรรมชาตินั่นคือน้ำฝนเป็นหลัก ดังนั้นชาวบ้านจึงได้คิด และสร้างสรรค์ประเพณี/พิธีกรรม ต่างๆขึ้นมาเพื่อให้สอดคล้องและเหมาะสมกับบริบทในช่วงนั้นๆ

เดือน (เหนือ)	ประเพณี/พิธีกรรม/ สื่อพื้นบ้าน	คุณค่า/บทบาท/หน้าที่
เจ็ด	ฟังธรรมปีใหม่	เพื่อให้รู้ธรรมชาติ (ฟ้าฝน) ดวงชะตาและเหตุการณ์ต่างๆ
แปด	-	
เก้า	เลี้ยงผีขุนน้ำ/ผีหอ	เพื่อปกป้องรักษาน้ำและป่าอุดมสมบูรณ์ ปกป้องรักษา เหมืองฝาย คนทั้งหมู่บ้านได้รับประโยชน์
	หว่านกล้า / แสกนา	เพื่อให้แม่โพสพรักษาข้าวกล้าไม่ให้เกิดโรคและศัตรูพืชมา ทำลาย ทำให้ผลผลิตดี
สิบ	-	
สิบเอ็ด	สูขวัญควาย	เพื่อระลึกถึงบุญคุณ , ขอ อโหสิ
สิบสอง	-	
เกียง	-	
ยี่	ยี่เป็ง	เพื่อบูชาแม่น้ำ, สะเดาะเคราะห์และทำบุญ
สาม	เอาขวัญข้าว	เพื่อนึกถึงแม่โพสพและให้มาปกป้องรักษาข้าวในยุ้งฉาง
สี่	สงวนน้ำพระธาตุ	ให้ฝนตกต้องตามฤดู เพื่อทำบุญ รักษาประเพณี
ห้า	เลี้ยงผีปู่ย่า	เพื่อให้ญาติพี่น้องมารู้จักกัน ช่วยเหลือกันและให้ผีปู่ย่า ช่วยดูแลลูกหลานให้อยู่ดีมีสุข
หก	-	

4.2.3 ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งสูงสุด เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคน
กับ พระ พระพุทธศาสนา ญาติที่เสียชีวิตไปแล้ว และวิญญาณ เพื่อการสร้างขวัญและกำลังใจให้
กับคน

เดือน (เหนือ)	ประเพณี/พิธีกรรม/ สื่อพื้นบ้าน	คุณค่า/บทบาท/หน้าที่
เจ็ด	เตรียมขนม/อาหาร	เพื่อทำบุญอุทิศหาคนตาย
	ขนทรายเข้าวัด	เพื่อทำบุญลบล้างสิ่งที่ไม่ดี
	दानขันข้าว	เพื่ออุทิศบุญกุศลไปหาผู้ล่วงลับ, สำนึกในบุญคุณ
	ขึ้นท้าวทั้งสี่	เพื่อรักษาเขตบ้านไม่ให้มีอันตราย, อยู่เย็นเป็นสุข
	ส่งเคราะห์ / บูชาเทียน	เพื่อให้อยู่ดีมีสุข, หลุดพ้นจากภัยพิบัติแล้วคลาดจาก อันตราย
	บูชาข้าวเก้าปุ่น/คู่อายุ	เพื่อบูชาสะเดาะเคราะห์, ให้อยู่ดีมีสุข
	แห่ไม้ค้ำศรี	เพื่อบำรุง/ค้าชู พุทธศาสนา

เดือน (เหนือ)	ประเพณี/พิธีกรรม/ สื่อพื้นบ้าน	คุณค่า/บทบาท/หน้าที่
	สงกรานต์	เพื่อขอ อโหสิกรรมจากผู้ที่ล่วงเกิน
	พิธีกรรมปีใหม่	เพื่อให้รู้ธรรมชาติ (ฟ้าฝน) ดวงชะตาและเหตุการณ์ต่างๆ
	ทอดผ้าป่า	เพื่อให้เกิดความสามัคคี ,หาทุนในการก่อสร้างสาธารณะสมบัติส่วนรวม
แปด	บรรพชา/อุปสมบท	เพื่อบำรุงพุทธศาสนาสืบต่อไป
	ปล่อยหลวง	เพื่อทำบุญฉลองสิ่งก่อสร้าง
เก้า	เลี้ยงผีปู่ย่า	เพื่อให้ญาติพี่น้องมารู้จักกัน ช่วยเหลือกันและให้ผีปู่ย่าช่วยดูแลลูกหลานให้อยู่ดีมีสุข
	เลี้ยงผีขุนน้ำ/ผีหอ	เพื่อปกป้องรักษาบ้านและป่าอุดมสมบูรณ์ ปกป้องรักษาเหมืองฝาย คนทั้งหมู่บ้านได้รับประโยชน์
	เลี้ยงผีเสื้อบ้าน	เพื่อปกป้องรักษาคนในหมู่บ้านให้อยู่ดีมีสุข
สิบ	เข้าพรรษา-เวียนเทียน	เพื่อให้พระเข้าจำวัด
	दानขันข้าว	เพื่ออุทิศบุญกุศลไปหาผู้ล่วงลับ,สำนึกในบุญคุณ
	ถวายผ้าอาบน้ำฝน	เพื่อให้พระสงฆ์มีผ้าอาบน้ำ
	ถวายเทียน	เพื่อจุดบูชา/ทำกิจกรรมของพระ
	บำเพ็ญอุโบสถ-ถือศีล	เพื่อบำเพ็ญบุญและชำระจิตใจ
	ฟังเทศน์-ฟังธรรม	เพื่อบำเพ็ญตนถือศีล สงบจิตใจ
สิบเอ็ด	ฟังธรรมหลวง	เพื่อให้ทราบประวัติพระพุทธเจ้า,ความอดทน
สิบสอง	दानเปรตพลี	เพื่อนึกถึงบุญคุณผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว
	สลากภัต	เพื่อนึกถึงบุญคุณผู้ที่ล่วงลับไปแล้วและทำบุญเพื่อตนเอง
	ออกพรรษา	เพื่อให้พระมีของใช้
	ทอดกฐิน	เพื่อทำบุญและให้พระสงฆ์ที่จำพรรษามีของใช้ อนุรักษ์ศาสนา
	दानหาคนตาย	เพื่อนึกถึงบุญคุณผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว
ยี่	-	
สาม	เข้าฤกษ์มูล	ทำบุญให้กับผีที่ไม่ได้เกิดและหาทุนสร้างสาธารณะที่เป็นของส่วนรวม
สี่	दानข้าวใหม่	อุทิศส่วนกุศลให้คนที่ตายไปแล้ว
	สงกรานต์ธาตุ	ให้ฝนตกต้องตามฤดู เพื่อทำบุญ รักษาประเพณี
ห้า	เลี้ยงผีปู่ย่า	เพื่อให้ญาติพี่น้องมารู้จักกัน ช่วยเหลือกันและให้ผีปู่ย่าช่วยดูแลลูกหลานให้อยู่ดีมีสุข
	दानข้าวสังหาคนตาย	เพื่ออุทิศส่วนบุญรำลึกถึงผู้ที่ล่วงลับ

เดือน (เหนือ)	ประเพณี/พิธีกรรม/ สื่อพื้นบ้าน	คุณค่า/บทบาท/หน้าที่
หก	บรรพชา/อุปสมบท	เพื่อบำรุงพุทธศาสนาสืบต่อไป
การเกิด	ถามผี ถามเมื่อ	ต้องการรู้อนาคตเกี่ยวกับโชค สิ่งไม่ดี และเพื่อให้เด็กอยู่ดี
	เอาเด็กไปถวายพระ	เพื่อให้เด็กอยู่สุขสบายไม่เจ็บไข้
	ผูก/มัดผ้ายันต์	เพื่อป้องกันภูติผีปีศาจ , ให้เด็กอยู่สุขสบายไม่เจ็บไข้
	นางกวัก, ย่าหม้อนี้	ต้องการรู้อนาคตเกี่ยวกับโชค สิ่งไม่ดี และเพื่อให้เด็กอยู่ดี
เจ็บ/ไม่ สบาย	สืบทอด	เพื่อต่ออายุ , ต่อดวงชะตาให้อยู่ดีมีสุข
	ส่งแทน	เพื่อให้เด็กหายเจ็บไข้
	ส่งเคราะห์	เพื่อให้เด็กหายเจ็บไข้
	ส่งศูนย์	เพื่อให้เด็กหายเจ็บไข้
	สู่ขวัญบายศรี	เพื่อความเป็นสิริมงคล
ตาย	สุมข้าวแก้วตั้งสาม	เพื่อนึกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
ขึ้นบ้าน ใหม่	สืบทอดบ้าน	เพื่อให้คนในบ้านอยู่ดีมีสุข
แต่งงาน	เสียผี	เพื่อขอโทษที่ได้ล่วงเกิน,การละเมิด ผู้หญิง

ตำบลวอแก้วในอดีตมีสื่อพื้นบ้านที่หลากหลายและสื่อพื้นบ้านแต่ละประเภทต่างก็มีบทบาทหน้าที่แตกต่างกันไป เมื่อเทียบกับนักวิชาการเยอรมันในสำนักแฟรงค์เฟิร์ต(อ้างในกาญจนา แก้วเทพ,2544) บอกว่าสื่อพื้นบ้านมีหน้าที่มากมาย เช่น

- 1.ทำหน้าที่ปลดปล่อยแรงผลักดันทางเพศ
- 2.สร้างความสามัคคีระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ
- 3.ช่วยให้คนพัฒนาภูมิปัญญา
- 4.ทำการวิพากษ์วิจารณ์สังคมที่เป็นอยู่
- 5.ทำหน้าที่ให้การศึกษาและสร้างความสำนึกทางการเมือง
- 6.มีลักษณะสัมพันธ์กับชีวิต ก่อให้เกิดการทบทวนชีวิต
- 7.มีหน้าที่ให้ความบันเทิง

มีงานวิจัยจำนวนมากเช่นการศึกษาบทบาทและการเสื่อมสลายของรองเง็งตันหยง(มีลักษณะคล้ายรำวง)อันเป็นสื่อการแสดงแบบพื้นเมืองของภาคใต้จิตตนา หนูณะ (2533) , สมปอง พิสิฐรัฐพัฒนะ (2527) ได้ทำการศึกษาข้อมูลทางด้านศาสนาและความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผี , จุลาดชา ย รมิตานนท์ (2527) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง"ผีเจ้านาย"ในสังคมภาคเหนือ , อานันท์ กาญจนพันธ์(2531)ได้ศึกษาพิธีกรรมเลี้ยงผีผดผีเม็ง จังหวัดลำปาง ,Turton1972(อ้างใน

นิวัตร 2540:8) ทำการศึกษาวิธีการเลี้ยงผีปู่ย่า ทุกคนพบเหมือนกันคือประเพณี/พิธีกรรม/สื่อพื้นบ้าน แต่ละประเพณีมีหน้าที่ที่หลากหลายแตกต่างกันไป

สื่อพื้นบ้านในตำบลวอแก้วครอบคลุมในมิติด้านต่างๆดังนี้

- ครอบคลุมทุกมิติทางด้านความสัมพันธ์นั้นคือสื่อพื้นบ้านในตำบลวอแก้วมีทั้งสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติและคนกับสิ่งสูงสุด
- มิติทางด้านสุขภาพครอบคลุมทั้งทางร่างกาย จิตใจ สังคมและจิตวิญญาณ
- มิติทางด้านวัยครอบคลุมทั้ง วัยเด็ก เยาวชน ผู้ใหญ่และผู้สูงอายุ
- มิติทางด้านเพศครอบคลุมทั้ง เพศหญิงและเพศชาย
- มิติทางด้านเศรษฐกิจครอบคลุมทั้ง คนที่ยากจน/ขาดคนดูแล และบุคคลทั่วไป
- มิติทางการดำรงอยู่ครอบคลุมทั้งคนเป็นและคนตาย

แต่ในสถานการณ์ปัจจุบันพบว่าสื่อพื้นบ้านของวอแก้วหลายชนิดได้สูญหายไป ที่ยังดำรงอยู่ทุกชนิดก็ไม่ได้ทำหน้าที่อย่างเท่าที่ควรทำ เช่น ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่ามีหน้าที่มากมายแต่ก็ไม่ได้ทำหน้าที่ ทำให้ระบบคุณค่าของผีปู่ย่าหายไปด้วย ชุมชนจึงขาดกลไกในการที่จะสื่อสาร เพื่อทำหน้าที่หล่อหลอมจิตใจของคนในชุมชน ผลที่ตามมาคือชุมชนมีปัญหามากขึ้นเป็นจำนวนมาก เช่นคนในชุมชนเริ่มไม่รู้จักกัน ขาดการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ลูกหลานไม่เชื่อฟังคำสั่งสอนของผู้สูงอายุ/พ่อแม่ เยาวชนติดยาเสพติด เยาวชนชาย/หญิงมีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควร เยาวชนหญิงตั้งท้องโดยไม่ตั้งใจ ชาย/หญิงติดเชื้อเอดส์ ผู้สูงอายุและเด็กที่ได้รับผลกระทบจากโรคเอดส์ขาดคนดูแล

สำนักหน้าที่นิยมถือว่า “วัฒนธรรมหรือการสื่อสาร” เป็นสถาบันย่อยอันหนึ่งของสังคม ทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับเรื่องระบบค่านิยม (ValueSystem) โดยเฉพาะ “หน้าที่ / function” C.Wright,1964 (อ้างในกาญจนา แก้วเทพ,2544) บอกว่า “หน้าที่เป็นผลลัพธ์ที่เกิดตามมาของการกระทำขององค์ประกอบย่อยๆของระบบใหญ่ทั้งหมด” ทฤษฎีหน้าที่นิยม เน้นว่า ส่วนประกอบย่อยทุกส่วน จะต้องทำหน้าที่ของตัวเองให้ดีที่สุด เพื่อความมีเสถียรภาพของสังคมส่วนรวม (Stability) นอกเหนือจากการรักษาเสถียรภาพให้สังคมโดยรวมแล้ว หากสังคมนั้นต้องการสืบทอดชีวิตให้ยืนยาวต่อไป บรรดาสถาบันย่อยของสังคม รวมทั้งสื่อพื้นบ้าน ก็มี “หน้าที่อบรม” (Socialization) หรือบางครั้งเรียกว่า “การถ่ายทอดทางวัฒนธรรม” (Cultural Transmission) นอกจากนี้ สื่อพื้นบ้านจะต้องทำหน้าที่ “ควบคุมทางสังคม” (Social Control) อีกด้วยเพื่อให้สมาชิกในสังคมเชื่อฟังและปฏิบัติตาม และเมื่อเกิดความต้องการของปัจเจกบุคคล/กลุ่ม/สังคมนั้น มีวิธีการและสถาบันหลายอย่างที่จะสามารถตอบสนองความต้องการได้ และในกรณีที่สถาบันเคยทำหน้าที่นั้นไม่กระทำหน้าที่ ก็จะมีสถาบันอื่นๆเข้ามาทำหน้าที่ทดแทน

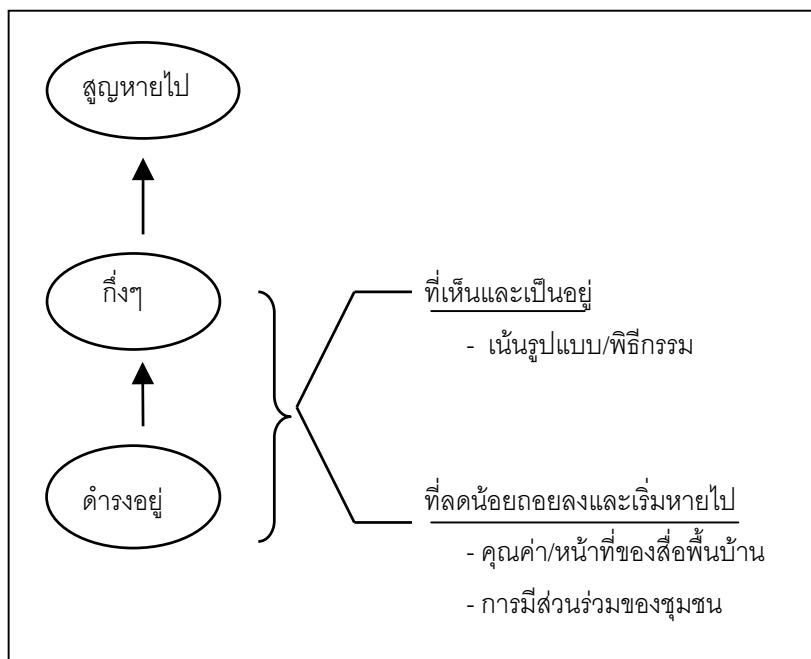
การทำหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านเพื่อการดำรงอยู่นี้จากการศึกษาของฉลาดชาย รมิตานนท์ (2527) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง"ผีเจ้านาย"ในสังคมภาคเหนือพบว่าผีเจ้านายต่างทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของผู้คนในสังคมทั้งในด้านจิตใจและวัตถุ ผีเจ้านายเป็นวิธีการหรือรูปแบบคำอธิบายของการแก้ปัญหาชีวิตที่เหมาะสมกับชนชั้นและสถานการณ์ทางสังคม ม้าขี่หรือร่างทรงทำหน้าที่เป็นสื่อกลางติดต่อกับเทพหรือผีให้กับแขกหรือลูกค้าที่มีปัญหาเดือดร้อนต่างๆ ดังนั้นเมื่อสื่อพื้นบ้านแต่ละชนิดในวอแก้วไม่สามารถทำหน้าที่ตามที่เคยทำได้ในอดีตไม่ว่าจะเป็นเพราะเหตุผลใดก็ตาม สื่อพื้นบ้านเหล่านี้จึงค่อยๆ หายไป

4.3 สถานภาพของสื่อพื้นบ้านแบ่งเป็น3กลุ่มคือ ปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ปฏิบัติไม่ต่อเนื่อง (กึ่งๆ) และปัจจุบันไม่ปฏิบัติ (หายไป)

เดือน (เหนือ)	ประเพณี/พิธีกรรม			หมายเหตุ
	ปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง (ดำรงอยู่)	ปฏิบัติไม่ต่อเนื่อง (กึ่งๆ)	ปัจจุบันไม่ปฏิบัติ (หายไป)	
7	<ul style="list-style-type: none"> - ปี่ไหมเมือง - จิ้งขารล่อง(ไล่สังขาร) - กวาดบ้านซักผ้าสระผม - ห้ามด่า(วันเนา) - เตรียมขนม / อาหาร - ขนทรายเข้าวัด - ตานขันข้าว - ดำหัวคนเฒ่าคนแก่ - แห่ไม้ค้ำศรี - สรงน้ำพระ - พังธรรมาปีใหม่ (พังธรรมาท่างบ้าน) - ส่งเคราะห์บ้าน - สืบชะตา 	<ul style="list-style-type: none"> - ขึ้นท้าวทั้งสี่ - ส่งเคราะห์ - บูชาเทียน (ครอบครว) - เอาข้าวใส่ควักทองไว้ ประตูบ้าน (ข้าวเจ้าน้ำตาล ข้าวจ้านน้ำอ้อย) 		ประมาณ เดือน เมษายน ของ ภาคกลาง
8	<ul style="list-style-type: none"> - ขึ้นม่อนธาตุ (สรงน้ำพระธาตุวัดม่อนป้อม ปอดอยแล) 	<ul style="list-style-type: none"> - บรรพชา+อุปสมบท - ปอยหลวง 		ประมาณ เดือน พฤษภาคม

เดือน เหนือ	ประเพณี/พิธีกรรม			หมายเหตุ
	ปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง (ดำรงอยู่)	ปฏิบัติไม่ต่อเนื่อง (กึ่งๆ)	ปัจจุบันไม่ปฏิบัติ (หายไป)	
9	<ul style="list-style-type: none"> - เลี้ยงผีปู่ย่า - เลี้ยงผีขุนน้ำ (ผีหอ) - เลี้ยงผีเสือบ้าน - หว่านกล้า- แสกนา - พิธีกรรมบะหมื่นชักผ้า (หมู่ 5) - พิธีกรรมบะผากางน้ำ / บะหมื่นสามเฒ่า / เจ้าบ้าน - พิธีกรรมบ้านซ้อง 			ประมาณ เดือน มิถุนายน
10	<ul style="list-style-type: none"> - เข้าพรรษา - ตานขันข้าว - ถวายผ้าอาบน้ำฝน - ถวายเทียน - บำเพ็ญอุโบสถ - ฟังเทศน์ฟังธรรม 			ประมาณ เดือน กรกฎาคม
11		- เอามือ	<ul style="list-style-type: none"> - ฟังธรรมหลวง - สู้ขวัญควาย 	ประมาณ เดือน สิงหาคม
12	- ตานเปรตพลี	<ul style="list-style-type: none"> - ตานต๋อด - ตานก๋วยสลาก 		ประมาณ เดือน กันยายน
เกียง	<ul style="list-style-type: none"> - ตานผ้าจ้มน้ำพรรษา - ออกพรรษา - ตานหาคนตาย 	- ทอดกฐิน		ประมาณ เดือน ตุลาคม
ยี่	<ul style="list-style-type: none"> - ยี่เป็ง - บุญประทีป - โคมลอย โคมไฟ 		- โคมผัด	ประมาณ เดือน พฤศจิกายน

เดือน (เหนือ)	ประเพณี/พิธีกรรม			หมายเหตุ
	ปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง (ดำรงอยู่)	ปฏิบัติไม่ต่อเนื่อง (กึ่งๆ)	ปัจจุบันไม่ปฏิบัติ (หายไป)	
3	- เอมือเกี่ยวข้าว	- เลี้ยงข้าวแขก	- เอาขวัญข้าว	ประมาณ เดือน ธันวาคม
4	- ตานข้าวใหม่ - อบรมธาตุ (หลายทุ่ง) - ตานข้าวลั่นบาตร			ประมาณ เดือน มกราคม
5	- เลี้ยงผีป่วย่า - อบรมธาตุ (ทุ่งหก) - มาฆะบูชา			ประมาณ เดือน กุมภาพันธ์
6	- อบรมธาตุ (แม่ติว)	- บรรพชา+อุปสมบท - ปอยหลวง		ประมาณ เดือน มีนาคม
ทำ เฉพาะ บาง โอกาส	<u>ประเพณีทั่วไป</u> - ขึ้นบ้านใหม่ - สู่ขวัญบายศรี - งานศพ - แต่งงาน - ทอดผ้าป่า - กุมผ้าสังฆาติ - สู่เข้าเอาขวัญ - สูดรกัวม - ทานข้าวสังฆาคนตาย - ส่งแทน , ส่งบุญ, บูชาข้าวเจ้าปู่ - เอาพระครูฯ - ปลุกบ้านใหม่ - เข้ารุกขะมูล - ขึ้นท้าวทั้งสี่ <u>การปลุกพืช</u> - บอกแม่ธรณี - ให้คำพลุใบ - หาวนดี	- เวียนเทียน <u>การเกิด</u> - พ่อรับเอาไปขายดิบ - ถามผี ถามเมื่อ - นางกวัก/ ย่าหม่อเลี้ยง	<u>การละเล่น/ของเล่น</u> - คิดไว้ - จ้อย , ซอ , ค่าว - ก๊อบแก๊บ - งูกินหาง - ไข่เต่า - ก้างแก้ง - วึ่งธง - แนน - ควายชนกัน - ก้องถบ / ก้องหล่อ - ม้าก้านกล้วย - ปั่นก้านกล้วย - แอ๊ดสะไฟ (อุมลี้) <u>แต่งงาน</u> - แอ่วปลาแห้ง <u>ตาย</u> - อยู่เฮือนเย็น <u>หนังสือ</u> - ตัวเมือง	

4.3.1 สื่อพื้นบ้านที่ยังดำรงอยู่

พบว่าทุกหมู่บ้านยังมีสื่อพื้นบ้านอีกเป็นจำนวนมากที่ยังคงดำรงอยู่ในชุมชนเช่นปี่ไหมเมือง (สงกรานต์) ,การเลี้ยงผีปู่ย่า ,การเลี้ยงผีเสื้อบ้าน และประเพณีสงฆ์น้ำพระธาตุ เป็นต้น สื่อพื้นบ้านเหล่านี้ที่ยังคงดำรงอยู่แต่จะมีลักษณะเห็นเฉพาะที่เป็น "รูปแบบ" เท่านั้นส่วน "คุณค่า/เนื้อหา/ความหมาย" และ "การมีส่วนร่วมของชุมชน" จะหายไป ซึ่งที่เหลืออยู่ส่วนมากเป็นประเภทที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม และผู้เข้าร่วมส่วนมากจะมีเฉพาะผู้สูงอายุเท่านั้นที่เข้าไปร่วมในพิธีกรรม

พิธีกรรมเน้นส่วนที่เป็น"รูปแบบ" ดังนั้นการสืบทอดของคนรุ่นต่อๆมาจึงเน้นที่รูปแบบด้วยการสื่อเนื้อหา/ความหมาย/คุณค่า ของพิธีกรรมจึงไม่สามารถถ่ายทอดสู่คนรุ่นหลังได้ จึงพบว่าชาวบ้านส่วนมากจึงไม่รู้/บางคนรู้แต่ไม่สามารถที่จะสื่อสาร/อธิบาย"คุณค่า/เนื้อหา/ความหมาย" ของพิธีกรรมได้อย่างลึกซึ้งหรืออย่างมีอารมณ์ มีความรู้สึกร่วมได้ ดังนั้นเมื่อถามผู้ที่ทำพิธีและผู้เข้าร่วมในพิธีกรรมต่างๆคำตอบที่ได้จะคล้ายๆกันคือ "ไม่รู้จะทำเพื่ออะไร" แต่รู้ว่า "ทำตามประเพณีที่เคยมีมาในอดีต"

"อี่แม่บ่าผู้เป็นยะเพื่ออะหยัง อี่แม่ยะตามตีปู่ย่าตาทวดเป็นยะมา"

นางหมา ฟองเกตุ อายุ 82 ปี เก้าผีปู่ย่า บ้านทุ่งหก

"เวลาเป็นมีประเพณีต่างๆกะบ่าค่อยได้ไป ไปยะก่านเหยีย

คิดว่าเป็นยะตามประเพณีเก่าๆเดิมๆแต่บ่าผู้ว่าเป็นยะเพื่ออันหยัง"

นายปริญญา ไชยเครื่อง อายุ 44 ปี บ้านทุ่งหก

จากการพูดคุยในเวทีชาวบ้านเล่าว่าปัจจุบันประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ เหล่านี้ถึงแม้ว่ายังคงมีอยู่ในชุมชนแต่ไม่ค่อยมีคนทำแล้ว(มีคนทำน้อยลงและมีผู้ร่วมกิจกรรมน้อยลงเมื่อเทียบกับในอดีต) สื่อพื้นบ้านบางชนิดโดยรูปแบบยังมีการปฏิบัติอยู่แต่สำหรับเนื้อหาแล้วคนส่วนมากไม่รู้คุณค่าความหมาย เช่นกรณีประเพณีสงฆ์พระธาตุป้อมปอดอยแล

พระธาตุป้อมปอดอยแล ตั้งอยู่ที่วัดม่อนป้อมปอดอยแล หมู่ 3 ตำบลวอแก้ว ไม่มีหลักฐานว่าวัดและพระธาตุสร้างเมื่อไหร่ มีเพียงคำบอกเล่าจากชาวบ้านว่าพระธาตุป้อมปอดอยแลสร้างก่อนพระธาตุลำปางหลวง ประเพณีสงฆ์พระธาตุป้อมปอดอยแลชาวบ้านจะจัดเป็นประจำทุกปีในวันเพ็ญเดือนหก (เดือนแปดเหนือ) พระธาตุฯเป็นจุดศูนย์รวมของคนทั้งตำบล ดังนั้นทุกปีชาวบ้านต้องรวมพลัง รวมใจและสามัคคีกันในการจัดงานเพื่อบูชา เจ้าป่า เจ้าห้วย ขอฟ้าขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล ช่วยรักษามือง และให้อยู่ดีมีสุขเจริญรุ่งเรืองต่อไปในภายภาคหน้า ในอดีตก่อนถึงวันงานแกนนำของทั้งตำบลจะมารวมวางแผนการจัดงาน จากนั้นแต่ละหมู่บ้านจะชักชวนให้สมาชิกในหมู่บ้านของตนเองไปช่วยกันพัฒนาวัด มีทั้งคนเฒ่าคนแก่จะเป็นผู้จัดเตรียมเครื่องประกอบพิธีกรรม พ่อบ้าน แม่บ้านและกลุ่มหนุ่มสาวจะไปช่วยกันทำความสะอาดองค์พระธาตุฯ และบริเวณวัดพร้อมทั้งการตกแต่งสถานที่ให้สวยงาม

ในช่วงประมาณ10ปีที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน การเตรียมงานดังกล่าวได้เปลี่ยนไปคือในการเตรียมงานทั้งหมดจะเป็นหน้าที่ของคณะกรรมการและกลุ่มคนเฒ่าคนแก่ที่อยู่ในบ้านหมู่3เป็นคนจัดการ โดยชาวบ้านให้เหตุผลว่าเนื่องจากวัดพระธาตุป้อมปอดอยแลตั้งอยู่ที่หมู่3 และเพราะการที่จะเรียกให้คณะกรรมการแต่ละหมู่บ้านมาประชุมร่วมกันเป็นเรื่องค่อนข้างยาก ดังนั้นจึงมอบหมายให้หมู่3เป็นคนจัดการเตรียมงานทั้งหมด

จากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้บทบาทหน้าที่ของกลุ่มหนุ่มสาวที่เคยเป็นผู้ที่มีบทบาทและมีส่วนร่วมในการสืบสานสื่อพื้นบ้าน จึงค่อยๆถูกลดบทบาทลง(แบบไม่ได้ตั้งใจ)ทำให้กลุ่มหนุ่มสาวที่เคยมีอยู่ในทุกหมู่บ้านจางหายไป ดังนั้นเราจะพบได้ว่าเมื่อมีการจัดงานประเพณี/พิธีกรรมต่างๆไม่ว่าจะเป็นในระดับครอบครัว ระดับหมู่บ้านหรือตำบลก็ตามจะไม่มีกลุ่มหนุ่มสาวหรือเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในงาน ปัจจุบันในตำบลวอแก้วไม่มีกลุ่มหนุ่มสาวแต่มีกลุ่มเยาวชนมาแทนซึ่งเป็นกลุ่มที่เกิดจากการจัดตั้งของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องซึ่งกลุ่มเยาวชนก็ไม่มีกิจกรรมและไม่มีความสนใจในการสืบสานสื่อพื้นบ้านแต่อย่างใด

4.3.2 สื่อพื้นบ้านประเภทที่มีการปฏิบัติไม่ต่อเนื่อง (กึ่งๆ / กำลังจะสูญหายไป)

พบว่าสื่อพื้นบ้านที่กำลังจะหายไปส่วนมากเป็นสื่อประเภทการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน หรือเป็นสื่อที่เกี่ยวกับสวัสดิการของคนในชุมชน เช่นตานทอด , การเอามื้อ(การลงแขก) และการตานก๋วยสลาก เป็นต้น เมื่อชุมชนพัฒนาเข้าสู่สังคมที่ทันสมัย “เงินคือพระเจ้า” ดังนั้นการช่วยเหลือ

เกื้อกูลกันและสวัสดิการของคนในชุมชนซึ่งเคยมีในอดีตโดยผ่านประเพณีต่างๆจึงไม่จำเป็นต้องมีต่อไป เพราะสำนึกคุณค่าของความเป็นคนเปลี่ยนไป จึงพบเห็นผู้สูงอายุที่ขาดคนดูแลอยู่ในชุมชนตามลำพัง

เช่นประเพณีการตานต๋อด (ทาน-ทอด)เป็นการทำบุญตามประเพณีที่เก่าแก่ โดยการเอาสิ่งของไปทานไม่ให้นำรับรู้ตัว อาจจะเป็นการทานให้วัดหรือคนยากจน เมื่อวิเคราะห์หาค่าคุณค่าดั้งเดิมที่อยู่ในประเพณีทานทอดนี้ จะแสดงออกถึงควมมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปันกันที่อยู่ในหมู่บ้านได้เป็นอย่างดี กล่าวคือคนทุกคนที่อยู่ในหมู่บ้านจะมีหลักประกันว่าจะได้รับการช่วยเหลือแบ่งปันจากเพื่อนบ้าน คนที่ยากจนขั้นแค้นที่สุดจะไม่ถูกปล่อยให้อดตาย จะได้รับการช่วยเหลือจากชุมชนและการช่วยเหลือแบ่งปันให้ทานนี้เป็นไปอย่างบริสุทธิ์ใจ ไม่ได้หวังผลตอบแทน ไม่ได้หวังแม้แต่ชื่อเสียง ดังมีกฎระเบียบเอาไว้ว่าจะต้องไม่ให้ผู้รับทานได้ล่วงรู้ว่าใครเป็นคนให้ เมื่อสื่อพื้นบ้านชนิดนี้หายไปผลที่ตามมาคือ การมีน้ำใจในการช่วยเหลือกันของคนในชุมชนเริ่มลดลง ผู้สูงอายุและเด็กที่ด้อยโอกาสขาดคนดูแล

4.3.3 สื่อพื้นบ้านประเภทที่สูญหายไปแล้ว

ปัจจุบันคนในวอแก้วมีอาชีพหลักทำการเกษตร โดยเฉพาะการทำนา และการปลูกพืชไร่อื่น ๆเช่นยาสูบและอ้อยสำหรับส่งโรงงาน ส่วนอาชีพรองคือการรับจ้างทั่วไปซึ่งบางส่วนไปทำงานในเมือง (หมู่บ้านห่างจากอำเภอเมืองประมาณ 30กิโลเมตร) ผู้คนส่วนใหญ่เกิดและเติบโตในชุมชน ปัจจุบันมีการคมนาคมติดต่อกับภายนอกได้สะดวก ได้รับการสื่อสารและข้อมูลต่างๆหลายทิศทาง ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาต่างๆอย่างต่อเนื่องเช่นการเข้ามาของถนน ไฟฟ้า ระบบประปา โทรศัพท์ตลอดจนมีการแนะนำให้สมาชิกในชุมชนปลูกพืชเชิงเดี่ยว/พืชพาณิชย์ เช่นอ้อยและยาสูบเป็นจำนวนมาก ทำให้คนในชุมชนมีความต้องการพื้นที่ทำการเกษตรมากขึ้นสำหรับการปลูกพืชพาณิชย์ จากการที่ต้องใช้พื้นที่ทำการเกษตรมากขึ้น”ควาย” ซึ่งในอดีตเคยมีบทบาทหน้าที่ในการเตรียมพื้นที่ทำการเกษตร ต่อมาค่อยๆถูกลดบทบาทลงจนปัจจุบันเกษตรกรในตำบลวอแก้วไม่มีใครใช้ควายในการเตรียมพื้นที่ทำการเกษตร ทุกคนใช้รถไถเป็นเครื่องมือในการเตรียมดินเมื่อ”ควาย”หมดหน้าที่ ตัว”ควาย”ก็เริ่มหายไปจากชุมชน วัฒนธรรมต่างๆที่เกี่ยวกับควายเช่นพิธีเรียกขวัญควาย ก็หายไปด้วย ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่าคุณค่าของพิธีเรียกขวัญควายคือ ทุกปีชาวบ้านจ้างควายหนัก ชาวบ้านดูค่าทุบตีเพื่อให้ควายช่วยพลิกแผ่นดินปลูกข้าวเพื่อเลี้ยงดูคน ผลที่ได้ก็ไปทำบุญค่าจันศาสนาจึงต้องมีการขอบคุณควายที่ได้ช่วยเหลือชาวบ้าน ซึ่งเป็นลักษณะของการมีน้ำใจโอบอ้อมอารี รู้จักการทดแทนบุญคุณ เมื่อสื่อพื้นบ้านชนิดนี้หายไปผลที่ตามมาคือ การมีน้ำใจในการช่วยเหลือกันของคนในชุมชนเริ่มลดลง เด็กและเยาวชนไม่มีสัมมาคารวะและ

เคารพต่อผู้ใหญ่ นั่นคือเมื่อสื่อที่เป็นสัญลักษณ์ของพิธีกรรมหายไป จะทำให้พิธีกรรมนั้นหายไปด้วย

นอกจากนี้แล้วเมื่อชุมชนมีความทันสมัยขึ้น สื่อพื้นบ้านที่เป็นสื่อประเภทให้ความบันเทิง เช่นคำวซอ และการละเล่น/ของเล่นต่างๆได้ทยอยหายไปจากชุมชนจนในที่สุดหายไปทั้งหมด เพราะความทันสมัยที่สื่อต่างๆจากภายนอกโดยเฉพาะสื่อสมัยใหม่ที่เน้นให้ความบันเทิง จะเข้าแทรกแซงสื่อพื้นบ้านที่เป็นสื่อประเภทให้ความบันเทิงได้ง่ายที่สุด

4.4 ปัจจัยที่ทำให้สื่อพื้นบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลง

ในที่นี้แบ่งเป็น 3 ประเด็นหลักดังนี้

4.4.1 ปัจจัยภายนอก

- (1) กระแสการผลิตเพื่อขาย
- (2) การเข้ามาของสื่อสมัยใหม่
- (3) ขาดการสนับสนุนจากรัฐ
- (4) ระบบการศึกษา

4.4.2 ปัจจัยภายใน

- (1) เศรษฐกิจ
- (2) ความตระหนักรู้ของคนในชุมชน

4.4.3 ข้อจำกัดของตัวสื่อพื้นบ้าน

- (1) ศักยภาพในการปรับตัว
- (2) กระบวนการสืบทอด
- (3) ช่องทางการสื่อสาร

รายละเอียดของแต่ละประเด็น

การเปลี่ยนแปลงหมายถึง การที่สื่อพื้นบ้านไม่สามารถพัฒนา/ปรับเปลี่ยนให้สามารถดำรงอยู่ได้และ/หรือสื่อพื้นบ้านไม่สามารถทำหน้าที่ได้เหมือนเดิมในที่นี้คือหน้าที่ลดลงเมื่อเทียบกับในอดีตที่เคยมี

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เป็นรายบุคคล การจัดสนทนากลุ่มย่อยและการจัดเวทีระดับตำบลสามารถจำแนกปัจจัยที่ทำให้สื่อพื้นบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลงได้เป็น3กลุ่มใหญ่ๆคือ

4.4.1 ปัจจัยภายนอก

ตำบลอ่าวแก้วในอดีตเป็นสังคมที่พึ่งพาตนเอง อยู่อย่างพอเพียงในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ ผู้คนมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันกับธรรมชาติกับญาติพี่น้องทั้งใกล้และไกล มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน อาหารการกินเช่นข้าวทุกครอบครัวต้องมีการปลูกข้าวไว้กิน ในอดีตยังไม่มีเครื่องทุนแรง ดังนั้นชาวบ้านต้องมีการวางแผนการช่วยเหลือกันทั้งในการปลูกและการเก็บเกี่ยวข้าวซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “การเอามื้อ” สำหรับกุ้ง หอย ปู ปลา สามารถหาได้จากในห้วย และไร่นา ส่วนผักต่างๆและเห็ดมีในป่า นอกจากนี้แล้วในป่ายังมีสมุนไพรที่ชาวบ้านสามารถนำมาใช้ป้องกันและรักษาโรคได้ด้วย สิ่งของดังกล่าวถ้ามีมากเกินไปจะมีการแบ่งปันให้กับญาติพี่น้องหรือบางครั้งนำไปแลกเปลี่ยนกัน

ในรอบปีชาวบ้านสามารถอยู่ได้โดยมีทั้งการพึ่งพิงธรรมชาติและการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของสมาชิกในชุมชน ชุมชนในอดีตจึงเปรียบเสมือนซูเปอร์มาร์เก็ตของชาวบ้าน เพราะในน้ำมีปลา ในนามีข้าว อยากกินเห็ดเข้าป่า อยากกินปลาลงห้วย

การศึกษามีวัดเป็นศูนย์กลางทั้งในด้านการให้การศึกษา(ไม่ได้วัดกันที่ความรู้)เน้นให้อ่านออกเขียนได้และการกล่อมเกลாதงจิตใจ นอกจากวัดจะมีบทบาทดังกล่าวแล้ว ชุมชนยังเป็นแหล่งเรียนรู้ของสมาชิกด้วยซึ่งเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิตโดยได้จากประสบการณ์ตรงคือได้มีการทดลองปฏิบัติโดยได้มีโอกาสเข้าร่วมในกิจกรรมนั้นๆ เช่นการเข้าร่วมในประเพณีหรือพิธีกรรมต่างๆอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นการเรียนรู้จากการสังเกตและการจดจำ “ครูพักลักจำ” การเรียนรู้ในลักษณะดังกล่าวจะทำให้ค่อยๆซึมซับเข้าถึงจิตใจของคนได้ (ก้านอินทร์จันทร์ ทันวิสัย)

การปกครอง มีผู้นำตามธรรมชาติเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการจัดการเพื่อความสงบสุขของคนในชุมชน เช่นพระดูแลเรื่องการศึกษา และประเพณี/พิธีกรรมทางศาสนา ผู้นำทางด้านพิธีกรรมอื่นๆเช่นผู้นำในการทำประเพณีการเลี้ยงผีขุนน้ำ , การเลี้ยงผีเสื้อบ้านและการเลี้ยงผีปู่ย่า ผู้นำในการรักษาโรคต่างๆ การจัดการระบบการใช้น้ำเพื่อการผลิตชุมชนมีการจัดการโดยมีระบบเหมืองฝายซึ่งมีผู้นำเช่นลำนน้ำเป็นผู้ดูแลจัดการ นอกจากนี้แล้วแต่ละชุมชนยังมีการแบ่งเป็นปึกคหรือแบ่งเป็นหมวดโดยมีหัวหน้าหมวด(ซึ่งแต่งตั้งโดยสมาชิกในกลุ่ม)เป็นผู้ดูแล เป็นต้น

แต่ละชุมชนไม่ได้อยู่โดดๆ ชุมชนมีการสร้างเครือข่ายซึ่งเป็นฐานการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน เช่นการแต่งงานระหว่างคนในตระกูลหนึ่งกับคนอีกตระกูลหนึ่ง ซึ่งอยู่ต่างหมู่บ้าน ที่เรียกว่า “การไขว้ผี” หรือการสร้างระบบความสัมพันธ์ของศรัทธาว่าต่างๆที่เรียกว่า “หัววัดเต็งกัน”

ชุมชนในอดีตไม่ใช่เป็นภาพที่สวยงามที่ไม่มีปัญหาใดๆเลย ทุกชุมชนมีปัญหาทั้งนั้นไม่ว่าจะเป็นน้ำท่วม หรือสัตว์ป่าทำลายพืชผลเสียหาย ข้าวไม่พอกิน โรคภัยไข้เจ็บก็มีมาก ยารักษา

โรคมีน้อย โรงพยาบาลอยู่ไกล การคมนาคมและการสื่อสารยากลำบาก และการลักขโมยก็มีเช่นกัน

คนตำบลวอแก้วในอดีตแม้ว่าจะพบกับปัญหาต่างๆมากมาย แต่ปู่ตายายของเขาก็สามารถฝ่าฟันปัญหาอุปสรรคต่างๆเอาชีวิตรอดมาได้ สามารถสร้างหลักปักฐาน(แบ่งบ้านแบ่งเอือน)ให้ลูกหลานอยู่ได้มาจนถึงทุกวันนี้ ที่เป็นเช่นนี้ได้เพราะในอดีตคนในชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ (การพึ่งตนเองได้หมายถึงการแก้ไขปัญหาต่างๆได้ด้วยตนเอง โดยการสร้างความสัมพันธ์อันดีกับธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติ กับผู้คนในชุมชนและระหว่างชุมชน) ปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นมีระบบการแก้ไขที่ต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ซึ่งเป็นคุณค่าที่สำคัญของคนในอดีตโดยผ่านทางประเพณีและ/หรือพิธีกรรมต่างๆของคนชุมชน ในแต่ละเดือนจะมีประเพณีและ/หรือพิธีกรรมต่างๆมากมายบางเดือนมีหนึ่งครั้งบางเดือนมีหลายประเพณี เพื่อสร้างสายใยร้อยรัดคนในชุมชนให้เป็นหนึ่งเดียว

ประเทศไทยเริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่1 (พ.ศ.2504) เป็นต้นมา ทำให้สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในช่วง40กว่าปีที่ผ่านมา (ความจริงชุมชนชนบทในอดีตมีการเปลี่ยนแปลงตลอดอย่างต่อเนื่องเพียงแต่เป็นการเปลี่ยนแปลงช้าๆค่อยเป็นค่อยไป คนในชุมชนชนบทค่อยๆเรียนรู้และปรับตัวตาม) ในสภาพสังคมไทยที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม โดยเฉพาะการทำให้ทันสมัยซึ่งเป็นกระแสหลักที่มาในนามของการพัฒนา การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะทำให้หลายอย่างในชุมชนดีขึ้น และสะดวกสบายขึ้นบ้าง แต่ภาพที่ชัดเจนที่สุดคือเมืองเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว และเราก็ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าการเปลี่ยนแปลงของสังคมเมืองไม่มีผลต่อสังคมชนบท เนื่องจากการพัฒนาเมืองนั้นเกิดขึ้นจากการดูดซับทรัพยากรจากชนบททั้งในด้านกำลังคน และทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ นอกจากการดูดซับทรัพยากรจากชนบทออกไปแล้วยังมีการนำแนวคิดเรื่องความทันสมัยมาใส่ให้กับคนในชุมชน ชนบทด้วย เช่น

(1) กระแสการผลิตเพื่อขาย : การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต การส่งเสริมให้รวยเร็ว โดยการส่งเสริมปลูกพืชพาณิชย์ที่เป็นพืชเชิงเดี่ยวและการเลี้ยงสัตว์เพื่อการค้า(เป็นการทำเกษตรแบบพันธะสัญญา) หวังจะได้ผลตอบแทนและกำไรมาก เพื่อนำเงินไปใช้จ่ายในการซื้อสินค้าที่เป็นเครื่องอุปโภคบริโภค(ทั้งที่จำเป็นและไม่จำเป็น)ที่กำลังทะลักออกมาจากโรงงานอุตสาหกรรมและโหมกระหน่ำเข้าสู่หมู่บ้าน เมื่อมีการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์เพื่อเป็นการค้า จำเป็นจะต้องมีการลงทุนเป็นจำนวนมากดังนั้นต้องมีการขยายพื้นที่ มีการใช้สารเคมี มีการใช้แรงงานเป็นจำนวนมาก ฯลฯ เมื่อมีเงินไม่พอต้องกู้ยืมโดยการนำเอกสารสิทธิ์ที่ดินไปจำนอง แรงงานที่ต้องใช้เป็นจำนวนมากเมื่อแรงงานในครอบครัวทำไม่ทันก็ต้องมีการจ้างแรงงานเพิ่มขึ้น และเริ่มมีการใช้เครื่องทุ่นแรงต่างๆ เช่นรถไถนาเดินตาม รถแทรกเตอร์ เป็นต้น วัฏจักรการผลิตต่างๆรวมทั้งราคา

ของผลผลิต จะถูกกำหนดโดยพ่อค้าคนกลางหรือบริษัท ดังนั้นการผลิตบางครั้งทำให้ชาวบ้านต้องขาดทุน เมื่อชาวบ้านขาดทุนบางคนต้องการทดลองอีกเพื่อความฝันจะเป็นจริง(จะได้มีเงินมาก) ก็ต้องกู้ยืมเงินมาลงทุนอีกครั้ง บางคนคิดว่าไม่ไหวแล้วลูกหลานที่อยู่ในหมู่บ้านไม่มีอะไรทำประจวบกับยังมีหนี้สินไม่รู้จะหาเงินที่ไหนมาใช้หนี้ ภัยแรงงานในครอบครัวก็จำเป็นจะต้องอพยพไปหางานทำในเมือง

เมื่อคนในชุมชนเริ่มสูญเสียที่ดิน เป็นหนี้สินเพราะลงทุนล้มเหลวปีแล้วปีเล่า แล้วยังมาสูญเสียความสัมพันธ์อันเคยเป็นสายใยชีวิต เช่นความสัมพันธ์ในครอบครัวพ่อแม่เริ่มไม่มีเวลาให้ลูกเพราะต้องทำงานหนักแข่งกับเวลาเพื่อหาเงิน สมาชิกทุกคนในครอบครัวต้องทำงานเพราะมีหนี้สินโดยเฉพาะเยาวชนหนุ่มสาวที่ต้องออกไปทำงานต่างถิ่น สูญเสียความสัมพันธ์กับญาติพี่น้องกับชุมชนและกับธรรมชาติ เพราะแต่ละครอบครัวต้องทำงานหนักมากขึ้นเพื่อหาเงินมาเสพสุขทางวัตถุ ให้เป็นคนทันสมัยตามกระแสหลัก ทำให้ไม่มีเวลาคิดถึงชีวิตครอบครัวและแม้แต่คนในครอบครัวของตนเองบางครั้งก็ลืมคิดถึง

“พิธีกรรมมันคือค่าสะท้อนของวิถีชีวิต” นั่นคือเมื่อวิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วเช่นเคยใช้ “ควาย” สำหรับเตรียมพื้นที่ในการทำการเกษตร เมื่อเปลี่ยนเป็น “รถไถ” พิธีกรรมต่างๆที่เคยมี/เคยทำที่เกี่ยวข้องกับควายก็ต้องเปลี่ยนหรือค่อยๆหายไปถ้าไม่มีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับบริบท/วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป เช่นการเอาม้า (ลงแขก) และการเลี้ยงข้าวแฮกเริ่มลดน้อยลง ส่วนประเพณีการทำขวัญข้าวและสู่ขวัญควาย ได้หายไปจากชุมชน

ดังนั้นประเพณี/พิธีกรรม/สื่อพื้นบ้านในตำบลอ่าวแก้วที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมา ที่ในอดีตเน้นทั้งส่วนที่เป็น“รูปแบบ” และส่วนที่เป็น “คุณค่า” ต่อเมื่อคนในชุมชนมีวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปจากเดิม ดังนั้นคนในชุมชนจึงได้ค่อยๆปรับเปลี่ยน (อาจตั้งใจหรือไม่ตั้งใจ) ประเพณี/พิธีกรรม/สื่อพื้นบ้าน ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของตนเองที่เปลี่ยนไป ซึ่งการปรับเปลี่ยนดังกล่าวไม่ได้นึกถึงส่วนที่เป็น “คุณค่า” นึกถึงเฉพาะส่วนที่เป็น“รูปแบบ” เท่านั้น เพราะทุกคนไม่มีเวลาที่จะมาร่วมกันคิดด้วยเงื่อนไขของการผลิตแบบพาณิชย์ ดังนั้นแนวคิดเรื่องการทำ”พอเป็นพิธี” จึงค่อยๆสอดแทรกเข้ามา ซึ่งปัจจัยดังกล่าวพบสอดคล้องกับการศึกษาของศรีปาน รัตติกาลชลากร (2538) ที่ได้ทำการศึกษาบทบาทของสื่อพื้นบ้านในวัฒนธรรมมอญในอำเภอมะนัง พบว่ามีหลายปัจจัยที่ทำให้วัฒนธรรมมอญเกิดการเปลี่ยนแปลงหนึ่งในนั้นคือความเป็นอยู่ของชาวมอญพระประแดง จากสังคมเกษตรกรรมมาเป็นสังคมอุตสาหกรรมและธุรกิจต่าง ๆ ส่งผลให้สื่อพื้นบ้านบางประเภทหมดไปและการศึกษาของอารยะ ภูสาล์และคณะ (2542) ได้ทำการศึกษาสถานภาพและบทบาทของภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อการพัฒนา : กรณีศึกษาจังหวัดลำปาง พบว่าปัจจัยที่ทำให้สถานภาพและบทบาทของภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดการเปลี่ยนแปลงคือปัจจัยภายนอกเป็นกระแสหลักคือ(1) นโยบายการพัฒนาชุมชนชนบทของรัฐที่ส่งเสริมระบบการผลิตเพื่อขายเช่นการส่งเสริมพืช

พาณิชย์ สุดท้ายต้องมาพบทางตันเรื่องราคาและตลาด นำมาซึ่งหนี้สินของเกษตรกร(2)กระแสนิยมและลัทธิบริโภคนิยม กระแสการผลิตเพื่อขาย เพื่อการค้าและการส่งออก ถูกวางสายโยงใยเข้าสู่หมู่บ้านในชนบท ขณะเดียวกันวัฒนธรรมบริโภคนิยมก็ถูกส่งผ่านไปยังหมู่บ้าน ผ่านทางตัวแทนการพัฒนาบ้าง ผ่านทางสื่อต่างๆทั้งทางวิทยุและโทรทัศน์ ทั้งนี้โดยกำกับและบีบตราค่าว่า “พัฒนาและทันสมัย”

(2) ระบบการศึกษา ตาบลวอแก้วในอดีตก่อนที่จะมีรูปแบบการศึกษาในระบบโรงเรียนนั้น การศึกษาแบบดั้งเดิมได้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งในส่วนที่เป็นเนื้อหาและกระบวนการเรียนการสอน โดยมี2แบบคือ

- การเรียนอย่างเป็นระบบ มีวัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาและมีพระเป็นผู้สอน วิชาที่สอนส่วนใหญ่คือภาษาไทย เพื่อใช้ประโยชน์ในการสื่อสาร นอกจากนี้ยังมีการเรียนพุทธศาสนาด้วยโดยเรียนเป็นภาษาบาลี เด็กที่ไปเรียนที่วัดนอกจากได้เรียนหนังสือแล้วยังได้ร่วมในประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนาด้วย เพราะเมื่อเวลาพระทำกิจกรรมทางศาสนาเด็กจะไม่ได้เรียนหนังสือแต่ต้องเข้าร่วมในพิธีกรรมด้วย ซึ่งเป็นการซึมซับทางด้านจิตใจ พบว่าผู้นำทางพิธีกรรมในพื้นที่ตำบลลวอแก้วส่วนมากอดีตเคยผ่านการศึกษาและกระบวนการขัดเกลาจากวัด

“ตะกอนโรงเรียนกับวัดจะอยู่ดีเดียวกัน คือความรู้คู่คุณธรรม ,ศีลธรรมหือคนมีจิตใจ
อ่อนน้อม ต่อมาวัดกับโรงเรียนแยกกันคือต่างคนต่างไป คนกะปามีคุณธรรมในใจ
นี่คือการเปลี่ยนแปลงในทุกวันนี้ “

ก้านนอินจันทร์ ทันวิสัย อายุ 51 ปี บ้านทุ่งนก
ประธานกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลลวอแก้ว

- การเรียนตามธรรมชาติ เป็นการเรียนจากประสบการณ์ตรงในชีวิตประจำวัน ส่วนมากเกี่ยวกับการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ การสอนไม่มีการใช้ตำราแต่ใช้ความจำและประสบการณ์ของคนที่มีความรู้และอาวุโสกว่าเช่นพ่อแม่ หรือคนในครอบครัวซึ่งมีความรู้สะสมไว้มาก คนในชุมชนที่มีความรู้มากจนได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญและได้มีการถ่ายทอดและบอกต่อกันมาจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง อาจจะมีการพัฒนา ปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงบ้าง การเรียนการสอนเน้นที่การปฏิบัติด้วยตนเอง

เมื่อรัฐไทยรับระบบการศึกษาแบบตะวันตกเข้ามา ประกอบกับการพัฒนาประเทศใช้แนวคิดตามกระแสหลักคือการทำให้ทันสมัย เพื่อให้มีความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาทางอุตสาหกรรม ดังนั้นการจัดการศึกษาจึงเน้นที่การสร้างคนเพื่อมารับใช้ในระบบอุตสาหกรรม หลักสูตรการเรียนการสอนถูกออกแบบมาจากส่วนกลาง เน้นความเป็นวิทยา

ศาสตร์ ละเลยภูมิปัญญาชาวบ้าน ครูมีหน้าที่สอนให้เด็กท่องจำเพื่อใช้ในการสอบ เด็กๆจึงไม่มีโอกาสเข้าร่วมในประเพณี/พิธีกรรมที่เป็นของชุมชน บทบาทของชุมชนในการกลมเกลียวทางสังคมจึงค่อยๆหายไป เด็กๆไม่เชื่อและดูถูกภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเอง(หาว่าพ่อแม่ตนเองมมง่าย) ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากการที่คนในชุมชนไม่ได้มีการอธิบายให้เด็กได้มีความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับประเพณี/พิธีกรรม/สื่อพื้นบ้าน เพราะในอดีตปราชญ์ชาวบ้านมีความรู้ความเข้าใจโดยเริ่มเรียนรู้จากการเข้าร่วมในประเพณี/พิธีกรรมซึ่งเป็นการเรียนรู้จากการที่ได้มีโอกาสเข้าร่วมทดลองปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่อง จากนั้นจะค่อยๆสะสมประสบการณ์และพัฒนาเป็นองค์ความรู้ในที่สุด

แต่สถานการณ์ปัจจุบันเด็กต้องไปเรียนหนังสือในโรงเรียนเพื่อหาความรู้ดังนั้นเด็กจึงต้องการคำอธิบาย(ความรู้)เรื่องเกี่ยวกับประเพณี/พิธีกรรม/สื่อพื้นบ้าน เมื่อคนในชุมชนไม่เข้าใจเงื่อนไขเช่นนี้โดยเชื่อว่าเด็กต้องเรียนรู้จากการเข้าร่วมในประเพณี/พิธีกรรม เพื่อสะสมประสบการณ์ดังเช่นคนรุ่นในอดีต ดังนั้นเด็กจึงไม่สามารถหาคำอธิบายได้ เด็กจึงมองว่าสิ่งที่ชุมชนทำโดยเฉพาะความเชื่อเรื่องเกี่ยวกับผีเป็นเรื่องมง่าย เมื่อเป็นดังนี้ชุมชนจึงขาดผู้ที่มาสืบสานงานสื่อพื้นบ้านของชุมชน

“บ่าเดียวละอ่อนมันมีแต่เขียนหนังสืออย่างเดียว มันบ่าเจือ เพราะว่าหนังสือมันสอน

ข้างนอก คือสอนหื้อหู้บ่าตาย แต่บ่าได้สอนในใจ ผียู๋ยามันสอนในใจ”

พ่อหนานแก้ว วิชาไทย อายุ62 ปี บ้านน้ำจ้ำ

“ระบบการศึกษาของเราทั้งระบบ เป็นระบบที่อยู่นอกสังคม ไม่รู้ร้อนรู้หนาวกับสังคม

ไม่ร่วมทุกข์ร่วมสุข ไม่ร่วมแก้ปัญหา จึงอ่อนแอทางปัญญายิ่งนัก

การเรียนการสอนก๊วนอยู่ในโลกของวิชาการ ไม่ได้สัมพันธ์อยู่กับความเป็นจริง

ของชีวิตและสังคม”

ศ.นพ.ประเวศ วะสี

“การศึกษาในระบบโรงเรียนของเรามุ่งไปทางความรู้สากลแบบตะวันตกเป็นส่วนใหญ่

ทำให้ละเลยไม่ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาท้องถิ่น เพราะนักการศึกษาไทยเมื่อรับ

การศึกษาแบบตะวันตกเข้ามาแล้ว ไม่สนใจ ไม่พัฒนา ไม่ปรับปรุง และไม่ยกย่อง

ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้สูญเสียมรดกที่ล้ำค่าของชาติไปมาก”

ดร.รุ่ง แก้วแดง

(3) สื่อสมัยใหม่ อดีตคนในชุมชนมีการสื่อสารแบบพบหน้ากัน ไปมาหาสู่เป็นการเยี่ยมเยียนกัน ในรอบปีมีเวลาว่างเป็นระยะๆ เมื่อมีเวลาว่างคนในอดีตจึงได้คิดกุศโลบายต่างๆ ขึ้นมาในหลากหลายรูปแบบเช่นประเพณี พิธีกรรม หรือการละเล่น เป็นต้น ซึ่งประเพณี พิธีกรรมหรือการละเล่นแต่ละชนิดนี้จะมีหน้าที่ที่แฝงอยู่เบื้องหลังและหน้าที่ที่แสดงออกมา เช่นในประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าหน้าที่ที่แสดงคือให้คนที่อยู่ในกลุ่มเครือญาติเดียวกันมาเคารพบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วและผู้สูงอายุที่ยังมีชีวิตอยู่ หน้าที่แฝงคือเป็นเวที/พื้นที่สำหรับให้สมาชิกที่อยู่ในกลุ่มเครือญาติเดียวกัน มาพบปะถามสารทุกข์สุกดิบแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกัน ช่วยกันดูแลลูกหลาน วางแผนการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และสนุกสนานร่วมกัน

ต่อมาเมื่อชุมชนเริ่มเปิดมากขึ้นสื่อจากภายนอกได้รุกเข้าในชุมชนอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะสื่อสมัยใหม่ เช่น วิทยุและโทรทัศน์ ส่วนหนังสือพิมพ์ยังมีน้อย(ถ้ามีก็จะมีเฉพาะที่บ้านของผู้ที่เป็นของทางรัฐที่สนับสนุนเข้าไป) เพราะเป็นพื้นที่ห่างไกลหาซื้อยากและคนในชุมชนยังไม่คุ้นกับวัฒนธรรมการอ่าน วิทยุและโทรทัศน์นำเอาค่านิยมใหม่ ระบบคุณค่าใหม่(เงินคือพระเจ้า , งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข)เข้าไปในชุมชนอย่างรวดเร็ว นอนในมุ้งหรือทำงานกลางทุ่งนาก็ยังสามารถได้ยินได้เห็นสิ่งที่สื่อเหล่านี้รุกรานให้อยากมี ให้อยากกิน อยากได้และอยากเป็น

“ขอ ละอ่อนคิดว่า เป็นเรื่องเซย เป็นของลำหลัง
เพราะบ่าเดียวอย่างดนตรี เพลงมันกะล้ายๆ ไปนัก”

นางสีมา เคียร่อน อายุ 45 ปี บ้านน้ำจ้ำ อดีตเป็นช่างขอ

งานศึกษาของจิตตนา หนูณะ (2533) วิเคราะห์ปัจจัยที่ทำให้การแสดงร้องเงิง (มีลักษณะคล้ายรำวง) อันเป็นสื่อการแสดงแบบพื้นเมืองของภาคใต้ค่อยๆ สูญหายไปจากความนิยมของชาวบ้านคือการเข้ามาของสื่อมวลชนสมัยใหม่ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ และภาพยนตร์ที่เข้ามาช่วงชิงเวลาที่ใช้ในการพักผ่อน รวมทั้งมหรสพรูปแบบความบันเทิงอย่างใหม่ๆ อีกมากมายที่พ่วงติดมากับสื่อมวลชน เช่น การแสดงคอนเสิร์ต การเดินดิสโกเธค เป็นต้น ที่จะไปเบียดแทนที่การแสดงของสื่อพื้นบ้าน โดยที่อัตราการแย่งชิงพื้นที่ทางวัฒนธรรมนั้นอาจมากขึ้นไปตามแต่ละท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของศรีปาน รัตติกาลชลกร (2538) ที่ได้ทำการศึกษาบทบาทของสื่อพื้นบ้านในวัฒนธรรมมอญในอำเภอพระประแดง จากผลการศึกษาพบว่า การรับสื่อสมัยใหม่ และกระแสวัฒนธรรมตะวันตกทำให้เด็กรุ่นใหม่มองว่าสื่อพื้นบ้านล้าสมัย

(4) ขาดการสนับสนุนจากรัฐ จากการสัมภาษณ์แกนนำและสมาชิกในชุมชน ทำให้ได้ข้อมูลว่าในช่วง 40-50 ปีที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน ยังไม่เคยมีหน่วยงานที่ไหนมาสนับสนุนให้ชุมชนเห็นคุณค่าของประเพณี/พิธีกรรม/สื่อพื้นบ้าน มีแต่ชาวบ้านทำกันเองสืบทอดกันมาตามประเพณีเท่า

นั้น นอกจากหน่วยงานของรัฐไม่ได้เข้าไปสนับสนุนแล้ว บางคนยังเป็นผู้ทำลายความเชื่อมั่นของชาวบ้านอีกด้วย ดังเช่นที่นายสว่างบอกว่าชาวบ้านโดยทั่วไปถ้าเจ็บป่วยจะใช้วิธีการรักษาแบบพื้นบ้านก่อนเมื่อไม่หายจึงจะไปหาหมอที่โรงพยาบาลซึ่งจะถูกหมอบอกว่าการรักษาพื้นบ้านเป็นเรื่องมงาย หัวโบราณ เป็นต้น

“หมอกะเหมือนกันตำเฮ้อักษาหมอพื้นบ้านไปก่อนเป็นว่าเฮ้อไปมงายอยู่กับผีๆสาๆ และอย่างครูก็มีเหมือนกันหาว่าชาวบ้านไปมงายอยู่กับผีๆสาๆ หาว่าเป็นหัวโบราณพ่องู้กันง่ายๆเลย คนเมืองเฮ้อไปอู้เมืองตางได้ เขาว่าไอ้ควาย เรื่องจริงหนา ก้อคือมันดูถูกภาษาเมือง”

นายสว่าง จานชา อายุ 58 ปี บ้านทุ่งจิว

ในรายงานเรื่อง “วัฒนธรรมไทยกับการดำเนินงานของรัฐ” ของกุลวดี เจริญศรี กล่าวถึงการสูญสลายของสื่อพื้นบ้านว่าในช่วงยุคสมัยของจอมพล ป.พิบูลสงคราม รัฐมีกระบวนการทำลายสื่อพื้นบ้านและวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ เช่นในภาคเหนือให้มีการเผาโบราณวัตถุที่พระธรรมที่เป็นภาษาล้านนาให้หมด ทั้งนี้เป็นเพราะว่ารัฐมีความเชื่อในสังคมหนึ่งๆต้องมีวัฒนธรรมที่เป็นหลักเป็นมาตรฐานเพียงวัฒนธรรมเดียวเท่านั้น ประการต่อมาคือแนวคิดที่ว่า “วัฒนธรรมก็คือศิลปวัฒนธรรม” เท่านั้น หาใช่เป็น “วิถีชีวิตวัฒนธรรม” วิถีคิดทั้งสองแบบนี้ แม้จะสิ้นสุดยุคสมัยจอมพล ป.พิบูลสงครามไปแล้ว แต่วิถีคิดดังกล่าวยังฝังรากลึกอยู่ในสังคมไทยมาจนถึงทุกวันนี้ ดังเช่น

จากบันทึกกระบวนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องผีปู้ย่า ของนางนิภาพร กันทะอินทร์ ครูโรงเรียนบ้านทุ่งหก ซึ่งเป็นตัวแทนของอาจารย์ใหญ่ เข้าร่วมประชุมคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลวอแก้ว

นางนิภาพรได้นำมติที่ประชุมของคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลวอแก้ว เกี่ยวกับการให้ครูจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องผีปู้ย่าเพื่อจัดกิจกรรมให้เด็กได้เรียนรู้ โดยเสนอให้แก่ผู้บริหารและคณะครูในโรงเรียนได้รับทราบ คณะครูบางคนเห็นด้วยเพราะเป็นมติของที่ประชุม มีครูบางคนไม่เห็นด้วยเพราะว่า

“เป็นเรื่องโบราณไม่สมควรมาสอนเด็กในยุคโลกาภิวัตน์ เพราะสมัยนี้เป็นสมัยเทคโนโลยีเขาเรียนคอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต กันแล้วเราจะมาสอนเรื่องมงายแบบนี้ไม่ไหวแน่”

หรือในกรณีของแม่เกียงคำ ที่เป็นเจ้าผีปู้ย่า โดยสมาชิกในกลุ่มได้ตกลงกันว่าจะมีการออมเงินเพื่อทำเป็นกองทุนในการช่วยเหลือสมาชิกในกลุ่มฯ เมื่อสมาชิกกลุ่มรวบรวมเงินกันได้แล้ว

และตกลงกันว่าตั้งชื่อ “กลุ่มผีปู่ย่า” แม่เกียงคำเป็นคนนำเงินไปฝากธนาคาร แต่ถูกเจ้าหน้าที่ธนาคารมองว่าเป็นเรื่องมงาย

“แม่เอาเงินกองทุนไปฝากธนาคารในอำเภอ แม่บอกเป็นว่าฝากชื่อกองทุนผีปู่ย่า
เจ้าหน้าที่ของธนาคารเป็นยืมใส่แม่แล้วเป็นว่า บ่าเดียวเป็นไปถึงดาวอังคารแล้ว
แม่ยังมามงายอยู่เก่า แม่ว่าแม่จะใจจื้อนี่ละ แม่บ่าอาย “

แม่เกียงคำ ตาอิน อายุ 66 ปี บ้านแม่ติว เป็นเจ้าผีปู่ย่า

ข้อพบดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาของศรีปาน รัตติกาลชลากร (2538) ที่ได้ทำการศึกษาบทบาทของสื่อพื้นบ้านในวัฒนธรรมมอญในอำเภอพระประแดง จากผลการศึกษาพบว่า นโยบายของรัฐในบางสมัยทำให้สื่อพื้นบ้านบางอย่างลดลงและเปลี่ยนแปลงไป เช่น การส่งปลดเสาสงส์ ทำให้ประเพณีแห่งสงฆ์ของชาวมอญในอำเภอพระประแดงเปลี่ยนแปลงไปด้วย

4.4.2 ปัจจัยภายใน

ดังได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้วว่าในสภาพสังคมไทยที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม นโยบายการทำให้ทันสมัยซึ่งเป็นกระแสหลักที่มากในนามของการพัฒนา โดยเฉพาะระบบทุนนิยมที่มีทั้งการผลิตเพื่อขายและการบริโภคนิยม เมื่อกระแสดังกล่าวไหลกระหน่ำเข้าสู่ตำบลวอแก้วอย่างต่อเนื่องทำให้คนในตำบลวอแก้วต้องดิ้นรนตามกระแสให้ทันสมัยเหมือนคนในเมือง เช่นมีการผลิตอ้อยและยาสูบตามระบบพันธะสัญญาเพื่อให้ได้เงินมาซื้อสินค้า ดังนั้นทุกอย่างเป็นเงินหมดบางอย่างไม่เคยซื้อแต่ทุกวันนี้ต้องซื้อเช่น พืชผักที่ต้องใช้ในชีวิตประจำวันชาวบ้านต้องซื้อ หรือแม้แต่ น้ำดื่ม (น้ำดื่มที่ผลิตจากโรงงาน) ที่บางครอบครัวต้องซื้อ คนต้องทำงานมากขึ้น คือต้องทำงานแข่งกับเวลา ผลที่ตามมาคือต่างคนต่างทำ ต่างคนต่างอยู่ ไม่มีเวลาคิดถึงคนอื่นแม้แต่ลูกหลานหรือสมาชิกในครอบครัว นอกจากนี้แล้วคนวัยหนุ่มสาวในหมู่บ้านเริ่มออกไปหางานทำในเมืองเนื่องจากงานผลิตพืชตามระบบพันธะสัญญาเป็นงานที่หนักและบางปีต้องขาดทุนด้วย พบเช่นเดียวกับงานศึกษาของจิตตนา หนูณะ (2533) ที่พบว่าปัจจุบันโอกาสที่จะได้ชมสื่อพื้นบ้านได้ลดน้อยถอยลงไป เนื่องจากวิถีชีวิตของผู้ชมที่แปรเปลี่ยนไปจนไม่เอื้ออำนวยให้เข้าร่วมกับสื่อประเพณี เช่น ต้องมาทำงานในเมืองหลวง ไม่ได้กลับไปร่วมงานบุญประเพณีต่างๆ

เมื่อประเด็นเรื่องเศรษฐกิจทำให้คนในชุมชนเริ่มเป็นปัจเจกมากขึ้น ดังนั้นในการจัดประเพณี/พิธีกรรม/สื่อพื้นบ้าน ไม่ว่าจะเป็นระดับหมู่บ้านหรือระดับตำบลส่วนมากบอกว่า “ทำตามประเพณี” คือเน้นที่ “รูปแบบ” หรือบางครั้งมีการปรับเปลี่ยนประเพณี/พิธีกรรม/สื่อพื้นบ้าน เพื่อ

ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ของชุมชน(คนในชุมชนไม่ค่อยมีเวลา และเป็นปัจเจกมากขึ้น) จึงเน้นที่"รูปแบบ" ลืมส่วนที่เป็น"คุณค่า" เช่นประเพณีสงฆ์น้ำพระธาตุป้อมปอดอยแล และพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ ที่"คุณค่า" อยู่ที่ความสามัคคี การช่วยเหลือกันของคนทั้งตำบล รวมทั้งการมีส่วนร่วมของกลุ่มหนุ่มสาว แต่เมื่อชุมชนมีการปรับเปลี่ยน(ซึ่งอาจจะไม่ได้ตั้งใจ) เน้นส่วนที่เป็น"รูปแบบ" ดังนั้นส่วนที่เป็น"คุณค่า"จึงเลือนหายไป

ประเพณี/พิธีกรรม/สื่อบ้าน ทุกประเภทโดยตัวมันเองไม่สามารถที่จะปรับเปลี่ยนได้ขึ้นกับคนว่าจะปรับเปลี่ยนหรือไม่ และถ้าจะปรับเปลี่ยนจะมีการปรับเปลี่ยนอะไร อย่างไร และเพื่อรับใช้ใคร อคิน รพีพัฒน์(2540:143-144)วิเคราะห์ว่า"วัฒนธรรมมีการคลี่คลายและเปลี่ยนแปลงไปอยู่เรื่อยๆ ตราบใดที่สังคมและความเชื่อของคนเกิดการเปลี่ยนแปลง การท่องเที่ยวไม่ได้ทำลายหรือส่งเสริมวัฒนธรรมแต่วิธีการที่เราจัดการกับการท่องเที่ยวต่างหากที่สำคัญ" เช่นการตานต๋อด(ทานทอด) เป็นการทำบุญตามประเพณีที่เก่าแก่ โดยการเอาสิ่งของไปทานไม่ให้เป็นรับรู้ว่า อาจจะเป็นการทานให้พระหรือคนยากจน เมื่อวิเคราะห์หาคำคุณค่าง่ายๆที่อยู๋ในประเพณีทานทอดนี้ จะแสดงออกถึงความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปันกันที่อยู๋ในหมู่บ้านได้เป็นอย่างดี กล่าวคือคนทุกคนที่อยู๋ในหมู่บ้านจะมีหลักประกันว่าจะได้รับการช่วยเหลือแบ่งปันจากเพื่อนบ้าน คนที่ยากจนขึ้นแค้นที่สุดจะไม่ถูกปล่อยให้อดตาย จะได้รับการช่วยเหลือจากชุมชนและการช่วยเหลือแบ่งปันให้ทานนี้เป็นไปอย่างบริสุทธิ์ใจ ไม่ได้หวังผลตอบแทน ไม่หวังแม้แต่ชื่อเสียง ดังมีกฎระบุนะไว้ว่าจะต้องไม่ให้ผู้รับทานได้ล่วงรู้ว่าใครเป็นคนให้

ปัจจุบันประเพณีการตานต๋อด(ทานทอด) เริ่มหายไป เนื่องจากชาวบ้านอธิบายว่าในหมู่บ้านไม่มีคนจนอีกแล้ว(ในอดีต"คนจน"หมายถึงคนที่ไม่มีข้าวกิน ต้องไปขอข้าวจากชาวบ้าน) เพราะส่วนใหญ่มีลูกหลานที่ไปทำงานต่างจังหวัดส่งเงินมาให้ แต่เมื่อนักวิจัยตั้งคำถามว่าคนเฒ่าคนแก่ที่มีลูกเสียชีวิตเพราะโรคเอดส์แล้วต้องดูแลหลาน ไม่มีญาติพี่น้องช่วยเหลือเลย ถือว่ายากจนหรือไม่ ชาวบ้านอธิบายว่ายากจนแต่ยังไม่ถึงขั้นไปขอทานข้าวชาวบ้าน ที่ชาวบ้านอธิบายแบบนี้อาจเนื่องมาจากวิถีชีวิตคนในหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไปมากเมื่อเทียบกับในอดีตชาวบ้านต้องดิ้นรนต่อสู้มากขึ้น และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเริ่มลดน้อยลง ทำให้สื่อบ้านหลายชนิดหายไปและบางชนิดกำลังจะสูญหายไปด้วย

ข้อค้นพบดังกล่าวตรงกับงานของอารยะ ภูสาล์และคณะ (2542) ที่ได้ทำการศึกษาสภาพและบทบาทของภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อการพัฒนา : กรณีศึกษาจังหวัดลำปาง พบว่าปัญหาความสั่นคลอนของวัฒนธรรมชุมชน จากปัญหาเรื่องที่ทำกินทำให้ชาวบ้านต้องดิ้นรนออกไปหางานทำมากขึ้น ทำให้ความร่วมมือในกิจกรรมการพัฒนาของชาวบ้าน ความเป็นชุมชน ความเป็นปึกแผ่น เริ่มพบว่ามีปัญหาทุกคนล้วนมีข้ออ้างว่าติดงาน ไม่ทำงานก็ไม่มีเงิน ปัจจุบันใช้

วิธีการส่งตัวแทนไปร่วมกิจกรรม หรือส่งเงินไปช่วยแรงงาน ซึ่งรวมไปถึงการเข้ามีส่วนร่วมในงาน ประเพณีพิธีกรรมต่างๆตามความเชื่อของชุมชนด้วย

4.4.3 ข้อจำกัดของตัวสื่อพื้นบ้าน

(1) ศักยภาพในการปรับตัวของสื่อพื้นบ้าน ในพื้นที่ศึกษาพบว่าสื่อพื้นบ้านที่ หายไปส่วนมากเป็นสื่อประเภทที่มีหน้าที่หลักในการให้ความบันเทิงเช่น ค่าวซอ และการละเล่น ต่างๆ ปัจจุบันสื่อพื้นบ้านเหล่านี้หายไปเนื่องจากไม่สามารถปรับตัวแข่งกับสื่อพื้นบ้านอื่นๆที่มีการ ปรับตัวเช่นคณะซอที่มีการร้องเพลงและมีหางเครื่องด้วย หรือสื่อสมัยใหม่ที่มาให้ความบันเทิงถึง ในครอบครัวหรือในร้านาเช่นทีวี หรือเครื่องเล่นซีดี เป็นต้น

“สื่อตั้งวันนี้เป็นตัวักัดกร่อนทำลายฮื้อสิ่งเหล่านี้หายไป คล้ายๆว่ามันมาทับถม ของเก่านะครับ เจ่น วิทย์ ไททัศน์ ไปเอาวัฒนธรรมต่างชาติมานักล่ำไป อย่างเจ่นเพลงที่มันดีนั้นๆ แดนส์ๆนะครับ แล้วกะก้านแต่งตัวอย่างจางซอเป็นนุ่งชุด พื้นเมือง มิดชิด แต่ละอ่อนบ่าเดียวฮื้อเพลงจะต้องใส่สายเดี่ยว เปิดหน้าเปิดหลัง วยรุ่นมันกะชอบไปจะนั้น บ้อบ้านเป็นกะชอบโดย”

นายบรรจง ลือชัย อายุ 43 ปี บ้านหลายทุ่ง

คุณลักษณะข้อหนึ่งของสื่อพื้นบ้าน ที่เป็นปัจจัยกำหนดการดำรงอยู่ของสื่อพื้นบ้าน ก็คือ สื่อดังกล่าวเป็นสื่อที่ถูกติดกับประเพณีพิธีกรรมซึ่งมีเงื่อนไขทำให้ปรับตัวยาก เช่น ต้องมีพิธีกรรม ภายในช่วงเวลาและสถานที่อันจำกัด สื่อประเภทนี้มักจะสูญสลายได้ง่ายเช่นประเพณีการเลี้ยงผี ปู่ย่า

(2) กระบวนการสืบทอด ลักษณะการสืบทอดสื่อพื้นบ้านไม่มีการสอนโดยตรง แต่จะเป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้โดยการเข้าร่วมปฏิบัติจริง จนเกิดความรู้สึกแล้วจึงค่อยๆ สะสมประสบการณ์และพัฒนาเป็นองค์ความรู้ ซึ่งผู้รู้(ปราชญ์ชาวบ้าน)แต่ละคนจะมีความรู้ในเรื่องเดียวกันที่ต่างระดับกัน เนื่องจากแต่ละคนมีความสนใจและมีความสามารถในการที่จะ วิเคราะห์แตกต่างกัน ดังนั้นองค์ความรู้โดยเฉพาะส่วนที่เป็น”คุณค่า”จึงค่อยๆเลือนหายไปคง เหลือเฉพาะส่วนที่เป็น”รูปแบบ” เท่านั้น

ในปัจจุบันพ่อ แม่และคนหนุ่มสาวในวัยแรงงานต้องออกไปทำงาน ส่วนเด็กและเยาวชน ต้องไปเรียนหนังสือ กลุ่มคนเหล่านี้ไม่ค่อยมีโอกาสในการที่จะเข้าร่วมในประเพณี/พิธีกรรม/สื่อพื้น บ้าน ที่ทางชุมชนจัดขึ้น หรือถ้ามีโอกาสเข้าร่วมก็ไม่ได้เข้าร่วมด้วยความรู้สึกที่เห็น”คุณค่า” เพราะ ไม่มีการให้ความรู้และความเข้าใจเรื่องคุณค่าแก่กลุ่มคนเหล่านี้ แต่เข้าร่วมในความรู้สึกที่ว่า ”ทำ

ตามประเพณี” เมื่อเป็นเช่นนี้ประเพณี/พิธีกรรม/สื่อพื้นบ้านของชุมชนจึงค่อยๆขาดผู้ที่มาสืบทอด ทั้งส่วนที่เป็น”รูปแบบ”และส่วนที่เป็น”คุณค่า” ดังที่มีหลักฐานว่า ในการสำรวจกลุ่มผู้ชมสื่อพื้นบ้านหลายชิ้นที่ผู้วิจัยตั้งเงื่อนไขว่า ต้องเป็นผู้ที่ชมสื่อพื้นบ้านเกิน 10 ครั้งขึ้นไป อายุของกลุ่มตัวอย่างมักเป็นกลุ่มอายุ 30 – 55 ปีขึ้นไป (ปาริชาติ : 2538 , จันทรเพ็ญ : 2530) ซึ่งหมายความว่าสื่อพื้นบ้านเป็นสื่อของผู้ใหญ่และผู้สูงอายุเท่านั้น เมื่อขาดโอกาสที่จะชม การชื่นชมและเห็นคุณค่าถึงระดับที่จะเป็นผู้สืบทอดย่อมเป็นไปได้

(3) ช่องทางการสื่อสาร องค์ประกอบของการสื่อสารมี ผู้ส่งสาร – ช่องทาง/สื่อ – ผู้รับสาร องค์ประกอบทั้ง4นี้ ช่องทาง/สื่อเป็นหนึ่งในองค์ประกอบที่มีความสำคัญ ถ้าไม่มีช่องทาง/สื่อแล้ว สารจะไม่สามารถไปถึงผู้รับได้

ประเพณี/พิธีกรรม/สื่อพื้นบ้าน โดยส่วนใหญ่มีช่องทางการสื่อสารเพียงปีละ1ครั้งคือการทำตามประเพณีที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมา พบว่ายังไม่มีการเพิ่มช่องทางการสื่อสารให้กับสื่อพื้นบ้านเลย นอกจากนี้แล้วยังพบว่าสื่อพื้นบ้านบางชนิดถูกลดช่องทางการสื่อสารด้วย เช่น ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าในอดีตก่อนวันทำพิธี ปลูก ยา ตา ยายหรือพ่อแม่จะเตรียมสิ่งของเพื่อนำไปร่วมในพิธีเลี้ยงผีปู่ย่าในวันรุ่งขึ้น ในการเตรียมสิ่งของจะให้คนในครอบครัวมีส่วนร่วมและจะมีการสอนลูกหลานด้วย นอกจากนี้เมื่อเสร็จจากพิธีการเลี้ยงผีปู่ย่าแล้ว แต่ละครอบครัวจะนำ”ยาจิ้นไก่”เป็นอาหารจากในพิธีเลี้ยงผีปู่ย่ากลับมาที่บ้านเพื่อให้สมาชิกในครอบครัวได้กินและมีการพูดคุยเรื่องเกี่ยวกับประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าด้วย แต่ปัจจุบันช่องทางดังกล่าวได้หายไป

4.5 สรุป

ตำบลอ่าวแก้วเป็นตำบลที่ก่อตั้งมาประมาณ100กว่าปี มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน บริบทชุมชนที่ทำการศึกษากันทั้ง7หมู่บ้าน มีความแตกต่างกันทั้งเรื่องประวัติศาสตร์ความเป็นมาของแต่ละหมู่บ้าน ความสนใจและศักยภาพของผู้ในกลุ่มต่างๆ ในการพัฒนาหมู่บ้าน แต่ทั้ง7หมู่บ้านมีจุดร่วมที่เหมือนกันคือ มีประเพณี/พิธีกรรม/สื่อพื้นบ้าน ของทั้ง7หมู่บ้านมีสถานภาพที่เหมือนกันคือ มีทั้งสื่อพื้นบ้านที่หายไปแล้ว สื่อพื้นบ้านที่กำลังจะหายไปและสื่อพื้นบ้านที่ยังดำรงอยู่ โดยพบว่า

-จำนวนปริมาณของสื่อพื้นบ้านได้หายไป โดยเฉพาะสื่อที่เป็นของเล่นและการละเล่นได้หายไปทั้งหมด

-ผู้เข้าร่วม สื่อพื้นบ้านที่เหลืออยู่นั้นส่วนมากเป็นประเภทพิธีกรรม ผู้เข้าร่วมส่วนมากจึงมีแต่ผู้สูงอายุเท่านั้น

-การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนน้อยลง ในการจัดประเพณี/พิธีกรรมคนในชุมชนจะมีส่วนร่วมน้อยเพราะ”จัดตามประเพณี”และ”จัดพอเป็นพิธี”เท่านั้น

-สื่อพื้นบ้านที่ดำรงอยู่ จะเหลือแต่“รูปแบบ” ส่วน “คุณค่า/หน้าที่/ความหมาย” หายไปและที่ดำรงอยู่นั้นก็ไม่ได้ทำหน้าที่

สื่อพื้นบ้านที่กำลังจะหายไปส่วนมากเป็นสื่อที่มีหน้าที่เกี่ยวกับการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน หรือเป็นสื่อที่เกี่ยวกับสวัสดิการของชุมชน เพราะตำบลอ่าวแก้วเข้าสู่ความทันสมัย เงินคือพระเจ้า ทุกคนดิ้นรนหาเงินเพื่อตนเอง(เป็นปัจเจกมากขึ้น) การผลิตแบบพันธะสัญญาที่ต้องเข้มข้นและใช้เวลาทำให้คนในชุมชนไม่มีเวลาคิดถึงคนอื่น สามัญสำนึกแบบส่วนรวมจึงค่อยๆจางหายไป ส่วนสื่อพื้นบ้านที่ยังดำรงอยู่นั้นยังมีอีกมากและส่วนมากเป็นสื่อพิธีกรรม แต่สื่อพื้นบ้านทั้งสองประเภทถูกลดบทบาทหน้าที่ลงอย่างมาก ที่ยังคงเหลือก็เป็นเพียง “รูปแบบ” และ “พิธีกรรม” เท่านั้น ส่วนที่เริ่มลดน้อยถอยลงและเริ่มหายไปแล้วคือส่วนที่เป็น “คุณค่า/หน้าที่” และ “การมีส่วนร่วมของชุมชน” ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของจุฑารัตน์ เมืองแก้ว (2537) ที่ได้ทำการศึกษาการปรับตัวของชุมชนกิ่งเมืองกิ่งชนบทในภาคเหนือพบว่า การปรับตัวของชุมชนด้านความเชื่อนั้น ความเชื่อดั้งเดิมทั้งที่เป็นประเพณีและพิธีกรรมต่างๆรวมทั้งความเชื่อที่เกี่ยวกับการผลิต บางอย่างได้สูญหายไป บางอย่างยังปฏิบัติอยู่แต่ลดความสำคัญลงเหลือแต่การปฏิบัติทางพิธีกรรม แต่ด้านของเนื้อหาสาระเบื้องหลังของการประกอบพิธีกรรมนั้น แทบจะไม่มีใครรู้ความหมายเลยและงานของอานันท์และฉลาดชาย(2541:14-15)พบสอดคล้องกันคือ การเช่นไหว้ผีอารักษ์เมืองต่างๆในภาคเหนือที่เคยมีการทำมาในอดีตทุกเมืองไม่ว่าเมืองเล็กหรือเมืองใหญ่ ในปัจจุบันได้เลิกไปเกือบหมดแล้ว หลังจากรัฐบาลได้หันไปใช้การสถาปนาอำนาจรัฐในท้องถิ่นด้วยการสนับสนุนการสร้างเสาหลักเมืองขึ้นใหม่ ทำนองเดียวกันการไหว้ผีอารักษ์หมู่บ้านและสถานที่สำคัญของชุมชนก็เสื่อมคลายลงไปมาก หมู่บ้านส่วนใหญ่จะไม่ทำพิธีไหว้ผีเสื้อบ้าน ซึ่งเคยทำหลายครั้งในหนึ่งปี กลุ่มเหมืองฝายก็จัดทำพิธีเลี้ยงผีฝายน้อยลงหลังจากฝายไม้ถูกเปลี่ยนเป็นฝายคอนกรีต

สำหรับสื่อพื้นบ้านที่หายไปส่วนมากเป็นสื่อที่มีหน้าที่ให้ความบันเทิงเช่นคำวซอ และการละเล่น/ของเล่นต่างๆ สื่อพื้นบ้านเหล่านี้ถูกเข้ามาแทนที่โดยสื่อสมัยใหม่ที่เน้นให้ความบันเทิงได้ง่ายมาก

ดังได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้วว่าในสภาพสังคมไทยที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม นโยบายการทำให้ทันสมัยซึ่งเป็นกระแสหลักที่มาในนามของการพัฒนา โดยเฉพาะระบบทุนนิยมที่มีทั้งการผลิตเพื่อขายและการบริโภคนิยม เมื่อกระแสดังกล่าวไหลทะลักเข้าสู่ตำบลอ่าวแก้วอย่างต่อเนื่องทำให้คนในตำบลอ่าวแก้วต้องดิ้นรนตามกระแสให้ทันเหมือนคนในเมือง ทำให้วิถีชีวิตของคนในตำบลเปลี่ยนแปลงไปทั้งหมดเช่นมีการผลิตอ้อยและยาสูบตามระบบพันธะสัญญาเพื่อให้ได้เงินมาซื้อสินค้า พืชผักที่ต้องใช้ในชีวิตประจำวันชาวบ้านต้องซื้อ หรือแม้แต่น้ำดื่ม(น้ำดื่มที่ผลิตจากโรงงาน)ที่บางครอบครัวต้องซื้อ คนต้องทำงานมากขึ้น คือต้องทำงานแข่งกับเวลา ผลที่ตามมาคือต่างคนต่างทำ ต่างคนต่างอยู่ ไม่มี

เวลาคิดถึงคนอื่นแม้แต่ลูกหลานหรือสมาชิกในครอบครัว นอกจากนี้แล้วคนวัยหนุ่มสาวในหมู่บ้าน เริ่มออกไปหางานทำในเมืองเนื่องจากงานผลิตพืชตามระบบพันธะสัญญาเป็นงานที่หนักและบางปีต้องขาดทุนด้วย

เมื่อประเด็นเรื่องเศรษฐกิจทำให้คนในชุมชนมีวิถีชีวิตที่ต้องเปลี่ยนไปเริ่มเป็นปัจเจกมากขึ้น ดังนั้นในการจัดงานประเพณี/พิธีกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นงานระดับครอบครัว ระดับเครือญาติ ระดับหมู่บ้าน ระดับตำบล หรือระดับเครือข่ายต่างตำบลก็ตาม พบว่าคนที่มาร่วมงานส่วนมากจะบอกว่าที่มาเพราะ “ทำตามประเพณี” หรือบางครั้งมีการปรับเปลี่ยนประเพณี/พิธีกรรม/สื่อพื้นบ้าน เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ของชุมชน(คนในชุมชนไม่ค่อยมีเวลา และเป็นปัจเจกมากขึ้น) จึงเน้นที่“รูปแบบ” ลืมส่วนที่เป็น“คุณค่า/เนื้อหา” ดังนั้นผีปญาจึงไม่สามารถที่จะมาช่วยร้อยรวมใจของคนที่เป็นญาติพี่น้องได้อีกแล้ว เพราะว่าคนที่มาร่วมในการเลี้ยงผีปญาก็ลดลงเหลือแต่คนเฒ่าคนแก่ที่มาเข้าร่วม และที่มาร่วมก็เพราะว่า“ทำตามประเพณี” หรือ “ทำพอเป็นพิธี” เท่านั้น

ถึงแม้ว่าในปัจจุบันวอแก้วยังมีสื่อพื้นบ้านที่ยังดำรงอยู่มีเป็นจำนวนมาก และส่วนมากที่ยังคงดำรงอยู่เป็นสื่อประเภทพิธีกรรม ซึ่งสื่อสมัยใหม่ยังไม่สามารถแทรกแซงเข้ามาแทนที่ได้ทั้งหมด แต่สื่อพื้นบ้านที่ยังคงดำรงอยู่นั้นก็ถูกลดบทบาทลงไปมาก เหลือแต่เพียง“รูปแบบ”เท่านั้น ส่วนสื่อพื้นบ้านที่หายไปจากชุมชนแล้วนั้นคือสื่อประเภทบันเทิงที่ถูกแทนที่ด้วยสื่อสมัยใหม่อย่างง่ายดายมาก และสื่อที่กำลังจะหายไปจากชุมชนจะเป็นสื่อประเภทที่มีหน้าที่การรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกัน กำลังจะหายไปจากชุมชน

เมื่อสื่อพื้นบ้านไม่สามารถทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการร้อยใจ เชื่อมสายใย และสานสายสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้เป็นหนึ่งเดียว เพื่อสร้างชุมชนให้เป็นปึกแผ่นและมั่นคงได้ ปัญหาต่างๆ ในตำบลวอแก้วจึงเกิดขึ้นและขยายวงกว้างออกไปอย่างต่อเนื่องและปัญหาก็จะซับซ้อนมากขึ้นเรื่อยๆดังปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในวอแก้ว

ปัจจัยที่ทำให้สื่อพื้นบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลงนั้น มีปัจจัยภายนอกซึ่งเป็นปัจจัยหลักประกอบด้วย(1)กระแสทุนนิยม/การส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์และการบริโภคนิยม (2)ระบบการศึกษาและ(3)การเข้ามาของสื่อสมัยใหม่ ปัจจัยหลักทั้งสามเป็นตัวกระตุ้นและหนุนเสริมให้คนในชุมชนมีวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป จากในอดีตเป็นสังคมที่พึ่งพาตนเอง อยู่อย่างพอเพียงในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ ผู้คนมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันกับธรรมชาติกับญาติพี่น้องทั้งใกล้และไกล มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในความเป็นจริงแล้วคนในชุมชนมีการพัฒนา/ปรับตัว/ปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมมาอย่างต่อเนื่องแต่เป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป เมื่อปัจจัยหลักทั้งสามเข้าสู่หมู่บ้าน ทำให้คนในชุมชนต้องมีการปรับเปลี่ยนตนเองอย่างรวดเร็ว ทำให้วิถีชีวิตต้องถูกปรับเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว ประกอบกับปัจจัยรองอื่นๆสอดแทรกเข้ามา ทำให้คนในชุมชนเลิกละและปรับใช้สื่อพื้นบ้านที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตแบบใหม่เท่านั้น ดังนั้นสื่อพื้นบ้านที่ไม่สอดคล้องจึงหมดหน้าที่และ

ค่อยๆหายไป สีสลาภรณ์ บัวสาย (2547:22)วิเคราะห์ว่า ชุดของความรู้นั้นมีบริบทที่ก่อเกิดและมีผู้
ใช้ประโยชน์จากความรู้นั้นจริงๆจึงเป็นชุดความรู้ที่มีการสร้าง สะสม และถ่ายทอดสืบต่อกันมา
ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงบริบทที่เป็นที่ก่อเกิดของความรู้ชุดใดชุดหนึ่ง จะมีผลทำให้ความรู้ชุดนั้น
หมดคุณค่า/คุณประโยชน์ที่เคยมี ดังเช่นการวิเคราะห์การท่องเที่ยวกับวัฒนธรรม:ข้อสังเกตจาก
งานบุญบั้งไฟ ของอดิน รพีพัฒน์(2540:143-144)ว่า “วัฒนธรรมมีการคลี่คลายและเปลี่ยนแปลง
ไปอยู่เรื่อยๆ ตราบใดที่สังคมและความเชื่อของคนเกิดการเปลี่ยนแปลง การท่องเที่ยวไม่ได้ทำลาย
หรือส่งเสริมวัฒนธรรมแต่วิธีการที่เราจัดการกับการท่องเที่ยวต่างหากที่สำคัญ จากการศึกษานี้เรา
จะพบว่าบรรดาข้าราชการที่เป็นคนมีการศึกษา มีความกระตือรือร้นที่จะเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆมาก
กว่าชาวบ้าน เรื่องนี้น่าสนใจ เพราะแสดงให้เห็นว่าข้าราชการที่ได้รับการฝึกฝนอบรมจากกรุงเทพฯ
ไม่มีใครมีความชื่นชมวัฒนธรรมท้องถิ่นมากนัก พวกเขาไม่มีความเข้าใจอย่างทอ้งแท้เกี่ยวกับวัฒน
ธรรมของท้องถิ่นที่เขาปกครอง รากเหง้าของปัญหานี้อาจมาจากระบบการศึกษาในสังคมไทย
เพราะเราพบว่าแม้แต่คนในท้องถิ่นเองที่ได้ผ่านการศึกษาระดับมหาวิทยาลัย ก็มีทัศนคติต่อวัฒน
ธรรมท้องถิ่นของตนเองเช่นเดียวกับข้าราชการจากกรุงเทพฯ”

บทที่ 5

ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีของคนล้านนา

เนื่องจากชาวบ้านตัดสินใจเลือกที่จะรื้อฟื้น “ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า” ซึ่งเป็นผีประเภทหนึ่งในท่ามกลางผีหลายประเภท ดังนั้นเพื่อให้เข้าใจเรื่องผีปู่ย่าจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเข้าใจเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีของคนภาคเหนือ/ล้านนา มีประเด็นนำเสนอ ดังนี้

5.1 ลักษณะทั่วไปของภาคเหนือ

5.2 ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีของคนล้านนา

5.2.1 ผีดี

5.2.2 ผีร้าย

5.3 สรุป

5.1 ลักษณะทั่วไปของภาคเหนือ

ภาคเหนือของประเทศไทยหากแบ่งตามเขตการปกครองแล้ว ภาคเหนือจะประกอบไปด้วย 15 จังหวัด และถ้าแบ่งตามเขตภูมิศาสตร์เป็น 2 ส่วน คือ

1. ภาคเหนือตอนบน มี 8 จังหวัด ประกอบด้วยจังหวัดลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน เชียงใหม่ เชียงราย พะเยา และแม่ฮ่องสอน
2. ภาคเหนือตอนล่าง มี 7 จังหวัด ประกอบด้วยจังหวัดพิจิตร พิษณุโลก กำแพงเพชร ตาก สุโขทัย อุตรดิตถ์ และเพชรบูรณ์

ถ้าหากจะกล่าวถึงกลุ่มวัฒนธรรมชาวเหนือให้ชัดเจนแล้วก็ต้องหมายถึงส่วนที่จัดให้เป็น 8 จังหวัด ภาคเหนือตอนบน เพราะเมื่อได้พิจารณาตามประวัติศาสตร์ความเป็นมาของกลุ่มชน การมีวัฒนธรรมร่วมกันทางความเชื่อ ประเพณี และการปกครองแล้ว ดินแดนในแถบนี้จะมี ความเชื่อมโยงสัมพันธ์ถึงกันในทุกๆ ด้าน จากสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ และมี ทรัพยากรธรรมชาติอันสมบูรณ์ได้กลายเป็นปัจจัยสำคัญให้กลุ่มวัฒนธรรมในแถบนี้เติบโตขึ้นมา มีประเพณี มีภาษา และมีงานศิลปะอันเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ความเจริญงอกงามเหล่านี้ได้ ส่งผลให้สังคมมีวิถีชีวิตที่สมดุลย์ เรียบง่าย ผู้คนมีน้ำใจและอัธยาศัยอันดี ให้ความเป็นมิตร ไม่ตรีกับทุกผู้ที่มาเยือน จนดินแดนในแถบนี้ได้ถูกขนานนามให้เป็น “ถิ่นไทยงาม” หรือที่รู้จักกันว่า “ล้านนา”

5.2 ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีของคนล้านนา

การนับถือผีของไทยวน หรือที่ปัจจุบันเรียกว่า “คนเมือง” หรือ “คนล้านนา” เข้าใจว่ามีการนับถือมานานแล้ว เช่นเดียวกับคนไทยในภาคอื่นๆและชนชาติอื่น (สงวน โชติสุขรัตน์, 2512:83) และความเชื่อเรื่องผีบาง เวทมนต์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติมีอิทธิพลต่อวิถีทางการดำเนินชีวิตของชาวนาในภาคเหนือ ไม่น้อยไปกว่าอิทธิพลของพุทธศาสนา (นฤจร อิทธิจิระจรัส, 2523:152)

คติความเชื่อเรื่องการนับถือผีเป็นความเชื่อของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยโบราณ และได้เป็นลักษณะเฉพาะของชาวล้านนา เพราะชาวเขาและชาวไทกลุ่มอื่นๆก็นับถือผีเช่นกัน ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า คติความเชื่อเรื่องผีเป็นลักษณะร่วมของกลุ่มชาติพันธุ์ไท ไม่ว่าจะเป็น ไทใหญ่ ไทลื้อ ไทยวน และไทดำ ฯลฯ ต่างก็นับถือผีกันทั้งสิ้น เพียงแต่ว่ากลุ่มชนแต่ละแห่งอาจจะมีการปรับปรุเนื้อหาและรายละเอียดให้ผันแปรแตกต่างกันออกไป ตามสภาพถิ่นที่อยู่และสิ่งแวดล้อม เช่นสังคมชาวไทดำในเวียดนาม ได้ผสมผสานการนับถือผีเข้าเป็นเนื้อเดียวกับความเชื่อเรื่องขวัญ เป็นต้น (มาณพ มานะแซม, 2541:58)

พระยาอนุนามราชชน (2515:307) ให้คำจำกัดความคำว่า “ผี” เป็นสิ่งที่ปกติจะมองไม่เห็น คนถือหรือเข้าใจเอาว่า มีฤทธิ์อำนาจเหนือคน อาจให้คุณหรือโทษแก่คน ทำให้คนนับถือหรือเกรงกลัว

สำหรับชาวล้านนาเชื่อว่า “ผี” เป็นตัวแทนอำนาจเหนือธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2535:60)

ความเชื่อเกี่ยวกับผีของคนล้านนาแบบดั้งเดิมน่าจะมีลักษณะใกล้เคียงและเชื่อมโยงกับความเชื่อเดิมอื่นๆ ได้แก่ความเชื่อเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์และความเชื่อเรื่องขวัญ หัวใจสำคัญร่วมกันของความเชื่อทั้งสามนี้คือ การมองเห็นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของโลกทางวัตถุและโลกทางจิตใจ ซึ่งแสดงออกเป็นรูปธรรมด้วยการเคารพธรรมชาติที่สามารถบันดาลทั้งความสุขและ/หรือความทุกข์ยาก ไม่ว่าจะเป็น ป่าเขา ต้นไม้ สายน้ำ แผ่นดิน ฯลฯ โดยการเช่นไหว้ “อำนาจ” ที่สิงสถิตอยู่ในธรรมชาติ เช่น “ผีขุนน้ำ” “ผีป่า “ เป็นต้น ความเชื่อในลักษณะเช่นนี้มักจะปรากฏในตำนานอยู่เสมอ บางครั้งก็เรียกอำนาจเหล่านี้ว่า เป็นอำนาจของเทพเทวดา เช่นตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ จะอ้างนิทานปรัมปราของสถานที่ที่พญามังรายทรงมีพระประสงค์จะสร้างวัดกานโถม ในเวียงกุมกาม ประมาณปี พ.ศ. 1829 ว่า

“ยังมีไม้เตี้ยเกลี้ยงต้นหนึ่ง คำนานว่าไม้สะพานต้นใหญ่นี้ รุกข-เทวดาสักสวาด (ศักดิ์สิทธิ์) อยู่รักษาไม้เตี้ยต้นนั้น เทวดาต้นนั้นมักใคร่หื้อคุณแก่คนทั้งหลาย ก็เนรมิตเป็นแล่นเผือกตัวหนึ่ง อยู่ในไม้เตี้ยต้นนั้น คนทั้งหลายเห็น ก็เอากันไปสักการบูชา แล้วปรารถนาเอาลูกหญิง

ลูกชาย ข้าวของสมบัติ ก็ได้ตั้งใจอันมักดังคนทั้งหลายแล อยู่บ่นานเท่าใด ไม่เดือต้นนั้นเป็นอัน
แก่นักลวดลาย คนทั้งหลายย่อมไปสักการะบูชาที่นั่น ตลอดจนเจ้ามั่งรายตั้งเวียงกุมกามแล”
(อานันท์ กาญจนพันธุ์, เพ็ญอักษร)

จากตัวอย่างของความเชื่อที่กล่าวมานี้ ได้สะท้อนให้เห็นว่า ความเชื่อพื้นฐานของมนุษย์
มีความผูกพันโยงใยอยู่กับธรรมชาติมาเป็นเวลาช้านาน และประสบการณ์จากธรรมชาตินี้ ทำให้
มนุษย์ได้บทเรียนที่ว่า ชีวิตกับธรรมชาติเป็นของคู่กัน และจะต้องพึ่งพาอาศัยกัน มนุษย์ก็เป็น
เพียงชีวิตหนึ่งที่ได้เข้ามาใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ ดังนั้นการกระทำของมนุษย์โดยเฉพาะอย่าง
ยิ่ง ชาวล้านนา ได้มองเห็นว่า ธรรมชาติเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่ มีชีวิตและวิญญาณ สามารถบันดาล
ให้เกิดสิ่งร้ายหรือสิ่งดีต่อมนุษย์ได้ ดังนั้น การปฏิบัติของมนุษย์จึงควรจะมีการอ่อนน้อมถ่อมตน
และสำนึกในบุญคุณของธรรมชาติอยู่เสมอ ด้วยเหตุนี้ จึงได้มีพิธีกรรมการเคารพบูชาวิญญาณ
หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่ในธรรมชาติ เช่น เจ้าที่ , เจ้าป่า , เจ้าเขา หรือเจ้าแห่งขุนน้ำ

การนับถือผีอีกลักษณะหนึ่ง ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์อันใกล้ชิดของผู้คนในสังคมซึ่ง
ถือเป็นลักษณะอันสำคัญของชุมชน ระบบเครือญาติชาวล้านนา เพราะระบบของการนับถือผีใน
สายนี้มีได้เป็นเพียงกิจกรรมตามจารีต เพื่อตอกย้ำอุดมการณ์ หรือเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรม
เท่านั้น แต่หากเป็นภูมิปัญญาของชุมชนที่พัฒนาการขึ้นมาอย่างหลากหลายและซับซ้อน ทั้งนี้ก็
เพื่อจัดระเบียบหรือสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติและมนุษย์กับ
อำนาจเหนือธรรมชาติ ให้อยู่ด้วยกันอย่างสันติ โดยสะท้อนหลักการร่วมกันที่ว่า เพื่อความอยู่
รอดของสภาพแวดล้อมและผู้คนในสังคม(มานพ มานะแซม, เพ็ญอักษร)

การกำหนดบทบาทของผีประเภทต่างๆ ขึ้นมา เป็นการสะท้อนภูมิปัญญาในเรื่องการจัด
การทางสังคมของชาวล้านนา ระเบียบหรือข้อห้ามที่เกิดขึ้นจากการนับถือผีนั้น ได้กลายเป็นสิ่งที่
คอย ดูแล และควบคุมเป็นกฎเกณฑ์ทางศีลธรรมในสังคมได้เป็นอย่างดี ซึ่งจะส่งผลหรือแสดง
ออกในรูปของพลังอำนาจที่กระทบต่อปัจเจกบุคคลหรือสังคม

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544:62-63)ได้ตั้งข้อสังเกตไว้อย่างน่าสนใจว่านอกจากผีมีอำนาจใน
การทำให้บุคคลหรือชุมชนแม้แต่บ้านเมืองเสียสมดุลแล้ว การนับถือผียังมีอำนาจในการพยากรณ์
และการรักษาโรคด้วย ดังปรากฏในรูปของการบนและการเข้าทรงซึ่งมีให้พบเห็นมากมายใน
ปัจจุบัน แต่ที่สำคัญคืออำนาจในการดลบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์และความเจริญงอกงาม
แก่การเพาะปลูกให้แก่ครอบครัวและชุมชน พิธีกรรมเกี่ยวกับการนับถือผีจึงมักเป็นพิธีเลี้ยงผีบรรพ
บุรุษ ผีอารักษ์บ้าน ผีขุนน้ำ ผีเหมืองฝาย และผีอารักษ์เมือง เป็นต้น แต่พิธีเหล่านี้เสื่อมความ
นิยมไปมาก ชาวบ้านกลับไปนิยมพิธีที่ให้ประโยชน์แก่บุคคลในเรื่องโชคลาภมากขึ้น

สงวน โชติสุวรัตน์ (2512:83) และมณี พยอมยงค์ (2529:193-201)กล่าวว่า ผีที่คนล้านนา
นับถือสามารถแยกออกมาได้เป็น 2 ประเภทด้วยกัน คือ “ผีดี” คือผีที่เมื่อได้ทำการเซ่นสรวง

สังเวตามพิธีกรรมแล้ว ทำให้ผู้ทำได้รับผลดี เช่น ผีบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า ผีมด ผีเม็ง) ผีอารักษ์ (ผีเสื้อ วัด ผีเสื้อเมือง ผีเจ้าบ้านและผีนาง) ผีเจ้านาย และผีที่ประจำอยู่ในภาชนะสำคัญในการยังชีพ เช่น ผีนางดั่งและผีหม้อหนึ่ง เป็นต้น ส่วน “ผีร้าย” คือผีที่เมื่อไม่ทำพิธีบวงสรวงสังเวทจะให้ร้าย ได้แก่ ผีตายโหง ผีพราย ผีป่า (ผีนางไม้ ผีมาปากกะโหล่ง และผีกองกอย เป็นต้น) ผีกะ (ผีปอบ) และผีโพง

5.2.1 ผิดี

เป็นผีที่มีอยู่โดยทั่วไป มีหน้าที่ปกป้อง คุ้มครอง ดูแล ตามสิ่งสถานที่สิ่งสถิตอยู่และสามารถบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ นำมาซึ่งความผาสุกในชุมชน หรือผู้ที่ปฏิบัติตนอยู่ในกรอบของสังคมอันดีงาม ผิดีเหล่านี้สามารถผันแปรเป็นอำนาจที่รุนแรงลงโทษผู้ที่ละเมิดกฎระเบียบหรือข้อห้ามบางอย่างที่เชื่อถือมาแต่โบราณ เรียกกรณีนี้ว่า “ผิดผี” ซึ่งจะถือเป็นข้อกำหนดที่ส่งผลกระทบต่อความสมดุลของปัจเจกบุคคลหรือชุมชน ในรูปของเสนียด จัญไร และอุปัทวภัย รวมไปถึงการเจ็บไข้ได้ป่วยที่ตามมา

มณี พยอมยงค์ (2529:113-115)ได้อธิบายความเชื่อเรื่อง “ผิด” ของชาวล้านนา เอาไว้ อยู่หลายประการด้วยกัน เช่น

- ผิดผีเรือน (เรือน) ชาวล้านนาโบราณเชื่อว่า ผีปู่ย่าตายายเป็นอารักษ์ ฝ่าหวงแทนรักษาบ้านเรือนและลูกหลาน หากลูกหลานหรือใครก็ตามที่อยู่บนเรือนนี้ จะต้องปฏิบัติตามระเบียบแบบแผน ที่เชื่อถือกันมาอย่างเคร่งครัด เช่น หากชายหนุ่มผู้ใดได้กระทำการล่วงเกินหญิงสาวถึงขั้นจับมือถือแขน หรือเสียตัว โดยญาติผู้ใหญ่ไม่รับทราบนั้น เรียกว่า “ผิดผีบ้านผีเรือน” ฝ่ายหญิงต้องบอกญาติผู้ใหญ่ให้ฝ่ายชายมาทำการขอขมา สักการะผี ถึงจะพ้นจากความผิด

- ผิดฮีด คือ ผิดจารีต หมายถึง ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสิ่งที่เคยประพฤติปฏิบัติกันมาช้านานในครอบครัว หรือในหมู่บ้านนั้นๆ เช่น การบวงสรวง (เลี้ยงผี) ผีปู่ย่า ของครอบครัวนี้ เคยเลี้ยงด้วย เหล้า 1 ไห ไก่ 1 คู่ แต่พอมาในสมัยลูกหลานกลับเลี้ยงด้วยขนมปังหรือสิ่งอื่นๆ ที่แตกต่างจากของเดิมไป ทำให้ผิดทั้งเครื่องสังเวทและพิธีการ

- ผิดป่า ชาวล้านนาเชื่อว่า ในธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ป่าเขา เป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่ มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ลึกลับสิ่งสถิตอยู่โดยทั่วไป เพราะฉะนั้นการเข้าสู่บริเวณป่าเขาไม่ว่าด้วยเหตุผลใดๆ ก็ต้องระมัดระวัง สำรวมกาย วาจา ใจ ให้มาก ห้ามประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ควร ภายในบริเวณป่า มิเช่นนั้นจะทำให้เกิดการ “ขัดขวาง” หรือ “ผิดป่า” ขึ้น เช่น ห้ามใช้มือขุดน้ำ ในป่าดึกมิดิน จะต้องใช้ใบตองหรือภาชนะตักขึ้นมาเท่านั้น หรือห้ามพูดส่อเสียด ไม่สุภาพ หยาบคาย ในขณะที่เดินทางในป่า ถ้ามีเช่นนั้นแล้วจะไม่มีเทวดาหรือผีป่าคุ้มครอง อาจจะถูกสัตว์ป่าทำร้ายเอาได้

- **ผิดผีบ้าน ผีบ้าน** คือ อารักรัษที่เฝ้าดูแลรักษาหมู่บ้าน เช่น ผีเสื้อบ้าน หรือใจบ้าน ผู้ใดก็ตามที่เข้าไปยังหมู่บ้านต่างๆ จะต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบของหมู่บ้านเหล่านั้น ถ้ามีเชื้อฟาง ล่วงละเมิดกฎขึ้นมา ผีเสื้อบ้านก็จะลงโทษแก่ผู้มาเยือนหรือลูกบ้านให้เกิดการเจ็บไข้ได้ป่วย หรือมีอันต้องเป็นไป

- **ผิดผีครู** คนโบราณจะนับถือผีครูอย่างมาก โดยเฉพาะครูทางคาถาอาคม และทางศิลปะ เช่น ดนตรี นาฏศิลป์ หรือช่างต่างๆ ผู้ที่ได้เข้ามาร่ำเรียนเป็นลูกศิษย์ลูกหาแล้ว จำต้องปฏิบัติตนด้วยกตเวที เคารพยกย่องกราบไหว้ หากผู้ใดล่วงละเมิดหรือลบหลู่ ก็จะมีอันเป็นไป หรือทำให้เป็นบ้าก็มี

ความผิด หรือ ผิดผีที่กล่าวมานี้ หากเกิดกับผู้ใดแล้ว ผู้นั้นสำนึกผิด ก็สามารถแก้ตัวหรือแก้สถานการณ์ได้ ด้วยการประกอบพิธีกรรม “เลี้ยงผี” (บวงสรวง) เป็นการขอขมาลาโทษที่ตนเองได้กระทำความผิดลงไป และความเลวร้ายต่างๆ ที่เกิดขึ้นก็จะกลับกลายเป็นสิ่งดีในที่สุด

ประเภทของผีดี

คนล้านนาเชื่อกันว่าบรรดาผีดี จะมีการแบ่งลำดับชั้นตามอำนาจและหน้าที่ในอาณาเขตที่ผืนั้น ๆ ปกปักษ์รักษาอยู่ ซึ่งสะท้อนให้เห็นโครงสร้างทางสังคมและการเมืองของชาวล้านนาแต่ดั้งเดิมเช่น ในระดับหมู่บ้านจะมีผีเจ้านายค้ำครองหมู่บ้านและไร่นา ระดับบ้านมีผีเจ้าบ้านหรือผีเสื้อบ้าน ระดับเครือญาติมีผีบรรพบุรุษ เช่น ผีปู่ย่า ผีอะฮัก ผีมด ผีเม้ง ระดับกลางมีผีประจำวัดประจำเรือน เช่นผีเสื้อวัด ผีเจ้าป่า เจ้าเขา ฯลฯ ลงไปจนถึงระดับล่างสุดก็จะมีผีวิญญาณของเครื่องใช้ประจำบ้านต่าง ๆ เช่น เตาและหม้อนึ่งข้าว เป็นต้น (นฤจร อธิธิจระจรัส :1980 155, 159) อย่างไรก็ตามก็เห็นว่าผีเจ้าบ้าน ผีเจ้านาย และผีเมืองน่าจะเป็นผีที่ค้ำครองปกปักษ์รักษาหมู่บ้าน สถานที่ต่าง ๆ ไปจนถึงระดับเมือง และมีการจัดลำดับขึ้น เช่น ผีที่สำคัญที่สุดเรียกว่า ผีอาฮักเมือง หรือผีอารักษ์ประจำเมือง (ฉลาดชาย 2527 : 36-37) สำหรับผีรายก็เช่น ผีกะ เป็นผีปู่ย่าที่ไม่ได้รับการเซ่นสรวงสังเวย ผีอี่ค้อย (กองกอย) ผีโพง ผีสือ ผีนางไม้ ผีม้าปากกะลั้ง เป็นต้น (สงวน โชติสุขรัตน์ 2512 : 113-114)

ในที่นี้ผู้ศึกษาจะแบ่งผีดีคือผีคอยปกป้องและค้ำครอง เป็น 5 กลุ่ม ตามระดับชั้นที่ผีดังกล่าวมีหน้าที่ในการดูแล คือ

1. ผีที่ปกป้องค้ำครองระดับเมือง เช่น ผีอะฮักเมือง และผีเจ้านาย
2. ผีที่ปกป้องค้ำครองระดับตำบล เช่น ผีขุนน้ำ และผีเหมืองฝาย
3. ผีที่ปกป้องค้ำครองระดับหมู่บ้าน เช่น ผีเสื้อบ้าน และผีเสื้อวัด
4. ผีที่ปกป้องค้ำครองระดับเครือญาติ เช่นผีปู่ย่า ,ผีอะฮัก,ผีมด และผีเม้ง

5. หน้าที่ปกป้องคุ้มครองระดับปัจเจก เช่น หน้าที่สิ่งสถิตอยู่ในบริเวณบ้านเรือน และผืนนา ผีไร่ ผีสวน

1. หน้าที่ปกป้องคุ้มครองระดับเมือง เช่น ผีอะฮักเมือง และผีเจ้านาย

○ ผีเสื้อเมือง ความเชื่อในพลังอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สิ่งสถิตย์อยู่ตามธรรมชาติ ป่าไม้ ภูเขา และแม่น้ำ ตลอดจนถึงผีบรรพชนของสังคมต่างๆ ได้เป็นสิ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้คนชาวล้านนา กับพลังอำนาจที่อยู่เหนือธรรมชาติ ซึ่งแต่เดิมความเชื่อเหล่านี้ได้ถูกแทนด้วยสัญลักษณ์ของคำว่า “ผี” คือ ผู้คุ้มครองดูแล

ในหมู่บ้านหรือในชุมชนเองก็มีผีคุ้มครองโดยชาวล้านนาจะเรียกว่า “เสื้อบ้าน หรือเจนนบ้าน” ผีเสื้อบ้านหรือเจนนบ้านนี้ นับว่ามีความสำคัญกับหมู่บ้านอยู่มากพอสมควร เพราะจะเป็นตัวคอยควบคุมดูแลให้ชาวบ้านได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ภายใต้กฎระเบียบและข้อกำหนดเดียวกัน

เมื่อชุมชนได้ขยายขอบเขตเป็นเมืองที่ใหญ่ขึ้น ทำให้ผีในระดับนี้ ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของหน่วยงานสังคมที่ใหญ่ขึ้น ความเชื่อเรื่องผีบรรพชนในระดับเครือญาติ ได้รับการพัฒนาและยกย่องให้เป็นผีเสื้อเมืองหรืออารักษ์ประจำเมือง ในตำนานของชาวล้านนาหลายฉบับ สามารถยืนยันนัยสำคัญข้อนี้ได้เป็นอย่างดี โดยพยายามเชื่อมโยงบรรพชนต้นราชวงศ์ไปสู่ความเชื่อเรื่องกำเนิดมนุษย์คู่แรก เช่น ตำนานพระธาตุคอกยสุเทพ ได้กล่าวถึงบทบาทของฤาษีวาสุเทพ ว่าเป็นผู้สร้างเมืองลำพูน และให้กำเนิดมนุษย์คู่แรก สำหรับฤาษีวาสุเทพนั้น ตามตำนานยังได้กล่าวอีกว่า ท่านเป็นลูกชายปู่สะละ ย่าสะละ ซึ่งเชื่อว่าเป็นต้นตระกูลชาวลัวะ เช่นเดียวกันกับปู่ลาวจก ที่เชื่อว่าเป็นบรรพชนของหลายเมืองในล้านนา ส่วนปู่สะละ ย่าสะละ ก็ถือเป็นเสื้อเมืองหรือผีอารักษ์อันสำคัญของเมืองเชียงใหม่ ซึ่งในอดีตจะเป็นหน้าที่สำคัญของเจ้าผู้ครองนคร ที่จะต้องมาเป็นประธานในการทำพิธีเลี้ยง (บวงสรวง) ผีปู่สะละ ย่าสะละ แต่ในปัจจุบัน ระบบผู้ครองนครได้ถูกยกเลิกไป แต่ประเพณีการเลี้ยงผีปู่สะละ ย่าสะละ นี้ก็ยังถือปฏิบัติกันเป็นประจำทุกปี โดยที่ชาวบ้านจะนำควายรุ่นหนุ่มมาฆ่า เพื่อเป็นเครื่องเซ่นสังเวย ณ บริเวณเชิงคอกยคำ ตำบลแม่เหียะ จังหวัดเชียงใหม่ (ฉลาดชาย รมิตานนท์ ,2527:74)

การเลี้ยงบวงสรวงผีอารักษ์ประจำเมือง เป็นตัวอย่างทางรูปธรรมในเรื่อง ความสัมพันธ์เชิงเกื้อหนุนซึ่งกันและกันระหว่าง ผู้คนทั่วไปหรือเจ้าผู้ครองนครกับอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ ในสมัยก่อนก็ได้แก่ ประเพณีเข้าอินทขิล พิธีเลี้ยงผีปู่สะละและย่าสะละ และเจ้าหลวงคำแดง ถือว่าเป็นผีอารักษ์สำคัญประจำเมือง โดยที่เจ้าผู้ครองนครจะละเลยมิได้ อย่างพิธีเข้าอินทขิล (เสาหลักเมือง)

○ ผีเจ้านาย ในทัศนะของผู้รู้หรือนักวิชาการบางท่าน ได้ให้ความคิดเห็น

ว่าผีเสื้อบ้านหรือผีเสื้อเมื่อนั้นสามารถเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นผีเจ้านาย ซึ่งอาจจะเพี้ยนมาจากคำว่า “ผีเจ้าทนาย” เพราะเวลาลงสรง จะมีการทำนายทายทักและพยากรณ์ต่างๆ

ผีเจ้านายน่าจะเป็นผีที่อยู่ในระดับสูงขึ้นไปจากผีบรรพบุรุษของตระกูลชาวบ้านทั่วๆ ไป ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับผีอารักษ์ตรงที่ว่าสามารถให้ความคุ้มครองปกป้องรักษาชุมชนหรือสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ไปจนถึงระดับเมืองได้ แต่ความหมายของผู้คนส่วนมากมักจะเข้าใจว่าผีเจ้านายเป็นผีเทพ มีการแบ่งฐานะออกไปตามระดับชั้นที่ตนเองได้สะสมบารมีเอาไว้ ดังข้อมูลที่ได้จากการวิจัยของ ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2527:38-39) ได้กล่าวถึงลำดับชั้นของผีเจ้านายเอาไว้ดังนี้

ผีเจ้านายนั้น คือ เทพ และเทพมีอยู่ 9 ชั้น แตกต่างกันไป ดังนี้

ชั้นที่ 9 เทพที่อยู่ชั้นนี้จะไม่ลงมาประทับทรง รอที่จะเป็นพระอรหันต์ และต้องรอไปถึง 5,000 พรรษา จึงจะได้เป็น ปัจจุบันมีเทพรอคิวอยู่มาก

ชั้นที่ 8 ไม่มีการประทับทรง

ชั้นที่ 7 ไม่มีการประทับทรง เช่น เจ้าช้างค้ำ

ชั้นที่ 6 ไม่มีการประทับทรง เช่น เจ้าพญาปราบ , หมื่นดั่ง , หมื่นหาญ , ขุนมลังคะ

ชั้นที่ 5 ยังมีการประทับทรงอยู่ เช่น เจ้าหลวงคำแดง , เจ้าสาธิต , เจ้าแสนเมือง , เจ้าทิพย์เกศ , เจ้าสิงห์ดุ , เจ้าด่านฟ้า , เจ้าราชภักดี ฯลฯ

ชั้นที่ 4 มีการประทับทรง เช่น เจ้าน้อยสามฝั่งแกน , เจ้าฟ้าม่วย

ชั้นที่ 3 มีการประทับทรง เช่น เจ้าฟ้าแสนแสน

ชั้นที่ 2 มีการประทับทรง เช่น เจ้าองค์ชาย , เจ้ากัญหา , เจ้าองค์อินทร์

ชั้นที่ 1 มีการประทับทรง เช่น เจ้าคำ , เจ้าด้ายดอกแดง

จะเห็นได้ว่า เอกลักษณะของผีเจ้านาย คือ มีร่างทรงที่เรียกว่า “ม้าขี่” เป็นผู้มีเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับวิญญาณของเทพต่างๆ และม้าขี่ทั้งหลายนี้ จะต้องปฏิบัติหน้าที่อยู่ในกรอบศีลธรรมอันดีและช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ ด้วยการเป็นร่างทรงให้วิญญาณเทพมาบอกกล่าวเหตุร้ายทำนายทายทัก ไปจนถึงการรักษาพยาบาลผู้ป่วย

2.ผีที่ปกป้องคุ้มครองระดับตำบล เช่น ผีขุนน้ำ และผีเหมืองฝาย

- ผีขุนน้ำ ปาตอนใดเป็นต้นกำเนิดของสายน้ำ ป่านั้นจะได้รับการพิทักษ์หวงแหนยิ่งกว่าป่าอื่นๆ คนจะไม่เข้าไปตัดไม้หรือล่าสัตว์เด็ดขาด ถึงกาลละพึงควรเซ่นก่อนหน้าลงนาเล็กน้อย คนก็จะไปไหว้ผีขุนน้ำ ณ ต้นกำเนิดของแม่น้ำสายนั้นๆ

ผีขุนน้ำเป็นกลุ่มผีที่เฝ้ารักษาต้นน้ำลำธาร ไม่ใช่ผีโดดเดี่ยวเดียวดาย แต่หมายถึงผีหลายตนที่อาจลี้ลับอยู่แถวต้นน้ำนั้นๆ แต่เดิมอาจเป็นผีโปง ผีป่าหรือผีดุร้ายนานามาก่อนก็

ได้ ต่อมาชาวบ้านสร้างศาลให้อยู่อาศัยแถวต้นน้ำนั้นเองแล้วอัญเชิญมาสถิตศาล มอบหมายให้ทำหน้าที่พิทักษ์รักษาต้นน้ำลำธาร ผีที่เคยร้ายเลวกลายเป็นผีดี

ผีขุนน้ำมักได้ชื่อตามลำน้ำสายนั้นๆ เช่นผีขุนลาวได้ชื่อจากแม่น้ำลาว เป็นต้น เมื่อถึงใกล้ฤดูทำนาชาวบ้านจะทำพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ เพื่อเป็นการขอบคุณเทวดาที่บันดาลให้มีน้ำใช้ในการเกษตรกรรม และยังเป็น การขอให้ผีประจำขุนน้ำของลำน้ำนั้นๆบันดาลให้ฝนตกและมีน้ำจากขุนน้ำหรือต้นน้ำนั้นลงมาสู่พื้นราบได้ พิธีดังกล่าวจะจัดขึ้นที่ศาลของผีขุนน้ำในช่วงประมาณเดือน 8 หรือเดือน 9 เหนือ (ประมาณเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน) (มาลา คำจันทร์, 2544:100)

- ผีเหมืองฝาย เป็นการให้ความเคารพแก่เหมืองฝายที่ตนต้องสร้างเพื่อกั้นน้ำที่ไหลตามธรรมชาติไปใช้ในแปลงเกษตรกรรม เพราะการทำเหมืองฝายเป็นการต้านกระแสของแม่น้ำที่ไหลตลอดเวลา และการให้ความเคารพต่อเหมืองฝายก็เพื่อให้เหมืองฝายที่พวกตนได้สร้างนั้นไม่พังทลายง่ายด้วยแรงของกระแสน้ำนั่นเอง (วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, 2542:24)

3. ผีที่ปกป้องคุ้มครองระดับหมู่บ้าน เช่น ผีเสื้อบ้าน และผีเสื้อวัด

- ◆ ผีเสื้อบ้าน ในหมู่บ้านหรือในชุมชนเองก็มีผีคุ้มครองโดยชาวบ้านน่าจะเรียกว่า “เสื้อบ้าน หรือเจนนบ้าน” ผีเสื้อบ้านหรือเจนนบ้านนี้ นับว่ามีความสำคัญกับหมู่บ้านอยู่มากพอสมควร เพราะจะเป็นตัวคอยควบคุมดูแลให้ชาวบ้านได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ภายใต้กฎระเบียบและข้อกำหนดเดียวกัน

- ◆ ผีเสื้อวัด เป็นผีที่ให้ความคุ้มครองดูแลในบริเวณวัด เพื่อรักษาทรัพย์สินของวัด กล่าวกันว่าเป็นผีที่มีอำนาจมากเพราะให้ความคุ้มครองขอบเขตบริเวณกว้าง จะมีการเลี้ยงหรือไหว้สาแล้วแต่ความเชื่อถือของแต่ละวัด (ผอยทอง สมวธา, 2546:47)

4. ผีที่ปกป้องคุ้มครองระดับเครือญาติ เช่นผีปู่ย่า, ผีอะฮัก, ผีมด และผีเม็ง

ชาวล้านนามีความเชื่อว่า บรรพบุรุษ เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย เมื่อตายไปจะกลายเป็นผีที่คอยปกป้องรักษาหรือคุ้มครองลูกหลานในสายตระกูลให้อยู่ร่วมกันอย่างผาสุก และปลอดภัย ภายใต้ความเชื่อและจารีตที่ถือปฏิบัติแบบเดียวกัน ผีบรรพบุรุษเป็นผีที่อยู่ในกลุ่มตระกูล/เครือญาติของชาวล้านนาแบ่งได้ดังนี้

- ผีปู่ย่า เป็นผีประจำตระกูล หรือที่เรียกว่าเป็นผีบรรพบุรุษของฝ่ายผู้หญิง ครอบครัวชาวล้านนาในแต่ละตระกูลจะมีทั้งผี ปู่ ย่า อยู่ด้านเบื้องทิศหัวนอน หรือทิศตะวันออกของบ้าน เป็นลักษณะเรือนเล็กหลังเดียว กว้าง 1 เมตร ยาว 1.5 เมตร มีหิ้งวางเครื่องบูชาอยู่ผนังด้านใน และผู้ใดจะเข้าไปทำสกปรกเลอะเทอะบริเวณหอผีนี้มิได้ สำหรับผู้ที่ดูแลจัดการด้านพิธีกรรมเกี่ยวกับการบวงสรวงบูชา วิญญาณผีบรรพบุรุษเรียกว่า “เถ้าผี” ก็คือ ลูกสาวคนโตของตระกูล ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ประเพณีการถือผีของชาวล้านนาจะให้ความสำคัญกับสตรีเป็นอย่างมาก เช่น กรณีการใช้ชีวิตหลังแต่งงานในสมัยโบราณ ฝ่ายชายจะต้องย้ายเข้าไปอยู่ร่วมกับ

กลุ่มเครือญาติทางฝ่ายหญิง รวมถึงการต้อนนับถือผีบรรพบุรุษฝ่ายหญิงด้วย แต่ในขณะเดียวกัน ฝ่ายชายก็สามารถนับถือผีของมารดาตนเองได้ด้วยเช่นกัน ระเบียบกฎเกณฑ์การนับถือผีนี้ ได้ให้อิสระพอสมควรระหว่างฝ่ายชายและฝ่ายหญิง ถ้าจะกล่าวโดยสรุปแล้วการสืบสายโลหิตของชาวล้านนา จะยอมรับผีทั้งฝ่ายมารดาและบิดา แต่การสืบทอดผีปู่ย่า นั้น จะประพาศสืบทอดกันทางสายมารดาเป็นสำคัญ

ในพื้นที่พบสัญลักษณ์ส่วนมากเป็นหิ้งผีที่สมาชิกมีการสร้างหิ้งไว้ที่มุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของห้องนอนเก่าผี แต่มีบางเจ้าที่มีการสร้างเป็นตูผี/ห่อผีไว้ที่ด้านทิศเหนือของตัวบ้าน เขาเรียกว่าเป็นตูผีปู่ย่า การเลี้ยงผีจะเลี้ยงพร้อมกับผีอะฮัก

○ ผีอะฮัก เป็นผีวิญญาณของบรรพบุรุษทั้งที่เป็นหญิงและชายที่ตายไปแล้ว ผีอะฮักถือว่าเป็นผีของผู้ชาย มีการสร้างห่อผีหรือตูผี ตรงลานบ้านด้านทิศเหนือของตัวบ้าน มีอำนาจคุ้มครองบ้านและบริเวณบ้านทั้งหมด การเลี้ยงผีจะกระทำพร้อมกับการเลี้ยงผีปู่ย่า (นฤจร อธิธิจักระวัธ ,2523:161) ในพื้นที่พบว่าคำว่า “ผีอะฮัก” ชาวบ้านบอกว่าเป็นผีบรรพบุรุษเช่นเดียวกันกับผีปู่ย่า สัญลักษณ์ที่พบส่วนมากบ้านเก่าผีจะมีการสร้างห่อผี/ตูผีไว้ที่ด้านทิศเหนือของตัวบ้าน แต่ก็มีบางเจ้าผีที่สร้างเป็นหิ้งผีไว้ในบ้านและเขาก็เรียกว่าเป็นหิ้งผีอะฮัก โดยจะมีการเลี้ยงผีพร้อมกับการเลี้ยงผีปู่ย่า

จากการศึกษาในครั้งนี้ชาวบ้านไม่ได้มีแบ่งแยกที่ชัดเจนว่าผีปู่ย่าเป็นผีฝ่ายผู้หญิงและผีอะฮักเป็นผีของฝ่ายผู้ชาย มีแต่พูดรวมๆว่าทั้งผีปู่ย่าและผีอะฮักเป็นผีบรรพบุรุษ ทุกเจ้าผีปู่ย่ามีทั้งสัญลักษณ์ของผีปู่ย่าและสัญลักษณ์ของผีอะฮัก ในการทำพิธีเลี้ยงผีปู่ย่าจะทำในวันและช่วงเดียวกัน โดยจะทำพิธีเลี้ยงผีปู่ย่า

-กลุ่มแม่มุล แม่มุลเป็นคนทำพิธีเลี้ยงผีปู่ย่าเมื่อเสร็จเรียบร้อยแล้ว พ่อหนานผัดและสมาชิกจะนำอาหารอีกหนึ่งสำรับไปทำพิธีเลี้ยงผีอะฮัก

-กลุ่มแม่เกียงคำ เป็นผู้ทำพิธีเลี้ยงทั้งผีปู่ย่าและผีอะฮัก

-กลุ่มแม่ปัดมีแม่ปัดกับแม่น้อยทำพิธีเลี้ยงผีปู่ย่า (ผีอะฮัก3ปีเลี้ยง1ครั้ง)

-กลุ่มพี่ศรีวรรณ เป็นผู้ทำพิธีเลี้ยงทั้งผีปู่ย่าและผีอะฮัก

-กลุ่มพี่บัวซอน เป็นผู้ทำพิธีเลี้ยงทั้งผีปู่ย่าและผีอะฮัก

○ ผีมด,ผีเม้ง ตามความเชื่อดั้งเดิมของคนไทยล้านนา จะถือว่าผีมด,ผีเม้งเป็นผีบรรพบุรุษที่สืบเชื้อสายมาจากตระกูลเชื้อสายเจ้านายและขุนนาง พิธีนับถือผีจะทำซับซ้อนกว่าผีปู่ย่ามีทั้งที่เรียกว่าผีมดและที่เรียกว่าผีเม้ง หรือบางครั้งเป็นการผสมกันระหว่างผีมดกับผีเม้งเรียกว่าผีมดซอนเม้ง พิธีที่สำคัญคือผีปู่ย่าจะมาพบปะเข้าทรงลูกหลานและพ่อน้า ผีปู่ย่าของตระกูลผีมดผีเม้งจะมีชื่อเรียกขานเป็นชื่อเจ้านายในตำนาน แต่ผีปู่ย่าจะไม่มีชื่อเรียกขานเฉพาะและไม่มีการลงทรง คำว่า “มด” ได้ปรากฏอยู่ในกลุ่มชาวไทยดำและไทลื้อหลายแห่ง ซึ่ง

สามารถตีตามความหมายของคำ ได้อยู่ 2 นัย คือ (1)ต้นตระกูล ดังสำนวนว่า แม่มด แม่หม่อน ซึ่งแปลว่า ทวด (2)ผู้รู้ ดังสำนวนที่มักจะเรียกพวกหมอรักษาโรคในสมัยอดีตว่า “มดหมอ”

ในพิธีกรรมเลี้ยงผีหรือพ่อนผีของชาวไทยล้านนา ก็สามารถตรวจสอบได้ว่าผีมด เป็นผีบรรพบุรุษคนละสายกับพวก ผีเม้ง เพราะว่า ผู้ที่นับถือผีเม้งและผีมดนั้น จะไม่สามารถเข้ามาร่วมพ่อนในประเพณีเดียวกันได้ เพราะพวกสาย ผีมด ก็จะมีรูปแบบของพิธีการและประเพณีที่เป็นของตนเอง เช่นเดียวกันกับพวกผีเม้ง ก็จะมีรูปแบบของพิธีการและประเพณีเป็นของตนเองเช่นกัน อานันท์ กาญจนพันธุ์ และ ฉลาดชาย รติตานนท์ (2531:85)

5. ผีที่ปกป้องคุ้มครองระดับปัจเจก เช่น ผีนา ผีไร่ ผีสวน และผีที่สิงสถิตอยู่ในบริเวณบ้านเรือน

❖ ผีนา ผีไร่ ผีสวน เป็นผีเจ้าที่ ที่เฝ้าคุ้มครองดูแลรักษาพืชผลในไร่ นา สวน ของแต่ละเจ้าของ เมื่อถึงฤดูทำนาทำไร่ ทำสวน เจ้าของที่จะขึ้นผีไร่ เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้วจะทำพิธีเลี้ยงผีโดยใช้ไก่ต้มกับข้าวสุกไปวางไว้ที่ฮ้านผี เรียกผีให้มารับของเซ่นไหว้ เสมือนหนึ่งเป็นการ ทดแทนบุญคุณผีที่ดูแลพืชผล ซึ่งเป็นการปลูกฝังความกตัญญูรู้คุณคน เมื่อเลี้ยงผีแล้วก็นำไปทำกินเลี้ยงกันร่วมกับผู้ที่มาช่วยเก็บเกี่ยวผลผลิต(ฝอยทอง สมวธา,2546:48-49)

❖ ผีที่สิงสถิตอยู่ในบริเวณบ้านเรือน (ผีเฮือน) ผีเรือนในความเข้าใจของชาวบ้านนั้นหมายถึงผีหลายๆ ตัวที่สิงสถิตอยู่ในบริเวณบ้านเรือน และมีหน้าที่ดูแลความเป็นระเบียบเรียบร้อยภายในบ้าน ความเชื่อเรื่องผีเรือนได้แสดงอำนาจออกมาในแบบของจารีต (ฮีดคลอง) และ ขีด ซึ่งเป็นข้อกำหนดหรือข้อห้าม ที่จะส่งผลกระทบต่อความสมดุลงานของบุคคลหรือชุมชน ในรูปของเสนียด จัญไร อุบาทว์ รวมทั้งการเจ็บไข้ได้ป่วย หากเกิดการละเมิดขึ้น ในบ้านหลังหนึ่งจะประกอบด้วยผีเรือน ดังนี้

- ผีเจ้าที่ จัดอยู่ในประเภทผีอารักษ์คอยควบคุมดูแลอาณาบริเวณบ้านด้านล่าง มักจะมีหอ หรือศาลพระภูมิเป็นที่สิงสถิตอยู่บริเวณมุมใดมุมหนึ่งของบ้าน
- ผีเรือน (ผีที่อยู่บนเรือน) ผีนี้จะเป็นใหญ่อยู่บนบ้านเรือน สถิตอยู่ที่เสาเอกของบ้าน ในล้านนามักจะหมายถึงผีปู่ย่า หรือผีวงศ์ตระกูล
- ผีเสาดั่ง จะเป็นผีบริวารของผีเสาเอกและสิงสถิตอยู่บริเวณเสาดั่งของบ้านทั่วๆ ไป
- ผีหัวกระไดเรือน จัดเป็นผีบริวารของผีเฮือนคอยดูแลบริเวณเข้าออกของบ้านด้วยเหตุนี้ สังคมล้านนามักจะมีข้อห้ามเกี่ยวกับการไ้บนไ้ได หรือประตูเข้าออกบ้านหลายประการด้วยกัน
- ผีที่สิงสถิตอยู่ตามข้าวของเครื่องใช้ในการยังชีพ เช่น ผีหม้อหนึ่ง ผีกระดัง ผีเตาไฟ และผีเหล่านี้ก็จัดเป็นผีบริวารเช่นเดียวกัน

ผีที่กล่าวมาจะเป็นผีที่มีบทบาทสำคัญในการควบคุมดูแลความประพฤติ และวิธีการดำเนินชีวิตของบุคคลภายในบ้าน ถ้ามีสมาชิกในครอบครัวผู้ใดล่วงละเมิด ไม่เคารพเชื่อฟัง ปฏิบัติผิดกฎจารีตเรียกว่า “ผีดิบบ้าน ผีเรือน” อาจจะมีผลทำให้บุคคลเสียชีวิตลงได้ นอกจากนี้แล้วผีเรือนบางชนิดยังมีพลังอำนาจที่สามารถทำนายทายทัก และรักษาพยาบาลตลอดจนแก้ไขสถานการณ์เลวร้ายบางอย่างให้ดีขึ้น การแสดงออกความเชื่อ ได้ปรากฏออกมาในรูปของผีที่ประจำอยู่ตามสิ่งของ เครื่องใช้ ในการยังชีพต่างๆ เช่น หม้อหนึ่งข้าว กระดัง ผัดข้าว และเตาไฟ ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีความเชื่อแผ่ของอำนาจวิญญาณบรรพบุรุษ คือ ผีปู่ย่า ว่าสิงสถิตย์อยู่ด้วย ดังเช่นกรณีพิธีรักษาหรือแก้สถานการณ์ด้วย ผีแม่ย่าหม้อหนึ่งหรือกลองข้าว (กระต๊อบข้าว) ซึ่งภาชนะทั้ง 2 เป็นเครื่องหมายของความอุดมสมบูรณ์ และการยังชีพ จึงส่งผลให้อิทธิพลต่อผู้คนและสังคมในแง่ความเป็นอยู่ ตลอดจนการแสดงความรักหรือระมัดระวังต่อการใช้สิ่งของเหล่านี้ อย่างมีความเชื่อเรื่อง การรักษาผีย่าหม้อหนึ่ง ของชาวไทลื้อว่าเป็นที่พึ่งยามเด็กๆ ไม่สบาย เช่น ถ้าเด็กเป็นซางตาลขโมย มีอาการตัวซีดผอม ร้องไห้งอแงตอนกลางคืน ให้ไปบอกกล่าวต่อแม่ย่าหม้อหนึ่ง ว่า “ป้อดำ แม่ดำ ลูกขออย่าแต่เนื้อ” แล้วเอาผ้าเดียวหม้อหนึ่ง (ผ้าที่พันรอบรอยต่อปากหม้อหนึ่งกับไหข้าว เพื่อป้องกันไอน้ำออก ข้าวจะสุกได้เร็ว) ฉีกเอามาหน่อยหนึ่ง เพื่อผูกข้อมือเด็กแล้วเด็กก็จะหยุดร้องไห้

หรือในอีกกรณีหนึ่ง เรียกว่า “ผีข้าวแกง” เป็นการพยากรณ์ โดยใช้ผู้หญิงเป็นผู้กระทำพิธี แต่อาจมีผู้ชายบ้าง กรณีหาคนสืบทอดเป็นผู้หญิงไม่ได้ ส่วนผู้ชายมักใช้วิธีดูเมื่อ (พยากรณ์) ด้วยการตั้งไข่แล้วตอกออกดูหรือการดูเมื่อ ปีกกะลั่ง ด้วยการนั่งบนแป้นไม้ที่วางอยู่บนกะลามะพร้าว หรือดูเมื่อด้วยใบพลู 7 ใบ ซึ่งจะใช้ดูคนป่วยที่มีอาการหนัก เพื่อเสี่ยงทายว่าจะมีชีวิตรอดต่อไปหรือไม่ ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ เพราะหมอเมืองหรือหมอสมุนไพรนั้นจะเป็นผู้รอบรู้ทั้งประเพณีและตัวยาสสมุนไพรต่างๆ ในทางปฏิบัติ อาจจะใช้คาถาอาคมเข้าประกอบด้วยเสมอ

จะเห็นได้ว่า พลังอำนาจเหล่านี้สามารถประกอบกันเป็นวิถีชีวิตส่วนหนึ่งที่รวมศูนย์อยู่กับการยังชีพของสังคมเกษตรกรรม ซึ่งให้ความสำคัญต่อชีวิต และความอุดมสมบูรณ์ของครอบครัว และชุมชน โดยอาศัยหลักการ 2 ด้าน คือ ด้านหนึ่งให้การควบคุมพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล และอีกด้านหนึ่ง คือ การให้ประโยชน์สุขเพื่อจัดความสัมพันธ์ทางสังคมให้ดำเนินไปตามครรลองที่ดี

5.2.2 ผีร้าย

ชาวล้านนามีความเชื่อในอำนาจของผีต่างๆ ว่ามีอิทธิฤทธิ์ โดยเฉพาะผีร้ายสามารถกระทำให้นมนุษย์เกิดการเสียชีวิตขึ้นกับสภาพร่างกายและความเป็นอยู่ได้ เช่น การเจ็บไข้ได้ป่วย การประสบเคราะห์หรืออุบัติเหตุ สิ่งซึ่งส่งผลกระทบเช่นนี้ เรียกว่า “อำนาจ” (อานันท์และฉลาดชาย, 2535:119) และอำนาจของผีในที่นี้มีได้ปรากฏขึ้นมาแต่เพียงนามธรรม แต่เป็นอำนาจ

ที่ผู้คนในสังคมนั้นเชื่อว่ามีอยู่และสามารถปรากฏผลเป็นรูปธรรมได้ อย่างอำนาจของผีดี เช่น ผีบรรพบุรุษ ผีอารักษ์ และผีเจ้านาย หากเกิดกรณีลบลู่หรือผีดผีขึ้นมา (การไม่เลี้ยงดู เช่น ให้อำนาจของผีดีเหล่านี้ ก็จะไม่ทำบุญส่งไปให้ หรือลูกหลานไม่ปรองดองกัน ทำผิดประเพณี) อำนาจของผีดีเหล่านี้ ก็จะแปรสภาพเป็นอำนาจของผีร้าย โดยสังคมชาวล้านนา จะเรียกอำนาจที่แปรผันไปนี้ว่า “ผีกะ”

ผีกะ เป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของความเชื่อเรื่องผีมานับตั้งแต่สมัยโบราณ ดังที่ปรากฏในมังรายศาสตร์ ซึ่งถือว่าเป็นกฎหมายสำคัญของสังคมชาวล้านนา พ.ศ. (839 – 2101) โดยได้ระบุว่า “มีข้าทาสประเภทหนึ่งเป็นผีกะ หากใครซื้อไป ก็คืนได้” ในทางมานุษยวิทยา จัดความเชื่อแบบผีกะอยู่ในประเภทของ ไสยศาสตร์ของการใส่ร้ายบุคคลว่าเป็นพอมด หมอผี หรือเป็นว่า บุคคลคนหนึ่งมีอำนาจลึกลับที่ทำอันตรายผู้อื่นได้ (มานพ มานะแซม, 2541:77)

จากคำบอกเล่า ผีกะ บางครั้งก็ปรากฏออกมาในรูปร่างของม้าที่ดุร้าย เรียกว่า “ผีม้าบ้อง” บางทีก็ปรากฏมาในรูปของนกเค้าแมว เมื่อจะเดินทางไปทำร้ายเหยื่อ ดังนั้น หากนกเค้าแมวบินไปเกาะที่หลังคาของบ้านใครแล้ว ก็จะถือว่า เป็นลางร้าย ว่าคนในบ้านจะถูกผีกะเข้าสิง หรือมาทำอันตราย และลักษณะของผู้ที่ถูกผีกะเข้าสิงจะมีอาการไข้สูง ลูกตากลิ้งกลอกไปมา และพูดจาเพ้อเจ้ออย่างไม่รู้สติตัว หากต้องการจะแก้สถานการณ์หรือขับไล่ผีกะ จะต้องนำหมอผีมาทำพิธี โดยการใช้เวทมนตร์ คาถา บัดเปาและบังคับให้ผีกะออกไปจากร่าง

ในช่วงปี พ.ศ. 2413 – 2430 ได้มีชาวต่างชาติหลายคนเดินทางเข้ามาเยือนล้านนาโดยเฉพาะพวกมิชชันนารี ได้บันทึกเหตุการณ์การขับไล่บุคคลที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นผีกะ ออกจากหมู่บ้านให้อพยพไปหาแหล่งที่อยู่ใหม่เป็นจำนวนร้อยละ ๖๐ คน เช่น ให้ไปอยู่ในเมืองเก่าที่ร้างไปตั้งแต่สมัยสงครามการขับไล่พม่าออกจากสังคมล้านนาอย่าง เมืองฝาง เมืองเชียงแสน ดังนั้นการกล่าวหา เช่นนี้ถือได้ว่า เป็นรูปแบบหนึ่งที่ผลักดันให้มีการอพยพโยกย้ายถิ่นที่อยู่ของผู้คนในสังคมแถบนี้ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2527:113)

อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2535:62 ได้วิเคราะห์และตั้งข้อสังเกตว่า “การที่ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีช่วยตอกย้ำอุดมการณ์ดั้งเดิม โดยเฉพาะการเคารพธรรมชาติ บรรพชนและความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน ทำให้การนับถือผียิ่งถูกผลิตซ้ำอย่างมั่นคงเรื่อยมา จนกลายเป็นอุดมการณ์หลักด้านหนึ่งของล้านนา ครอบคลุมชีวิตเกือบทุกด้านและทุกระดับสังคม เคียงคู่กับพุทธศาสนา มาเป็นเวลายาวนาน แต่การนับถือผีในล้านนาก็มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ที่สำคัญที่สุดคือ ในปัจจุบันการนับถือผีได้เปลี่ยนจากที่เคยเป็นอุดมการณ์ระดับรัฐ มาเป็นอุดมการณ์ระดับชาวบ้านมากขึ้น โดยมีชุมชนกลุ่มเครือญาติ และแม้กระทั่งปัจเจกบุคคลที่เป็นชนชั้นกลาง ยึดมั่นเป็นภูมิปัญญาและศีลธรรมในการปรับตัวกับการพัฒนาที่ถูกกำหนดจากภายนอกชุมชนมากขึ้น”

คติความเชื่อเรื่องผี ได้แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางความเชื่อระดับหนึ่งของมนุษย์ที่สามารถเปลี่ยนแปลงไปตามโครงสร้างและวิวัฒนาการทางสังคม กลุ่มคนที่เชื่อว่ามีพัฒนาการ

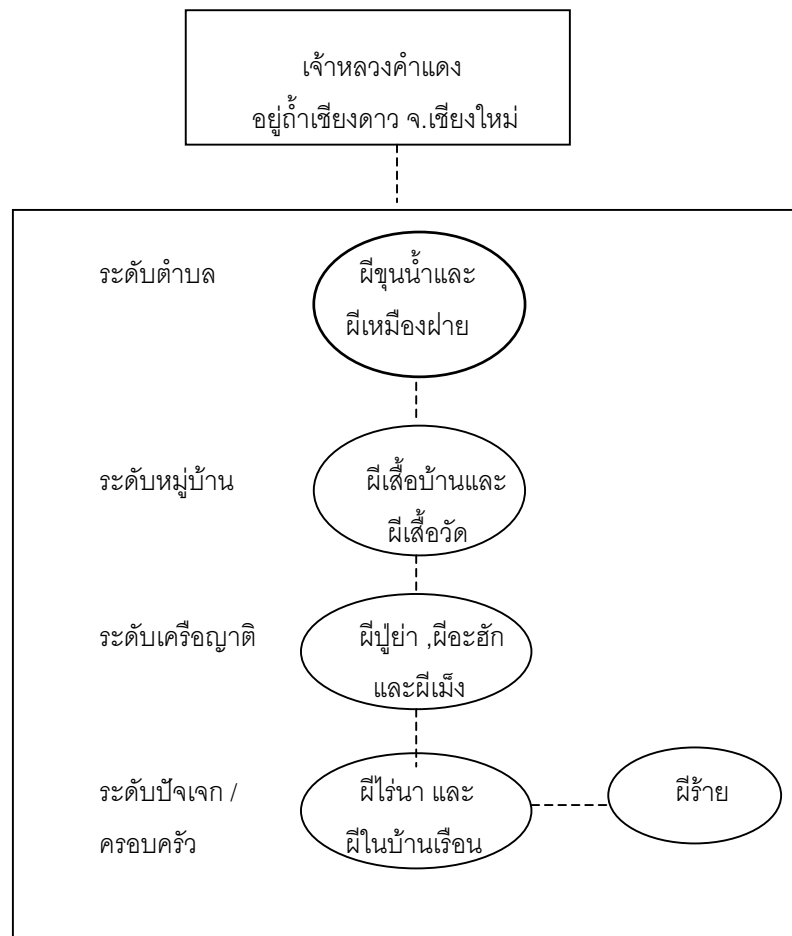
ความรู้เชิงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก้าวหน้าขึ้น อาจจะลดหย่อนความเชื่อเรื่องผีลงไป หันมานับถือพระเจ้า ซึ่งก็คือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มองไม่เห็นตัว แต่ก็มีอิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์เหนือมนุษย์เหนือธรรมชาติเหมือนผี ซึ่งก็เป็นการเรียกชื่อให้ต่างกันไปเท่านั้น พิธีกรรมความเชื่อต่างๆ ก็มีได้ตอบสนองความต้องการในชีวิตประจำวันเท่านั้น แต่หากมีการเสนอแนวความคิดเกี่ยวกับชาติหน้าที่เป็นเหตุเป็นผล มีหลักปรัชญาที่ซับซ้อน จนอาจถือได้ว่าเป็นพัฒนาการขั้นสูงขึ้นไปอีกระดับหนึ่งของภูมิปัญญามนุษย์ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2535)

5.3 สรุป

ล้านนาหมายถึง 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ซึ่งมีภาษา ประเพณี และวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ทั้งยังอุดมสมบูรณ์ไปด้วยธรรมชาติ มีภูเขา ป่าไม้ แม่น้ำ ลำห้วยและธรรมชาติ ทำให้ร่มเย็นเป็นสุข มีน้ำไหลหล่อเลี้ยงไร่นา การกินอยู่ก็สะดวกสบาย ด้วยสภาพเช่นนี้ จิตใจของคนล้านนาจึงอ่อนโยน อ่อนน้อมและถ่อมตนทั้งกับคน กับธรรมชาติและกับสิ่งเหนือธรรมชาติ

การนับถือผี ของคน “ล้านนา” มีการนับถือมานานแล้ว เช่นเดียวกับคนไทยในภาคอื่นๆ และชนชาติอื่นๆ ด้วยและความเชื่อเรื่องผีบาง เวทมนต์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติมีอิทธิพลต่อวิถีทางการดำเนินชีวิตของคนในล้านนา ผีตามความเชื่อของคนล้านนามีทั้ง “ผีดี” และ “ผีร้าย”

สำหรับในพื้นที่ที่ทำการศึกษาค้นพบว่าในอดีตชาวบ้านมีการนับถือผีตามที่กล่าวมาข้างต้น โดยสามารถแบ่งเป็นระดับชั้นตามหน้าที่ในการดูแลรักษา ดังนี้

สีลาภรณ์ บัวสาย ,2547:10 ได้วิเคราะห์เรื่อง"พลังท้องถิ่น"ไว้อย่างน่าสนใจว่า ในการทำความเข้าใจเรื่องพลังท้องถิ่นนั้น เริ่มต้นจากสมมุติว่าในชุมชนท้องถิ่นของไทยมีศักยภาพเป็นทุนเดิมอยู่ทำให้คนในชุมชนท้องถิ่นนั้นอยู่รอดและเติบโตมาได้โดยไม่ต้องพึ่งพารัฐนัก จะเห็นได้ว่า แม้ในอดีตเมื่อรัฐไทยยังไม่เข้มแข็งหรือยังไม่สามารถเข้าถึงท้องถิ่นได้ ท้องถิ่นเขาก็อยู่มาได้ และในบางที่กลับมีความเจริญก้าวหน้าในระดับอาณาจักรเลยก็มี เช่น อาณาจักรล้านนา เป็นต้น ความสามารถของท้องถิ่นในการปรับตัวและพัฒนาได้นั้นไม่ใช่เหตุบังเอิญ แต่เป็นเพราะในท้องถิ่นนั้นมีฐานพลังที่ทำให้ท้องถิ่นสามารถจัดการตัวเองได้ และหาความสมดุลพอดีของท้องถิ่นได้ด้วย ฐานที่สำคัญของท้องถิ่นประกอบด้วย4ฐานหลักคือ (1)ฐานทรัพยากร (2)เครือข่ายทางสังคม(3)ระบบความรู้และ(4)ระบบคุณค่าและความเชื่อ

จากข้อค้นพบในพื้นที่ที่ทำการศึกษา ในประเด็นเกี่ยวกับเรื่องการแบ่งระดับชั้นตามหน้าที่ในการดูแลรักษาของกลุ่มผีต่างๆ นั้น สามารถนำมาอธิบาย ตามแนวคิดเรื่อง "พลังท้องถิ่น" ที่สีลาภรณ์ บัวสาย ได้นำเสนอไว้ ดังนี้

ปรากฏการณ์ในพื้นที่คือเมื่อช่วงเดือน9(เหนือ)แรม13ค่ำ (เดือนมิถุนายน 2546) ที่ผ่านมามีคนได้เข้าไปในพื้นที่เพื่อไปสังเกตประเพณีการเลี้ยงผีต่างๆของคนในพื้นที่ พบว่าในวันดังกล่าวมีประเพณีการเลี้ยงผี3ระดับ คือ

1.ในระดับตำบลมีการเลี้ยงผีขุนน้ำห้วยแม่ไพร โดยเนื้อหา/เรื่องเล่านั้นจะเชื่อมโยงไปถึงเจ้าหลวงคำแดงที่อยู่ถ้ำเชียงดาวจังหวัดเชียงใหม่ด้วย ห้วยแม่ไพรเป็นสายน้ำที่ชาวบ้านในพื้นที่หลายหมู่บ้านได้ใช้ประโยชน์ ดังนั้นทุกปีในช่วงดังกล่าวจะมีการจัดพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ โดยที่ชาวบ้านผู้ได้รับประโยชน์จากน้ำห้วยแม่ไพรทุกคนต้องมาเข้าร่วมในพิธี เพื่อให้ชาวบ้านผู้ใช้น้ำร่วมกันปกป้อง ดูแลและรักษาผืนป่าที่เป็นต้นน้ำห้วยแม่ไพร ให้ลำห้วยมีน้ำอุดมสมบูรณ์เนื่องจากใกล้ถึงช่วงที่ชาวบ้านเตรียมจะลงไร่ นา ทำให้ชาวบ้านมีน้ำใช้ในการทำการเกษตรได้ตลอด และเป็นการขอบคุณผีป่า ผีเขา และผีห้วย ที่ช่วยให้มีน้ำอุดมสมบูรณ์

2.ในระดับหมู่บ้านมีการเลี้ยงผีเสื้อบ้าน ที่ชาวบ้านทุกคนในหมู่บ้านต้องช่วยกันบริจาคสิ่งของที่จะใช้ในการทำพิธี เพื่อให้ผีเสื้อบ้านช่วยดูแลคุ้มครองคนในหมู่บ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข อย่าให้มีเจ็บไข้ได้ป่วย เพราะใกล้ถึงช่วงที่ชาวบ้านจะต้องลงไร่ทำนาแล้ว ในอดีตการทำไร่ ทำนาเป็นงานที่หนักมากและต้องใช้แรงงานเป็นจำนวนมากด้วย ดังนั้นในช่วงต่อไปนี้ชาวบ้านจะไม่มีเวลา มาบอกกล่าวอีกจึงขอให้ผีเสื้อบ้านช่วยคุ้มครองดูแลคนในหมู่บ้าน

3.ในระดับเครือญาติมีการเลี้ยงผีปู่ย่าและผีอาซึก ในพิธีเลี้ยงผีดังกล่าวนี้ ญาติพี่น้องที่อยู่ในกลุ่มผีเดียวกันต้องมาร่วมในงาน เพื่อเป็นการเคารพต่อผู้อาวุโสเพราะถือว่าเป็นคนที่มีความรู้ความสามารถในการแก้ไขปัญหาและฟันฝ่าอุปสรรคต่างๆมาได้ ทำให้ครอบครัวและญาติพี่น้องสามารถอยู่มาได้จนถึงทุกวันนี้ และเพื่อให้พี่น้องได้รู้จักกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เพื่อเตรียมวางแผนการผลิตในฤดูที่ใกล้จะมาถึง

จากพิธีกรรมการเลี้ยงผีทั้ง3ระดับในพื้นที่ ในประเด็นเรื่อง(1)ฐานทรัพยากรเราจะพบว่าชาวบ้านมีการร่วมกันรักษาป่า เพราะต้องการให้มีน้ำสำหรับนำไปใช้ในการผลิตทางการเกษตร และน้ำยังเป็นแหล่งที่มาของอาหารอีกด้วยเช่นปลู ปลา หอย กบ และเขียด เป็นต้น การรักษาป่านอกจากจะเพื่อให้มีน้ำแล้ว การรักษาป่ายังเป็นการรักษาแหล่งอาหารหรือเป็นซูเปอร์มาร์เก็ตของคนในชุมชนด้วย เพราะในป่ามีทั้งพืชผักที่ชาวบ้านนำมาใช้ทำเป็นอาหารได้ มีพืชสมุนไพร มีผลผลิตจากป่า เช่นไข่มดแดง สำหรับใช้ทำเป็นอาหาร เป็นต้น (2)เครือข่ายทางสังคม คนในพื้นที่ "รู้จัก" "รู้ใจ" "รู้ใช้" และ"รู้รักษา" เครือข่ายทางสังคมมานานแล้ว มีทั้งเครือข่ายในระดับญาติพี่น้อง เครือข่ายระดับหมู่บ้าน และเครือข่ายระดับตำบล โดยมี"สื่อพื้นบ้าน"ที่เป็นตัวเปิดพื้นที่ให้คนในชุมชนได้มีโอกาสมาพบกัน และใช้"การสื่อสาร"เป็นตัวร้อยรัดความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้แน่นแฟ้น แม้ว่าบางครั้งคนในชุมชนจะมีความขัดแย้งกันบ้างแต่ชุมชนก็จะมีวิธีการจัดการโดยใช้"สื่อพื้นบ้าน"เป็นเครื่องมือในการสื่อสารเพื่อแก้ไขปัญหา (3)ระบบความรู้ ความรู้ท้องถิ่นเป็นความ

รู้ที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อรับใช้การสร้างความอยู่รอด และเป็นหลักประกันความมั่นคงให้กับชีวิต คนที่อยู่ในบริบทสิ่งแวดล้อมแบบใด ก็จะพัฒนาระบบความรู้ขึ้นมาใช้เพื่อตอบสนองความจำเป็นในการยังชีพ (สีลาภรณ์ บัวสาย ,2547:21) เราจะพบว่าชุมชนสามารถสร้างสรรค์สื่อพื้นบ้านต่างขึ้นมาอย่างหลากหลายเช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ เลี้ยงผีเสื้อบ้าน และเลี้ยงผีปู่ย่า ดังกล่าว และในบางครั้งจำเป็นจะต้องเลี้ยงผีทั้ง3ระดับพร้อมกันในวันเดียวกันเพื่อให้คนทั้งระดับเครือญาติ ระดับหมู่บ้านและระดับตำบล มาประสานยึดเหนี่ยวร้อยดวงใจกันให้แน่นและเป็นหนึ่งเดียวในการที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลกันและพร้อมที่จะเผชิญกับปัญหาและร่วมกันแก้ไขปัญหา ซึ่งทั้งหมดล้วนเพื่อความมั่นคงของคนในชุมชนทั้งนั้น และ(4)ระบบคุณค่าและความเชื่อ การที่ปราชญ์ชาวบ้านได้ร่วมกันคิดสร้างสรรค์องค์ความรู้ต่างๆขึ้นมาเพื่อที่จะให้คนในชุมชนเชื่อมร้อยความสัมพันธ์ให้แน่นแฟ้นโดยผ่านประเพณี/พิธีกรรม/สื่อพื้นบ้านนั้น ในการนี้ปราชญ์ชาวบ้านได้มีการใส่ระบบคุณค่าไว้ในสื่อพื้นบ้านทุกชนิด ดังนั้นสื่อพื้นบ้านแต่ละชนิดจึงมีคุณค่า/หน้าที่ที่แตกต่างกันไป สำหรับใช้เป็นเครื่องมือเพื่อรับใช้คนในชุมชน โดยคนในชุมชนและเป็นของชุมชน

ปัจจุบันวิถีชีวิตของคนในหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว และมีสิ่งอื่นเข้ามาทำหน้าที่ทดแทน ทำให้ความเชื่อและบทบาทของผีลดลง ประเพณี/พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการนับถือผียังมีให้เห็นแต่ส่วนมากเน้นที่ "รูปแบบ" สำหรับ "คุณค่า" เริ่มจางหายไป

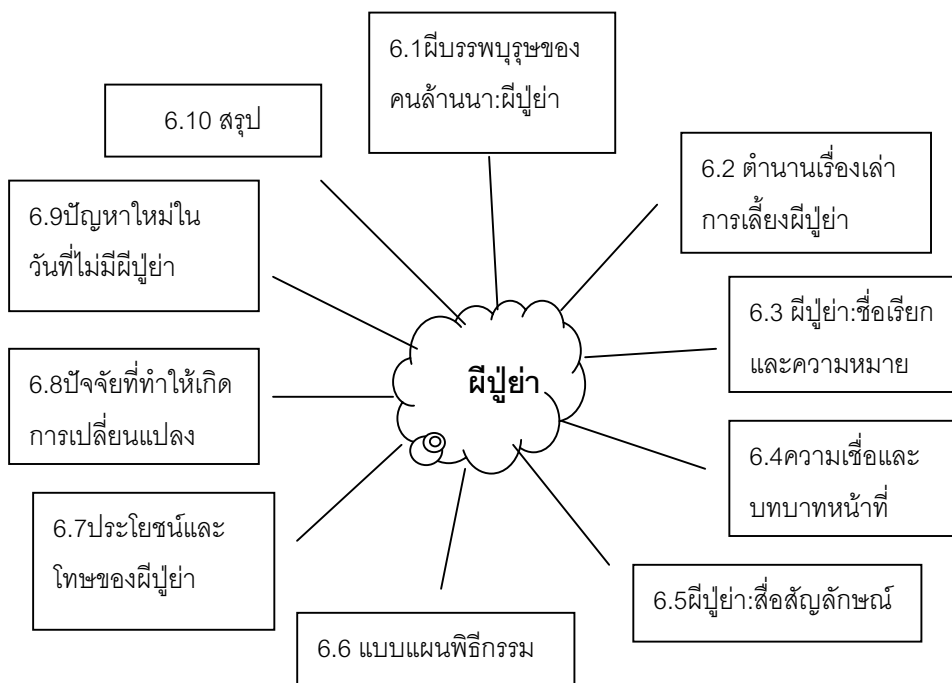
บทที่ 6

ผีป่วน วัฒนธรรมแห่งชีวิต : ล้านนา และวอแก้ว

ข้อมูลในบทที่6ได้มาจากการจัดกิจกรรมในบทที่3ขั้นตอนและกระบวนการดำเนินกิจกรรมในขั้นตอนที่3การเก็บรวบรวมข้อมูลในประเด็นการคัดเลือกสื่อพื้นบ้าน1ชนิดเพื่อทดลองรื้อฟื้น

การนับถือผี ของคน“ล้านนา” มีการนับถือมานานแล้ว เช่นเดียวกับคนไทยในภาคอื่นๆ และชนชาติอื่นด้วยและความเชื่อเรื่องผีสาร เวทมนต์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติมีอิทธิพลต่อวิถีทางการดำเนินชีวิตของคนในล้านนา ผีตามความเชื่อของคนล้านนามีทั้ง“ผีดี” และ “ผีร้าย”

“ผีป่วน” เป็น “ผีดี” คนล้านนาเชื่อว่าเป็นผีบรรพบุรุษ ดังนั้นในบทนี้ผู้ศึกษาจะวิเคราะห์ให้เห็นรายละเอียดของผีป่วนที่เป็นสื่อพื้นบ้าน ดังนี้

6.1 ผีบรรพบุรุษของคนล้านนา : ผีป่วน

ชาวบ้านในตำบลวอแก้วมีความเชื่อแบบเดียวกันกับคนล้านนาทั่วไปที่เชื่อว่า บรรพบุรุษ เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย เมื่อตายไปจะกลายเป็นผีที่คอยปกป้องรักษาหรือคุ้มครองลูกหลานในสายตระกูลให้อยู่ร่วมกันอย่างผาสุก และปลอดภัย ภายใต้ความเชื่อและจารีตที่ถือปฏิบัติแบบเดียวกัน ผีบรรพบุรุษเป็นผีที่อยู่ในกลุ่มตระกูล/เครือญาติของชาวล้านนา แบ่งได้ดังนี้

6.1.1 ผีป่วน

เป็นผีประจำตระกูล หรือที่เรียกว่าเป็นผีบรรพบุรุษของฝ่ายผู้หญิง มีการสร้างหิ้งผีไว้ที่มุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือในห้องนอนของเก้าผี (นฤจร อธิธิจิระจรัส ,2523:161)

- ในพื้นที่พบสัญลักษณ์ส่วนมากเป็นหิ้งผีที่สมาชิกมีการสร้างไว้ที่มุมด้านทิศ

ตะวันออกเฉียงเหนือในห้องนอนของเก่าผี แต่มีบางเก้าอี้เช่นกลุ่มแม่เกียงคำและกลุ่มแม่ปัดที่มีการสร้างเป็นตูปผี/หอผีไว้ที่ด้านทิศเหนือของตัวบ้าน ซึ่งเขาเรียกว่าเป็นตูปผีปู่ย่า

6.1.2 ผีอะฮัก

เป็นผีวิญญาณของบรรพบุรุษทั้งที่เป็นหญิงและชายที่ตายไปแล้ว ผีอะฮักถือว่าเป็นผีของผู้ชาย มีการสร้างหอผีหรือตูปผี ตรงลานบ้านด้านทิศเหนือของตัวบ้าน มีอำนาจคุ้มครองบ้านและบริเวณบ้านทั้งหมด การเลี้ยงผีจะกระทำพร้อมกับการเลี้ยงผีปู่ย่า (นฤจร อิทธิจิระจรัส, 2523:161)

- ในพื้นที่พบว่าคำว่า “ผีอะฮัก” โดยชาวบ้านบอกว่าเป็นผีบรรพบุรุษเช่นเดียวกันกับผีปู่ย่าไม่มีใครบอกว่าผีอะฮักเป็นผีของผู้ชาย สัญลักษณ์ที่พบส่วนมากที่บ้านเก่าผีจะมีการสร้างหอผี/ตูปผีไว้ที่ด้านทิศเหนือของตัวบ้าน แต่ก็มีบางเก้าอี้เช่นเก้าอี้แม่ปัดที่สร้างเป็นหิ้งผีไว้ในบ้าน และเขาก็เรียกว่าเป็นหิ้งผีอะฮัก โดยจะมีการเลี้ยงผีพร้อมกับการเลี้ยงผีปู่ย่า

6.1.3 ผีมด, ผีเม็ง

ตามความเชื่อดั้งเดิมของคนไทยล้านนา จะถือว่าผีมด, ผีเม็งเป็นผีบรรพบุรุษที่สืบเชื้อสายมาจากตระกูลเชื้อสายเจ้านายและขุนนาง พิธีนับถือผีจะทำซับซ้อนกว่าผีปู่ย่ามีทั้งที่เรียกว่าผีมดและที่เรียกว่าผีเม็ง หรือบางครั้งเป็นการผสมกันระหว่างผีมดกับผีเม็งเรียกว่าผีมดซอนเม็ง พิธีที่สำคัญคือผีปู่ย่าจะมาพบปะเข้าทรงลูกหลานและพ่อนรำ ผีปู่ย่าของตระกูลผีมดผีเม็งจะมีชื่อเรียกขานเป็นชื่อเจ้านายในตำนาน แต่ผีปู่ย่าจะไม่มีชื่อเรียกขานเฉพาะและไม่มีการลงทรง คำว่า “มด” ได้ปรากฏอยู่ในกลุ่มชาวไทดำและไทลื้อหลายแห่ง ซึ่งสามารถตีตามความหมายของคำได้อยู่ 2 นัย คือ (1) ต้นตระกูล ดังสำนวนว่า แม่มด แม่หม่อน ซึ่งแปลว่า ทวด (2) ผู้รู้ ดังสำนวนที่มักจะเรียกพวกหมอรักษาโรคในสมัยอดีตว่า “มดหมอ” ในพิธีกรรมเลี้ยงผีหรือพ่อนผีของชาวไทยล้านนา ก็สามารถตรวจสอบได้ว่าผีมด เป็นผีบรรพบุรุษคนละสายกับพวก ผีเม็ง เพราะว่าผู้ที่นับถือผีเม็งและผีมดนั้น จะไม่สามารถเข้ามาร่วมพ่อนในปะรำพิธีเดียวกันได้ เพราะพวกสาย ผีมด ก็จะมีรูปแบบของพิธีการและปะรำพิธีเป็นของตนเอง เช่นเดียวกันกับพวกผีเม็ง ก็จะมีรูปแบบของพิธีการและปะรำพิธีเป็นของตนเองเช่นกัน อานันท์ กาญจนพันธุ์ และ ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2531:85)

- ชาวบ้านในตำบลวอแก้วโดยทั่วไปรู้จักผีมดผีเม็งในฐานะที่เป็นผีปู่ย่า และในพื้นที่มีบางกลุ่มเช่นแม่เกียงคำที่นับถือผีปู่ย่าและผีมดผีเม็งด้วยเพราะมีบรรพบุรุษเป็นเจ้านาย/ขุนนางของจังหวัดลำปาง

6.1.4 ผีปู่ฟ้า

คนในตำบลวอแก้วมีบางส่วนที่นับถือผีปู่ย่าและนับถือผีปู่ฟ้าด้วย โดยผู้ที่นับถือผีปู่ฟ้าบอกว่าผีปู่ฟ้าคือผีบรรพบุรุษที่สูงกว่าผีปู่ย่า(หมายถึงหลายชั่วอายุมากกว่าผีปู่ย่า)

6.2 ตำนานเรื่องเล่าความเป็นมาของผีป่วนในตำบลวอแก้ว

พ่อหนานแก้ว เป็นผู้ทำพิธีการเลี้ยงผีป่วนของกลุ่มแม่หมา เล่าความเป็นมาของผีป่วนว่า

“เรื่องผีป่วนเฒ่าเฒ่า แก้วมานั้นบางคนอาจบ่รู้ ตามที่ผมรู้จักคนเฒ่าคนแก่ บ่แม่ตั้งเป็น
สั่งสอนมาผีป่วนมันมาจะได้ แก้วมานั้น เมื่อก่อนโง่บาล หรือว่ากฎหมายยังกะบ่มี
บ่มีดีเบ็งอิงไหนพอดีสืบข้อสะเปาจากไหนบ่รู้ละ เอาครัว(ข้าวของ)มาตากไว้ที่เกาะ
ทราย แล้วมีข้าวตอกดอกไม้ไปวางหั้นแล้วก็บอกว่า เออนี้ฮักษาคอบครัวนี้เน้อ ข้าจะไป
ค้าขายต่งใน ที่นี้เข้าไปค้าขายต่งใน ครัวที่อยู่หั้นบ่มีใครสักคน ยังอยู่อย่างเก่า ที่นี้จาว
บ้านมาดู กะว่า เอ มันจะได้นี้ บ่ก้าคนนี้ยังไผบ่ลักรัก ถ้าคนอื่นมาบ่ได้ เอาไว้ไหน
บ่ได้เขาลัก นี่เป็นผีของดีหยั่งนี้ บ่ก้าก็เลยว่า ข้ามีของดี ของดีข้าเอามาตวย ผีเฮือนข้า
เอาผีเฮือนมาตวย ผีป่วนของข้า เอามาฮักษา นี่ถ้าบ่มีของดีฮักษาไผก็เอาของข้า
หมอนนั้นข้าก็ขอซื้อจิมๆ อีหนา ไผๆก็ซื้อบ่ก้าก็ว่าจะเอาผีแสงกว่าผีธรรมดา หมอนนั้นเอา
ผีธรรมดาก็เลี้ยงไก่อ หมอนนั้นถ้าเอาผีแสงก็กินหมูเป็นตัว ก็ซื้อกันมาๆหมูบ่มีของก็ซื้อกัน
มาที่นี้ก็มาฮักษากัน ที่นี้บ่บ่แปวยังก็มาแอ่วหาลูกสาว แล้วเป็นมีแป้นต้อง ก็ถึงแค่
แป้นต้อง สมัยก่อนเป็นมาแอ่วหาที่ไปถึงที่นอนเลยละ บ่มีเอาหมอนมาว่า กฎหมายกะบ่
มีว ที่นี้ก็เป็นก็เลยปรึกษากัน ว่าที่นี้ถ้าบ่มาแอ่วหาลูกสาว ถ้าข้ามแป้นต้อง ก็ถือว่าผิดผี
ละ ถ้าบ่เอาที่ปรับเลย นี่ก็คือเอาแป้นต้องมาเป็นนาย ที่นี้ก็ยกย่องผีนั้นเอามาคอยดูลูก
สาว เวลาไปตีไหนมาไหน ถ้าคนใดกำแขนตีมือ(จับมือถือแขน)ก็ว่าผิดผี ก็เอามาปรับไป
ตามส่วนจากหั้นมาก็เวลาไปฮ่าไปเฮียน ก็หื้อบ่แม่ไปบน เออ ไปเดื่อหื้อผีป่วนไปฮัก
ษา แล้วก็ขอหื้อสอบได้ หื้อมีวิชาปัญญาเฉลียวฉลาดจួយจิมเน้อ ผีป่วน
กะเออนั้นมา ที่นี้ก็เลยมาเยกัน หื้อเลี้ยงเดือนห้าแฮม สิบสามค่ำ เพราะระยะนั้นมันก็บ่มี
กานมิงานหยั่ง แล้วข้าวก็เล่น เมื่อก่อนมันบ่มีที่รับจ้างจ้างที่ไหน ไผก็บ่จ้างไหน แล้ว
ข้าวแล้วก็จะนอนอยู่บ้าน บางทีก็ไปพันไผ่พันสวน ก็เลยกลับขึ้นมามีกันเลี้ยง เดือนห้า
แฮม13ค่ำ บางคนก็เลี้ยงเดือนหกพ่อง และเลี้ยงแฮมเตื่อเดือนเก้าเตรียมลงไผ่งนา บ่
น้องต้องมาฮักมาจำกัน มันมาเริ่มแก้เป็นจะอี่ ที่คนเฒ่าเล่าหื้อฟัง

พ่อหนานแก้ว วิชาไทย อายุ62 ปี บ้านน้ำจ่า

ผู้ทำพิธีเลี้ยงผีป่วน

ตำนานเรื่องเล่านี้น่าจะเป็นเรื่องเพื่อบรรยายความเชื่อเรื่องผีป่วนในสมัยหลัง เพราะการนับ
ถือผีป่วนมีอายุยาวนานกว่าจะอธิบายต้นกำเนิดอันแท้จริงของพิธีกรรมนี้ได้ พ่อหนานยาย เมืองมูล
บอกว่าผีป่วนสืบบรรพบุรุษมาแต่เมื่อไหร่ก็ไม่รู้

เรื่องเล่าเกี่ยวกับตำนานความเป็นมาของผีป๋วยนี้ ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลในประเด็น ผีป๋วย โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกกับปราชญ์ชาวบ้านเช่นผู้ทำพิธีเลี้ยงผีป๋วย พบว่าในช่วงนั้นมี ผู้รู้เรื่องดังกล่าวจำนวน 2 คน แต่เมื่อผู้ศึกษาได้จัดเวทีกลุ่มย่อยหลายๆ ครั้งซึ่งแต่ละครั้งผู้รู้เรื่อง ตำนานเกี่ยวกับผีป๋วยจะเล่าตำนานดังกล่าวแลกเปลี่ยนกับคนอื่นๆ ด้วย และเมื่อมีการจัดเวทีระดับ ตำบลพบว่ามีปราชญ์ชาวบ้านคนอื่นๆ (ที่ไม่ใช่ผู้รู้สองคนแรก) ได้ช่วยกันเล่าและช่วยกันเสริมเรื่อง ตำนานความเป็นมาของผีป๋วยซึ่งมีเนื้อหาคล้ายๆ กับผู้รู้สองคนแรก นอกจากนี้ยังพบว่าในเวทีกลุ่ม ย่อยอื่นๆ จะเริ่มมีคนเล่าตำนานเรื่องผีป๋วยมากขึ้นด้วยโดยผู้เล่าส่วนมากเป็นคนเฒ่าคนแก่

ที่เป็นเช่นนี้อาจเนื่องมาจาก (1) การเก็บข้อมูลประเด็นผีป๋วยช่วงแรกที่เป็นการสัมภาษณ์ เชิงลึกเป็นรายบุคคลนั้น ปราชญ์ชาวบ้านยังไม่มี ความมั่นใจในความรู้เรื่องผีป๋วยที่ตนเองมีอยู่ เพราะจากสาเหตุต่างๆ ดังที่เคยกล่าวมาแล้ว ปราชญ์ชาวบ้านจึงยังไม่กล้าพูดคุยกให้ข้อมูลมากนัก ในช่วงดังกล่าวจึงพบเพียงสองคนเท่านั้นที่มีความรู้เรื่องตำนานของผีป๋วยและ/หรือ (2) จาก กระบวนการทำให้ปราชญ์ชาวบ้านมีความมั่นใจมากขึ้น ผู้ที่มีความรู้มากอยู่แล้วกล้าพูดและแสดง ความคิดเห็นมากขึ้นและผู้ที่มีความรู้น้อยได้มีโอกาสเพิ่มพูนความรู้และนำมาผสมผสานกับความรู้ ที่ตนเองมีอยู่ ทำให้มีความรู้เพิ่มมากขึ้นจึงทำให้กล้าพูดและกล้าแสดงออกมากขึ้นด้วย นั่นคือ ความรู้ทำให้คนองอาจ

6.3 ผีป๋วย : ชื่อเรียกและความหมาย

การนับถือผีป๋วยของ “คนเมือง” หรือ “คนล้านนา” ซึ่งหมายถึงคนไทยในภาคเหนือตอนบน ของประเทศไทยปัจจุบัน อันประกอบด้วยจังหวัด เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย แพร่ น่านและ แม่ฮ่องสอน เข้าใจว่ากลุ่มคนเหล่านี้มีการนับถือมาช้านานแล้ว

ทำไมคนล้านนาเรียกว่า “ผีป๋วย” แต่เดิมคงเรียกกันว่า ผีป๋วยตายาย เพราะชาวล้านนา นับถือบรรพบุรุษทั้งฝ่ายบิดาและฝ่ายมารดา แต่ต่อมาคำว่า “ตายาย” นั้นค่อยๆ กร่อนไปคงเหลือ แต่คำว่า “ผีป๋วย” แต่เป็นที่น่าสังเกตที่คนล้านนาไม่นิยมเรียกญาติผู้ใหญ่ว่า ปู่ ย่า ตา ยาย แต่เรียก กันว่า “พ่อฮู้ย / แม่ฮู้ย” และเรียกทวดว่า “พ่อหม่อน/แม่หม่อน”(สงวน โชติสุขรัตน์ , 2512:83-84) ซึ่งสอดคล้องกับของมาลา คำจันทร์(2544:32)บอกว่า คำว่า ปู่กับย่าในสมัยก่อนไม่ใช่ เรียก พ่อแม่ ของพ่อ หรือพ่อแม่ของแม่ แต่จะใช้เรียกคนเฒ่าคนแก่อื่นๆ ในเชิงกล่าวพาดพิงถึง ซึ่งไม่มีนัยเกี่ยว กับ การเคารพนับถือหรือนับญาติ ในบางกรณีจะออกไปทางไม่เคารพด้วยซ้ำ เช่น เรียกปู่มาหาโคะ หมายถึงคนแก่ผู้ชายชื่อมาลักษณะเด่นคือขาโคะ หรือขาโกะเผลก หรือเรียกยาคำน้าหมากร หมายถึงคนแก่ผู้หญิงชื่อคำชอบกินหมาก เป็นต้น แต่ผีป๋วยจะว่าเรียกด้วยความไม่เคารพก็ไม่น่าจะใช่ เพราะทั้งเคารพและยำเกรงและกลัว จะทำอะไรก็กลัวผิดผี หากผิดผีแล้วป๋วยจะลงโทษ ทำให้มีอัน เป็นไปต่างๆ

“ผีป่วน” มีความหมายว่าอย่างไร เมื่อกล่าวถึงระบบครอบครัวและเครือญาติของคนในเขต
ล้านนา เรื่องผีป่วนเป็นเรื่องที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนล้านนามานานแล้ว จึงมีนักวิชา
การและผู้สนใจศึกษาค้นคว้าให้นิยามและความหมายของผีป่วนที่สอดคล้องกัน และที่คล้ายกัน
ซึ่งมีความหลากหลายมากเช่นสงวน โชติสุขรัตน์ (2512:85) , มาลา คำจันทร์(2544:32) , ฝอยทอง
สมวธา (2546:45) , มณี พยอมยงค์(2543:113) และมีนักวิชาการจากต่างประเทศเช่น
Wijeyewardene (1970) ,Richard Davis(1973,1974)และSulamith Potter(1975) (นักวิชาการ
จากต่างประเทศทั้งหมดอ้างใน นฤจร อธิธิระจรัส ,2523:157) กล่าวว่าผีป่วน “เป็นผีบรรพบุรุษที่
สืบทอดทางฝ่ายหญิง “ , “เป็นวิญญาณหรือผีของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว” , “คือวิญญาณที่ได้
รับการประกอบพิธีกรรมบูชาถือว่าเป็นวิญญาณของบรรพบุรุษ ที่มีการสืบสายทางฝ่ายมารดาและ
เป็นวิญญาณที่ได้เคยมีคุณประโยชน์ต่อสมาชิกในกลุ่ม”

นอกจากจากการให้นิยามความหมายของผีป่วนดังกล่าวข้างต้นแล้ว ผู้ศึกษาสนใจการให้
ความหมายของ Andrew turton ,1972:241-240(อ้างในนฤจร อธิธิระจรัส ,เพ็งอ้ง และนิวัตร
สุวรรณพัฒนา,2540:8)ที่มีความเห็นว่า ผีป่วน คือวิญญาณกลุ่มเครือญาติอาวุโสและมีความ
สำคัญในโครงสร้างของครอบครัว นั่นคือ ผีป่วนเป็นความเชื่อเรื่องผีที่สืบทอดผ่านทางผู้หญิง มี
หน้าที่เป็นเหมือนกับสถาบันในการควบคุมทางสังคมของชุมชน เป็นความเชื่อในอำนาจของบรรพ
บุรุษแสดงถึงการเคารพในอำนาจของเครือญาติอาวุโส และ Turton มีความเห็นเพิ่มเติมว่าที่
สำคัญกว่าคือ การแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างในลักษณะหน้าที่ของผีป่วน มากกว่าที่จะ
พิจารณาผีป่วนในแง่ที่ว่าเป็นพิธีกรรมหรือการเช่นสรวงบูชาวิญญาณวงศ์ตระกูลหรือ
บรรพบุรุษเท่านั้น

ผู้ศึกษาสนใจประเด็นที่ว่า “หน้าที่ผีป่วน” ดังที่มีคนศึกษาไว้ว่าผีป่วนในอดีตมีหน้าที่
มากมายนั้น แต่ปัจจุบันเริ่มลดลงและหายไป เพราะวัฒนธรรมถูกสร้างขึ้นมากในสภาพสังคมแบบ
หนึ่งเพื่อที่จะสามารถตอบสนองความต้องการ/รับใช้คนในช่วงหนึ่งเท่านั้น ดังที่สีลาภรณ์ บัวสาย
(2547:22) วิเคราะห์ว่า ชุดของความรู้นั้นมีบริบทที่ก่อเกิดและมีผู้ใช้ประโยชน์จากความรู้นั้นจริงๆ
จึงเป็นชุดความรู้ที่มีการสร้าง สะสม และถ่ายทอดสืบต่อกันมา ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงบริบทที่
เป็นที่ก่อเกิดของความรู้ชุดใดชุดหนึ่ง จะมีผลทำให้ความรู้ชุดนั้นหมดคุณค่า/คุณประโยชน์ที่เคยมี
ดังนั้นเมื่อสถานการณ์ในปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วคำถามที่ผู้ศึกษาสนใจคือ
“หน้าที่ของผีป่วน” จะมีการพัฒนา/ปรับเปลี่ยนได้หรือไม่ ถ้าได้จะมีวิธีการทำอย่างไรเพื่อที่จะ
สามารถให้รับใช้คนในชุมชนได้ ในพิธีกรรมมีสัญลักษณ์อะไรบ้าง และมีความหมายอย่างไรต่อคนใน
ชุมชน

- ฝึญ่าในความหมายของชาวบ้านในพื้นที่ที่ทำการศึกษามาถึงฝึประจำตระกูลหรือฝึบรรพบุรุษที่สืบทอดทางฝ่ายผู้หญิง ซึ่งเป็นฝึของปู่ ย่า ตา ยาย ที่ล่วงลับไปแล้ว จนจำไม่ได้ว่าเมื่อไหร่ ไม่มีตัวตน อยู่ที่ไหนพูดว่าจะมีวัตถุประสงค์อย่างไร ดังคำพูดของแม่เกียงคำที่ว่า

“น้ำไหลโดยหนทาง ฝึสางโดยกำปาก”

แม่เกียงคำ ตาอิน อายุ 66 ปี เป็นเก้าฝึ บ้านแม่ติว

เป็นคำเปรียบเทียบกับว่า “น้ำจะไหลตามแนวของร่องน้ำซึ่งมันมีอยู่แล้วตามธรรมชาติ”

ส่วนฝึสางโดยกำปากนั้นคือ “เมื่อมีเหตุการณ์ที่ไม่ดีเกิดขึ้น ต้องมีคนไปทักมีคนอื่นเตือน เปรียบเสมือนฝึเป็นคนเห็น/ฝึเป็นคนบอก (ฝึไม่มีแต่อยู่ที่คนไปช่วยเตือน/ช่วยสอนไม่ให้ทำในสิ่งไม่ดี) ซึ่งก็คือเป็นการเตือนของคนเฒ่าคนแก่ และก็ทำให้ลูกหลานนั้นเชื่อถือ”

“ฝึอยู่ต้นคนใหญ่ คนว่าฝึว่า ตะก่อนฝึนัก ฝึศักดิ์สิทธิ์เป็นเพราะคนใหญ่ผู้คนใหญ่ปาก บ่าได้จางมันเตอะเหมือนบ่าเดียวนี้ ละอ่อนทำบ่าดีคนใหญ่บ่าได้สอนละอ่อนแต่ไปบอก ฝึญ่าว่าอย่าไปเอาโทษโกรธมัน มันเป็นละอ่อน”

พ่อนานอนันต์ ปาระมี อายุ 63 ปี บ้านทุ่งหก

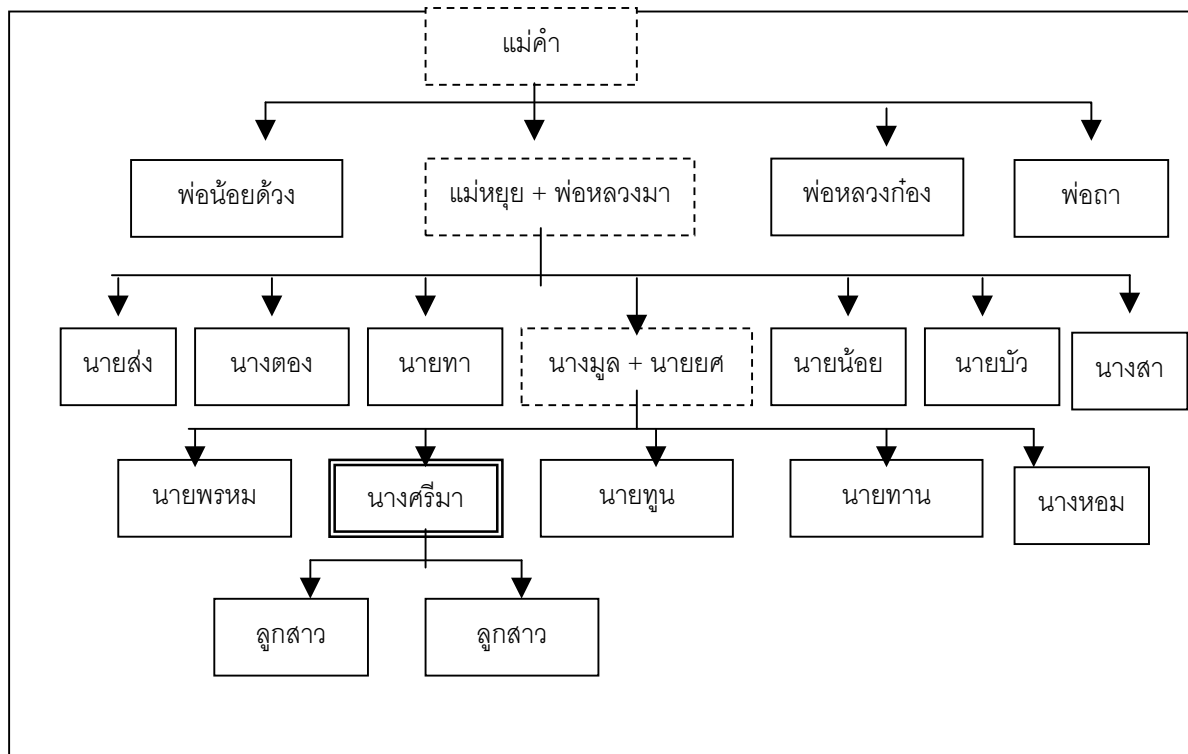
คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล

6.4 ความเชื่อและบทบาทหน้าที่ทางสังคมของฝึญ่า

ในระดับครัวเรือนของสังคมของล้านนา ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในเรื่องของการนับถือฝึ ทั้งในด้านความเชื่อ และการแสดงออกซึ่งความเชื่อในรูปของพิธีกรรม บทบาทที่สำคัญที่สุดเป็นการนับถือฝึบรรพบุรุษประเภทหนึ่งที่เรียกว่า “ฝึญ่า” (Chayan 1984 : 460 อ้างใน จิราลักษณ์ จงสถิตมัน ,2539:70)

- จากการศึกษาในพื้นที่ทั้ง 7 หมู่บ้านพบว่า มีกลุ่มฝึญ่าทั้งหมดจำนวน 42 กลุ่ม มีเก้าฝึทั้งหมดเป็นผู้หญิง “เก้าฝึ” เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงฝึญ่า และการดูแลทุกข์สุขหรือควบคุมดูแลพฤติกรรมของลูกหลานในตระกูล การสืบทอดจะสืบทอดผ่านทางลูกผู้หญิงที่อยู่ในบ้านเก้าฝึ

ตัวอย่างแผนผังการสืบทอดเก้าอี้ปู้ยาของกลุ่มแม่มูล สุวรรณสุระ บ้านหลายทุ่ง

จากแผนผัง ในสี่เหลี่ยมจุดประคือคนที่เป็นเก้าอี้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ส่วนในสี่เหลี่ยมซ้อน คือคนที่จะเป็นคนสืบทอดเก้าอี้ต่อไปในอนาคต

เดิม บ้านเก้าอี้อยู่ที่บ้านแม่หลวงคำ เมื่อเสียชีวิตแล้ว ลูกสาวซึ่งอยู่ในบ้านแม่หลวงคำไม่รับสืบทอดต่อ สมาชิกในกลุ่มผีเดียวกันมีการพูดคุยกันและแม่หยุยรับเป็นเก้าอี้ต่อจึงย้ายตบผีและหิ้งผีปู้ยามาอยู่บ้านแม่หยุยฯจึงเป็นบ้านเก้าอี้(หลังใหม่) แม่หยุยแต่งงานกับพ่อมา (เมื่อถึงช่วงการเลี้ยงผีปู้ยา พ่อมาจะไปร่วมทำพิธีที่บ้านเก้าอี้ฝ่ายแม่ของตนเอง) แม่หยุยมีลูกทั้งหมด7คน(เป็นผู้หญิง3คนและผู้ชายคน) ลูกแม่หยุยทั้ง7คนอยู่ในกลุ่มเก้าอี้ของแม่หยุย

ลูกผู้หญิง3คนเมื่อแต่งงานสามีของลูกที่เข้ามาอยู่ในบ้านแม่หยุยเรียกว่า"ลูกขึ้น" (ลูกเขย) ในที่นี้คือพ่อยศ และเมื่อถึงช่วงการเลี้ยงผีปู้ยาพ่อยศจะต้องไปร่วมทำพิธีที่บ้านเก้าอี้ฝ่ายแม่ของตนเอง

ลูกผู้ชายทั้ง4คนเรียกว่าเป็นกำลังผีอยู่ในกลุ่มเก้าอี้ของแม่หยุย เมื่อแต่งงานแล้วลูกสะใภ้ก็ต้องไปทำพิธีเลี้ยงผีปู้ยาที่บ้านเก้าอี้ฝ่ายแม่ของตนเอง ส่วนหลานทั้งหมดของแม่หยุยเรียกว่าลูกเล่าลูกแบ่ง

เมื่อแม่หยุยเสียชีวิต แม่คำมูล ซึ่งเป็นลูกสาวคนเล็กและอยู่บ้านหลังเดียวกับแม่หยุยซึ่งเป็นบ้านเก้าอี้ จึงรับสืบทอดต่อ แม่คำมูลแต่งงานกับพ่อยศมีลูกทั้งหมด5คน(เป็นผู้หญิง2คนและผู้

ชาย3คน) ลูกแม่คำมูลทั้ง5คนอยู่ในกลุ่มเก๊าผีของแม่คำมูล (ลูกชาย3คนเรียกว่ากำลังผีของแม่คำมูล)

ลูกผู้หญิง2คน เช่นนางสีมาเมื่อแต่งงานสามีของนางสีมาเข้ามาอยู่ในบ้านแม่คำมูลเรียกว่า“ลูกขึ้น” ในที่นี้คือนายสวิง และเมื่อถึงช่วงการเลี้ยงผีปู่ย่านายสวิงจะต้องไปร่วมทำพิธีที่บ้านเก๊าผีฝ่ายแม่ของตนเอง

ปัจจุบันนางสีมาอาศัยอยู่ในบ้านหลังเดียวกับแม่มูลซึ่งเป็นบ้านเก๊าผี ดังนั้นนางสีมาจะเป็นผู้สืบทอดผีปู่ย่าของเก๊าผีนี้ต่อไปในอนาคต ส่วนหลานทั้งหมดของแม่คำมูลเรียกว่าลูกเล่าลูกแป้ง

ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การสืบทอดผีปู่ย่าจะผ่านทางผู้หญิง ส่วนมากเป็นลูกผู้หญิงที่อาศัยอยู่กับแม่ที่บ้านเก๊าผี ถ้าลูกสาวที่อยู่บ้านเก๊าผีไม่รับสืบทอดเป็นบ้านเก๊าผีต่อ สมาชิกในกลุ่มผีเดียวกันใครจะเป็นผู้รับไปก็ได้ แต่จะต้องบอกผีก่อนในวันที่ทำพิธีเลี้ยงผีว่าจะขอย้ายตุบหรือหิ้งผีไปไว้บ้านคนนั้นคนนี้ ถ้าผีปู่ย่าไม่ยอมให้ย้าย ก็จะมาเข้าฝันคนที่ทำพิธี หรือคนเฒ่าคนแก่หรือมาทำให้คนในผีเดียวกันไม่สบาย ถ้าไม่มีเหตุการณ์อะไรก็จะย้ายได้ ดังนั้นตุบผีหรือหิ้งผีปู่ย่าจะตั้งอยู่ที่บ้านของผู้สืบทอดเรียกว่า“บ้านเก๊าผี” สมาชิกที่มาร่วมในพิธีเลี้ยงผีปู่ย่าต้องเป็นผีเดียวกันนั่นคือทุกคนที่มาร่วมเป็นญาติพี่น้องกันโดยนับทางสายแม่

การนับถือผีปู่ย่าซึ่งสืบเชื้อสายมาทางฝ่ายมารดานี้มีความเกี่ยวข้องอย่างลึกซึ้งกับการมีความสัมพันธ์ทางเพศและการแต่งงานของผู้หญิงในกลุ่มตระกูล สมัยดั้งเดิมเชื่อกันว่าถ้าหากผู้หญิงนั่งบนกระดานหรือเสื่อผืนเดียวกัน ถูกล่วงเกิน ถูกสัมผัสเนื้อตัว หรือมีเพศสัมพันธ์กับผู้ชายที่อยู่นอกกลุ่มตระกูล ก็จะทำให้ผีที่อยู่ในตัวผู้หญิงถูกละเมิด (Turton 1984 : 279 อ้างใน จิราลักษณ์ จงสถิตมัน ,2539:70) โดยทั่วไปผู้เป็นแม่มักจะอบรมสั่งสอนลูกผู้หญิงมาตั้งแต่อายุประมาณ 12 – 13 ปี หรือเมื่อเริ่มเข้าสู่วัยสาวว่าในตัวของแต่ละคนจะมีผีสิงสถิตอยู่ และเมื่อเริ่มสาว หญิงสาวก็จะถูกพร่ำสอนให้ตระหนักรู้ว่าการที่ผู้ชายซึ่งมิได้นับถือผีเดียวกันถูกเนื้อต้องตัวหรือล่วงเกินจะทำให้ “ผิดผี” และอาจเป็นสาเหตุให้คนในครอบครัวหรือสมาชิกของกลุ่มผีปู่ย่าเดียวกันเจ็บป่วยได้ (Tanabe 1988 : 7 , 24อ้างใน จิราลักษณ์ จงสถิตมัน ,2539:70) การผิดผีในลักษณะนี้หรือลักษณะอื่นๆ จึงต้องมีการขอขมาต่อผีปู่ย่า

6.4.1 การผิดผี

- ในอดีตการแฉ้วสาวและการนั่งอุปั้วสาวในเวลากลางคืนนั้น จะไม่มีการล่วงเกินอะไรกันเลย จนกว่าจะได้รับปากฝากรักกันแล้ว เรียกว่าเป็น “ตัวพ่อตัวแม่” กัน(คู่รัก) ตามสำนวนของชาวเหนือ จึงจะล่วงเกินกันในงานที่เรียกว่า “ผิดผี” การ “ผิดผี” ไม่ใช่ว่าจู่ๆเห็นผู้หญิงสวยๆก็เข้าไปนั่งคุยสักครู่หนึ่งก็ตรงเข้า “ผิดผี” เลยโดยไม่ได้มีการยินยอมพร้อมใจกันแล้ว คนล้านนาถือว่าเป็นการดูถูกกันมาก และจะไม่มีการอภัยให้เลยอย่างเด็ดขาด มิน่ายังอาจจะได้รับการตอบ

แทนสิ่งสอนอย่างรุนแรง ต้องตกอยู่ในฐานะจำเลยในคดีข่มขืนอนาจาร และยังจะต้องเสียค่าเสียหายแก่เขาตามแต่เขาจะเรียกร้อง ซึ่งกฎหมายจะต้องอนุโลมตามประเพณีนี้อีกด้วย

การผิดผีจะทำได้ต่อเมื่อฝ่ายหญิงมีความเต็มใจมิใช่ทำให้ด้วยการข่มขืนใจ และการผิดผีไม่ได้หมายถึงการได้เสียซึ่งกันและกันแต่อย่างใด แม้แต่การถูกต้องเพียงแต่เนื้อต้องตัว จับมือถือแขนหรือการล่องล้าในเขตที่เขาหวงห้ามสำหรับผู้ที่ไม่ใช่สมาชิกในครอบครัว ก็นับว่าเป็นการผิดผี การล่องล้าเข้าไปในเขตหวงห้ามก็คือ การล่องล้าเข้าไปในเขตห้องนอนของเขาซึ่งมี “ข่มประตู” กันไว้ที่ประตู เมื่อผู้ชายล่องล้าเข้าไป จะถือว่าเป็นการผิดผี ทั้งๆที่ไม่ได้แตะเนื้อต้องตัวหญิงสาวเลย ต้องเสียผีตามประเพณี และก็ไม่ใช่ว่าเสียผีแล้วผู้ชายจะได้หญิงสาวมาเป็นภรรยา เพราะการผิดผีไม่ได้หมายถึงการแต่งงานหากว่าฝ่ายหญิงไม่ได้ยินยอมด้วย ซึ่งถือว่าเป็นอำนาจของผู้หญิง

6.4.2 ประเภทของการเสียผี/ใส่ผี

การผิดผีมีอยู่ 2 วิธี คือ(1)เมื่อผู้ชายไปผิดผีแล้ว (ได้รับการยินยอมจากหญิงสาวแล้ว) และหญิงสาวก็ยินดียลุ่มหลวมทำยเป็นคู่ชีวิตด้วย การผิดผีแบบนี้ เมื่อไปเสียผี หรือ ใส่ผี เรียกว่า “ใส่เอา” และ(2)เมื่อผู้ชายไปผิดผีแล้ว หญิงสาวไม่พอใจในการที่จะเป็นคู่ครองร่วมชีวิตด้วย ซึ่งฝ่ายชายก็ต้องเสียผีเหมือนกันแต่เสียเพียงครั้งเดียว วิธีนี้เรียกว่า “ใส่ป่าเอา” (สงวน โชติสุขรัตน์ , 2512:79-82)

- ในทัศนะของชาวบ้านเกี่ยวกับการเสียผี/ใส่ผีแบบ “ใส่ป่าเอา” นั้น ชาวบ้านบอกว่าเป็นวิธีการที่ฝ่ายหญิงจะเรียกร้องเงินจากฝ่ายชายให้มากเพื่อให้ฝ่ายชายอับอาย เสียหน้ากับชาวบ้านเพราะตนเองทำไม่ดี เป็นการประจานคนไม่ดีให้สังคมรับรู้

การเสียผี /ใส่ผี ต้องมีหัวหมูต้มสุก1หัว ขนม ข้าวต้มมัด ดอกไม้ ธูปเทียน และสุรา1ขวด อาจจะมีไก่ต้ม 1ตัว แล้วแต่เจ้าของผีจะบอกว่าต้องการอะไร ซึ่งฝ่ายชายต้องจัดให้ตามความประสงค์ นอกจากนี้มีเงินสำหรับเป็นค่าผี ไม่มีการกำหนดตายตัว ในสมัยก่อนค่าผีเรียกร้องกัน 3 บาท 6บาทหรือ12บาท หรือเป็นร้อยเป็นพันหรือเรียกร้องเป็นค่าเลี้ยงดูที่เรียกว่าเป็นสินสอดทองหมั้น เรียกร้องตามแต่ฐานะ

แต่หากพ่อแม่ของฝ่ายหญิงสาวพอใจในความดี และความขยันขันแข็งของฝ่ายชาย แม้ฝ่ายชายไม่มีอะไรเลยพ่อแม่ฝ่ายหญิงก็จะยินยอมยกลูกสาวให้

การเสียผี/ใส่ผี คือการบอกกล่าวให้ผีปญ่าได้รับรู้ นับว่าเป็นการแสดงสัมมาคารวะและแสดงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ

ในประเด็นเรื่องการผิดผี และการอบรมสั่งสอนลูกสาวนั้นในพื้นที่พบว่า ผู้ที่มีบทบาทหลักคือปู่ ย่า ตา ยายหรือพ่อแม่จะสอนลูก โดยเฉพาะในวันที่มีการเลี้ยงผีปญ่าเมื่อเสร็จพิธีแต่ละครอบครัวได้อาหาร(ยำจิ้นไก่)จากในงานกลับมาบ้านด้วยอาหารดังกล่าวส่วนมากใช้เป็นอาหารมื้อค่ำเมื่อสมาชิกในครอบครัวมากินข้าวร่วมกันแล้วปู่ ย่า ตา ยายหรือ พ่อ แม่จะสอนลูกหลาน โดยจะ

เริ่มพูดจากอาหารที่รับประทานในมือนั้นว่าได้มาจากในงานพิธีเลี้ยงผีปู่ย่า(ย่าจิ้นไก่ถือว่าเป็นอาหารศักดิ์สิทธิ์เพราะได้ผ่านพิธีกรรมมาแล้ว)และจะเชื่อมโยงต่อว่าผีปู่ย่าคือใคร ผีปู่ย่าดูแลลูกหลานเรื่องอะไรบ้าง พร้อมทั้งชี้แนะให้เด็กทำความดี ไม่ทำผิดผีถ้าทำผิดผีแล้วจะถูกผีปู่ย่าลงโทษ เช่นทำให้เจ็บ ป่วย ลูกผู้หญิงต้องรักษาวนสวนตัว เป็นต้น

“ป๊อแม่เป็นฮักลูก พอได้ย่าจิ้นไก่มาเป็นกะเก็บไว้หื้อลูก พอลูกกลับมาป๊อแม่เตรียมอาหารกะมีย่าจิ้นไก่ ตอนนีป๊อแม่กะจะสอนลูกเช่นว่า ย่าจิ้นไก่นี้ได้มาจากเลี้ยงผีปู่ย่าที่บ้านย่ายนั้นย่ายนี้กะว่าไป ปีไหนเป็นเลี้ยงเตื่อ ละอ่อนมันกะอาจจะถามป๊อแม่ต่อ แล้วป๊อแม่กะจะสอนลูกเช่นการเลี้ยงผีปู่ย่าเป็นบ่หื้อผิดผีหยักัน คนที่ตั้งู้จักกะจะอธิบายนักบางคนกะจะบอกสอนลูกผีปู่ย่าเป็นจ่วยปกปักฮักสา ต้าเป็นลูกแม่ญิงห้ามให้ป๊อจายถูกเนื้อต้องตัว เดียวมันจะผิดผี เจ่นกันป๊อจายกะห้ามไปยะแม่ญิง อย่าไปยะหยักันผิดผีเดี่ยว ผีปู่ย่าเป็นจะลงโทษ ผีปู่ย่าเป็นแ่งเป็นตึงฮื้อว่าลูกหลานไปยะหยักันผิด”

นายอินจันทร์ ทนวิสัย อายุ 51 ปี บ้านทุ่งหก

ประธานสภาวัฒนธรรมตำบล

6.4.3 บทบาทหน้าที่

(ก) บทบาทหน้าที่ของผีปู่ย่า : ทักษะของนักวิชาการ

ผีปู่ย่าเป็นผีบรรพบุรุษของฝ่ายผู้หญิง ทำหน้าที่ดูแลเรื่องภายในบ้าน (นฤจร ,2523 : 160 – 161) จัดเป็นสถาบันความเชื่อที่เปรียบเสมือนรากแก้วที่หล่อเลี้ยงระบบครอบครัวและเครือญาติของชาวล้านนา จนมีผู้กล่าวว่าเป็นส่วนหนึ่งของระบบครอบครัวของชาวล้านนา และเป็นกลไกที่ช่วยธำรงครอบครัวให้สืบทอดตลอดมา (Chayan 1984 : 439 , 448) (อ้างใน จิราลักษณ์ จงสถิตมัน,2539:71-72)

นักวิชาการผู้ศึกษาเรื่องผีปู่ย่าได้เสนอความเห็นไว้ว่าผีปู่ย่ามีการทำหน้าที่แตกต่างกันไปหลายประการ ประการแรก เห็นว่าการทำหน้าที่หลักหรือการทำหน้าที่ที่ชัดเจนของผีปู่ย่าคือการทำให้ครอบครัวสามารถควบคุมพฤติกรรมทางเพศของลูกสาว ไม่ให้ละเมิดบรรทัดฐานที่วางไว้หรือไม่ให้ผิดผี เพื่อป้องกันคนในครอบครัวเจ็บป่วย หรือเป็นการควบคุมการแต่งงานของลูกสาว เช่นห้ามแต่งงานกับผู้ชายที่นับถือผีเดียวกัน หรือให้แต่งงานกับผู้ชายที่ครอบครัวพึงพอใจ (Chayan 1984 : 431 – 432 , Anan Ganjanapan 1984 (a) : 327 – 328 , Paul T. Conhen and Gehan Wijeyewardene 1984 : 261 Turton 1975 : 227 – 228)

ประการที่สอง บางท่านเห็นว่าความเชื่อในผีปู่ย่ามีความสำคัญในแง่ของพิธีกรรมและกฎหมายประเพณี เพราะเป็นอำนาจในระดับหมู่บ้านที่ควบคุมดูแลผู้คน อันเป็นแรงงานซึ่งจัดว่าเป็นทรัพยากรที่สำคัญและหาได้ยากมาแต่ครั้งโบราณ (Turton 1972 : 246 อ้างใน Chayan

1984 : 433 – 434) และสามารถลงโทษสมาชิกของกลุ่มตระกูลได้ถ้าหากกระทำความผิด เช่น ทะเลาะเบาะแว้งกัน ล่วงละเมิดทางเพศ ฯลฯ หรือละเมิดกฎเกณฑ์ที่จะต้องปฏิบัติต่อผีปู่ย่า แต่โดยทั่วไปแล้วผีปู่ย่าก็มักจะให้คุณมากกว่าให้โทษ (Turton 1975 : 229)

ประการที่สาม ความเชื่อเรื่องนี้ได้ช่วยในการควบคุมแรงงาน คือ ช่วยเพิ่มพูนแรงงานของครอบครัวจากการที่ลูกเขยแต่งงานเข้ามาเป็น “ควายงาน” ให้กับครอบครัวฝ่ายหญิง (Christine Mougne 1981 : 455 อ้างใน Chayan 1984 : 437 , 448) เพราะแม้ว่าลูกสาวจะไม่อาจให้แรงงานได้เท่ากับลูกชาย แต่ลูกสาวก็ช่วยให้ครอบครัวได้ลูกเขยเข้ามาทดแทนพี่ชายน้องชายที่อาจจะแต่งงานออกไปจากบ้าน (Chayan เพิ่งอ้าง : 443)

ประการที่สี่ ความเชื่อในผีปู่ย่าสอดคล้องกับแบบแผนการปฏิบัติที่ผู้ชายมักจะไปอยู่กับครอบครัวของผู้หญิงหลังการแต่งงานอย่างน้อยก็ในระยะ 1 – 3 ปีแรก ช่วยทำงานเกษตรในที่ดินของภรรยาและอยู่ภายใต้อำนาจของพ่อตาค่อนจะลงเรือนไปอยู่อาศัยเป็นเอกเทศในที่ใกล้เคียงกับบ้านของภรรยาหรือไปอยู่ที่อื่นเมื่อลูกสาวคนต่อไปของครอบครัวแต่งงาน (เพิ่งอ้าง : 444 – 445 , 447)

ประการที่ห้า บางท่านเห็นว่าความเชื่อในผีปู่ย่าได้ช่วยในการควบคุมและจัดสรรที่ดินผ่านทางสายผู้หญิงในสองวิถีทาง ทางหนึ่งโดยแบบแผนการสืบมรดกที่พ่อแม่มักจะยกบ้าน (เรือน) และที่ดินที่ปลูกบ้านให้แก่ลูกสาวคนสุดท้ายที่เลี้ยงดูพ่อแม่ในวาระสุดท้าย และอีกทางหนึ่ง โดยการตั้งถิ่นฐานหลังแต่งงานกับครอบครัวของฝ่ายหญิงซึ่งเป็นรูปแบบดั้งเดิมหรือรูปแบบในอุดมคติ นอกจากนี้ยังมีการสันนิษฐานว่า การสืบมรดกในล้านนาสมัยที่ยังเป็นเศรษฐกิจแบบยังชีพจะเป็นการแบ่งทรัพย์สินให้แก่ลูกผู้หญิงและลูกผู้ชายโดยเท่าเทียมกันแต่หลักที่มักจะถือปฏิบัติกันก็คือลูกชายซึ่งมักจะแต่งงานไปอยู่นอกบ้าน ก็อาจจะยกที่ดินนั้นให้แก่พี่สาวหรือน้องสาวของตนเอง (ซึ่งแม้จะแต่งงานแล้วก็มักจะอยู่ใกล้หรือกับพ่อแม่) ส่วนตัวเองก็อาจจะรับทรัพย์สินที่เคลื่อนที่ได้ไปแทน ซึ่งก็คือการควบคุมที่ดินให้อยู่ในมือของครอบครัว โดยผ่านทางลูกสาวนั่นเอง (Hale 1979 : 141 – 142 อ้างใน Chayan 1984 : 435)

ประการที่หก เป็นการสร้างกฎเกณฑ์การรับมรดกที่ลูกผู้หญิงคนสุดท้าย ซึ่งตามปกติก็มักจะแต่งงานหลังสุด เป็นผู้เลี้ยงดูพ่อแม่ในบั้นปลายของชีวิต และจะได้รับที่ดินส่วนของพ่อแม่กับบ้านของพ่อแม่เป็นมรดกเพิ่มเติมจากส่วนที่จะได้รับเท่าๆ กับลูกคนอื่นๆ ในครอบครัวหลังจากที่พ่อแม่เสียชีวิตแล้ว เพื่อเป็นหลักประกันว่าพ่อแม่จะได้รับการดูแลเอาใจใส่ยามสูงอายุ (Chayan เพิ่งอ้าง : 446 – 447) และประการสุดท้าย

ประการที่เจ็ด มีผู้เห็นว่ากล่าวโดยรวมความเชื่อผีปู่ย่ามิได้ช่วยควบคุมเฉพาะที่ดินหรือการผลิตซ้ำของแรงงานเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการควบคุมอุดมการณ์เพื่อความอยู่รอดของระบบครอบครัวทั้งระบบอีกด้วย โดยที่ผีปู่ย่าได้มีหน้าที่สองด้าน ในด้านหนึ่งช่วยส่งเสริมให้ระบบครอบครัว

เจริญรุ่งเรืองและดำรงอยู่ตลอดมาได้ การช่วยควบคุมแรงงานและที่ดินเพื่อการดำรงอยู่ของระบบการผลิตแบบครอบครัว ส่วนอีกด้านหนึ่งก็ช่วยควบคุมอุดมการณ์และจิตสำนึกร่วมกันของสมาชิกในครัวเรือนเพื่อความอยู่รอดของครอบครัว (เพ็งอ้ง : 451 – 452 และชยันต์ วรรณะภุติ และคณะ 2528 : 100)

หมายเหตุ ข้อมูลหน้าที่ผีป่วนจากนักวิชาการต่างๆดังกล่าวอ้างใน จิราลักษณ
งศกิตมัน, 2539:71-72

(ข) บทบาทหน้าที่ของผีป่วน : ทศณะของชุมชน

จากหลักการ ทฤษฎีและแนวคิดของนักวิชาการหลายๆท่านที่ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับผีป่วน ที่ผู้ศึกษานำเสนอข้อมูลดังกล่าวข้างต้นนั้นทั้งหมดเป็นข้อมูลจาก “คนวงนอก” (objective) และเมื่อนำมาตรวจสอบกับทัศนะข้อคิดเห็นของชาวบ้านในพื้นที่ตำบลวอแก้ว (กลุ่มตัวอย่าง) ซึ่งเป็น “คนวงใน” (subjective) ได้ดังนี้

- ชาวบ้านในพื้นที่เชื่อว่า “ผีป่วน” เป็นวิญญาณของผีบรรพบุรุษจะยังสิงสถิตอยู่เพื่อคอยปกป้องลูกหลานให้อยู่เย็นเป็นสุข เป็นที่พึงพอใจ ในอดีตคนนับถือผู้ใหญ่ คนเฒ่าคนแก่มาก ในเมื่อป่วนตายเสียชีวิตไปแล้วลูกหลานจึงสร้างหิ้งผี/ห่อผีหรือตุบผีไว้เป็นตัวแทน เมื่อตนประสบปัญหา ก็ไปกราบไหว้บอกกล่าวให้ช่วยเหลือ เป็นกฎหมายสำหรับป้องกันไม่ให้เกิดผู้หญิงถูกล่วงละเมิด นอกจากนี้ยังเป็นการรวมญาติให้ได้มาพบปะพูดคุย ชักถามสารทุกข์สุกดิบต่อกัน สนุกสนานและเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

สรุปเป้าหมายในอดีตของประเพณีการเลี้ยงผีป่วนในพื้นที่ตำบลวอแก้ว เพื่อ

- ให้ญาติพี่น้องเคารพต่อบุพการี เคารพต่อผู้อาวุโส ป่วน ตายาย
- ให้ผู้อาวุโสมีบทบาทในการสั่งสอนลูกหลาน
- ควบคุม/ดูแลศักดิ์ศรีลูกผู้หญิง ห้ามล่วงละเมิด
- การช่วยเหลือเกื้อกูลกันของกลุ่มเครือญาติ
- ด้านจิตใจ
- สนุกสนานรื่นเริงในหมู่ญาติพี่น้อง

พบว่าในอดีตประเพณีการเลี้ยงผีป่วนเน้นที่บทบาทต่อสังคมส่วนรวม ซึ่งหมายถึงสังคมในกลุ่มญาติพี่น้อง แต่ก็มีบทบาทหน้าที่ในระดับปัจเจกชนที่อยู่ในกลุ่มผีป่วนเดียวกันด้วย

จากการพูดคุยกับปราชญ์ชาวบ้านเกี่ยวกับการเรียงลำดับความสำคัญของหน้าที่ผีป่วนในอดีต แม้เพียงคำบอกกล่าวจะให้เรียงลำดับความสำคัญว่าหน้าที่ไหนสำคัญมาก หน้าที่ไหนสำคัญน้อย นั้น ไม่สามารถที่จะแยกลำดับได้อย่างชัดเจน เนื่องจากทุกหน้าที่จะสำคัญเท่าๆกันจนยากที่จะแยกแยะได้ แต่จะให้น้ำหนักไปในเรื่อง การดูแลลูกผู้หญิง เพราะในอดีตผู้หญิงไม่มีโอกาสได้รับ

การศึกษาส่วนผู้ชายได้รับการศึกษาที่วัด และผู้หญิงจะต้องเป็นผู้ที่สืบทอดดูแลผีปู่ย่าต่อไป ดังนั้นจึงจำเป็นต้องดูแลคุ้มครองลูกผู้หญิง แต่ในปัจจุบัน ความสำคัญของหน้าที่ผีปู่ย่าคือ เป็นที่พึ่งทางใจ ส่วนหน้าที่อื่นๆลดบทบาทลง ส่วนการดูแลลูกผู้หญิงหายไปไม่ได้ทำหน้าที่นี้

ในความเห็นของพ่อนานยาย เมืองมูล และกำนันอินจันทร์ ทันวิสัย บอกว่าหน้าที่ของผีปู่ย่าในอดีต เป็นการดูแลลูกผู้หญิงและเป็นกฎหมายของเครือญาติ จะมีความสำคัญเป็นอันดับ 1 ส่วนหน้าที่อื่นๆมีความสำคัญรองลงไปและมีความสำคัญใกล้เคียงกัน จนไม่สามารถจะแยกลำดับได้ เพราะทุกหน้าที่สร้างคนให้เป็นคนดี แต่ในปัจจุบัน การเป็นที่พึ่งทางใจจะมีความสำคัญอันดับ 1 ส่วนหน้าที่อื่นๆแทบจะไม่ได้ทำหน้าที่เลย และการทำหน้าที่ของผีปู่ย่าในปัจจุบันจะอยู่เฉพาะในกลุ่มวัยกลางคนและผู้สูงอายุที่นับถือผีปู่ย่าเท่านั้นซึ่งพบว่าจริงๆแล้วการนับถือผีปู่ย่าในกลุ่มคนเหล่านี้ ก็เริ่มลดลงมาก ส่วนคนรุ่นหลังไม่ได้เข้าร่วมพิธีการเลี้ยงผีปู่ย่า กำนันเปรียบเทียบว่า “คล้ายกับมีตำราแต่ไม่ได้อ่าน” ถ้ารู้พื้นคนรุ่นหลังก็จะเข้ามาเรียนรู้

“ผีปู่ย่ามันสอนไว้ในใจ หือบังคับใจไว้ หือได้สำนึก”

“จะหือรู้ว่าเป็นสังคยาตจากตเจ้าเดียวกัน ผีปู่ย่าให้มันอยู่ประจำใจ

ไปไหนมาไหนหือได้ปกป้องกันทุกวิถีทาง ไปปะกันตามตางหรือดีใดกะแล้วแต่

ขอหือได้ช่วยกัน เช่นเฮาเป็นบ่าวไปปะสาว เป็นสังคยาตเดียวกันพอเฮาบ่าหูกี้

เฮากะจะไปตักเป็น(ทำไม่ดีไม่ร้าย) แต่ด้ามีผีปู่ย่าในใจหือว่าอันนั้นเป็นลูกคนนั้น

เป็นสังคยาตเดียวกันกับกู เฮาต้องข่มใจต้องหู้แหละเพราะมันมีผีปู่ย่าในใจลอ”

พ่อนานแก้ว วิชาไทย อายุ 62 ปี บ้านน้ำจ้ำ

ผู้ทำพิธีเลี้ยงผีปู่ย่า

“ผีปู่ย่านี้ ถ้านึกถึงอดีตแต่ ๆ ผมว่าตะกอนคือกฎหมายบ่ค่อยถึงในชนบท

ที่มีผีปู่ย่าขึ้นมามันเป็นกฎเกณฑ์ของแต่ละกลุ่มแต่ละชุมชน เพื่อปกป้องดูแลลูกแม่หญิง

ให้แม่หญิงรู้สึกว่าตนเองมีศักดิ์ศรีและศักดิ์ศรีของตัวเองเก่า หือลูกหลานหรือว่าลูกเล่า

ลูกแบ่งนี้เชื่อในตรงนี้ อย่าละเมิดสิทธิ หรือว่าไปล้าตีประเพณี อย่าไปทำในสิ่งที่ดีบ่งาม

มันจะผิดผี อันนี้คือเป็นเริ่มต้นหน้าที่ของผีปู่ย่าเป็นครั้งแรก แล้วพอบ่าเดี๋ยวนี้กฎหมาย

เข้ามาถึงก็ละเลยตรงนี้ คนก็ร่ำเรียนขึ้นไปโดยบ่เหลียวหลังแลโลก ไปเชื่อตรงนั้นนั บ่า

ค่อยเชื่อตรงนี้ “

นายอินจันทร์ ทันวิสัย อายุ 51 ปี บ้านทุ่งหก

ประธานสภาวัฒนธรรมตำบล

6.5 ฝึญ่า : สื่อสัญลักษณ์

ฝึญ่า หมายถึงฝึประจำตระกูลหรือฝึบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นฝึของปู่ ย่า ตา ยาย ที่ล่วงลับไปแล้ว จนจำไม่ได้ว่าเมื่อไหร่ ในเมื่อปู่ย่าตายายเสียชีวิตไปแล้วลูกหลานจึงสร้างหิ้งหรือตูปฝึไว้เป็นตัวแทน เมื่อตนประสบปัญหา ก็ไปกราบไหว้บอกกล่าวให้ช่วยเหลือ ลูกหลานจึงสร้างหิ้ง(ชั้น) ฝึ ไว้ที่เหนือหัวนอน ในห้องของผู้หญิงที่เป็นผู้สืบทอด/ผู้รับฝึ (เก๊าฝึ)หรือสร้างหอฝึหรือตูปฝึไว้ในบริเวณรั้วบ้านของผู้หญิงที่เป็นผู้สืบทอด/ผู้รับฝึ (เก๊าฝึ)

“สมมุติอุปโลกขึ้นมาว่าตาย แบ่งตูปแบ่งหิ้งว่าเป็นที่อยู่ของฝึญ่า”

พ่อหนานอนันต์ ปาระมี อายุ 63 ปี บ้านทุ่งหก

คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล

6.5.1 หิ้งฝึ/หอฝึ/ตูปฝึ

ในการศึกษาหมู่บ้านใต้ ซึ่งอยู่ทางด้านทิศเหนือของเมืองเชียงใหม่ ของGehan Wijeyewardene (อ้างในนฤจร อิทธิจิระจรัส,2523:158) ได้แสดงให้เห็นถึงโครงสร้างของฝึวิญญาณในบ้านของคนไทยภาคเหนือ โดยพบว่ามีอันหนึ่งเป็นหิ้งเล็กๆอยู่ตรงมุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของห้องนอน อีกอันหนึ่งเป็นโครงสร้างเรือนเล็กๆเรียกว่าหอฝึ ตั้งอยู่ลานบ้านด้านทิศเหนือของตัวบ้าน ชาวบ้านเรียกชื่อต่างกัน3ชื่อ คือมีทั้งที่เรียกว่าฝึเฮือน ,ฝึอะฮักและฝึญ่า โดยบอกว่าฝึทั้งสามนี้เป็นฝึบรรพบุรุษ แต่ก็ไม่ได้แสดงแยกแยะฝึทั้งสามให้เป็นที่ชัดเจน เพียงแต่กล่าวว่าฝึทั้งสามประเภทนี้อาศัยอยู่กับหิ้ง และหอทั้งสองร่วมกัน นอกจากนี้แล้วTurton(อ้างในนฤจร อิทธิจิระจรัส,เพ็ญอ้าง) ก็พบหิ้งและหอทั้งสองประเภทนี้เช่นกันในหมู่บ้านที่เขาศึกษาที่จังหวัดเชียงราย ที่เป็นหอเป็นเรือนหลังเล็กๆตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของตัวบ้านเรียกว่า หอฝึหรือเก๊าฝึ อีกแห่งหนึ่งเป็นหิ้งติดอยู่กับฝาเรือนด้านทิศเหนือของห้องนอนซึ่งเป็นห้องที่อยู่ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของตัวบ้าน และจากการศึกษาของนฤจร อิทธิจิระจรัส,เพ็ญอ้าง พบว่าในบ้านของผู้ที่ให้สัมภาษณ์มีทั้งหิ้งและหอวิญญาณบรรพบุรุษ ที่อยู่ในบ้านเป็นฝึญ่าและที่อยู่นอกบ้านเป็นฝึอะฮัก

- ลักษณะของหิ้งฝึ/ตูปฝึหรือหอฝึของแต่ละกลุ่มฝึในพื้นที่จะแตกต่างกันไปแล้วแต่ว่าจะสร้างอย่างไรเช่น ที่พบทั่วไปถ้าเป็นหิ้งฝึที่สร้างบนบ้านจะสร้างแบบเรียบง่ายคือเป็นไม้กระดานแผ่นเดียวขนาดกว้างประมาณ15-20 ซม. ยาวประมาณ30-40 ซม ใช้ตะปูตีแผ่นไม้ติดกับฝาผนังบ้านหรือบางกลุ่มอาจจะทำเป็นกรอบ/กล่องสี่เหลี่ยม และถ้าเป็นหอฝึหรือตูปฝึที่สร้างไว้ข้างบ้านพบว่าโดยทั่วไปมีขนาดกว้างประมาณ1เมตรและยาวประมาณ1เมตร บางกลุ่มใช้ไม้จริงสร้าง บางกลุ่มใช้ไม้ไผ่สร้าง โดยมีการตีไม้ระแนงทั้ง3ด้านส่วนด้านหน้าเปิด และมีบางกลุ่มก่อปูนซีเมนต์ มีทั้งที่มีเสา4ต้นสูงประมาณ1เมตรและที่ไม่มีเสา หลังคามีทั้งใช้สังกะสี หรือใช้หญ้าคามุง

สำหรับตำแหน่งที่ตั้งของหึ่งผี, ตูบผีหรือหอผีเช่น กลุ่มแก๊ผีแม่มูล , แก๊ผีพี่สืวรรณและแก๊ผีพี่บัวซอนทั้ง3กลุ่มเหมือนกันคือมีการสร้างหึ่งเพื่อให้ผีปู่ย่าอยู่ร่วมกันโดยสร้างไว้บนห้วนอนติดฝาเรือนทางทิศตะวันออกในห้องนอนของแก๊ผีและมีการสร้างหอผี/ตูบผี(ผีอะฮัก)ไว้ที่ข้างบ้านทางทิศตะวันออกของตัวบ้าน , แก๊ผีแม่เลี่ยมสร้างสองหึ่งเป็นการแยกให้ผีปู่และผีย่าอยู่คนละหึ่งแต่ทั้งสองหึ่งอยู่ติดกันโดยสร้างไว้บนห้วนอนติดฝาเรือนทางทิศตะวันออกในห้องนอนของแก๊ผีและมีการสร้างหอผี/ตูบผี(ผีอะฮัก)ไว้ที่ข้างบ้านทางทิศตะวันออกของตัวบ้าน , กลุ่มแก๊ผีแม่เกี้ยงคำสร้างหอผี/ตูบผีอยู่ข้างบ้านทางทิศตะวันออกของตัวบ้านและแบ่งเป็น2ห้องห้องด้านทิศตะวันออกเป็นที่อยู่ของผีปู่ย่าและห้องทิศตะวันตกเป็นที่อยู่ของผีอะฮักโดยไม่มีหึ่งผีในบ้าน , และกลุ่มแก๊ผีแม่ปัดมีการสร้างหึ่งเพื่อให้เป็นสัญลักษณ์ของผีอะฮักโดยสร้างไว้บนห้วนอนติดฝาเรือนทางทิศตะวันออกในห้องนอนของแก๊ผีและมีการสร้างหอผี/ตูบผีเป็นสัญลักษณ์ของผีปู่ย่าไว้ที่ข้างบ้านทางทิศตะวันออกของตัวบ้าน เป็นต้น

ที่เหมือนกันของทุกกลุ่มผีปู่ย่าคือบนหึ่งผีหรือในตูบผีหรือในหอผีนั้นจะไม่มีสัญลักษณ์ใดๆที่บ่งบอกถึงผีปู่ย่าเลย ดังนั้นผีปู่ย่า จึงไม่มีรูปที่เป็นสัญลักษณ์สำหรับเคารพ จะมีก็แต่หึ่งผี หรือ ตูบผีหรือหอผีเท่านั้น

เป็นที่น่าสังเกตว่าถ้าเป็นสัญลักษณ์แทนผีปู่ย่าจะสร้างเป็นหึ่งไว้ในห้องนอนของคนที่เป็ แก๊ผี(ผู้หญิง) แต่ก็มีการสร้างเป็นตูบผี/หอผีซึ่งสร้างอยู่ข้างบ้านเช่นของแก๊แม่ปัดและแก๊แม่เกี้ยงคำ สำหรับสัญลักษณ์แทนผีอะฮักนั้นส่วนมากสร้างเป็นหอผี/ตูบผีไว้ที่ข้างบ้าน แต่ก็มีแก๊แม่ปัดที่สร้างเป็นหึ่งไว้ในบ้าน

6.5.2 ยำจิ้นไก

- นอกจากหึ่งผี , หอผีหรือตูบผีจะเป็นสัญลักษณ์ของผีปู่ย่าแล้ว ในวันเลี้ยงผีปู่ย่าประจำปีจะมีสัญลักษณ์อีกชนิดหนึ่งคือ “ยำจิ้นไก” เป็นอาหารพื้นเมืองของคนล้านนาและเป็นอาหารชนิดเดียวที่ใช้ในพิธีการเลี้ยงผีปู่ย่าประจำปีของทุกกลุ่มผีปู่ย่า ไม่มีอาหารอื่นๆเลย พ่อหนานย่าย เมืองมูล บอกว่า

“ ยำจิ้นไกคือเอาไก่กับน้ำพริกมากนสุกกัน(ผสม) ยำตวยกัน เหมือนกับเอาลูกเล้าลูกแบ่งญาติพี่น้องผีเดียวกัน มาฮวมกัน หวันกัน หื้อมีความผูกพันธ์ แน่นแฟ้น เหมือนยำจิ้นไก “

พ่อหนานอนันต์ ปาระมี บอกว่า

“ ยำจิ้นไก่เป็นอาหารพื้นเมือง เอาไก่ทุกตัวมาฉีก เป็นอันน้อยๆเอามาผสมกัน ผสมกันหื้อ
มันเข้มข้นขึ้น หื้อได้กินไก่ทุกตัว ไก่ของทุกคนที่เอามา เป็นการกระชับความสัมพันธ์กัน หื้อมัน
เหนียวแน่น เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน “

จากคำพูดของปราชญ์ชาวบ้านทั้งสองท่าน จะเห็นว่าการยำจิ้นไก่คือการเอาไก่ ที่ต้มสุก
แล้วมาฉีกเป็นชิ้นเล็กๆแล้วเอามาผสมกับน้ำพริก ให้ไก่กับน้ำพริกเข้ากัน การที่เอาไก่ทุกตัวมาฉีก
ยำเลี้ยงผีปู่ย่า หมายถึงไก่เป็นตัวแทนของสมาชิกลูกเล้าลูกแบ่งทุกคนที่เป็นสมาชิกผีเดียวกัน ได้
มาเลี้ยงผีปู่ย่าอย่างพร้อมหน้าพร้อมตาเป็นเสมือนสัญญาประชาคมที่แต่ละปีจะมีวันที่ญาติพี่น้อง
ทุกคนจะต้องมาพบกัน เมื่อเสร็จพิธีเลี้ยงผีปู่ย่า เป็นการ”ยำไก่ซากผี”กินด้วยกัน เพื่อให้เห็นว่าทุก
คนที่มาร่วมพิธีจะได้กินไก่จากทุกตัวที่มาจากสมาชิกทุกคน ทั้งไก่ของตนเองและของคนอื่นที่เป็นผี
เดียวกัน เป็นการสร้างความสัมพันธ์ในหมู่เครือญาติผีปู่ย่าเดียวกัน ให้แน่นแฟ้น แสดงถึงความ
สามัคคี กลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งหมด

สื่อสัญลักษณ์ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าดังกล่าวเป็นเครื่องหมายของความสัมพันธ์ระหว่าง
คนกับคน คนกับธรรมชาติและคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เพื่อที่จะร้อยใจ สานสายใยและสร้าง
ความสัมพันธ์ให้มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

ในปัจจุบันการรับรู้ความหมายต่างๆในประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าของสมาชิกละดับบ้านมีน้อย
มาก ผู้ศึกษาพบว่าจำนวนสามคนที่มีความรู้และมีความเข้าใจเรื่องความหมายต่างๆ โดยแต่ละ
คนต่างก็มีความรู้คนละระดับคือบางคนรู้มากและลึกด้วย บางคนรู้บ้างแต่ไม่มากนัก เมื่อโครงการ
จัดกระบวนการโดยมีเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ทั้งที่เป็นเวทีกลุ่มย่อยและเวทีระดับตำบลแล้ว
ทำให้ผู้รู้มีโอกาสถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนสู่คนอื่นๆทำให้มีคนพูดถึงเรื่องความหมายต่างๆใน
ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่ามากขึ้น

6.5.3 คำศัพท์ที่เกี่ยวกับการเลี้ยงผีปู่ย่า

- บ้านแก๊ผี : บ้านที่ตั้งหอผีหรือตูผีหรือหิ้งผี ซึ่งเป็นบ้านที่ใช้ทำพิธี
กำลังผี : เป็นผู้ชายที่อยู่ในกลุ่มผีเดียวกัน เป็นแกนนำ มีหน้าที่ปรึกษาหารือกัน
และติดต่อสื่อสารระหว่างแก๊ผีกับลูกเล้าลูกแบ่ง และมีหน้าที่ดูแล
สมาชิกในกลุ่มผีเดียวกัน
ลูกขึ้น : ผู้ชายที่แต่งงานและเข้ามาอยู่บ้านฝ่ายหญิง หรือลูกเขย
ลูกเล้าลูกแบ่ง : สมาชิกทุกคนที่อยู่ในกลุ่มผีเดียวกัน
ผิดผี : หมายถึงการที่สมาชิกในกลุ่มผีเดียวกันไปทำผิดข้อห้าม
เสียผีหรือสุมา : หมายถึงการที่สมาชิกในกลุ่มผีเดียวกันไปทำผิดข้อห้าม ต้องมี

การไปบอกกล่าวหรือขอโทษแก่ผีปู่ย่า ความหมายคือการทำให้เซ็ด
หลาบ และเสียหน้า

เลี้ยงผี : หมายถึงการเชิญผีปู่ย่ามากินของที่กลุ่มผีเดียวกันนำมาเช่นไหว้
เป็นคำที่ใช้ในการเลี้ยงผีปู่ย่าตามประเพณี

6.6 แบบแผนพิธีกรรม

การเลี้ยงผีปู่ย่า จะกระทำในโอกาสดังต่อไปนี้

6.6.1 การเลี้ยงในโอกาสต่างๆ เช่น เนื่องในงานมงคล(การแต่งงาน การขึ้นบ้านใหม่)

ต้องการกำลังใจและ/หรือให้ผีปู่ย่าช่วยปกป้องรักษาและคุ้มครอง มีคนในตระกูลผีเดียวกันทำผิดผี
หรือเจ็บป่วย และได้บนบานเอาไว้ เมื่อหายจากเจ็บป่วยก็ทำพิธีแก้บน

6.6.2 การเลี้ยงตามประเพณี

6.6.1 การเลี้ยงในโอกาสต่างๆ

เช่น เนื่องในงานมงคล(การแต่งงาน การขึ้นบ้านใหม่) ต้องการกำลังใจและ/หรือให้ผีปู่ย่า
ช่วยปกป้องรักษาและคุ้มครอง มีคนในตระกูลผีเดียวกันทำผิดผี หรือเจ็บป่วย และได้บนบานเอาไว้
เมื่อหายจากเจ็บป่วยก็ทำพิธีแก้บน

ในกรณีนี้ไม่มีกำหนดตายตัวว่าจะต้องทำพิธีเลี้ยงผีเมื่อไหร่ ขึ้นอยู่กับว่าสมาชิกในกลุ่มผี
นั้นมีงานมงคลเมื่อไหร่ หรือต้องการกำลังใจหรือมีคนในตระกูลผีเดียวกันทำผิดผีเมื่อไหร่ก็จะต้อง
มีการเลี้ยงหรือเสียผีเมื่อนั้นเช่น

เนื่องในงานมงคลเช่นการแต่งงาน ฝ่ายชายต้องมีการเสียผีหรือสุมาผีสองครั้งคือ ครั้งที่
หนึ่งเสียผีหรือสุมาผีเพื่อบอกให้ผีปู่ย่าได้รับรู้ ใช้ดอกไม้และเงินจำนวน12บาทและเสียผีหรือสุมาผี
ครั้งที่สองคือเกี่ยวกับสินสอดที่จะให้แก่พ่อแม่ฝ่ายหญิงแล้วแต่ทั้งสองฝ่ายจะตกลงกันเอง

การขึ้นบ้านใหม่หรือต้องการกำลังใจและ/หรือให้ผีปู่ย่าช่วยปกป้องรักษาและคุ้มครอง เรียก
ว่า"การไป"แจ้งหรือการไปบอกผีปู่ย่า" โดยเจ้าของงานจะนำดอกไม้ไปที่บ้านเก่าผีของตนเองจาก
นั้นให้เก้านำดอกไม้ที่เตรียมมาไปบอกแก่ผีปู่ย่าด้วย ถ้าเก้านี้อยู่จะให้ผู้ทำพิธีหรือใครก็ได้ที่อยู่
ในกลุ่มผีเดียวกันและสามารถที่จะพูดหรือบอกกับผีปู่ย่าได้

" เนื้อ.. บ่าแก้วบ่าคำจะเตหotedเฮือน ผีปู่ย่าจะไปโหดไปเกียดเนื้อ
บ่าเดียวนี้อย่างไปเตว ไปแฉ้วหาเขาก็บมีตื้ออยู่ตักกิน บมีตักักตื้นนอน
ก็ไปธรรมชาติสามัญนี้ละ แล้วก็มา บอกหื้อฮู้บ่ดาบ"

หรือ

“เออ..นี่เนื้อเจ้าปูเจ้าย่าบ่าเดียวนี่บ้านนั้นอันนั้นก็ดีไปฮ่ำไปเฮียน ไปสอบปุ่น
ขอหื้อเจ้าปูเจ้าย่าไปจ่วยเหลือนมันจิมเนื้อดลบันดาลหื้อมันมีวิชาความรู้หื้อมันสอบได้ “

พ่อหนานแก้ว วิชาไทย อายุ 62 ปี บ้านน้ำจ่า
เป็นผู้ทำพิธีเลี้ยงผีปู่ย่า

กรณีที่มีคนในตระกูลผีเดียวกันทำผิดผี เช่น(1)การละเมิดผู้หญิง พ่อแม่ทางฝ่ายผู้ชายต้อง
เอาดอกไม้และเงิน12บาทไปเสียผีเพื่อทำพิธีสู่มาผีปู่ย่า (ขอโทษ)

“บ่าเดียวนี่ละอ่อน 2 คนนี้ไปล่องล้าข้ามข้าวกันไปกับบ่าจั่งฮู้จะได เขาบ่ฮู้มันเกิดหล้ามาลูน
กะบ่ได้ตักได้เตือนว่ากล่าวกัน ก็ไปหันไปนี่ตวยหัน ก็ครั้งใกล้ไฟไขใกล้แดดเมื่อเป็นไปจะฮู้
ก็ขอสูมายาใจผีปู่ย่า ตีผีดอกผิดใจ ยะหื้อละอ่อนให้เมื่อค้ำเมื่อคั่นกา หรือว่าไปยะหื้ออี่
นั้นฮู้บ้านได้บ้านเหนือกา กาวาคนใดบ่หลับบ่อนนั้น เขาไปถามเมื่อตอหมอตักว่าออก
ผีปู่ย่ายะหื้อ แล้วผิดใจ 2คนนี้ยะกันทำกัน ตะก่อนตัวข้าก็ตักเตือนแล้ว ข้าก็บ่ฮู้เกินกว่ามัน
ยังกันไปละ เป็นว่าบ่าเดียวนี้เอากันจนมีตองมีได้ บ่าเดียวนี้เต็กเอากันแล้ว”

พ่อหนานแก้ว วิชาไทย อายุ 62 ปี บ้านน้ำจ่า
เป็นผู้ทำพิธีเลี้ยงผีปู่ย่า

กรณีที่มีการทะเลาะวิวาทกัน ไม่ว่าจะเป็นคนในครอบครัวเดียวกันหรือต่างครอบครัวแต่
อยู่ในกลุ่มผีเดียวกันก็ต้องมีการไปสู่มาผีปู่ย่า

“เออ ลูกข้ากับลูกหมอนั้นหมอนี้ก็ได้ดีได้ต่อยกัน บ่าเดียวนี้ก็ขอผีปู่ย่า อโหสิหื้อจิมเนื้อ
จะไปติดจินินทา จะไปโกรธไปแค้น บ่าเดียวก็ได้ผัดแบ่งหื้อละอ่อนดีกันละ “

พ่อหนานแก้ว วิชาไทย อายุ 62 ปี บ้านน้ำจ่า
เป็นผู้ทำพิธีเลี้ยงผีปู่ย่า

ในกรณีเมื่อมีสมาชิกในกลุ่มผีเดียวกันทำผิดผี ปรากฏการณ์ที่จะเกิดขึ้นตามมาคือจะมี
สมาชิกที่อยู่ในกลุ่มผีเดียวกัน(บางคน)จะมีอาการผิดปกติเช่นเป็นไข้ ผื่นต่างๆ หรือมีความรู้สึก
ในร่างกาย/จิตใจไม่ปกติ เมื่อมีสมาชิกในครอบครัวมีอาการอย่างใดอย่างหนึ่งพ่อแม่จะไปหาหมอ
เมื่อๆจะแจ้งบอกว่ามีสมาชิกในกลุ่มผีเดียวกันทำผิดผีปู่ย่า จากนั้นพ่อแม่ที่มีสมาชิกในครอบครัวที่
ไม่สบายจะไปปรึกษาเจ้าผีๆจะแจ้งให้กำลังผีของตนเองไปหาครอบครัวที่ทำผิดผีปู่ย่าเพื่อให้มีการ
ไกล่เกลี่ย/รวมขอมกันและให้ทั้งคู่ที่ทำผิดผีนั้นมาขอสูมาผี สิ่งที่ต้องนำมาคือดอกไม้

“บ่าสิดิงไปฮู้กับบ่าคำ บ่ามากำเนื้อ ลูกเป็นบ่าดีดีกัน เป็นไปถามเมื่อไปยะหื้อลูกเป็น

หื้อมาสูมาผิปูย่าเน้อ”

แม่หมา บ้านเก้าผิไปบอกพ่อสี่ที่เป็นกำลังผิในกลุ่มผิเดียวกับตนเอง

เมื่อกำลังผิไปบอกแก่สมาชิกกลุ่มผิเดียวกันคือผู้ที่ทำผิผิและสามารถรวมขอมกันได้แล้ว จากนั้นพ่อแม่และผู้ที่ทำผิผิของทั้งสองฝ่ายต้องนำดอกไม้ไปที่บ้านเก้าผิปูย่าเพื่อขอให้เก้าผิ หรือ ผู้ทำพิธีหรือใครก็ได้ที่เป็นสมาชิกในกลุ่มผิปูย่าเดียวกันที่สามารถสื่อสารกับผิปูย่าได้เป็นผู้ทำพิธีสูมาผิปูย่า และเมื่อกลับมาบ้านแล้วพ่อแม่จะอบรมสั่งสอนเรื่องเกี่ยวกับผิปูย่าและการทำผิผิในกรณีต่างๆแก่ลูก

“นี่เน้อเจ้าปูเจ้าย่า บ่าเดียวเน้อออกเมื่อต่อหมอดักไ้บ่ามุลกับบ่ามา มันผิดกันเถียงกัน ตักัน ออกเมื่อต่อหมอดักมันบ่าถูกกันไปยะหื้ออ้อคำเจ็บป่วย ต้าผิปูย่าไปยะไปทำ กะขอหื้ออโหลสิ แก้วไข ขอสูมาอย่าใจ หื้อมันหายบ่าดิบบ่าเดียว เจ็บในถอนนอก เจ็บนอกถอนเหี้ย ขอหื้อหาย ละอ่อนมันบ่าฮู้ยังขอนุขอย่าอย่าไปโชด”

พ่อหนานแก้ว วิชาไทย อายุ 62 ปี บ้านน้ำจ่า

เป็นผู้ทำพิธีเลี้ยงผิปูย่า

กรณีตัวอย่างในพื้นที่

แม่บ๊ัดเล่าให้ฟังว่าในอดีตที่ผ่านมานั้นก็มีการผิผิเกิดขึ้นเหมือนกัน เช่น “แม่บ๊้อมเก้าผิเฮานี้ตะก่อนเป็นเอาผิผิเอะเอะเอะ บ่ามาบอกผิปูย่าๆเป็นคำหวัเกือบตายยะหื้อบ่าสบายไปหาหมอกบ่าหาย ไปหาเมื่อก็ออกผิผิผิเป็นกะเอาข้าวตอกดอกไม้มาบอกที่ตูปผิปูย่านี้เหี้ยแล้วมันก็หาย จากนั้นมันก็เอาหัวหมูมาเลี้ยงที่ตูปนี้ คนที่มาเลี้ยงกะมาคนเดียวไม่มีการไปบอกให้คนอื่นมาช่วย กำลังผิก็ไม่ได้มีการมาพูดคุยกัน

หัวหมูที่เอามาเลี้ยงนั้นหลังจากที่เลี้ยงเสร็จแล้วนั้นก็แบ่งให้เก้าผิบางส่วน ส่วนที่เหลือคนที่เอามาเลี้ยงก็เอากลับไปกินที่บ้าน ในอดีตนั้นก็มีการแบ่งกันกับบ้านใกล้เคียงในครอบครัวรอบบ้านเก้าผิ บางทีคนที่เอามาเลี้ยงก็ไม่เอากลับก็ยกให้เก้าผิทั้งหมด”

ข้อห้ามหรือการผิผิปูย่า

1. แต่งงาน ต้องบอกผิ (ยังพอมืออยู่บ้าง)
2. ผู้หญิงไปมีชู้ (ยังพอมืออยู่บ้าง)
3. ผู้ชายจับมือถือแขน(หายไป)
4. ผู้ชายพาผู้หญิงมานอนที่บ้าน(มีเพศสัมพันธ์ – ผิผิฝ่ายชาย)(ยังพอมืออยู่บ้าง)
5. ผู้หญิงพาผู้ชายมานอนที่บ้าน (มีเพศสัมพันธ์ – ผิผิฝ่ายหญิง)(ยังพอมืออยู่บ้าง)

6. หญิงสาวไปนอนบ้านคนอื่นพ่อแม่ไม่รู้ (หายไป)
7. หญิงสาวนอกกลุ่มนอกทาง มีเพศสัมพันธ์(หายไป)
8. ผู้หญิงไปไหนกับผู้ชาย (หายไป)
9. ผู้ชายไปเที่ยวบ้านผู้หญิงแล้วข้ามแป้นต้อง(หากไม่มีแป้นต้อง ผู้ชายเอาหัวพันขอบประตูห้องนอนก็ถือว่าผิดผี)(หายไป)
- 10.ญาติพี่น้องผีเดียวกันทะเลาะกัน (ยังพอมีบ้าง)
- 11.ทำอะไรไม่บอกกล่าวเช่น (ยังพอมีบ้าง)
 - การรื้อบ้าน ปลุกบ้านและขึ้นบ้านใหม่
 - เดินทางไกลหรือไปทำงานหรือไปค้าขายต่างถิ่น
 - ลูกไปเรียน ไปเป็นทหาร
 - เอาสัตว์ใหญ่มาเลี้ยงในบ้านเช่นหมู วัว ควาย ช้าง ม้า
 - มีคนอื่นมาพักในบ้าน

ข้อห้ามหรือการผิดผีดังกล่าวของแต่ละกลุ่มผีปู่ย่าจะมีลักษณะคล้ายๆกันและพบว่าจะไม่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่จะใช้วิธีการถ่ายทอดผ่านสื่อบุคคลโดยการปฏิบัติ เช่นจากสมาชิกในครอบครัวคือพ่อแม่ ปู่ย่า ตายายสู่ลูกหลาน ซึ่งในการปฏิบัติดังกล่าวมีทั้งก่อนวันทำพิธีการเลี้ยงผีปู่ย่า ในวันทำพิธีและหลังจากวันทำพิธีแล้วด้วย

“ก่อนวันเลี้ยงผีปู่ย่ากลางคืนนี้แม่ลูกเป็นจะช่วยกันกว่นขนมเพื่อเอามาหอมให้ปู่ย่าได้กิน ตอนนี้ลูกจะถามเธอว่าอ๊แม่ยะขนมไปหยัง เธอจะได้บอกฮื้อลูกหลานให้เรื่องผีปู่ย่าบะเดียวว่าต้องยะมันมีชาย แล้วกะเธอว่าค้อยว่างโตย แต่ก่อนเป็นบ่ามีส่วนยา บ่าเดียวเธอมีส่วนยาต้องยะก้าน”

นางเลี่ยม จันตา อายุ 69 บ้านนำจำ ผู้เข้าร่วมพิธีเลี้ยงผีปู่ย่า

“ตะก่อนวันตีเป็นดาครวัดบ้านผม ป่อแม่เป็นจะสอนผมโดยเจ่นบอกว่าอย่าไปยะหยังผิดผีเดี๋ยผีปู่ย่าเป็นจะลงโทษ ผีปู่ย่าเป็นแองเป็นตึงฮื้อว่าลูกหลานไปยะหยังผิด”

นายอินจันทร์ ทันวิสัย อายุ 51 ปี บ้านทุ่งหก

ประธานสภาวัฒนธรรมตำบล

กลับจากพิธีการเลี้ยงผีปู่ย่า แต่ละครอบครัวได้อาหารที่เหลือจากในงานกลับมาบ้านด้วยอาหารดังกล่าวส่วนมากใช้เป็นอาหารมื้อค่ำ เมื่อสมาชิกในครอบครัวมากินข้าวร่วมกันแล้วปู่ ย่า ตา ยายหรือ พ่อ แม่จะสอนลูกหลาน โดยจะเริ่มพูดจากอาหารที่รับประทานในมือนั้นว่าได้มาจาก

ในงานพิธีเลี้ยงผีปู่ย่าและจะเชื่อมโยงต่อว่าผีปู่ย่าคือใคร ผีปู่ย่าดูแลลูกหลานเรื่องอะไรบ้าง พร้อมทั้งชี้แนะให้เด็กทำความดี ไม่ทำผิดผีถ้าทำผิดผีแล้วจะถูกผีปู่ย่าลงโทษเช่นทำให้เจ็บ ป่วยเป็นต้น

“ป๊อแม่เป็นฮักลูก พอได้ย่ำจิ้นไก่อมาเป็นกะเก็บไว้หื้อลูก พอลูกกลับมาป๊อแม่เตรียมอาหารกะมีย่ำจิ้นไก่อ ตอนนีป๊อแม่กะจะสอนลูกเช่นว่า ย่ำจิ้นไก่อนี้ได้มาจากเลี้ยงผีปู่ย่าที่บ้านย่ำยนั้นย่ำยนี้กะว่าไป ปีไหนเป็นเลี้ยงเตื่อ ละอ่อนมันกะอาจจะถามป๊อแม่ต่อ แล้วป๊อแม่กะจะสอนลูกเช่นการเลี้ยงผีปู่ย่าเป็นบ่หื้อผิดผีหยั่งกัน คนที่ตั้งฮักกะจะอธิบายนักบางคนกะจะบอกสอนลูกผีปู่ย่าเป็นจ่วยปกปักฮักสา ต้าเป็นลูกแม่ญิงห้ามให้ป๊อจายถูกเนื้อต้องตัว เตี่ยวมันจะผิดผี เจ่นกันป๊อจายกะห้ามไปยะแม่ญิง ยอย่าไปยะหยังผิดผีเตี่ยว ผีปู่ย่าเป็นจจะลงโทษ ผีปู่ย่าเป็นแองเป็นตังฮื้อว่าลูกหลานไปยะหยังผิด”

นายอินจันทร์ ทันวิสัย อายุ 51 ปี บ้านทุ่งหก
ประธานสภาวัฒนธรรมตำบล

ช่วงหลังวันทำพิธีเลี้ยงผีปู่ย่าไปแล้ว ช่วงนี้ผู้ที่มิบบทบาทหลักคือ(1)ปู่ย่าตายายและพ่อแม่จะคอยดูแลลูกหลานที่อยู่ในครอบครัว และจะอบรมสั่งสอนไม่ให้ทำอะไรที่เป็นการผิดผี โดยเฉพาะการดูแลลูกสาว และ(2)กำลังผีที่อยู่ในกลุ่มผีปู่ย่าเดียวกันจะเป็นผู้ที่คอยดูแล อบรมสั่งสอนสมาชิกในกลุ่มผีปู่ย่าเดียวกันอีกชั้นหนึ่งด้วย ถ้ามีใครละเมิด/ผิดผี ก็จะต้องมีการเสียผี/สูมาผีเพื่อให้สมาชิกในกลุ่มผีปู่ย่าเดียวกันอยู่เย็นเป็นสุข

6.6.2 การเลี้ยงตามประเพณี

การเลี้ยงผีปู่ย่าตามประเพณีนั้นจะนิยมทำกันในเดือน5และ/หรือเดือน9(เหนือ) ตรงกับเดือนกุมภาพันธ์และหรือเดือนมิถุนายน เนื่องจากในช่วงดังกล่าวเป็นช่วงที่ผู้คนว่างงานและหลังจากนี้ไปแล้วทุกคนจะต้องเตรียมลงไร่ลงนา ในอดีตการทำนาใช้กิจกรรมที่ทำกันเฉพาะบุคคลหรือทำกันแต่ในครัวเรือนเท่านั้น ญาติพี่น้องแต่ละกลุ่มจำเป็นต้องพึ่งพาและได้รับความร่วมมือจากกันและกัน ความร่วมมือจากญาติพี่น้องเป็นสิ่งจำเป็นในขั้นตอนต่างๆเช่นการไถนาเพื่อเตรียมพื้นที่ การดำนา ตลอดจนถึงการเก็บเกี่ยวข้าว ดังที่พ่อนานอนันเล่าให้ฟังถึงอดีตว่า

“เมื่อก่อนนั้นพอถึงหน้าที่ลงทำนา ก็จะมีการเอาควายไปช่วยกันไถนาเริ่มตั้งแต่บ้านเหนือไปจนถึงบ้านใต้ บางปีเป็นเดือนกว่าจะได้กลับมาเข้าบ้าน เพราะว่าเสร็จของคนนี้ต้องไปของอีกคน มีควายไปไถนาเป็น 10 ตัว เพราะว่าถ้าช้าเตี่ยวพอฝนหมดก็จะทำนาไม่ได้แล้ว ไม่ได้มีเหมือนฝ่ายเหมือนตอนนี้จะมีก็ฝ่ายเล็กสำหรับ 2-3 เจ้าเท่านั้น”

ดังนั้นในการทำพิธีการเลี้ยงผีปู่ย่าช่วงเดือน9เหนือก็เพื่อให้ญาติพี่น้องสมาชิกกลุ่มผีปู่ย่าเดียวกันมารวมกันในพิธีเลี้ยงผีปู่ย่า เพื่อการรวมน้ำใจให้เป็นหนึ่งเดียวในการที่จะช่วยเหลือกัน

การทำไร่ทำนา(เอามือ)ซึ่งถือว่าเป็นการวางแผนการจัดระบบการช่วยเหลือกันในการทำไร่ทำนา เป็นอย่างดี และเมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้วประมาณเดือน5เหนือบางกลุ่มก็จะทำพิธีเลี้ยงผี ญ่าอีกครึ่งหนึ่งซึ่งครึ่งนี้เป็นการเลี้ยงขอบคุณญ่าตายายและญาติพี่น้องที่ได้ช่วยกันทำการผลิต จนสำเร็จ ด้วยดี

“บ่ารู้ว่ายะหยังเป็นจึงเลือกจะอัน ของจะนี้เป็นสืบแต่ญ่า ย่า ตา ยาย เป็นยะจะนั้นมา
เฮากะจำเป็นเอาแนวเป็นตลอด เอาชี้เกาของเป็นมา
อย่างเดือนเก้านี้ เป็นเตรียมจะยะไฮยะนา จะต้องไปบอกไปเลี้ยงผีก่อน
ปาญาติพี่น้องเลี้ยงก่อนแล้วจะบอกกล่าว ตามความคิดของคนดีจะฟังทางใจเนื้อ
หื้อฝนตกดี ช่วยผ่อตันข้าวตันกล้าให้งามจะนั้น พอถึงเดือนห้านี้แรงงานหละ
เฮามาพบปะสังสรรค์กัน เป็นว่าเลี้ยงผี กินหอม ต่อมม่วนกัน”

พ่อนานอนันต์ ปาระมี อายุ 63 ปี บ้านทุ่งหก

คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล

ส่วนวันที่จะทำพิธีนั้นนิยมทำกันในวันขึ้นหรือแรม13ค่ำ ของทุกปี การที่จะเลือกทำพิธีวัน ไตวันหนึ่งนั้นขึ้นอยู่กับแต่ละกลุ่มผีที่จะเลือก ซึ่งเมื่อเลือกวันได้แล้วจะกำหนดตายตัวและใช้วันนั้น เป็นวันทำพิธีของกลุ่มผีตนเองและทำสืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษเพื่อให้แต่ละคนจดจำได้ แต่ถ้า วันที่เลือกทำพิธีปีใดตรงกับวันพุธจะต้องร่นเข้ามาทำพิธีก่อน1วันเพราะเชื่อว่าการทำทานวันพุธผี ญ่าจะไม่ได้กินสิ่งของที่ทานไปให้

หากจะมีการเปลี่ยนแปลงต้องขออนุญาตจากผีญ่าก่อน ถ้าผีญ่าอนุญาตก็สามารถทำ ได้แต่ถ้าผีญ่าไม่อนุญาตแล้วฝืนทำหรือไม่มีการขออนุญาตก่อน จะเกิดเหตุการณ์ที่ไม่ดีกับ สมาชิกในครอบครัวของกลุ่มผีญ่านั้นได้

ในพื้นที่ตำบลอ่าวแก้วพบว่าบางกลุ่มผีเลี้ยงผีญ่าปีละครั้ง มีบางกลุ่มเลี้ยงปีละสองครั้ง และนอกจากนี้แล้วในอดีตมีบางกลุ่มเลี้ยงสามปีต่อครั้ง ต่อมาได้มีการปรับเปลี่ยนเป็นเลี้ยงปีละ ครั้งเพื่อให้ญาติพี่น้องได้มีโอกาสพบกันมากขึ้น

ของที่ใช้ในพิธีการเลี้ยงผีญ่าตามประเพณี จะมีอะไรบ้างนั้นขึ้นอยู่กับแต่ละผีว่าจะกิน อะไรและกินจำนวนเท่าไร เช่นบางผีกินหมู ไก่ วัวหรือควาย เป็นต้น ส่วนจำนวนมีทั้งผีที่กินเป็น ตัวเช่นกินหมูทั้งตัว เมื่อถึงวันทำพิธีสมาชิกต้องรวบรวมเงินกันเพื่อซื้อหมูเป็นตัวและช่วยกันฆ่าหมู เพื่อใช้ในการทำพิธี หรือกินหมูเพียงบางส่วนเท่านั้น ปัจจุบันกลุ่มผีญ่าต่างๆได้มีการปรับตัวเช่น ใช้ไก่เป็นตัวหรือไข่แทนเนื้อสัตว์ เนื่องจากภาวะทางเศรษฐกิจถ้าผีกินหมูหรือเนื้อวัวเป็นตัวทุกปี สมาชิกในกลุ่มผีเดียวกันจะไม่สามารถสมทบเงินเพื่อซื้อหมูหรือวัวเป็นตัวได้ มีบางกลุ่มผีที่กินไก่3

ปีแล้วปีกินหมู(ไม่กินหมูทั้งตัว) เป็นต้น หากจะมีการเปลี่ยนแปลงต้องขออนุญาตจากผีปู้ย้าก่อน ถ้าผีปู้ย้าอนุญาตก็สามารถทำได้แต่ถ้าผีปู้ย้าไม่อนุญาตแล้วฝืนทำหรือไม่มีการขออนุญาตก่อน จะเกิดเหตุการณ์ที่ไม่ดีกับสมาชิกในครอบครัวของกลุ่มผีปู้ย้านั้นได้

การขออนุญาตเปลี่ยนแปลงต่างๆจะทำการในวันที่ทำพิธีเลี้ยงผีปู้ย้าประจำปี โดยกลุ่มสมาชิกผีเดียวกันจะมีการปรึกษากันก่อนเมื่อตกลงกันได้แล้วจึงจะบอกหรือแจ้งแก่ผีปู้ย้าเพื่อเป็นการขออนุญาต เมื่อได้บอกกล่าวให้ผีปู้ย้ารับรู้แล้วภายใน3วันถ้าไม่มีสมาชิกคนใดที่อยู่ในกลุ่มผีปู้ย้าเดียวกันเกิดการเจ็บป่วยถือว่าผีปู้ย้าอนุญาต แต่ถ้ามีสมาชิกเจ็บป่วยในช่วงดังกล่าวต้องมีการไปดูหมอเมื่อถ้าหมอเมื่อบอกว่าการเจ็บป่วยนั้นเป็นเพราะผีปู้ย้าไม่พอใจบางสิ่งบางอย่าง นั้นหมายถึงผีปู้ย้าไม่อนุญาตให้เปลี่ยนแปลงตามที่สมาชิกขอ คำขอที่จะเปลี่ยนแปลงก็ต้องยกเลิกไป

“เจ้าปู่เจ้าย่าเอ๋ย บ่เดียวลูกเล่าลูกแบ่งจะขออนุญาตเลี้ยงปู่เลี้ยงย่าซุปีน้อ

เพราะ 3 ปี เตือบ่าหันหน้าลูกหลานตานเต้า ลูกเล่าลูกแบ่งจึงขอเลี้ยงซุปีน้อ”

พ่อนานแก้ว วิชาไทย อายุ 62 ปี บ้านน้ำจ้ำ

เป็นผู้ทำพิธีเลี้ยงผีปู้ย้า

เครื่องทำพิธีเลี้ยงผีปู่ย่าตามประเพณี

เครื่องทำพิธี	จำนวน	วัตถุประสงค์
เนื้อสัตว์เช่นหมู วัว หรือไก่	หมูหรือวัวใช้ 1 ตัว ถ้าเป็นไก่ไม่จำกัด แล้วแต่จะเอามาฮ่อม	ในอดีตเป็นอาหารที่ดีเพราะหาकिनยาก เอาไว้ต้อนรับ ผีปู่ย่าได้กิน เมื่อเชิญมาแล้วได้กิน
หมาก, พลุ	1 หรือ 2 ชั้น	หมาก, พลุเป็นพืชชนิดหนึ่งใช้กินร่วมกัน คนสมัยก่อนนิยมกินหมาก จึงถือได้ว่าหมากพลุเป็นสิ่งจำเป็นในชีวิตประจำวัน
น้ำดื่มใส่น้ำดัน/ แก้วน้ำ	น้ำดัน 1 ใบ แก้วน้ำ 2 ใบ	ให้ผีปู่ย่าได้กินน้ำเย็นจากน้ำดัน สมัยก่อนไม่มีตู้เย็น กินแล้วชื่นใจและน้ำมีกลิ่นหอมของดินเผา
เหล้าขาว (ต้มเอง) หรือเรียกว่าน้ำทิพย์	1 ขวด	เป็นเครื่องดื่มที่คนโบราณถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นต่อชีวิตสังคมไทยเป็นสื่อสำหรับเชื่อมความสัมพันธ์และเป็นสื่อที่หมายถึงความอุดมสมบูรณ์ของพืชเช่นข้าวเพราะต้องใช้ข้าวในการหมักเหล้า โดยเฉพาะเหล้าที่หมักนานๆจะถือว่าเป็นเหล้าที่ดีที่สุด จึงนำมาเป็นเครื่องสักการะในเครื่องพิธีกรรม เพื่อเป็นสื่อสำหรับเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนและคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ
ขนมจ็อก ข้าวต้มกับ	ไม่จำกัด (แต่ละครอบครัวทำเอง)	ให้ผีปู่ย่าได้กิน เป็นขนมที่ชาวบ้านนิยมทำกัน
หมอน เลื่อ	2 ใบ 1 ผืน	ให้ผีปู่ย่าได้อิงได้พักผอน บางผีใช้หมอน 3 เหลี่ยมแสดงถึงความเป็นเจ้านาย ใหญ่โต
ข้าวตอก ดอกไม้ ภูปเทียน	1 กำมือ อย่างละ 12 คู่ 2 ชั้น	เพื่อสักการะบูชา เป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ ควันธูปจะลอยไปถึงเทวดา ให้มาเป็นพยานว่าลูกเหล้าลูกแบ่งได้นำของมาเลี้ยงผีปู่ย่าแล้ว เป็นการแสดงความเคารพสักการะด้วยดอกไม้ ภูปเทียน ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่มีแบบแผนการสักการะมาตั้งแต่อดีต
ข้าวตอก/ข้าวสาร/ข้าวเปลือก	1 กำมือ	ในอดีตใช้ข้าวตอกปัจจุบันหายากจึงใช้ข้าวสารแทน ข้าวตอก/ข้าวเปลือกเป็นสัญลักษณ์ของการแตกขยายออกไป นั่นก็คือต้องการให้ญาติพี่น้องขยายออกไป
น้ำมันส้มป่อย	1 ชั้น	เอาไว้สรงสรง ให้ชื่นใจ ทำให้ดูศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ผีปู่ย่ามีฤทธิ์เดชขึ้น เป็นที่นับถือของลูกเหล้าลูกแบ่ง
ข้าวสุก	1-2 ปั้น	ข้าวถือว่าเป็นอาหารหลักของคนไทยมาตั้งแต่อดีต ข้าวเป็นสิ่งจำเป็นต่อชีวิตของทุกคน จึงมีความเชื่อและให้ความเคารพต่อข้าวมาโดยตลอด จึงได้นำข้าวมาเป็นเครื่องในพิธีกรรมที่สำคัญและขาดไม่ได้
เมี่ยง บุหรี่	อย่างละ 1 ชั้น	เป็นของต้อนรับ ให้ผีปู่ย่าได้กิน
หอก /ดาบ	อย่างละ 1 เล่ม	ใช้เป็นอาวุธสู้กับข้าศึก ปกป้องบ้านเมือง

หมายเหตุ

สิ่งของที่สมาชิกทุกคนต้องนำมาช่วยในการทำพิธีประกอบด้วยไก่ ข้าวตอก ดอกไม้ และ ข้าวหนึ่ง สิ่งของดังกล่าวเป็นสิ่งของธรรมชาติ เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ ส่วนสิ่งของอื่น ๆ นั้นแล้วแต่ว่าสมาชิกคนใดจะสามารถหาและนำมาพร้อมได้

6.7 คุณประโยชน์และโทษของผีป่วน

จากข้อมูลที่คุณศึกษานำเสนอในประเด็นความเชื่อและบทบาทหน้าที่ทางสังคมของผีป่วนข้างต้นนั้น สามารถชี้ให้เห็นถึงคุณประโยชน์ของผีป่วนที่มีมากมาย แต่ทว่าความจริงของสรรพสิ่งที่อยู่ในโลกนี้ทุกอย่างย่อมมีทั้ง2ส่วนคือ ส่วนที่เป็นคุณประโยชน์และส่วนที่เป็นโทษ ผีป่วน ก็ย่อมอยู่ในสถานะเช่นเดียวกันคือไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงความจริงดังกล่าวได้ ผีป่วนในส่วนที่เป็นโทษนั้น จากงานศึกษาของนิวัตร สุวรรณพัฒนา (2540:ค) พบว่าการเข้าสู่การค้าประเวณีของผู้หญิง แสดงให้เห็นการผิดซ้ำบทบาทของลูกสาว ในการเป็นผู้รับผิดชอบต่อความอยู่รอดต่อเนื่องของครอบครัว บนเงื่อนไขทางสังคมของการผลิตชุดหนึ่ง ซึ่งการจัดการแรงงานยังถือเป็นความสัมพันธ์ทางการผลิตหนึ่งที่สำคัญในชุมชนชนบท ลูกสาว พ่อแม่และผู้อาวุโสได้ใช้การจัดการเรื่องเพศและการแต่งงานของลูกสาว ผ่านกลไกอุดมการณ์ของครอบครัวเรื่อง “ผีป่วน” ในการแสวงหาและการขยายเครือข่ายความสัมพันธ์ทางการผลิต สะท้อนให้เห็นความคาดหวังของครอบครัวต่อบทบาทของลูกสาว ในฐานะผู้รับผิดชอบต่อความอยู่รอดและต่อเนื่องของครอบครัว เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขทางสังคม ของการผลิตขึ้นในชุมชนชนบท อันเนื่องมาจากอิทธิพลของระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา และการบริโภคนิยม ทำให้ “การค้าประเวณี” กลายเป็น “ทางเลือกที่ถูกบังคับ” สำหรับชุมชนชนบท ส่งผลให้เกิดการผลิตซ้ำ และผลิตใหม่ในการจัดการเรื่องทางเพศ และร่างกายของลูกสาว บนเงื่อนไขความสัมพันธ์ใหม่ ที่เพศและร่างกายของลูกสาว ได้ถูกใช้โดยนัยทางความหมายของ ปัจจัยการผลิตที่สำคัญของครอบครัว ดำเนินไปภายใต้ความคาดหวังของครอบครัวต่อบทบาทความเป็นลูกสาว ผู้รับผิดชอบต่อความอยู่รอดต่อเนื่องของครอบครัวที่เปลี่ยนแปลงไปสู่ความหมายเชิงวัตถุมากขึ้น

ข้อค้นพบจากงานของนิวัตรเป็นประเด็นที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เมื่อนำไปเชื่อมโยงกับบทบาทหน้าที่ของผีป่วนที่นักวิชาการหลายๆท่านได้เสนอไว้ หากจะมีการศึกษาค้นคว้าเพื่อเข้าใจปรากฏการณ์พร้อมทั้งหาแนวทางการแก้ไขปัญหาดังกล่าวปัญหานำการวิจัยควรจะเป็นอย่างไรจึงจะทำให้งานวิจัยมีคุณค่าต่อการแก้ไขปัญหาของคนในชุมชนและสังคม

- งานศึกษาชิ้นนี้ไม่ได้ตั้งประเด็นคำถามในลักษณะดังกล่าวไว้ จึงทำให้ไม่มีข้อมูลในระดับลึกที่จะนำมาอธิบาย มีพบข้อมูลที่เกี่ยวข้องบ้างแต่ไม่ลึกเนื่องจากผู้ที่เกี่ยวข้องไปอยู่ที่อื่นแล้ว โดยพบว่ามีชาวบ้านพูดถึงในประเด็นดังกล่าวแต่ไม่ได้ชี้ชัดว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดีหรือเป็นโทษของผี

ปู่ย่า เช่นมีแก๊สคนหนึ่งเล่าให้ฟังว่าเมื่อประมาณ10กว่าปีที่ผ่านมามีผู้หญิงคนหนึ่งซึ่งเป็นสมาชิกในกลุ่มผีดังกล่าวมาขอ “ซื้อผีออก” จากการเป็นสมาชิกกลุ่มผีนั้นๆ แก๊สเล่าว่าผู้หญิงคนนี้ “มันย้ายกับป้อจาย” หมายถึงลำสอนกับผู้ชายหลายคน(ไปขายตัว) แล้วเกิดการเจ็บป่วยขึ้นมาและตัวเองยังทำพฤติกรรมเช่นเดิมอยู่ จึงมาขอ “ซื้อผีออก” เพื่อที่ว่าตนเองไปทำอย่างนั้นแล้วจะไม่เจ็บป่วย ซึ่งสอดคล้องกับคำพูดของประธานสภาวัฒนธรรมตำบลที่บอกว่า ในอดีตในหมู่บ้านมีเด็กผู้หญิงที่ไปขายตัวแล้วมาซื้อผีออก

“การไปขายตัวว่าอยากไปขายตัวแล้วขอซื้อออกจากผี ในหมู่บ้านเฮากะมีจำذنัก”

นายอินจันทร์ ทนวิสัย อายุ 51 ปี บ้านทุ่งหก

ประธานสภาวัฒนธรรมตำบล

กรณีตัวอย่างการขอความช่วยเหลือจากผีปู่ย่า

กรณีนายมงคล ช่างสัก

นายมงคล ช่างสัก (กลุ่มแก๊สผีบัวซอน) อายุ 44 ปี มีอาชีพทำการเกษตร ดำรงตำแหน่งสมาชิก อบต. บำโนวแก้ว เป็นประธานกองทุนหมู่บ้าน เป็นคณะกรรมการศึกษาขั้นพื้นฐาน แต่งงานกับนางเกียงคำ ช่างสัก อายุ 43 ปี มีอาชีพค้าขายของชำและเย็บผ้า ฐานะปานกลางมีรายได้พอเลี้ยงครอบครัว มีบุตรด้วยกัน 2 คน คนแรกเป็นผู้ชายอายุ 26 ปี คนที่สองเป็นผู้หญิงอายุ 18 ปีกำลังศึกษาชั้นมัธยมปีที่5

นายมงคล ช่างสัก เคยขอความช่วยเหลือจากผีปู่ย่าหลายครั้งด้วยกัน ครั้งที่หนึ่งตอนที่กำลังที่จะไปคัดเลือกทหารโดยที่บอกให้พ่อของตนเองไปบอกให้ผีปู่ย่า ว่าไม่ยอมเป็นทหารเพราะตอนนั้นแต่งงานแล้วกำลังมีลูกคนแรก ลูกยังเล็กอยู่จึงไปบนผีปู่ย่าเอาไว้ว่าไม่ให้ได้เป็นทหารแล้วก็ไม่ได้เป็นทหารจริงตั้งแต่นั้นมาก็มีความเชื่อว่าผีปู่ย่าช่วยเราได้

ครั้งที่สองปี 2534 ตอนที่จะไปทำงานที่ประเทศบรูไน ไปบนไว้ว่าขอให้ได้ไปและได้งานทำที่ดีๆไม่เจ็บป่วย และได้ไปทำงานเก็บเงินอยู่ที่บรูไน 2 ปีก็กลับบ้าน จากนั้นก็เอาหัวหมูไปเลี้ยง

ครั้งที่สามปี 2537 ตอนนั้นจะไปทำงานที่ประเทศไต้หวันก็ไปบนผีปู่ย่าไว้เหมือนกัน เพราะว่าตอนนั้นคนที่ทำงานเมืองนอกนั้นจะไปครั้งที่สองไม่ได้ ไปบนผีปู่ย่าขอให้ได้ไปและได้ทำงานที่ดีๆมีโอที่ทำงาน ก็ได้อย่างที่ขอไว้ไปทำงานที่ไต้หวัน 2 ปีก็กลับมาบ้าน แล้วก็ไม่มีเอาหัวหมูมาเลี้ยงผีปู่ย่าที่บ้านแก๊ส

ที่ต้องไปบอกผีปู่ย่านั้นเพราะว่าเป็นที่พึ่งทางใจเห็นคนเฒ่าคนแก่บอกให้ทำ แล้วก็เคยเห็นคนเฒ่าคนแก่ทำ เราก็ทำตาม ถ้าไม่ไปได้ไหม ได้รับคำตอบว่า

“มันเป็นที่พึ่งทางใจอยู่กับตัวเขาตลอดเวลา แล้วมันก็ผูกพันกับคนเฒ่าคนแก่เป็นทำตั่งแต่เขาเป็นละอ่อน เขาก็ทำตามแล้วก็ได้ดี ตอนที่ไปอยู่ที่ไต้หวันก็ได้งานทำดี บ่าเจ็บป่วย เขา

ทำไปแล้วมันก็สบายอกสบายใจ ไปอยู่ไกลบ้านไกลเมืองมันก็อุ่นใจ ตอนตีตึกได้ยากก็นึกถึงผีปู่ย่าเฮาก็รอดป็นมาได้ทุกครั้ง มันเป็นความเชื่อเฉพาะของเขาๆเจอแล้วมันดีเฮาก็ทำต่อไปมันบ่าได้เสียหายหยั่ง”

กรณีนางคำมูล สุทะปา

นางคำมูล สุทะปา อายุ 49 ปี (กลุ่มแก๊ผีแม่มูล) มีอาชีพทำนาและทำสวน แต่งงานกับนายทองสุข สุทะปา อาชีพทำนาและทำสวน มีข้าวเพียงพอกินตลอดทั้งปีและเหลือขายบ้าง นอกจากนั้นยังเลี้ยงวัวเนื้อ 10 ตัว ทำสวนหญ้าส่งศูนย์อนุรักษ์ช้างไทย ทำให้มีรายได้ประมาณ 50,000 บาทต่อปี ทำผักสวนครัวไว้กินเองที่บ้าน มีลูกชายด้วยกัน 2 คน คนแรกอายุ 31 ปี ทำงานเอกชนที่จังหวัดเชียงใหม่ คนที่สองอายุ 24 ปี ทำงานรับจ้างอยู่ในโรงงานในจังหวัดลำปาง การไปขอความช่วยเหลือจากผีปู่ย่าในเรื่องของการเจ็บป่วย

“ เวลาที่ปวดหัวเข้าไปรักษาที่โรงพยาบาลมันก็บ่าหายบ่าฮู้ยะได้ก็เลยไปบอกไปบนหื้อผีปู่ย่าเป็นจ่วย หลังจากนั้นมันก็หายเป็นปิดทั้ง ปีตั้งเจ็ดแต่เวลาเฮาจะไปไหนมาไหนเฮาก็ยกมือขึ้นไหวขึ้นสาหื้อเป็นปกปักรักษาเฮา”

ที่ต้องไปบอกผีปู่ย่านั้นเพราะว่า

“ เฮาก็ไปหาหมอมาแล้วกู๊ดมันบ่าหายก็ลองไปบอกหื้อผีปู่ย่าจ่วย มันหายบ่าเจ็บบ่าเป็นหยั่ง ไปบอกแล้วมันก็แล้วอกแล้วใจ มันม่วนใจ เหมือนมีที่เป็งที่อิง เป็นกำลังใจหื้อเฮา “

6.8 ปัจจัยที่ทำให้ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าเกิดการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงหมายถึง การที่ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าไม่สามารถพัฒนา/ปรับเปลี่ยนให้สามารถดำรงอยู่ได้และ/หรือถูกลดบทบาทหน้าที่ลง/ไม่สามารถทำหน้าที่เพื่อรับใช้ชุมชนได้

ในที่นี้จะใช้ผลจากการศึกษาปัจจัยที่ทำให้สื่อพื้นบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลง(จากบทที่.....) เป็นหลักในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงของประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าในพื้นที่ตำบลวอแก้ว

6.8.1 ปัจจัยหลักคือ วิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว

จากการที่ในอดีตชาวบ้านมีวิถีชีวิตแบบพึ่งตนเอง มีการผลิตข้าวเป็นพืชหลักและเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการผลิตเพื่อความอยู่รอดของคนในครอบครัวและชุมชน ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า จึงมีคุณค่า/บทบาทหน้าที่ในการรื้อรอย สร้างสายใยและสานสายสัมพันธ์ของญาติพี่น้องที่อยู่ในกลุ่มผีปู่ย่าเดียวกันให้แน่นแฟ้น เพื่อเป็นหลักประกันว่าจะมีข้าวกินตลอดปีเพราะญาติพี่น้องจะต้องช่วยเหลือกันตาม "พันธะสัญญาใจ" ที่ได้ตกลงร่วมกันในพิธีกรรมการเลี้ยงผีปู่ย่า

ต่อมาเมื่อระบบทุนนิยมเข้าสู่ชุมชน กระแสการผลิตเพื่อขายไหมกระหน้า ชาวบ้านวิ่งตามกระแสทุนนิยม ทำให้วิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว เช่น ข้าวไม่ใช่สิ่งสำคัญสูงสุด

เปลี่ยนเป็น “เงินคือพระเจ้า” ชาวบ้านทุกคนดิ้นรนต้องทำงานมากและหนักขึ้นเพื่อเงิน ทำให้ไม่มีเวลา คนในวัยแรงงานเริ่มออกไปหางานทำในต่างจังหวัด ชาวบ้านเริ่มอยู่แบบตัวใครตัวมัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกันเริ่มลดลง

“ตะกอนนี้หาหน่อไม้เข้าบ้านได้เป็นปีๆ ข้าวมีตะกอนสีมากินกันดี ๆ บะเตียนนี่ยะกานวันละร้อยขาว งานเป็นขาดบ่าได้ เป็นจะไล่ออก”

นายแก้ว เทพภาพ อายุ 66 ปี บ้านทุ่งหก

เมื่อวิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนไป ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าก็ค่อยๆ ถูกกลดบทบาทหน้าที่ลง เช่น ที่เคยทำหน้าที่ในการร้อยใจ สร้างสายใยและสานสายสัมพันธ์ของญาติพี่น้องที่อยู่ในกลุ่มผีปู่ย่าเดียวกันให้แน่นแฟ้น เพื่อการช่วยเหลือเกื้อกูลกันนั้นมีการปรับเปลี่ยนจน “คุณค่า/หน้าที่” ดังกล่าวไม่มีหลงเหลือในประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าเลย ผู้ที่มาร่วมในประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าบอกว่าที่มาร่วมเพื่อ “ทำตามประเพณี” ดังนั้นสิ่งที่พบเห็นในการทำประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าจึงพบเฉพาะส่วนที่เป็น “รูปแบบ” เท่านั้น ส่วนที่เป็น “คุณค่า/เนื้อหา” หายไปทั้งหมด

ประเพณี/พิธีกรรม ชาวบ้านคิดและสร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อรับใช้ชาวบ้านในวิถีชีวิต/บริบทหนึ่งๆ เท่านั้น ดังนั้นพิธีกรรมจึงเป็นค่าสะท้อนของวิถีชีวิต เมื่อวิถีชีวิตส่วนไหนหายไปพิธีกรรมมันก็จะหายไปด้วย ดังเช่นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านในพื้นที่ตำบลลวแก้ว ที่เมื่อวิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนไป ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าก็เปลี่ยนไปด้วยเช่น มีชาวบ้านมาร่วมน้อยลง ที่มาร่วมบอกวาม่าเพื่อ “ทำตามประเพณี” เท่านั้นส่วนที่เป็น “คุณค่า/เนื้อหา” ของประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าหายไปไม่มีหลงเหลือเลย

ดังคำพูดของประธานสภาวัฒนธรรมตำบลลวแก้วที่ว่า ในอดีตชาวบ้านมีวิถีชีวิตเรียบง่ายส่วนมากอยู่ในหมู่บ้าน เมื่อถึงช่วงประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าสมาชิกแต่ละกลุ่มผีปู่ย่าจะพากันไปรวมกันที่บ้านแก้วผี(บ้านต้นหลัก/ประธานกลุ่มผีปู่ย่า)ของตนเอง ปัจจุบันต่างคนต่างทำงานแม้คนที่ทำงานในหมู่บ้านก็ไม่มีเวลามาร่วมในประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าเลย ซึ่งสะท้อนให้เห็นปรากฏการณ์เกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวบ้านในพื้นที่ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจน

“เรื่องเศรษฐกิจบ่าเตียนนี้กับตะกอนบ่าเหมือนกัน ตะกอนเป็นยะไฮยะนาแล้วเป็นกะอยู่บ้าน พอถึงจ้วงเลี้ยงผีปู่ย่ากะพากันไปห่วมทั้งหมด บ่าเตียนนี้แจ่มมามึงไปกูไปยะกานละ บ่าได้มีเวลามาคิดว่าเมื่อใดเป็นเลี้ยงผีปู่ย่า คนดีไปยะกานบ่าว่าใกล้หรือไกลๆ โอกาสได้ห่วมได้สัมผัสการเลี้ยงผีปู่ย่าน้อยลงหรือบางคนบ่ามีโอกาสเลย เวลาปีกมาบ้านมันบ่าใจเป็นช่วงที่เลี้ยงผีปู่ย่ามันเลยจะยะหื้อมีโอกาสหายได้”

นายอินจันทร์ ทันวิสัย อายุ 51 ปี บ้านทุ่งหก

ประธานสภาวัฒนธรรมตำบล

6.8.2 ปัจจัยเสริม

นอกจากปัจจัยเรื่องเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวบ้านที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ซึ่งเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าในพื้นที่ตำบลอ่าวแก้วเกิดการเปลี่ยนแปลงแล้วนั้นยังมีปัจจัยอื่นๆ ซึ่งเป็นปัจจัยเสริมที่มาช่วยเร่งทำให้ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าเกิดการเปลี่ยนแปลง ได้แก่

(1) ระบบการศึกษา มีประเด็น/ปรากฏการณ์ที่ต้องการนำเสนอ ดังนี้

○ เมื่อคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลและแกนนำสมาชิกในชุมชน ตัดสินใจและเลือกประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าเพื่อทดลองรื้อฟื้น มีครูบางคนไม่เห็นด้วยและบอกว่า “เป็นเรื่องโบราณไม่สมควรมาสอนเด็กในยุคโลกาภิวัตน์ เพราะสมัยนี้เป็นสมัยเทคโนโลยี เขาเรียนคอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต กันแล้วเราจะมาสอนเรื่องงมงายแบบนี้ไม่ไหวแน่”

○ ผู้ศึกษาจัดเวทีครูแกนนำ(เป็นคนในพื้นที่)ทั้งสามโรงเรียนเพื่อกระตุ้นและสร้างความตระหนักรู้เรื่องเกี่ยวกับประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า โดยผู้ศึกษาดำเนินการว่า

- ชาวบ้านทำประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าเพื่ออะไร
- แก้วผีปู่ย่าของอาจารย์อยู่ที่บ้านใคร
- อาจารย์เคยเข้าร่วมในประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าหรือไม่

คำตอบที่ได้รับจากครูที่ร่วมในเวทีคือ ครูไม่รู้และไม่เคยเข้าร่วมในประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าเลย

○ เมื่อโครงการเข้าไปดำเนินงานได้มีกิจกรรมกับโรงเรียนโดยครูจัดการเรียนการสอนเรื่องการเลี้ยงผีปู่ย่า ครูให้นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ไปถามผู้ปกครองของตนเองเพื่อหาความรู้เรื่องการเลี้ยงผีปู่ย่า คำถามที่เด็กนักเรียนไปถามผู้ปกครองเช่น แก้วผีของตนเองอยู่ที่บ้านใคร และทำไมต้องมีการเลี้ยงผีปู่ย่า เป็นต้น พบว่าผู้ปกครองของเด็กนักเรียนส่วนมากไม่รู้ความหมายและคุณค่าของการเลี้ยงผีปู่ย่า และไม่ค่อยเห็นความสำคัญ เช่น เมื่อถูกตั้งคำถามจะไม่ตอบคำถามลูกและมีพ่อแม่บางคนยังบอกว่า “ถามไปหาพ่อแม่หรือ” “ให้ไปเรียนหนังสือ มาสนใจเรื่องผีปู่ย่าทำไม”

“ป๊อผมว่าถามไปหาป๊อคงหยั่งปะ”

“ถามไปยะหยั่งปะเรื่องผีปู่ย่า ฮือไปเขียนหนังสือ

สนใจเขียนหนังสือบ้าใจมาสนใจเรื่องผีปู่ย่า”

คำตอบจากผู้ปกครองเด็กดังกล่าวมีนัยหลายประการเช่น (1) ตนเองไม่มีความรู้หรือรู้แต่ไม่รู้อย่างไร (2) อาจจะเห็นว่าความเชื่อเกี่ยวกับผีเป็นเรื่องงมงาย น่าอายที่จะเชื่อเรื่องผี เป็นเรื่องที่ไม่ควรพูดถึง เพราะตนเองถูกสังคมภายนอกกระทำอย่างนั้นและ(3) ไม่เห็นคุณค่าของผีปู่ย่า และไม่เข้าใจเรื่องการเรียนรู้อย่างไร คิดว่าการที่เด็ก/ลูกมาถามเรื่องผีของชุมชนไม่

ใช่เป็นการเรียนรู้/ไม่ใช่การพัฒนาเด็ก แต่เห็นว่าการเรียนหนังสือตามระบบนั้นสำคัญมากกว่าและ ถือว่าเป็นการเรียนรู้ที่ดี

จากประเด็น/ปรากฏการณ์ทั้งสามที่ผู้ศึกษายกตัวอย่างมานี้สะท้อนให้เห็นถึงระบบการจัดการศึกษาที่ไม่ได้สอนให้เรียนรู้ถึง “คุณค่า/เนื้อหา/ความหมาย” ของประเพณี/พิธีกรรมซึ่งเป็นการคิดและสร้างสรรค์จากภูมิปัญญาของคนในชุมชน เพื่อคนในชุมชนและโดยคนในชุมชน

จึงพบเห็นสมาชิกในชุมชนขาดความตระหนักรู้เรื่องคุณค่าของการเลี้ยงผีปู่ย่า ผู้สูงอายุและผู้ปกครองเด็กส่วนมากไม่รู้คุณค่าและความหมายของการเลี้ยงผีปู่ย่า บางคนรู้แต่ไม่สามารถอธิบายหรือถ่ายทอดสู่ลูกหลานได้ ประกอบกับการที่แต่ละคนมีปัจจัยต่างๆที่ทำให้ไม่สามารถเข้าร่วมในประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าได้รวมทั้งเด็กและเยาวชนไม่ได้มีโอกาสร่วมในพิธีกรรม ทำให้บทบาทของผีปู่ย่าที่จะเป็นสื่อในการอบรมสั่งสอนสมาชิกในครอบครัวโดยผู้สูงอายุ/พ่อแม่ นั้นไม่สามารถทำได้ ในปัจจุบันพ่อ แม่และคนหนุ่มสาวในวัยแรงงานต้องออกไปทำงาน ส่วนเด็กและเยาวชนต้องไปเรียนหนังสือ กลุ่มคนเหล่านี้ไม่ค่อยมีโอกาสในการที่จะเข้าร่วมในประเพณี/พิธีกรรม/สื่อพื้นบ้าน ที่ทางชุมชนจัดขึ้น หรือถ้ามีโอกาสเข้าร่วมก็ไม่ได้เข้าร่วมด้วยความรู้สึกที่เห็น “คุณค่า” เพราะไม่มีการให้ความรู้และความเข้าใจเรื่องคุณค่าแก่กลุ่มคนเหล่านี้ แต่เข้าร่วมในความรู้สึกที่ว่า “ทำตามประเพณี” หรือ “ทำพอเป็นพิธี”

“ปีฝากไก่ไปเกือบกूपี้ ต่ำบ่าลิม บางเตื่อกะมีป้ามาบอก แต่บ่าได้ไปเตื่อเพราะ

เฮามัวยะก่าน ปี้บ่าฮู้ว่าเป็นยะเพื่ออะหยัง ปี้ฝากไก่ไปตามเตื่อคนเฒ่าเป็นเคยบอกกะกะ”

นางสุภาวดี มะโนคำ อายุ 38 ปี บ้านหลายทุ่ง

ผู้ไม่เคยร่วมในพิธีแต่เคยฝากของไปทำบุญ

(2) ขาดการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ เมื่อประเทศไทยเริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504) มุ่งเน้นการพัฒนาทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ดังที่ได้นำเสนอข้างต้นเพื่อให้เห็นว่าเป็นประเด็นหลักที่ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนไป ประกอบกับระบบการจัดการศึกษาที่ต้องเอื้อต่อแผนพัฒนาเศรษฐกิจ/นโยบายของรัฐด้วย ดังนั้นกลยุทธ์ที่รัฐใช้ในการพัฒนา คือ “การเข้าแทนที่” (substitution) และจาก “บนลงล่าง” (top – down)

จากการใช้กลยุทธ์ดังกล่าวชาวบ้านในพื้นที่ตำบลอ่าวแก้วจึงบอกว่าในช่วงที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบันยังไม่เคยเห็นมีใครมาพูดถึงการพัฒนาชุมชนโดยใช้ วัฒนธรรม/ประเพณี/พิธีกรรมของชุมชนเป็นเครื่องมือเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนเลย มีแต่ชาวบ้านที่ทำกันเองสืบทอดตามประเพณี

(3) ระบบการปกครองที่ใช้กฎหมายจากส่วนกลาง ระบบการปกครองที่เข้าสู่หมู่บ้านและตำบลโดยใช้กลไกของระบบราชการเช่น กำนันและผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ปกครองสมาชิกในชุมชนโดยใช้กฎหมายจากส่วนกลางเป็นหลักในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ซึ่งเป็นการ “เข้ามาแทนที่”

ของเก่าที่เคยมีในชุมชน ทำให้บทบาทของปราชญ์ชาวบ้านและผู้สูงอายุที่ในอดีตเคยมีบทบาทหน้าที่เป็นผู้แก้ไขปัญหาต่างๆของสมาชิกในกลุ่มมีปฏิกิริยาเดียวกันโดยใช้ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าเป็นสื่ออันค่อยลดลงและหายไปในที่สุด

“คนดีเป็นผู้ใหญ่บ้าน กำนันควรเน้นดีการใช้ประเพณีท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหาเช่น ใช้วิธีการไกล่เกลี่ยให้คนเฒ่าเข้ามาช่วยและใช้ระบบเครือญาติของผีปู่ย่ามาช่วยด้วย ผู้ใหญ่บ้านต้องบอกต้องสอนว่าดีทำผิดนั้นเป็นการทำผิดประเพณี ผิดศีลธรรมและ ผิดผีปู่ย่า เขาเป็นผีเดียวกัน เป็นญาติพี่น้องเดียวกัน สู้ทำผิดผีต้องไปสุมาผี ควรเน้นอย่างนี้”

นายอินจันทร์ ทันวิสัย อายุ 51 ปี บ้านทุ่งนก
ประธานสภาวัฒนธรรมตำบล

(4) เงื่อนไขและข้อจำกัดของประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า นอกจากปัจจัยต่างๆ

ดังกล่าวมาแล้วยังมีข้อจำกัดของประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า เช่น

○ กระบวนการสืบทอด ลักษณะการสืบทอดไม่มีการสอนโดยตรง แต่จะเป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้โดยการเข้าร่วมปฏิบัติจริง จนเกิดความรู้สึกแล้วจึงค่อยๆสะสมประสบการณ์และพัฒนาเป็นองค์ความรู้ ซึ่งผู้รู้(ปราชญ์ชาวบ้าน)แต่ละคนจะมีความรู้ในเรื่องเดียวกันที่ต่างระดับกัน เนื่องจากแต่ละคนมีความสนใจและความสามารถในการที่จะวิเคราะห์แตกต่างกัน ดังนั้นองค์ความรู้โดยเฉพาะส่วนที่เป็น”คุณค่า”จึงค่อยๆเลือนหายไปคงเหลือเฉพาะส่วนที่เป็น”รูปแบบ” เท่านั้น การที่ในอดีตทุกคนที่เป็นสมาชิกในกลุ่มมีเดียวกันมี”สัจจะการสืบทอด”นั้นคือต้องมาร่วม แต่สถานการณ์เปลี่ยนไปมาก ดังคำพูดของคนในชุมชนที่เป็นตัวชี้ชัดถึงขาดระบบการสืบทอด

“บ๊วยอยู่กับบ้านเก่าผี ปี๋หันเป็นยะกูปี ปี๋กะห่มโดยเป็นกูปีแต่ปี๋บ่าหู้ว่าเป็นยะเพื่อหยัง
หู้กะว่ายะตามตีคนเก่าคนแก่เป็นเคยยะนะกะ”

นางศรีไพร จันอุ้น อายุ 52 ปี บ้านน้ำจำ
ลูกสาวที่อาศัยอยู่ในบ้านเก่าผี

○ ช่องทางการสื่อสาร ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าโดยส่วนใหญ่มีช่องทางการสื่อสารเพียงปีละ1หรือ2ครั้ง คือการทำตามประเพณีที่เคยปฏิบัติสืบทอดกันมา นอกจากนี้แล้วยังพบว่าถูกลดช่องทางการสื่อสารด้วย เช่น ในอดีตก่อนวันทำพิธี ปู่ ย่า ตา ยายหรือพ่อแม่จะเตรียมสิ่งของเพื่อนำไปร่วมในพิธีเลี้ยงผีปู่ย่าในวันรุ่งขึ้น ในการเตรียมสิ่งของจะให้คนในครอบครัวมีส่วนร่วมและจะมีการสอนลูกหลานด้วย นอกจากนี้เมื่อเสร็จจากพิธีการเลี้ยงผีปู่ย่าแล้ว แต่ละครอบครัว

จะนำ”ย่ำจั่นไก่”จากในพิธีเลี้ยงผีปู่ย่ากลับมาที่บ้านเพื่อให้สมาชิกในครอบครัวได้กินและมีการพูดคุยเรื่องเกี่ยวกับประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าด้วย แต่ปัจจุบันช่องทางดังกล่าวได้หายไป

ผีปู่ย่าในยุคนี้จึงเป็นเรื่องของคนแก่คนเฒ่าเป็นที่พึงพอใจ เวลาที่ลูกหลานเดินทางไปทำงานที่อื่นไกลหรือลูกไปเรียนต่างจังหวัด คนผู้ที่เป็นแม่ หรือเป็นย่าจะเป็นคนมาขอความช่วยเหลือจากผีปู่ย่าให้สอบได้ ให้ปกป้องรักษาลูกหลานของตนอยู่ดีมีสุขซึ่งลูกหลานน้อยคนนักที่จะรู้ว่าพ่อแม่ของตนเองคอยบอกผีปู่ย่าให้เป็นกำลังใจ ดังเช่นแม่เกียงคำเล่าว่า

“ตอนที่ครูนิภาไปเรียนไปสอบครูแม่เกียงคำก็บอกให้ผีปู่ย่าช่วยเหลือเป็นกำลังใจ แต่แม่เกียงคำเองไม่เคยบอกให้ครูนิภาได้รับรู้เลย”

6.9 ปัญหาใหม่ในวันที่ไม่มีผีปู่ย่า

ดังได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้วว่าในสภาพสังคมไทยที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม นโยบายการทำให้ทันสมัยซึ่งเป็นกระแสหลักที่มาในนามของการพัฒนา โดยเฉพาะระบบทุนนิยมที่มีทั้งการผลิตเพื่อขายและการบริโภคนิยม เมื่อกระแสดังกล่าวใหม่กระหน่ำเข้าสู่ตำบลวอแก้วอย่างต่อเนื่องทำให้คนในตำบลวอแก้วต้องดิ้นรนตามกระแสให้ทันเหมือนคนในเมือง เช่นมีการผลิตอ้อยและยาสูบตามระบบพันธะสัญญาเพื่อให้ได้เงินมาซื้อสินค้า พืชผักที่ต้องใช้ในชีวิตประจำวัน ชาวบ้านต้องซื้อ หรือแม้แต่น้ำดื่ม(น้ำดื่มที่ผลิตจากโรงงาน)ที่บางครอบครัวต้องซื้อ คนต้องทำงานมากขึ้น คือต้องทำงานแข่งกับเวลา ผลที่ตามมาคือต่างคนต่างทำ ต่างคนต่างอยู่ ไม่มีเวลาคิดถึงคนอื่นแม้แต่ลูกหลานหรือสมาชิกในครอบครัว นอกจากนี้แล้วคนวัยหนุ่มสาวในหมู่บ้านเริ่มออกไปหางานทำในเมืองเนื่องจากงานผลิตพืชตามระบบพันธะสัญญาเป็นงานที่หนักและบางปีต้องขาดทุนด้วย

เมื่อประเด็นเรื่องเศรษฐกิจทำให้คนในชุมชนเริ่มเป็นปัจเจกมากขึ้น ดังนั้นในการจัดประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า คนที่มาร่วมจะบอกว่าที่มาเพราะ “ทำตามประเพณี” หรือบางครั้งมีการปรับเปลี่ยนประเพณีเพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ของชุมชน(คนในชุมชนไม่ค่อยมีเวลา และเป็นปัจเจกมากขึ้น) จึงเน้นที่“รูปแบบ” ลืมส่วนที่เป็น“คุณค่า” ดังนั้นผีปู่ย่าจึงไม่สามารถที่จะมาช่วยร้อยรวมใจของคนที่เป็นญาติพี่น้องได้อีกแล้ว เพราะว่าคนที่มาร่วมในการเลี้ยงผีปู่ย่าก็ลดลงเหลือแต่คนเฒ่าคนแก่ที่มาเข้าร่วม และที่มาร่วมก็เพราะว่า“ทำตามประเพณี” หรือ “ทำพอเป็นพิธี” เท่านั้น

ในปัจจุบันความเชื่อเรื่องผีปู่ย่าของคนในตำบลวอแก้วเริ่มจางหาย โดยเฉพาะคนรุ่นลูกหลาน เนื่องจากการไหลเข้ามาของกระแสวัฒนธรรมตะวันตกเช่นระบบทุนนิยม สื่อสมัยใหม่ ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และระบบการศึกษา ทำให้คุณค่าและความสำคัญของการนับถือผีลดลง ผลที่ตามมาคือความเป็นปัจเจกมีมากขึ้น เงินคือพระเจ้า การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

ระหว่างสมาชิกในกลุ่มเครือญาติเดียวกันเริ่มหายไป คนในชุมชนเริ่มไม่รู้จักกัน ลูกหลานไม่เชื่อฟัง คำสั่งสอนของผู้สูงอายุ/พ่อแม่

จากการจัดเวทีระดับตำบลเพื่อให้แกนนำปราชญ์ชาวบ้านและคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนเมื่อพบปะทบทวนหน้าที่ของประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าเริ่มลดลง สามารถสรุปปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้ดังนี้

1. ญาติพี่น้องเริ่มไม่ค่อยรู้จักกัน และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเริ่มลดลง
2. เป็นปัจเจกมากขึ้น ทำให้ญาติพี่น้องไม่สามารถที่จะอบรมลูกหลานได้
3. ผู้สูงอายุไม่มีบทบาทในการนำสื่อพื้นบ้านมาเป็นเครื่องมือในการอบรม สั่งสอนลูกหลานได้
4. ผู้สูงอายุและเด็กที่ด้อยโอกาสขาดญาติพี่น้องที่จะมาช่วยกันดูแล
5. เยาวชนทั้งชายหญิง มีปัญหาเรื่องยาเสพติด มีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควรและตั้งท้องโดยไม่ได้ตั้งใจ

“ก็คิดผ่อ บ่าเดียวใส่สายเดียวกันแล้ว ถ้าเป็นกำบ่าเก่ามันไปล้าไปน่อ อันนี้เป็นกำน่องอยู่กับบ้านนั้นกะ คนเฒ่าสมัยบ่าเก่ากะ กะเลยยะหื้อจิตใจละอ่อนมันไหวไปหมด สมัยตะกอนเป็นว่าบ้อจายไปแอ่วหาสาว บ่าเดียวสาวไปแอ่วหาบ้อจายหนา บ่าเดียวซ้าง่ายเหมเมาะเตมีโทรศัพท์มีหยังนี้มันง่ายเกิน นัดกันกำเดียวอันกะ บ้อแม่บ่ต้องฮู้กะได้ เป็นว่าละอ่อนแก่แดด อย่างว่ำนะกะ โดยบ้อจายกันลุ่มๆ บางคนเอาผ้าเอาเมียเข้าโรงเรียนเลย บ้านผมมีหลายคน สมัยนี้ผมว่าถ้ามันบ่มียาคุม มันจะเป็นจะได้น่อ กะลูกเหียนะกะ ต้องบ่มีบ่อนักพ่อง”

นายสว่าง จานชา อายุ 56 ปี บ้านทุ่งจั่ว

6. ในชุมชนมีคนติดเชื่อเฮดส์

ดังแม่เกียงคำว่า “เด็กทุกวันนี้มันนุ่งเสื้อสายเดี่ยว โชว์สะดือ นุ่งขับริดจักรยานยนต์ให้ผู้ชายนั่งกอดเอวซ้อนท้าย ไม่นานเห็นตั้งท้อง และมีติดเฮดส์ด้วย “

“ละอ่อนบะเดียวนี้มันนุ่งแขนเดี่ยวเดี่ยวเขินสะดือ แม่ญิงขับริดเครื่องบ้อจายผมแดงนุ่งซ้อนท้ายกอดเอวแม่ญิง บ่านานกะหันแม่ญิงตั้งท้อง บางคนเป็นเฮดส์”

7. ขาดความมั่นใจ / ความเชื่อมั่นลดลง

คนทุกวันนี้มีแต่เปลือกนอกกับเอาวัฒนธรรมข้างนอกมากไม่รู้จักตนเอง ใจไม่หนักแน่นพอ ไม่รู้จักรากเหง้าของตนเอง ทำให้ขาดความเชื่อมั่นเพราะไม่มีที่ยึดเหนี่ยวทางใจ

“เปรียบเทียบสมมติผมจะขับรถไปในจังหวัด รถผมสภาพดี น้ำมันมีเต็มถัง ระบบเบรคไฟ
หยงเรียบร้อย ใบขับซีมี ทำให้อ้อมมีความมั่นใจขับรถไปอย่างสบาย แต่ถ้าขาดอะไหล่ไป
สักอย่างเช่นบามีใบขับซีพอไปหันเจ้าหน้าที่ก็จะระแวงแหละ อาการจะแสดงออก
เหมือนกับว่าเฮาป่าได้บอกผีปู้ผีย่า ระหว่างนั่งรถเดินทางไปตัวจะกระวนกระวาย กลัวจะ
เกิดอันตราย แต่ดำเฮาได้ให้สาบอกผีปู้ผีย่าก่อนไปขอฮื้อเป็นจ่วยปกปักฮักสาเฮา ความ
มั่นใจจะเกิดขึ้นจะยะหยงจะไปไหนมันตั้งมีความมั่นใจ แต่ป่าเดียวนี้จะอ้อมมันบ่าหู้
จักยะ มันตั้งบ่ามั่นใจ บ่าเจ็ดตัวเก่ามันจึงเจือเพื่อน ยาเสพติด อันหยงมันตั้งนัก”

นายอินจันทร์ ทันวิสัย อายุ 51 ปี บ้านทุ่งหก

ประธานสภาวัฒนธรรมตำบล

6.10 สรุป

ชาวบ้านในตำบลวอแก้วมีความเชื่อแบบเดียวกันกับคนล้านนาทั่วไปที่เชื่อว่า บรรพบุรุษ
เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย เมื่อตายไปจะกลายเป็นผีที่คอยปกปักรักษาหรือคุ้มครองลูกหลานในสาย
ตระกูลให้อยู่ร่วมกันอย่างผาสุก และปลอดภัย ภายใต้ความเชื่อและจารีตที่ถือปฏิบัติแบบเดียวกัน
กับคนในล้านนา ผีบรรพบุรุษเป็นผีที่อยู่ในกลุ่มตระกูล/เครือญาติ เรียกว่า “ผีปู่ย่า” ซึ่งสืบทอดทาง
ฝ่ายผู้หญิง

การเลี้ยงผีปู่ย่า จะมี2แบบ(1)การเลี้ยงในโอกาสต่างๆเช่น เนื่องในงานมงคล(การแต่งงาน
การขึ้นบ้านใหม่) ต้องการกำลังใจและ/หรือให้ผีปู่ย่าช่วยปกปักรักษาและคุ้มครอง มีคนในตระกูลผี
เดียวกันทำผิดผี หรือเจ็บป่วย และได้บนบานเอาไว้ เมื่อหายจากเจ็บป่วยก็ทำพิธีแก้บนและ(2)การ
เลี้ยงตามประเพณีโดยแต่ละกลุ่มผีปู่ย่าจะมีการทำพิธีการเลี้ยงผีปู่ย่าประจำปีกลุ่มละ1-2ครั้ง

ในอดีตชาวบ้านอยู่ในสังคมเกษตรกรรม ทำการผลิตเพื่อการพึ่งตนเอง ข้าวเป็นพืชหลักที่
มีความสำคัญสำหรับการอยู่รอดของชีวิต ภายใต้ข้อจำกัดเรื่องแรงงานและเครื่องทุนแรงเช่นควาย
ที่จะใช้ในการผลิตยังมีน้อย ดังนั้นแต่ละครอบครัวจึงไม่สามารถที่จะทำการผลิตได้เองจำเป็นที่
ต้องพึ่งพาอาศัยญาติพี่น้องมาช่วยเหลือกัน ปราชญ์ชาวบ้านจึงได้คิดและสร้างสรรค์ประเพณีการ
เลี้ยงผีปู่ย่าขึ้นมาเพื่อใช้เป็นกุศโลบายให้ญาติพี่น้องมารวมกันเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ดังนั้น
ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าจึงมีหน้าที่หลักคือเป็นเวที/พื้นที่สำหรับให้ญาติพี่น้องมารวมกันวางแผน
การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการผลิตข้าว และเพื่อควบคุมลูกหลานให้ประพฤติปฏิบัติตามประเพณี
ซึ่งทั้งหมดจะเป็นบทบาทของผู้สูงอายุ

ในช่วงประมาณ20กว่าปีที่ผ่านมามีวิถีชีวิตของชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนไป การผลิตทางการ
เกษตรไม่จำเป็นต้องอาศัยญาติพี่น้องมาช่วยเหลือเพราะมีเครื่องทุนแรงมากขึ้นและสามารถใช้เงิน
จ้างแรงงานได้ ประกอบกับมีปัจจัยอื่นๆเข้ามาช่วยหนุนเสริมและช่วยเร่ง ทำให้ประเพณีการเลี้ยง
ผีปู่ย่าถูกลดบทบาทหน้าที่ลงจนเหลือแต่ “รูปแบบ” และ “ทำพอเป็นพิธี” เท่านั้น

เมื่อ “คุณค่า/เนื้อหา/ความหมาย” ของประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าหายไป ผลที่ตามมาคือ การรู้จักกันและการช่วยเหลือกันของญาติพี่น้องลดลง ความมั่นใจ/ความเชื่อมั่นในตนเองลดลง ผู้สูงอายุไม่มีบทบาทในการดูแล/กล่อมเกลาลูกหลาน ทำให้เด็กและเยาวชนมีพฤติกรรมตามสังคม เมืองเช่นการมีเพศสัมพันธ์ในช่วงที่ยังไม่พร้อม การตั้งครรภ์โดยไม่ได้ตั้งใจ และมีบางคนติดเชื้อ เอชไอวี

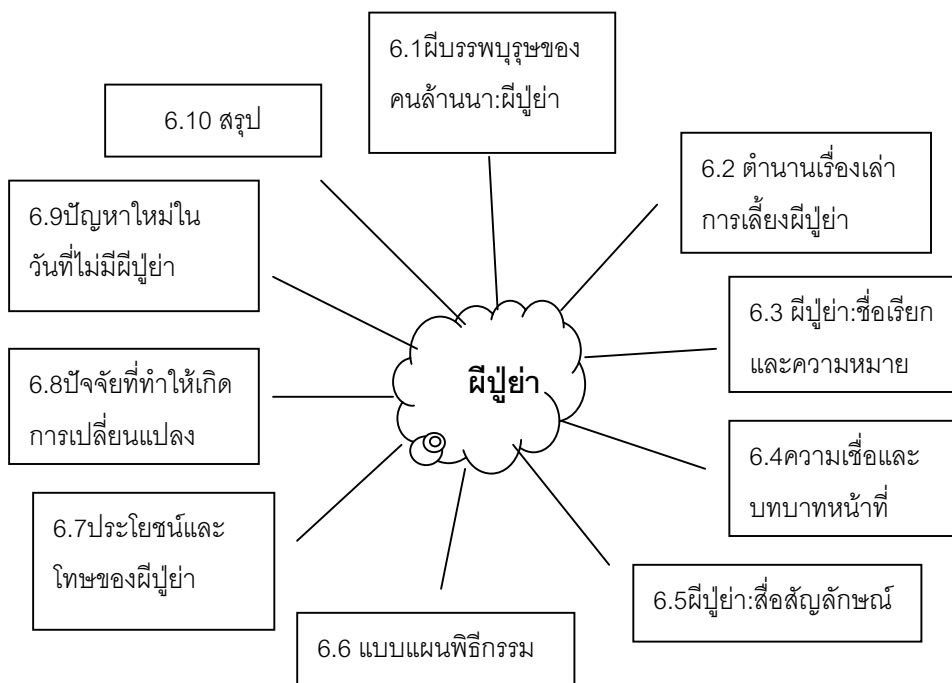
บทที่ 6

ผีป่วน วัฒนธรรมแห่งชีวิต : ล้านนา และวอแก้ว

ข้อมูลในบทที่ 6 ได้มาจากการจัดกิจกรรมในบทที่ 3 ขั้นตอนและกระบวนการดำเนินกิจกรรมในขั้นตอนที่ 3 การเก็บรวบรวมข้อมูลในประเด็นการคัดเลือกสื่อพื้นบ้าน 1 ชนิดเพื่อทดลองรื้อฟื้น

การนับถือผี ของคน“ล้านนา” มีการนับถือมานานแล้ว เช่นเดียวกับคนไทยในภาคอื่นๆ และชนชาติอื่นด้วยและความเชื่อเรื่องผีสาร เวทมนต์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติมีอิทธิพลต่อวิถีทางการดำเนินชีวิตของคนในล้านนา ผีตามความเชื่อของคนล้านนามีทั้ง“ผีดี” และ “ผีร้าย”

“ผีป่วน” เป็น “ผีดี” คนล้านนาเชื่อว่าเป็นผีบรรพบุรุษ ดังนั้นในบทนี้ผู้ศึกษาจะวิเคราะห์ให้เห็นรายละเอียดของผีป่วนที่เป็นสื่อพื้นบ้าน ดังนี้

6.1 ผีบรรพบุรุษของคนล้านนา : ผีป่วน

ชาวบ้านในตำบลวอแก้วมีความเชื่อแบบเดียวกันกับคนล้านนาทั่วไปที่เชื่อว่า บรรพบุรุษ เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย เมื่อตายไปจะกลายเป็นผีที่คอยปกป้องรักษาหรือคุ้มครองลูกหลานในสายตระกูลให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข และปลอดภัย ภายใต้ความเชื่อและจารีตที่ถือปฏิบัติแบบเดียวกัน ผีบรรพบุรุษเป็นผีที่อยู่ในกลุ่มตระกูล/เครือญาติของชาวล้านนา แบ่งได้ดังนี้

6.1.1 ผีป่วน

เป็นผีประจำตระกูล หรือที่เรียกว่าเป็นผีบรรพบุรุษของฝ่ายผู้หญิง มีการสร้างหิ้งผีไว้ที่มุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือในห้องนอนของเก้าผี (นฤจร อธิธิจิระจรัส ,2523:161)

- ในพื้นที่พบสัญลักษณ์ส่วนมากเป็นหิ้งผีที่สมาชิกมีการสร้างไว้ที่มุมด้านทิศ

ตะวันออกเฉียงเหนือในห้องนอนของเก่าผี แต่มีบางเก้าอี้เช่นกลุ่มแม่เกียงคำและกลุ่มแม่ปัดที่มีการสร้างเป็นตูปผี/หอผีไว้ที่ด้านทิศเหนือของตัวบ้าน ซึ่งเขาเรียกว่าเป็นตูปผีปู่ย่า

6.1.2 ผีอะฮัก

เป็นผีวิญญาณของบรรพบุรุษทั้งที่เป็นหญิงและชายที่ตายไปแล้ว ผีอะฮักถือว่าเป็นผีของผู้ชาย มีการสร้างหอผีหรือตูปผี ตรงลานบ้านด้านทิศเหนือของตัวบ้าน มีอำนาจคุ้มครองบ้านและบริเวณบ้านทั้งหมด การเลี้ยงผีจะกระทำพร้อมกับการเลี้ยงผีปู่ย่า (นฤจร อิทธิจิระจรัส, 2523:161)

- ในพื้นที่พบว่าคำว่า “ผีอะฮัก” โดยชาวบ้านบอกว่าเป็นผีบรรพบุรุษเช่นเดียวกันกับผีปู่ย่าไม่มีใครบอกว่าผีอะฮักเป็นผีของผู้ชาย สัญลักษณ์ที่พบส่วนมากที่บ้านเก่าผีจะมีการสร้างหอผี/ตูปผีไว้ที่ด้านทิศเหนือของตัวบ้าน แต่ก็มีบางเก้าอี้เช่นเก้าอี้แม่ปัดที่สร้างเป็นหิ้งผีไว้ในบ้าน และเขาก็เรียกว่าเป็นหิ้งผีอะฮัก โดยจะมีการเลี้ยงผีพร้อมกับการเลี้ยงผีปู่ย่า

6.1.3 ผีมด, ผีเม้ง

ตามความเชื่อดั้งเดิมของคนไทยล้านนา จะถือว่าผีมด, ผีเม้งเป็นผีบรรพบุรุษที่สืบเชื้อสายมาจากตระกูลเชื้อสายเจ้านายและขุนนาง พิธีนับถือผีจะทำซับซ้อนกว่าผีปู่ย่ามีทั้งที่เรียกว่าผีมดและที่เรียกว่าผีเม้ง หรือบางครั้งเป็นการผสมกันระหว่างผีมดกับผีเม้งเรียกว่าผีมดซอนเม้ง พิธีที่สำคัญคือผีปู่ย่าจะมาพบปะเข้าทรงลูกหลานและพ่อนรำ ผีปู่ย่าของตระกูลผีมดผีเม้งจะมีชื่อเรียกขานเป็นชื่อเจ้านายในตำนาน แต่ผีปู่ย่าจะไม่มีชื่อเรียกขานเฉพาะและไม่มีการลงทรง คำว่า “มด” ได้ปรากฏอยู่ในกลุ่มชาวไทดำและไทลื้อหลายแห่ง ซึ่งสามารถตีตามความหมายของคำได้อยู่ 2 นัย คือ (1) ต้นตระกูล ดังสำนวนว่า แม่มด แม่หม่อน ซึ่งแปลว่า ทวด (2) ผู้รู้ ดังสำนวนที่มักจะเรียกพวกหมอรักษาโรคในสมัยอดีตว่า “มดหมอ” ในพิธีกรรมเลี้ยงผีหรือพ่อนผีของชาวไทยล้านนา ก็สามารถตรวจสอบได้ว่าผีมด เป็นผีบรรพบุรุษคนละสายกับพวก ผีเม้ง เพราะว่าผู้ที่นับถือผีเม้งและผีมดนั้น จะไม่สามารถเข้ามาร่วมพ่อนในปะรำพิธีเดียวกันได้ เพราะพวกสาย ผีมด ก็จะมีรูปแบบของพิธีการและปะรำพิธีเป็นของตนเอง เช่นเดียวกันกับพวกผีเม้ง ก็จะมีรูปแบบของพิธีการและปะรำพิธีเป็นของตนเองเช่นกัน อานันท์ กาญจนพันธุ์ และ ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2531:85)

- ชาวบ้านในตำบลวอแก้วโดยทั่วไปรู้จักผีมดผีเม้งในฐานะที่เป็นผีปู่ย่า และในพื้นที่มีบางกลุ่มเช่นแม่เกียงคำที่นับถือผีปู่ย่าและผีมดผีเม้งด้วยเพราะมีบรรพบุรุษเป็นเจ้านาย/ขุนนางของจังหวัดลำปาง

6.1.4 ผีปู่ฟ้า

คนในตำบลวอแก้วมีบางส่วนที่นับถือผีปู่ย่าและนับถือผีปู่ฟ้าด้วย โดยผู้ที่นับถือผีปู่ฟ้าบอกว่าผีปู่ฟ้าคือผีบรรพบุรุษที่สูงกว่าผีปู่ย่า(หมายถึงหลายชั่วอายุมากกว่าผีปู่ย่า)

เรื่องเล่าเกี่ยวกับตำนานความเป็นมาของผีป่วนนี้ ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลในประเด็น ผีป่วน โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกกับปราชญ์ชาวบ้านเช่นผู้ทำพิธีเลี้ยงผีป่วน พบว่าในช่วงนั้นมี ผู้รู้เรื่องดังกล่าวจำนวน 2 คน แต่เมื่อผู้ศึกษาได้จัดเวทีกลุ่มย่อยหลายๆ ครั้งซึ่งแต่ละครั้งผู้รู้เรื่อง ตำนานเกี่ยวกับผีป่วนจะเล่าตำนานดังกล่าวแลกเปลี่ยนกับคนอื่นๆ ด้วย และเมื่อมีการจัดเวทีระดับ ตำบลพบว่ามีปราชญ์ชาวบ้านคนอื่นๆ (ที่ไม่ใช่ผู้รู้สองคนแรก) ได้ช่วยกันเล่าและช่วยกันเสริมเรื่อง ตำนานความเป็นมาของผีป่วนซึ่งมีเนื้อหาคล้ายๆ กับผู้รู้สองคนแรก นอกจากนี้ยังพบว่าในเวทีกลุ่ม ย่อยอื่นๆ จะเริ่มมีคนเล่าตำนานเรื่องผีป่วนมากขึ้นด้วยโดยผู้เล่าส่วนมากเป็นคนเฒ่าคนแก่

ที่เป็นเช่นนี้อาจเนื่องมาจาก (1) การเก็บข้อมูลประเด็นผีป่วนช่วงแรกที่เป็นการสัมภาษณ์ เชิงลึกเป็นรายบุคคลนั้น ปราชญ์ชาวบ้านยังไม่มี ความมั่นใจในความรู้เรื่องผีป่วนที่ตนเองมีอยู่ เพราะจากสาเหตุต่างๆ ดังที่เคยกล่าวมาแล้ว ปราชญ์ชาวบ้านจึงยังไม่กล้าพูดคุยกให้ข้อมูลมากนัก ในช่วงดังกล่าวจึงพบเพียงสองคนเท่านั้นที่มีความรู้เรื่องตำนานของผีป่วนและ/หรือ (2) จาก กระบวนการทำให้ปราชญ์ชาวบ้านมีความมั่นใจมากขึ้น ผู้ที่มีความรู้มากอยู่แล้วกล้าพูดและแสดง ความคิดเห็นมากขึ้นและผู้ที่มีความรู้น้อยได้มีโอกาสเพิ่มพูนความรู้และนำมาผสมผสานกับความรู้ ที่ตนเองมีอยู่ ทำให้มีความรู้เพิ่มมากขึ้นจึงทำให้กล้าพูดและกล้าแสดงออกมากขึ้นด้วย นั่นคือ ความรู้ทำให้คนองอาจ

6.3 ผีป่วน : ชื่อเรียกและความหมาย

การนับถือผีป่วนของ “คนเมือง” หรือ “คนล้านนา” ซึ่งหมายถึงคนไทยในภาคเหนือตอนบน ของประเทศไทยปัจจุบัน อันประกอบด้วยจังหวัด เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย แพร่ น่านและ แม่ฮ่องสอน เข้าใจว่ากลุ่มคนเหล่านี้มีการนับถือมาช้านานแล้ว

ทำไมคนล้านนาเรียกว่า “ผีป่วน” แต่เดิมคงเรียกกันว่า ผีป่วนตายาย เพราะชาวล้านนา นับถือบรรพบุรุษทั้งฝ่ายบิดาและฝ่ายมารดา แต่ต่อมาคำว่า “ตายาย” นั้นค่อยๆ กร่อนไปคงเหลือ แต่คำว่า “ผีป่วน” แต่เป็นที่น่าสังเกตที่คนล้านนาไม่นิยมเรียกญาติผู้ใหญ่ว่า ปู่ ย่า ตา ยาย แต่เรียก กันว่า “พ่อฮ้อย / แม่ฮ้อย” และเรียกทวดว่า “พ่อหม่อน/แม่หม่อน”(สงวน โชติสุขรัตน์ , 2512:83-84) ซึ่งสอดคล้องกับของมาลา คำจันทร์(2544:32)บอกว่า คำว่า ปู่กับย่าในสมัยก่อนไม่ใช่ เรียก พ่อแม่ ของพ่อ หรือพ่อแม่ของแม่ แต่จะใช้เรียกคนเฒ่าคนแก่อื่นๆ ในเชิงกล่าวพาดพิงถึง ซึ่งไม่มีนัยเกี่ยว กับ การเคารพนับถือหรือนับญาติ ในบางกรณีจะออกไปทางไม่เคารพด้วยซ้ำ เช่น เรียกปู่มาหาโคะ หมายถึงคนแก่ผู้ชายชื่อมาลักษณะเด่นคือขาโคะ หรือขาโกะเผลก หรือเรียกยาคำน้าหมากรุก หมายถึงคนแก่ผู้หญิงชื่อคำชอบกินหมาก เป็นต้น แต่ผีป่วนจะว่าเรียกด้วยความไม่เคารพก็ไม่น่าจะใช่ เพราะทั้งเคารพและยำเกรงและกลัว จะทำอะไรก็กลัวผิดผี หากผิดผีแล้วป่วนจะลงโทษ ทำให้มีอัน เป็นไปต่างๆ

“ผีป่วน” มีความหมายว่าอย่างไร เมื่อกล่าวถึงระบบครอบครัวและเครือญาติของคนในเขต
ล้านนา เรื่องผีป่วนเป็นเรื่องที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนล้านนามานานแล้ว จึงมีนักวิชา
การและผู้สนใจศึกษาค้นคว้าให้นิยามและความหมายของผีป่วนที่สอดคล้องกัน และที่คล้ายกัน
ซึ่งมีความหลากหลายมากเช่นสงวน โชติสุขรัตน์ (2512:85) , มาลา คำจันทร์(2544:32) , ฝอยทอง
สมวธา (2546:45) , มณี พยอมยงค์(2543:113) และมีนักวิชาการจากต่างประเทศเช่น
Wijeyewardene (1970) ,Richard Davis(1973,1974)และSulamith Potter(1975) (นักวิชาการ
จากต่างประเทศทั้งหมดอ้างใน นฤจร อธิธิระจรัส ,2523:157) กล่าวว่าผีป่วน “เป็นผีบรรพบุรุษที่
สืบทอดทางฝ่ายหญิง “ , “เป็นวิญญาณหรือผีของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว” , “คือวิญญาณที่ได้
รับการประกอบพิธีกรรมบูชาถือว่าเป็นวิญญาณของบรรพบุรุษ ที่มีการสืบสายทางฝ่ายมารดาและ
เป็นวิญญาณที่ได้เคยมีคุณประโยชน์ต่อสมาชิกในกลุ่ม”

นอกจากจากการให้นิยามความหมายของผีป่วนดังกล่าวข้างต้นแล้ว ผู้ศึกษาสนใจการให้
ความหมายของ Andrew turton ,1972:241-240(อ้างในนฤจร อธิธิระจรัส ,เพ็งอ้ง และนิวัตร
สุวรรณพัฒนา,2540:8)ที่มีความเห็นว่า ผีป่วน คือวิญญาณกลุ่มเครือญาติอาวุโสและมีความ
สำคัญในโครงสร้างของครอบครัว นั่นคือ ผีป่วนเป็นความเชื่อเรื่องผีที่สืบทอดผ่านทางผู้หญิง มี
หน้าที่เป็นเหมือนกับสถาบันในการควบคุมทางสังคมของชุมชน เป็นความเชื่อในอำนาจของบรรพ
บุรุษแสดงถึงการเคารพในอำนาจของเครือญาติอาวุโส และ Turton มีความเห็นเพิ่มเติมว่าที่
สำคัญกว่าคือ การแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างในลักษณะหน้าที่ของผีป่วน มากกว่าที่จะ
พิจารณาผีป่วนในแง่ที่ว่าเป็นพิธีกรรมหรือการเช่นสรวงบูชาวิญญาณวงศ์ตระกูลหรือ
บรรพบุรุษเท่านั้น

ผู้ศึกษาสนใจประเด็นที่ว่า “หน้าที่ผีป่วน” ดังที่มีคนศึกษาไว้ว่าผีป่วนในอดีตมีหน้าที่
มากมายนั้น แต่ปัจจุบันเริ่มลดลงและหายไป เพราะวัฒนธรรมถูกสร้างขึ้นในสภาพสังคมแบบ
หนึ่งเพื่อที่จะสามารถตอบสนองความต้องการ/รับใช้คนในช่วงหนึ่งเท่านั้น ดังที่สีลาภรณ์ บัวสาย
(2547:22) วิเคราะห์ว่า ชุดของความรู้นั้นมีบริบทที่ก่อเกิดและมีผู้ใช้ประโยชน์จากความรู้นั้นจริงๆ
จึงเป็นชุดความรู้ที่มีการสร้าง สะสม และถ่ายทอดสืบต่อกันมา ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงบริบทที่
เป็นที่ก่อเกิดของความรู้ชุดใดชุดหนึ่ง จะมีผลทำให้ความรู้ชุดนั้นหมดคุณค่า/คุณประโยชน์ที่เคยมี
ดังนั้นเมื่อสถานการณ์ในปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วคำถามที่ผู้ศึกษาสนใจคือ
“หน้าที่ของผีป่วน” จะมีการพัฒนา/ปรับเปลี่ยนได้หรือไม่ ถ้าได้จะมีวิธีการทำอย่างไรเพื่อที่จะ
สามารถให้รับใช้คนในชุมชนได้ ในพิธีกรรมมีสัญลักษณ์อะไรบ้าง และมีความหมายอย่างไรต่อคนใน
ชุมชน

- ฝึญ่าในความหมายของชาวบ้านในพื้นที่ที่ทำการศึกษามาถึงฝึประจำตระกูลหรือฝึบรรพบุรุษที่สืบทอดทางฝ่ายผู้หญิง ซึ่งเป็นฝึของปู่ ย่า ตา ยาย ที่ล่วงลับไปแล้ว จนจำไม่ได้ว่าเมื่อไหร่ ไม่มีตัวตน อยู่ที่ไหนพูดว่าจะมีวัตถุประสงค์อย่างไร ดังคำพูดของแม่เกียงคำที่ว่า

“น้ำไหลโดยหนทาง ฝึสางโดยกำปาก”

แม่เกียงคำ ตาอิน อายุ 66 ปี เป็นเก้าฝึ บ้านแม่ติว

เป็นคำเปรียบเทียบกับว่า “น้ำจะไหลตามแนวของร่องน้ำซึ่งมันมีอยู่แล้วตามธรรมชาติ”

ส่วนฝึสางโดยกำปากนั้นคือ “เมื่อมีเหตุการณ์ที่ไม่ดีเกิดขึ้น ต้องมีคนไปทักมีคนอื่นเตือน เปรียบเสมือนฝึเป็นคนเห็น/ฝึเป็นคนบอก (ฝึไม่มีแต่อยู่ที่คนไปช่วยเตือน/ช่วยสอนไม่ให้ทำในสิ่งไม่ดี) ซึ่งก็คือเป็นการเตือนของคนเฒ่าคนแก่ และก็ทำให้ลูกหลานนั้นเชื่อถือ”

“ฝึอยู่ต้นคนใหญ่ คนว่าฝึว่า ตะก่อนฝึนัก ฝึศักดิ์สิทธิ์เป็นเพราะคนใหญ่ผู้คนใหญ่ปาก บ่าได้จางมันเตอะเหมือนบ่าเดียวนี้ ละอ่อนทำบ่าดีคนใหญ่บ่าได้สอนละอ่อนแต่ไปบอก ฝึญ่าว่าอย่าไปเอาโทษโกรธมัน มันเป็นละอ่อน”

พ่อนานอนันต์ ปาระมี อายุ 63 ปี บ้านทุ่งหก

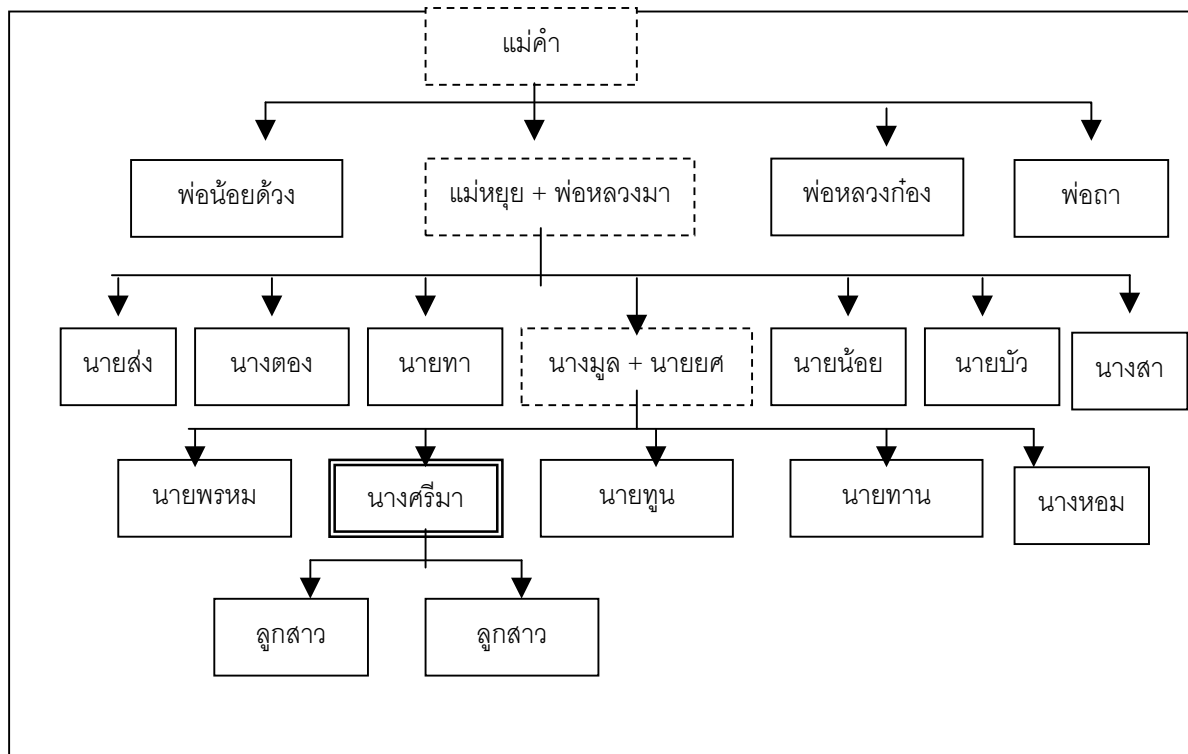
คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล

6.4 ความเชื่อและบทบาทหน้าที่ทางสังคมของฝึญ่า

ในระดับครัวเรือนของสังคมของล้านนา ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในเรื่องของการนับถือฝึ ทั้งในด้านความเชื่อ และการแสดงออกซึ่งความเชื่อในรูปของพิธีกรรม บทบาทที่สำคัญที่สุดเป็นการนับถือฝึบรรพบุรุษประเภทหนึ่งที่เรียกว่า “ฝึญ่า” (Chayan 1984 : 460 อ้างใน จิราลักษณ์ จงสถิตมัน ,2539:70)

- จากการศึกษาในพื้นที่ทั้ง 7 หมู่บ้านพบว่า มีกลุ่มฝึญ่าทั้งหมดจำนวน 42 กลุ่ม มีเก้าฝึทั้งหมดเป็นผู้หญิง “เก้าฝึ” เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงฝึญ่า และการดูแลทุกข์สุขหรือควบคุมดูแลพฤติกรรมของลูกหลานในตระกูล การสืบทอดจะสืบทอดผ่านทางลูกผู้หญิงที่อยู่ในบ้านเก้าฝึ

ตัวอย่างแผนผังการสืบทอดเก้าอี้ปู้ยาของกลุ่มแม่มูล สุวรรณสุระ บ้านหลายทุ่ง

จากแผนผัง ในสี่เหลี่ยมจุดประคือคนที่เป็นเก้าอี้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ส่วนในสี่เหลี่ยมซ้อน คือคนที่จะเป็นคนสืบทอดเก้าอี้ต่อไปในอนาคต

เดิม บ้านเก้าอี้อยู่ที่บ้านแม่หลวงคำ เมื่อเสียชีวิตแล้ว ลูกสาวซึ่งอยู่ในบ้านแม่หลวงคำไม่รับสืบทอดต่อ สมาชิกในกลุ่มผีเดียวกันมีการพูดคุยกันและแม่หยุยรับเป็นเก้าอี้ต่อจึงย้ายตบผีและหิ้งผีปู้ยามาอยู่บ้านแม่หยุยฯจึงเป็นบ้านเก้าอี้(หลังใหม่) แม่หยุยแต่งงานกับพ่อมา (เมื่อถึงช่วงการเลี้ยงผีปู้ยา พ่อมาจะไปร่วมทำพิธีที่บ้านเก้าอี้ฝ่ายแม่ของตนเอง) แม่หยุยมีลูกทั้งหมด7คน(เป็นผู้หญิง3คนและผู้ชายคน) ลูกแม่หยุยทั้ง7คนอยู่ในกลุ่มเก้าอี้ของแม่หยุย

ลูกผู้หญิง3คนเมื่อแต่งงานสามีของลูกที่เข้ามาอยู่ในบ้านแม่หยุยเรียกว่า"ลูกขึ้น" (ลูกเขย) ในที่นี้คือพ่อยศ และเมื่อถึงช่วงการเลี้ยงผีปู้ยาพ่อยศจะต้องไปร่วมทำพิธีที่บ้านเก้าอี้ฝ่ายแม่ของตนเอง

ลูกผู้ชายทั้ง4คนเรียกว่าเป็นกำลังผีอยู่ในกลุ่มเก้าอี้ของแม่หยุย เมื่อแต่งงานแล้วลูกสะใภ้ก็ต้องไปทำพิธีเลี้ยงผีปู้ยาที่บ้านเก้าอี้ฝ่ายแม่ของตนเอง ส่วนหลานทั้งหมดของแม่หยุยเรียกว่าลูกเล่าลูกแบ่ง

เมื่อแม่หยุยเสียชีวิต แม่คำมูล ซึ่งเป็นลูกสาวคนเล็กและอยู่บ้านหลังเดียวกับแม่หยุยซึ่งเป็นบ้านเก้าอี้ จึงรับสืบทอดต่อ แม่คำมูลแต่งงานกับพ่อยศมีลูกทั้งหมด5คน(เป็นผู้หญิง2คนและผู้ชาย3คน)

ชาย3คน) ลูกแม่คำมูลทั้ง5คนอยู่ในกลุ่มเก๊าผีของแม่คำมูล (ลูกชาย3คนเรียกว่ากำลังผีของแม่คำมูล)

ลูกผู้หญิง2คน เช่นนางสีมาเมื่อแต่งงานสามีของนางสีมาเข้ามาอยู่ในบ้านแม่คำมูลเรียกว่า"ลูกขึ้น" ในที่นี้คือนายสวิง และเมื่อถึงช่วงการเลี้ยงผีปู่ย่านายสวิงจะต้องไปร่วมทำพิธีที่บ้านเก๊าผีฝ่ายแม่ของตนเอง

ปัจจุบันนางสีมาอาศัยอยู่ในบ้านหลังเดียวกับแม่มูลซึ่งเป็นบ้านเก๊าผี ดังนั้นนางสีมาจะเป็นผู้สืบทอดผีปู่ย่าของเก๊าผีนี้ต่อไปในอนาคต ส่วนหลานทั้งหมดของแม่คำมูลเรียกว่าลูกเล่าลูกแป้ง

ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การสืบทอดผีปู่ย่าจะผ่านทางผู้หญิง ส่วนมากเป็นลูกผู้หญิงที่อาศัยอยู่กับแม่ที่บ้านเก๊าผี ถ้าลูกสาวที่อยู่บ้านเก๊าผีไม่รับสืบทอดเป็นบ้านเก๊าผีต่อ สมาชิกในกลุ่มผีเดียวกันใครจะเป็นผู้รับไปก็ได้ แต่จะต้องบอกผีก่อนในวันที่ทำพิธีเลี้ยงผีว่าจะขอย้ายตุบหรือหิ้งผีไปไว้บ้านคนนั้นคนนี้ ถ้าผีปู่ย่าไม่ยอมให้ย้าย ก็จะมาเข้าฝันคนที่ทำพิธี หรือคนเฒ่าคนแก่หรือมาทำให้คนในผีเดียวกันไม่สบาย ถ้าไม่มีเหตุการณ์อะไรก็จะย้ายได้ ดังนั้นตุบผีหรือหิ้งผีปู่ย่าจะตั้งอยู่ที่บ้านของผู้สืบทอดเรียกว่า"บ้านเก๊าผี" สมาชิกที่มาร่วมในพิธีเลี้ยงผีปู่ย่าต้องเป็นผีเดียวกันนั่นคือทุกคนที่มาร่วมเป็นญาติพี่น้องกันโดยนับทางสายแม่

การนับถือผีปู่ย่าซึ่งสืบเชื้อสายมาทางฝ่ายมารดานี้มีความเกี่ยวข้องอย่างลึกซึ้งกับการมีความสัมพันธ์ทางเพศและการแต่งงานของผู้หญิงในกลุ่มตระกูล สมัยดั้งเดิมเชื่อกันว่าถ้าหากผู้หญิงนั่งบนกระดานหรือเสื่อผืนเดียวกัน ถูกล่วงเกิน ถูกสัมผัสเนื้อตัว หรือมีเพศสัมพันธ์กับผู้ชายที่อยู่นอกกลุ่มตระกูล ก็จะทำให้ผีที่อยู่ในตัวผู้หญิงถูกละเมิด (Turton 1984 : 279 อ้างใน จิราลักษณ์ จงสถิตมัน ,2539:70) โดยทั่วไปผู้เป็นแม่มักจะอบรมสั่งสอนลูกผู้หญิงมาตั้งแต่อายุประมาณ 12 – 13 ปี หรือเมื่อเริ่มเข้าสู่วัยสาวว่าในตัวของแต่ละคนจะมีผีสิงสถิตอยู่ และเมื่อเริ่มสาว หญิงสาวก็จะถูกพร่ำสอนให้ตระหนักรู้ว่าการที่ผู้ชายซึ่งมิได้นับถือผีเดียวกันถูกเนื้อต้องตัวหรือล่วงเกินจะทำให้ "ผิดผี" และอาจเป็นสาเหตุให้คนในครอบครัวหรือสมาชิกของกลุ่มผีปู่ย่าเดียวกันเจ็บป่วยได้ (Tanabe 1988 : 7 , 24อ้างใน จิราลักษณ์ จงสถิตมัน ,2539:70) การผิดผีในลักษณะนี้หรือลักษณะอื่นๆ จึงต้องมีการขอขมาต่อผีปู่ย่า

6.4.1 การผิดผี

- ในอดีตการแฉ้วสาวและการนั่งอุปั้วสาวในเวลากลางคืนนั้น จะไม่มีการล่วงเกินอะไรกันเลย จนกว่าจะได้รับปากฝากรักกันแล้ว เรียกว่าเป็น "ตัวพ่อตัวแม่" กัน(คู่รัก) ตามสำนวนของชาวเหนือ จึงจะล่วงเกินกันในงานที่เรียกว่า "ผิดผี" การ "ผิดผี" ไม่ใช่ว่าจู่ๆเห็นผู้หญิงสวยๆก็เข้าไปนั่งคุยสักครู่หนึ่งก็ตรงเข้า "ผิดผี" เลยโดยไม่ได้มีการยินยอมพร้อมใจกันแล้ว คนล้านนาถือว่าเป็นการดูถูกกันมาก และจะไม่มีการอภัยให้เลยอย่างเด็ดขาด มิน่ายังอาจจะได้รับการตอบ

แทนสิ่งสอนอย่างรุนแรง ต้องตกอยู่ในฐานะจำเลยในคดีข่มขืนอนาจาร และยังจะต้องเสียค่าเสียหายแก่เขาตามแต่เขาจะเรียกร้อง ซึ่งกฎหมายจะต้องอนุโลมตามประเพณีนี้อีกด้วย

การผิดผีจะทำได้ต่อเมื่อฝ่ายหญิงมีความเต็มใจมิใช่ทำให้ด้วยการข่มขืนใจ และการผิดผีไม่ได้หมายถึงการได้เสียซึ่งกันและกันแต่อย่างใด แม้แต่การถูกต้องเพียงแต่เนื้อต้องตัว จับมือถือแขนหรือการล่องล่ำในเขตที่เขาหวงห้ามสำหรับผู้ที่ไม่ใช่สมาชิกในครอบครัว ก็นับว่าเป็นการผิดผี การล่องล่ำเข้าไปในเขตหวงห้ามก็คือ การล่องล่ำเข้าไปในเขตห้องนอนของเขาซึ่งมี “ข่มประตู่” กันไว้ที่ประตู เมื่อผู้ชายล่องล่ำเข้าไป จะถือว่าเป็นการผิดผี ทั้งๆที่ไม่ได้แตะเนื้อต้องตัวหญิงสาวเลย ต้องเสียผีตามประเพณี และก็ไม่ใช่ว่าเสียผีแล้วผู้ชายจะได้หญิงสาวมาเป็นภรรยา เพราะการผิดผีไม่ได้หมายถึงการแต่งงานหากว่าฝ่ายหญิงไม่ได้ยินยอมด้วย ซึ่งถือว่าเป็นอำนาจของผู้หญิง

6.4.2 ประเภทของการเสียผี/ใส่ผี

การผิดผีมีอยู่ 2 วิธี คือ(1)เมื่อผู้ชายไปผิดผีแล้ว (ได้รับการยินยอมจากหญิงสาวแล้ว) และหญิงสาวก็ยินดียลุ่มหลวมทำยเป็นคู่ชีวิตด้วย การผิดผีแบบนี้ เมื่อไปเสียผี หรือ ใส่ผี เรียกว่า “ใส่เอา” และ(2)เมื่อผู้ชายไปผิดผีแล้ว หญิงสาวไม่พอใจในการที่จะเป็นคู่ครองร่วมชีวิตด้วย ซึ่งฝ่ายชายก็ต้องเสียผีเหมือนกันแต่เสียเพียงครั้งเดียว วิธีนี้เรียกว่า “ใส่ป่าเอา” (สงวน โชติสุขรัตน์ , 2512:79-82)

- ในทัศนะของชาวบ้านเกี่ยวกับการเสียผี/ใส่ผีแบบ “ใส่ป่าเอา” นั้น ชาวบ้านบอกว่าเป็นวิธีการที่ฝ่ายหญิงจะเรียกร้องเงินจากฝ่ายชายให้มากเพื่อให้ฝ่ายชายอับอาย เสียหน้ากับชาวบ้านเพราะตนเองทำไม่ดี เป็นการประจานคนไม่ดีให้สังคมรับรู้

การเสียผี /ใส่ผี ต้องมีหัวหมูต้มสุก1หัว ขนม ข้าวต้มมัด ดอกไม้ ธูปเทียน และสุรา1ขวด อาจจะมีไก่ต้ม 1ตัว แล้วแต่เจ้าของผีจะบอกว่าต้องการอะไร ซึ่งฝ่ายชายต้องจัดให้ตามความประสงค์ นอกจากนี้มีเงินสำหรับเป็นค่าผี ไม่มีการกำหนดตายตัว ในสมัยก่อนค่าผีเรียกร้องกัน 3 บาท 6บาทหรือ12บาท หรือเป็นร้อยเป็นพันหรือเรียกร้องเป็นค่าเลี้ยงดูที่เรียกว่าเป็นสินสอดทองหมั้น เรียกร้องตามแต่ฐานะ

แต่หากพ่อแม่ของฝ่ายหญิงสาวพอใจในความดี และความขยันขันแข็งของฝ่ายชาย แม้ฝ่ายชายไม่มีอะไรเลยพ่อแม่ฝ่ายหญิงก็จะยินยอมยกลูกสาวให้

การเสียผี/ใส่ผี คือการบอกกล่าวให้ผีปญ่าได้รับรู้ นับว่าเป็นการแสดงสัมมาคารวะและแสดงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ

ในประเด็นเรื่องการผิดผี และการอบรมสั่งสอนลูกสาวนั้นในพื้นที่พบว่า ผู้ที่มีบทบาทหลักคือปู่ ย่า ตา ยายหรือพ่อแม่จะสอนลูก โดยเฉพาะในวันที่มีการเลี้ยงผีปญ่าเมื่อเสร็จพิธีแต่ละครอบครัวได้อาหาร(ยำจิ้นไก่)จากในงานกลับมาบ้านด้วยอาหารดังกล่าวส่วนมากใช้เป็นอาหารมื้อค่ำเมื่อสมาชิกในครอบครัวมากินข้าวร่วมกันแล้วปู่ ย่า ตา ยายหรือ พ่อ แม่จะสอนลูกหลาน โดยจะ